

Aleksandra Partyk

Brytyjskie systemy ochrony osób bliskich spadkodawcy a prawo polskie

---

Studium prawnoporównawcze

Aleksandra Partyk

Brytyjskie systemy ochrony
osób bliskich spadkodawcy
a prawo polskie

Kraków 2020

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzja:
dr hab. Grzegorz Kozieł, prof. UMCS

Projekt okładki: Oleg Aleksejczuk

Redakcja i korekta: Agnieszka Boniatowska

ISBN 978-83-66007-44-4

Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2020

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących,
nagrywających i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie:

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca: Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2020

Skład: Oleg Aleksejczuk

Moim Najbliższym: Marysi i Tomkowi

Spis treści

Wykaz skrótów.....	9
Wstęp (<i>prof. dr hab. Mariusz Załucki</i>)	13
Wprowadzenie	15
Rozdział 1. Geneza ochrony prawnej osób bliskich spadkodawcy	29
1.1. Uwagi wprowadzające.....	29
1.2. Geneza systemów rezerwy, zachowku i ochrony alimentacyjnej.....	31
1.3. Historyczne instytucje prawnorodzinne chroniące małżonka spadkodawcy	52
Rozdział 2. Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie szkockim....	57
2.1. Uwagi wprowadzające.....	57
2.2. Powołanie do dziedziczenia	59
2.3. Ochrona osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem przysporzeń ze spadku	70
2.3.1. Rodzaj i charakter uprawnień przysługujących osobom bliskim spadkodawcy	70
2.3.2. Katalog osób uprawnionych.....	74
2.3.3. Realizacja uprawnień i możliwość ich utraty.....	75
2.4. Podsumowanie.....	91
Rozdział 3. Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie angielskim.....	95
3.1. Uwagi wprowadzające.....	95
3.2. Powołanie do dziedziczenia	97
3.3 Ochrona osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem przysporzeń ze spadku.....	107

3.3.1. Rodzaj i charakter uprawnień przysługujących osobom bliskim spadkodawcy.....	107
3.3.2. Katalog osób uprawnionych.....	113
3.3.3. Realizacja uprawnień i możliwość ich utraty.....	128
3.4. Podsumowanie.....	165
Rozdział 4. Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie północnoirlandzkim.....	171
4.1. Uwagi wprowadzające.....	171
4.2. Powołanie do dziedziczenia	172
4.3. Ochrona osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem przysporzeń ze spadku.....	178
4.3.1. Rodzaj i charakter uprawnień przysługujących osobom bliskim spadkodawcy.....	177
4.3.2. Katalog osób uprawnionych.....	180
4.3.3. Realizacja uprawnień i możliwość ich utraty.....	187
4.4. Podsumowanie.....	203
Rozdział 5. Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie polskim ...	205
5.1. Uwagi wprowadzające.....	205
5.2. Powołanie do dziedziczenia	206
5.3. Ochrona osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem przysporzeń ze spadku.....	219
5.3.1. Rodzaj i charakter uprawnień przysługujących osobom bliskim spadkodawcy.....	218
5.3.2. Katalog osób uprawnionych.....	224
5.3.3. Realizacja uprawnień i możliwość ich utraty.....	227
5.4. Podsumowanie	241
Wnioski i postulaty <i>de lege ferenda</i>	247
Bibliografia	277
Wykaz literatury	277
Wykaz orzecznictwa.....	295
Orzecznictwo sądów polskich.....	295
Orzecznictwo sądów brytyjskich.....	297

Wykaz skrótów

AC – Appeal Cases

All ER – All England Law Reports

B&Ald – Barnewell and Alderson's Reports

Beav. – Beavan's Reports

Bing – Bingham's Reports

BNIL – Bulletin of Northern Ireland Law

ChD – Chancery Division Law Reports

Ch. – Chancery Law Reports

CL – Australian Civil Liability

Cl&Fin – Clark and Finnelly's Reports

CLR – Commonwealth Law Reports

CLY – Current Law Year Book (UK)

CoRep – Coke's King's Bench Reports

CSIH – Court of Sessions, Inner House

CSOH – Court of Sessions, Outer House

Deane – Deane and Swabey's Ecclesiastical Reports

DeG.&Sm. – De Gex and Smales' Chancery Reports

DLR – Dominion Law Reports (Canada)

Elchies – Elchies' Decisions and notes 1733–54

ER – English Reports

EWCA Civ – Court of Appeal of England and Wales Decisions (Civil Division)

EWHC – High Court of England and Wales Decisions

EWHC(Ch) – High Court of England and Wales Decisions (Chancery Division)

Fam.Law. – Family Law (UK)

Fam. – Family Reports (UK)

Fam.LR – Family Law Reports

FLR – Family Law Reports
Hailes – Hailes’ Decisions of the Lords of Council and Session 1766 to 1791
Hare – Hare’s Chancery Reports
HLC – Clarke’s House of Lords Cases
LEX – System Informacji Prawnej LEX
LR P&D – Law Reports, Probate and Divorce
LR QB – Law Reports, Queen’s Bench
LT – Law Times Reports
Mac&G. – Macnaghten and Gordon’s Chancery Reports
Moo.PC – Moore’s Privy Council Cases
Mor – Morison’s Dictionary
NI – Northern Ireland Law Reports
NI Fam. – High Court of Justice in Northern Ireland Family Division
NI Ch. – High Court of Justice in Northern Ireland Chancery Division
NIJB – Northern Ireland Judgements Bulletin
NLJ – New Law Journal (UK)
NZLR – New Zealand Law Review
P – Law Reports Probate
P&D – Probate, Divorce and Admiralty Division of High Court (UK)
PD – Probate, Divorce and Admiralty Division of High Court (UK)
Prec.Ch. – Precedents in Chancery
QB – Queen’s Bench Reports
R – The Reports
Rob.Ecc. – Robertson’s Ecclesiastical Reports
SC – Session Cases (Scotland)
SC(HL) – Session Cases (House of Lords) (Scotland)
SCLR – Scottish Civil Law Reports
ScotCS – Scottish Court of Session
ScotSC – Scottish Sheriff Court
Sim. – Simon’s Vice Chancellor’s Reports
SLR – Scottish Law Reporter
SLT – Scots Law Times
SLT(ShCt) – Scots Law Times, Sheriff Court Reports
Sol.Jo. – Solicitors’ Journal (UK)
Sw&Tr – Swabey and Tristram’s Ecclesiastical Reports

Taunt – Taunton’s Common Pleas Reports
TLR – Times Law Reports
UKHL – House of Lords, United Kingdom
UKSC – United Kingdom Supreme Court
VesJun – Vesey Junior’s Chancery Reports
WLR – Weekly Law Reports
WN – Weekly Notes (UK)
WTLR – Wills and Trusts Law Report

Wstęp

Ochrona osób bliskich spadkodawcy to jedno z bardziej kontrowersyjnych zagadnień prawa spadkowego ostatnich lat. Spośród wielu możliwych systemów zazwyczaj to systemy rezerwy i zachowku, pochodzące z kontynentalnych europejskich ustawodawstw, stanowią paradygmat dla rozwiązań stosowanych w poszczególnych państwach na świecie. Część obowiązkowa spadku staje się elementem, który budzi spory społeczne, bez względu na to, czy realizacja roszczeń uprawnionych odbywa się w pieniądzu czy naturze. Jest to element charakterystyczny w zasadzie we wszystkich państwach, które zdecydowały się przyjąć tego rodzaju rozwiązania w swoim ustawodawstwie. Tymczasem na świecie funkcjonuje jeszcze jeden paradygmat uprawnień osób bliskich spadkodawcy, charakterystyczny dla państw *common law*. Spośród tych rozwiązań najbardziej znane są wywodzące się z Anglii i Walii roszczenia w zakresie tzw. *family provision*, gdzie ich realizacja nie następuje wyłącznie na podstawie względów formalnych – jak przy rezerwie i zachowku – ale przy odwołaniu do aktualnych potrzeb osoby występującej z takim roszczeniem, co nadaje temu systemowi kształt quasi-alimentacyjny. Prawo *common law* to jednak nie tylko prawo Anglii i Walii, ale także – z punktu widzenia Europy – prawa Szkocji i Irlandii Północnej. O ile prawo angielsko-walijskie jest szerzej znane, o tyle te ostatnie rozwiązania dotychczas nie zostały omówione w polskiej nauce prawa cywilnego, co może trochę dziwić i jednocześnie uzasadniać sięgnięcie do tych porządków prawnych i dokonanie ich komparatystycznej analizy z prawem polskim, wszystko w celu poszukiwania optymalnego rozwiązania dla ochrony osób bliskich spadkodawcy w przyszłości. Takie poszukiwania są istotą pracy, którą Państwo zdecydowali się przeczytać, autorstwa Pani dr Aleksandry Partyk, adiunkta na Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Praca

ta jest bardzo udaną analizą wszystkich brytyjskich porządków prawnych, dzięki czemu wiedza polskiego czytelnika na temat omawianych tu zagadnień znacząco się zwiększa i zmusza do podjęcia własnych przemyśleń na temat optymalnego modelu ochrony osób bliskich spadkodawcy. Ten bowiem, który obowiązuje w prawie polskim, wymaga, jak można sądzić po lekturze pracy, stosownej rewizji. Stąd zachęcam Państwa do lektury i dyskusji.

prof. dr hab. Mariusz Załucki

Wprowadzenie

Nabywanie praw do majątku osoby zmarłej następuje najczęściej na podstawie reguł dziedziczenia ustawowego lub na podstawie testamentu, a więc oświadczenia woli spadkodawcy¹. O ile określone w aktach normatywnych reguły spadkobrania zazwyczaj prowadzą do dziedziczenia przez członków najbliższej rodziny zmarłego, o tyle autonomiczna decyzja woli zawarta w testamencie może prowadzić do przyznania osobom najbliższym niedostatecznych, a niekiedy żadnych przysporzeń ze spadku. Wszędzie tam, gdzie swoboda testowania stanowi jedną z naczelnych wartości prawa spadkowego, pojawia się pytanie o jej granice. Św. Paweł z Tarsu zauważał, iż „jeśli ktoś nie troszczy się o swoich, zwłaszcza o domowników, ten odszedł od wiary i gorszy jest od niewierzącego”². W naturę prawa spadkowego wpisany jest dylemat konieczności wyważenia wartości pomiędzy swobodą testowania a ochroną rodziny spadkodawcy³. Poszukiwania „złotego środka” pomiędzy poszanowaniem uprawnienia jednostki do suwerennego dysponowania swoim majątkiem na wypadek śmierci, a potrzebą zapewnienia ochrony interesów osób jej bliskich doprowadziły do wykształcenia się na przestrzeni dziejów rozmaitych instytucji. Każda z nich ma swoje zalety i wady, szeroko zresztą omawiane w literaturze⁴.

---

¹ W niektórych obcych porządkach prawnych występują również inne podstawy nabycia majątku na wypadek śmierci, jednakże dla potrzeb niniejszych rozważań można je pominąć.

² Pierwszy list do Tymoteusza (1 Tm 5,8).

³ M. Habdas, *Kontrowersje wokół dziedziczenia ustawowego małżonka spadkodawcy* [w:] J. Jacyszyn i in. (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Oleszce*, Stowarzyszenie Notariuszy RP, Warszawa 2012, s. 174; A. Partyk, *Wyrokowanie o zachowku – ile swobody, ile matematyki?*, „Quaere” 2019, vol. 9, s. 1174–1175.

⁴ Zob. A. Doliwa [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 2066.

Obowiązujący w Polsce model ochrony interesów członków najbliższej rodziny spadkodawcy przed pozbawieniem ich odpowiednich korzyści ze spadku oparty został na instytucji zachowku. Przyjęcie modelu zachowkowego do polskiego systemu prawnego na etapie uchwalania kodeksu cywilnego odbyło się nie bez kontrowersji. Niektórzy przedstawiciele ówczesnej nauki prawa postulowali bowiem oparcie polskiego prawa spadkowego na rozwiązaniach znanych z systemu rezerwy⁵. Niemniej wprowadzone przed laty regulacje obowiązują w polskim systemie prawnym po dziś dzień, z niewielkimi tylko zmianami dokonanymi na przestrzeni ostatnich lat. Zasadniczymi zaletami figury prawnej zachowku, jako instrumentu ochrony interesów najbliższej rodziny zmarłego, są: relatywna przewidywalność możliwych do uzyskania przez uprawnionego świadczeń oraz zachowanie szerokiej swobody testowania po stronie spadkodawcy. Istotną wadą modelu zachowkowego jest natomiast ograniczenie możliwych do uzyskania świadczeń jedynie do należności pieniężnych oraz zawężenie kręgu podmiotowego osób uprawnionych jedynie do potencjalnych spadkobierców, którzy dziedziczyliby z mocy ustawy, a zatem w istocie do członków formalnej najbliższej rodziny zmarłego – małżonka, zstępnych i rodziców.

Od wejścia w życie obowiązującego w Polsce kodeksu cywilnego minęło już ponad 50 lat. Na przestrzeni tego czasu kodeks cywilny wielokrotnie był nowelizowany, jednak rozwiązania przyjęte w jego Księdze IV, regulującej problematykę prawa spadkowego, pozostały w znacznej mierze niezmienione. O ile szacunek dla określonej tradycji prawnej i ugruntowanych rozwiązań stanowi istotną wartość, o tyle postępujące nieubłagane przemiany społeczno-gospodarcze nakazują ponawiać pytanie o to, czy istniejące rozwiązania nadal zachowują swoją aktualność. A zatem – czy cel, jaki był przed nimi stawiany w czasie ich wprowadzenia, w dalszym ciągu jest za ich pomocą realizowany w sposób optymalny, zarówno z punktu widzenia przewidzianych uprawnień, jak i z perspektywy kręgu podmiotów uprawnionych. A także czy model zachowkowy nie wiąże się obecnie z nadmiernym ograniczeniem swobody testowania⁶.

⁵ Por. J.S. Piątowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2003, s. 22–23.

⁶ Takie pytania stawiane są coraz częściej w literaturze polskiej i światowej; por. W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, t. 8, z. 2, s. 153.

W ostatnich dekadach zmianom ulegają uwarunkowania społeczne, a tradycyjny model rodziny coraz powszechniej współistnieje z formami pożycia rodzinnego jeszcze do niedawna uznawanymi za marginalne. Nie będzie, jak się zdaje, nadużyciem postawienie tezy, iż dzisiejsze społeczeństwo polskie różni się od tego sprzed ponad pół wieku. Nie tylko rodziny są coraz mniej liczne, a wielodzietność przestała być zjawiskiem dominującym, lecz również więzi międzypokoleniowe uległy osłabieniu. Coraz powszechniejszym jest pozostawanie w związkach nieformalnych, które nie są jedynie „okresem przejściowym” poprzedzającym zawarcie związku małżeńskiego, lecz formą stabilnego i długotrwałego wspólnego pożycia⁷. Dostrzegalnym zjawiskiem są tzw. rodziny zrekonstruowane (patchworkowe), w których osoby po ustaniu poprzednich związków, tworzą nową rodzinę i razem wychowują dzieci niebędące owocami ich wspólnego pożycia. Jest to trend zauważalny tak w Polsce, jak i na świecie⁸. Swoje miejsce w nauce znalazła definicja rodziny, jako „grupy ludzi, którzy się kochają i troszczą o siebie nawzajem – bez względu na istnienie między członkami tej grupy relacji natury formalnej, czy też nawet biologicznej”⁹. Ma to swoje doniosłe znaczenie dla oceny optymalności norm prawa spadkowego, które, jak żaden inny dział prawa (nie licząc oczywiście prawa rodzinnego), ściśle powiązane jest z panującą koncepcją społeczeństwa i rodziny¹⁰. Prawo spadkowe stanowi w istocie swego rodzaju przedłużenie prawa rodzinnego, a związki pomiędzy tymi działami prawa jawią się jako oczywiste¹¹.

⁷ Zob. A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta spadkodawcy w prawie szkockim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2018, R. XXVII, z. 1, s. 119–120.

⁸ Por. M. Habdas, *Kontrowersje wokół dziedziczenia...*, *op. cit.*, s. 187–188.

⁹ K. Bagan-Kurluta, *Macierzyństwo zastępcze a adopcje – symbioza czy konkurencja*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2014, vol. 13, z. 2, s. 282.

¹⁰ K. Bokwa, I. Jarosz, *Modernizacja prawa spadkowego na przykładzie prawa austriackiego. Spojrzenie krytyczne*, „Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia” 2017, nr 3, s. 12.

¹¹ Por. J. Mazurkiewicz, *Rodzinne do remontu! Czyli o potrzebie wielkiej reformy prawa rodzinnego* [w:] P. Stec i in. (red.), *50 lat Kodeksu Cywilnego. Perspektywy reodyfikacji*, WKB, Warszawa 2015, s. 301; K. Bagan-Kurluta, *Notions and Concepts in Family Law. Discrepancy between Polish Family Law and Social Reality*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” 2017, vol. 49(62), s. 7–8; M. Pazdan, *Prawo spadkowe* [w:] Z. Radwański i in. (red.), *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu Cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, Warszawa, 2006, s. 180; J. Jacyszyn, *Prace nad optymalną wizją kodeksu cywilnego „Zielona Księga”*, „Rejent” 2007, nr 2, s. 29.

Oceniając obowiązujący w Polsce model ochrony osób bliskich spadkodawcy, nie sposób pominąć problematyki mechanizmu ustalania wysokości świadczeń, jakie otrzymać mogą uprawnieni do zachowku. Bazują one bowiem na wyliczeniach matematycznych, odwołujących się (w pewnym uproszczeniu) do wartości spadku oraz udziałów, jakie przypadająby spadkobiercom w razie dziedziczenia ustawowego przy uwzględnieniu dokonanych przez spadkodawcę darowizn. Tak skonstruowany sposób ustalania wysokości świadczeń zachowkowych pozostaje jednak w oderwaniu od rzeczywistych potrzeb materialnych osób uprawnionych. Nie są również uwzględniane takie okoliczności, jak faktyczne relacje pomiędzy spadkodawcą a uprawnionym do zachowku oraz ich wzajemna zależność pod względem majątkowym. Tymczasem cel alimentacyjny powinien, w moim przekonaniu, stanowić podstawowy paradygmat przyznawania osobom bliskim spadkodawcy przysporzeń ze spadku, nawet wbrew woli samego spadkodawcy. W obecnym stanie prawnym takie samo prawo do zachowku posiadają dzieci spadkodawcy, które po uzyskaniu pełnoletności nadal pozostawały na utrzymaniu rodziców, kontynuując naukę, jak i samodzielne pod względem finansowym dzieci zmarłego, które założyły własne rodziny i nie były od spadkodawcy w żadnym stopniu uzależnione majątkowo. Z drugiej strony, nie może powoływać się na uprawnienia z tytułu zachowku pozostający w niedostatku rodzic spadkodawcy, jeśli spadkodawca pozostawił jakiegokolwiek zstępnego.

Model zachowkowy nie przewiduje też żadnych uprawnień dla osób faktycznie najbliższych spadkodawcy, jeżeli nie wystąpiły między nimi określone powiązania formalnorodzinne. W szczególności odnosi się to do konkubentów, pasierbów, macoch lub ojczymów, i to bez względu na ich faktyczne więzi emocjonalne i gospodarcze. Tymczasem faktyczna bliskość odwołuje się do pozytywnych więzi emocjonalnych, życzliwości, przyjaźni i miłości¹². Spojrzenie na kwestię sfery faktycznej bliskości emocjonalnej nakazuje bowiem zadać pytanie, czy istotnie czynnikiem decydującym o przyznaniu określonej osobie ustawowej ochrony na gruncie prawa spadkowego powinny być li tylko formalne powiązania prawnorodzinne, jak ma to miejsce *de lege lata*.

---

¹² J. Haberko, *Pojęcie osoby bliskiej w prawie cywilnym*, „Przeгляд Sądowy” 2011, nr 3, s. 78.

Co więcej, w obecnym stanie prawnym sąd orzekający w sprawie o zachówek nie może przyznać uprawnionemu świadczenia wyższego niż wynikające z matematycznego obliczenia. Z kolei obniżyć wysokość przyznawanego świadczenia bądź oddalić powództwo, z powołaniem się na zasady współżycia społecznego, sąd może wyłącznie w sytuacjach wyjątkowych.

Niezależnie od powyższego istotnej zmianie, od czasu uchwalenia polskiego kodeksu cywilnego, uległo podejście do problematyki własności prywatnej. Funkcjonującego w latach 60. XX wieku systemu prawnego i ekonomiczno-gospodarczego nie sposób przyrównać do współczesnego, opartego na poszanowaniu majątku prywatnego oraz mechanizmach wolnorynkowych¹³. Jak zaś trafnie zauważa się w literaturze, regulacje prawne powinny odzwierciedlać oczekiwania społeczne oraz prawidłowości rynkowe¹⁴.

W mojej ocenie istniejący aktualnie w prawie polskim model zachowkowy nie chroni osób najbliższych spadkodawcy w sposób optymalny. Po pierwsze, krąg podmiotów uprawnionych do formułowania roszczeń został ograniczony jedynie do części członków najbliższej (z formalnoprawnego punktu widzenia) rodziny zmarłego i to tylko o tyle, o ile w danym przypadku należeli do grona spadkobierców ustawowych. Zachówek nie uwzględnia zatem faktycznych relacji międzyludzkich, w jakich spadkodawca pozostawał, w tym najsilniejszych nawet więzi emocjonalnych i majątkowych, jakie za życia łączyły go z osobami nienależącymi formalnie do rodziny zmarłego. Jest to zatem rozwiązanie niewystarczające dla ochrony osób bliskich spadkodawcy, jeżeli relacje rodzinne nie odpowiadały tradycyjnemu i formalnemu modelowi. Po drugie – świadczenie pieniężne z tytułu zachowku przysługuje uprawnionemu niezależnie od jego faktycznych potrzeb. Nie jest zatem brane pod uwagę to, czy uprawniony z tytułu zachowku był w jakimkolwiek stopniu zależny pod względem majątkowym od spadkodawcy za jego życia. W tym kontekście zachówek

¹³ Por. M. Kępiński, *Czy w Polsce potrzebny jest nowy kodeks cywilny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, R. LXXVI, nr 2, s. 239–240.

¹⁴ M. Habdas, *Nowy czy znowelizowany kodeks cywilny? Rozważania o potrzebie nowej kodyfikacji w kontekście regulacji przedsiębiorstwa jako przedmiotu sui generis oraz wybranych zagadnień prawa rzeczowego* [w:] P. Stec i in. (red.), *op. cit.*, s. 145–146.

nie realizuje zatem jednej z podstawowych funkcji prawa spadkowego, jaką jest swoiste przedłużenie obowiązków prawnorodzinnych, które spoczywały na spadkodawcy przed jego śmiercią.

Warto zwrócić uwagę, że w przepisach polskiej Konstytucji¹⁵ nie przewidziano, iż ochrona osób najbliższych spadkodawcy może być realizowana wyłącznie przez system zachowku. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 25 lipca 2013 r. w sprawie P 56/11¹⁶ wyjaśnił, że nie ma podstaw jurydycznych do rekonstruowania konstytucyjnego prawa podmiotowego do zachowku na podstawie szeregu analizowanych przepisów ustawy zasadniczej. Trybunał uznał jednocześnie, że zachówek „jest rozwiązaniem niewątpliwie przydatnym do realizacji celu zakładanego przez prawodawcę i uzasadnionego w świetle konstytucyjnych wartości”. Nie oznacza to jednak, że przyjęty przez prawodawcę krąg uprawnionych do zachowku oraz wysokość roszczenia o zachówek uznany został przez Trybunał za optymalny i jedyny możliwy w świetle ustawy zasadniczej. Sąd konstytucyjny wyraził bowiem przekonanie, że prawodawca może dokonać zmiany systemu ochrony osób bliskich spadkodawcy¹⁷.

Warto również mieć na względzie dążenia Unii Europejskiej do ujednoczenia rozmaitych rozwiązań legislacyjnych w państwach członkowskich. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego¹⁸ unormowało problematykę norm kolizyjnych prawa międzynarodowego, jurysdykcji sądów, a także

¹⁵ Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

¹⁶ Dz.U. 2013 poz. 1003; LEX nr 1354561.

¹⁷ A. Partyk, *Miarkowanie wysokości zachowku z uwagi na zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku s. apel. z dnia 9 maja 2018 r., V ACa 921/17*, LEX/el. 2019.

¹⁸ Dz. Urz. UE L z 27 lipca 2012 r., nr 201, s. 107. Przy czym Zjednoczone Królestwo zrezygnowało z przyjęcia rozporządzenia, w związku z czym nie jest nim związane; por. A. Wysocka-Bar, *Prawo właściwe dla formy rozrządzeń na wypadek śmierci według rozporządzenia spadkowego* [w:] M. Pazdan, J. Górecki (red.), *Nowe europejskie prawo spadkowe*, LEX, Warszawa 2015, s. 130. Zob. też M. Załucki (red.), *Unijne rozporządzenie spadkowe Nr 650/2012. Komentarz*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 12.

wybrane kwestie proceduralne¹⁹. Aktualnie prawdopodobieństwo ujednolicenia wewnętrznych regulacji prawnosпадkowych państw członkowskich Unii Europejskiej nie jest wysokie. Niemniej postulat zbliżenia rozwiązań legislacyjnych w tym przedmiocie nie traci aktualności i nie można wykluczyć, że w przyszłości będą podejmowane bardziej zdecydowane działania w tym kierunku. Warto zatem, by ewentualny przyszły model ochrony interesów osób bliskich spadkodawcy funkcjonujący w Polsce, uwzględniał ogólnoeuropejskie trendy, w tym w zakresie dążenia do zapewnienia ochrony prawnosпадkowej osobom faktycznie związanym ze zmarłym, mimo braku formalnych więzi prawnorodzinnych, w szczególności w aspekcie problematyki konkubinatu²⁰. Potrzeba ujednolicenia regulacji prawnosпадkowych przy uwzględnieniu zmieniających się form życia rodzinnego ma istotne znaczenie, zważywszy na swobodę przepływu osób i swobodę osiedlania się w ramach Unii Europejskiej²¹.

Poszukując optymalnego wzorca ochrony osób bliskich spadkodawcy, na podstawie którego można byłoby podjąć próbę sformułowania postulatów *de lege ferenda* dla polskiego ustawodawcy, uznałam za niecelowe oparcie się na rozwiązaniach przyjętych w ustawodawstwach bazujących na systemie rezerwy. Rezerwa bowiem, podobnie jak zachówek, chroni jedynie wąski krąg najbliższych członków rodziny spadkodawcy, a nadto przewiduje przysporzenia ze spadku w ściśle określonej, sztywnej wysokości, oderwanej od rzeczywistych potrzeb osób uprawnionych. Fundamentalna różnica pomiędzy zachówkiem a rezerwą rozstrzyga się w tym, czy członkowie najbliższej rodziny spadkodawcy są uprawnieni do świadczeń pieniężnych (nie będąc spadkobiercami), czy też do uzyskania składników majątku spadkowego w naturze (do którego dziedziczenia dochodzą). System rezerwy, choć chwalony za silną ochronę dziedziców koniecznych, jest jednocześnie powszechnie krytykowany jako znacznie

¹⁹ Zob. też: M. Załucki, *Adaptacja prawa polskiego do wymogów unijnego rozporządzenia spadkowego* (Nr 650/12), „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2015, z. 2(17), s. 5–18.

²⁰ Por. K. Bagan-Kurluta, M. Stus, *Stosowanie klauzuli porządku publicznego w odniesieniu do europejskiego ustawodawstwa partnerskiego*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2005, nr 1–2, s. 227–252.

²¹ Por. M. Pazdan, *Zielona Księga o dziedziczeniu i testamentach – propozycje odpowiedzi na pytania*, „Rejent” 2006, nr 5(61), s. 18.

naruszający swobodę testowania²². System rezerwy nie przyznaje również ochrony osobom bliskim spadkodawcy, które nie były powiązane z nim formalnymi relacjami rodzinnymi, co powoduje, że nie uwzględnia (podobnie jak system zachowku) zmieniających się realiów społecznych²³. Dodatkowo system ten generuje znaczne problemy z podziałem majątku, rodząc spory pomiędzy uprawnionymi do części obowiązkowej spadku a osobami, które zostały powołane do dziedziczenia przez spadkodawcę²⁴.

Realnej alternatywy dla modelu zachowkowego należało zatem poszukiwać gdzie indziej. Wart rozważenia kierunek możliwych zmian prawa wyznaczały zaś te ustawodawstwa, które oparły model ochrony interesów osób bliskich zmarłego na systemie odmiennym zarówno od zachowku, jak i od rezerwy²⁵. Z europejskich systemów prawnych wyróżnia się w tym zakresie angielski system ochrony alimentacyjnej, szeroko opisany w literaturze i uznawany za wzorcowy. W modelu tym o zakresie świadczeń, jakie uzyskują osoby bliskie zmarłego, decyduje dyskrejonalnie sąd. Jednym z istotnych czynników uwzględnianych w procesie orzeczniczym jest sytuacja materialna uprawnionego, a także relacje osobiste i majątkowe, jakie łączyły go ze spadkodawcą. Nadto krąg osób uprawnionych do występowania z roszczeniami jest bardzo szeroki, obejmuje bowiem nie tylko członków rodziny, lecz również osoby powiązane ze spadkodawcą nieformalnie, w szczególności konkubentów lub osoby, które zmarły utrzymywał za swojego życia. Funkcjonujące tu rozwiązania w zakresie ochrony osób bliskich spadkodawcy mogą stanowić istotny punkt odniesienia i to niezależnie od tego, że Zjednoczone Królestwo

²² M. Szewczak-Daniel, *Ochrona praw dziedziców koniecznych na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. 25, nr 3, s. 904–905; M. Mamos, *System rezerwy na ziemiach polskich w XIX w. i XX w.*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2018, vol. 7(1), s. 16–17.

²³ M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim (Fate of the Legitimate Portion in Polish Law)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, vol. 21(2), s. 549.

²⁴ O. Nowak, *Zachówek, rezerwa i roszczenia alimentacyjne – jak instytucje prawne służą ochronie rodziny w perspektywie prawnoporównawczej* [w:] M. Nitkowski i in., *Vademecum spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?*, „Zeszyt Naukowy Naukowego Koła Cywilistów”, Wrocław 2015, s. 93–94.

²⁵ Jak nie bez racji zauważa W. Borysiak w: *Ochrona członków rodziny spadkodawcy*, *op. cit.*, s. 187, „można postawić tezę, że system rezerwy będzie z biegiem czasu wypierany przez system zachowku, a ten z kolei przez system roszczeń alimentacyjnych [który pozwala – przyp. aut.] w sposób elastyczny dopasować ochronę do sytuacji rodzinnej spadkodawcy”.

nie jest już członkiem Unii Europejskiej. Wartościowe rozwiązania prawne zachowują bowiem aktualność bez względu na przynależność państw do organizacji ponadnarodowych. Podkreślenia wymaga zaś, że instytucje ochrony osób bliskich zmarłego odwołujące się do dyskrecjonalnej oceny sędziowskiej pozwalają na elastyczne podejście do konkretnych okoliczności indywidualnego przypadku. Jakkolwiek model ten nie jest wolny od wad, niemniej w moim przekonaniu jego zalety znacznie przeważają nad mankamentami. Branie pod uwagę tych rozwiązań przy rozważaniu postulatów zmian legislacyjnych w polskim systemie prawnym jest więc uzasadnione.

Mając jednak na uwadze, że Anglia jest jedynie częścią Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, uznałam za konieczne zbadanie regulacji mających na celu ochronę osób bliskich spadkodawcy obowiązujących również w pozostałych częściach tego państwa, a zatem w Szkocji oraz w Irlandii Północnej. Prawo brytyjskie nie jest bowiem monolitem. Odrębne systemy prawne obowiązują w Anglii i Walii, w Szkocji oraz w Irlandii Północnej²⁶. Rozwiązania istniejące w tych trzech brytyjskich systemach prawnych nie są bliżej znane polskiemu czytelnikowi. O ile w Polsce dostępne są opracowania dotyczące angielskiego prawa spadkowego, o tyle polska literatura prawnicza dotycząca systemów północnoirlandzkiego i szkockiego jest nader uboga. Tymczasem dopiero porównanie wszystkich trzech zasadniczych modeli ochrony osób bliskich spadkodawcy, jakie funkcjonują na terenie Zjednoczonego Królestwa, pozwala w sposób kompleksowy ocenić znaczenie praktyczne przyjętych tam rozwiązań oraz ich adekwatność w realiach zmieniającego się świata pod kątem możliwych kierunków rozwoju polskiego prawa spadkowego w tej materii.

Wybór systemów prawa brytyjskiego jako wartościowego przedmiotu analizy prawnoporównawczej i punktu wyjścia dla rozważań nad kondycją polskiego modelu zachowkowego ma również i to uzasadnienie, że wielu Polaków na przestrzeni ostatnich lat wyemigrowało w celach zarobkowych lub naukowych do Wielkiej Brytanii i tam stale zamieszkuje²⁷.

²⁶ M. Załucki, *Wydzielniczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 240; A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta spadkodawcy...*, *op. cit.*, s. 121.

²⁷ Jak wynika z danych Brytyjskiego Urzędu Statystycznego ONS, na koniec 2017 r. w Wielkiej Brytanii zamieszkiwało 1,021 mln Polaków; stanowią oni największą mniejszość narodową na tamtejszym terytorium; [https://www.bankier.pl/wia-](https://www.bankier.pl/wia)

Ten kierunek migracyjny dodatkowo czyni pożądaną bliższą analizę tamtejszych rozwiązań prawnosпадkowych. Niewykluczone są bowiem sytuacje, w których spadki po Polakach zmarłych w Wielkiej Brytanii podlegać będą tamtejszym regulacjom prawnym²⁸.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie regulacji funkcjonujących w trzech brytyjskich systemach prawnych i poszukiwanie optymalnego wzorca ochrony osób bliskich spadkodawcy. W przypadku prawa angielskiego i północnoirlandzkiego zasadnicze znaczenie ma model opierający się na dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej, co pozwala w sposób elastyczny dostosować rozstrzygnięcie do okoliczności sprawy. Rozwiązania angielskie, stanowiące kanon systemu ochrony alimentacyjnej, niewątpliwie są zasadniczym punktem wyjścia dla rozważań nad wadami i zaletami tego modelu. Regulacje północnoirlandzkie, zbliżone legislacyjnie do modelu angielskiego, warte są przybliżenia, w tym z perspektywy praktyki orzeczniczej tamtejszych sądów. Dopuszczają bowiem do przyznawania relatywnie szerokiej ochrony prawnej dorosłym i samodzielnym pod względem ekonomicznym dzieciom spadkodawcy, co w judykaturze angielskiej nie jest tak powszechne. Z kolei ustawodawstwo szkockie może posłużyć za wzór koegzystencji prawnej rozwiązań utrwalonych od stuleci w tamtejszym systemie prawnym z koncepcjami względnie nowymi, odwołującymi się do modelu dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej.

Kolejnym celem przedmiotowej dysertacji jest przedstawienie postulatów *de lege ferenda* dla polskiego ustawodawcy w celu wyszukania

---

domosc/Rekordowa-populacja-Polakow-w-Wielkiej-Brytanii-4120183.html [dostęp: 31.03.2020]. Zob. też: M. Załucki, *Uniform European Inheritance Law. Myth, Dream or Reality of the Future*, OW KAAFM, Kraków 2015, s. 12; *idem* (red.), *Unijne rozporządzenie spadkowe...*, *op. cit.*, s. 2.

²⁸ Por. art. 4 i 21 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego w zw. z art. 66a ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. nr 80, poz. 432, z późn. zm.); por. A. Wysocka-Bar, *Jurysdykcja krajowa sądów polskich a kolizyjna jednolitość spadku*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2016, t. 14, s. 98; I. Moryc, *Pojęcie sprawy dotyczącej spadku w prawie UE*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017, vol. 6(1), s. 65; M. Żukowska, K. Bagan-Kurluta, *Odrzucenie spadku w imieniu małoletniego mieszkającego za granicą – teoretyczne studium przypadku*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, t. 22(3), s. 65.

optymalnego rozwiązania prawnego, uwzględniającego swobodę dysponowania majątkiem na wypadek śmierci oraz interesy osób bliskich spadkodawcy. Zasadnicze znaczenie ma tu funkcja alimentacyjna prawa spadkowego²⁹. Punktem odniesienia dla formułowanych postulatów *de lege ferenda* będzie właśnie system dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej, który szanując swobodę testowania jako regułę, pozwala doprowadzić do uzyskania przez osoby bliskie spadkodawcy na drodze sądowej takiej ochrony, jaka w danych okolicznościach jest najbardziej sprawiedliwa. Przedmiotem dążeń powinien być stan, w którym „przepisy tworzy racjonalny ustawodawca, a stosuje zdolny do myślenia i myślący sędzia”³⁰. To bowiem właśnie praktyka orzecznicza sądów kształtuje realia rzeczywistego funkcjonowania norm prawa cywilnego. W porównaniu do panującego w Polsce systemu zachowku brytyjskie, a w szczególności angielskie i północnoirlandzkie rozwiązania prawne mają niewątpliwie tę zaletę, iż umożliwiają osobom bliskim spadkodawcy (nie tylko członkom jego rodziny w sensie formalnym), pozostającym w niedostatku, uzyskać takie przysporzenia ze spadku, jakie w danych okolicznościach życiowych mogą stanowić dla nich realne wsparcie. Jest to możliwe właśnie dzięki pozostawieniu sądom szerokiej swobody w kształtowaniu treści wydawanych wyroków. Model angielski (i zbliżony do niego północnoirlandzki), uznający za podstawowy środek ochrony osób bliskich spadkodawcy dyskrecjonalne rozstrzygnięcie sądu, jest istotnym wzorcem dla rozwiązań legislacyjnych obecnych w systemach normatywnych licznych państw należących do kręgu *common law*³¹. Taki możliwy kierunek rozwojowy prawa spadkowego jest jednak brany pod uwagę również w polskiej nauce prawa³².

Z uwagi na ramy objętościowe opracowania nie jest możliwym szczegółowe przedstawienie całokształtu regulacji brytyjskich z zakresu prawa spadkowego. Nie jest to zresztą celem niniejszej pracy; będzie się ona

²⁹ A. Dyoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, PWN, Warszawa–Poznań 1990, s. 6.

³⁰ A. Mączyński, *Uwagi o stanie nauki polskiego prawa cywilnego*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 6, s. 15.

³¹ Por. B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania ze względu na ochronę interesów osób bliskich. Uwagi na tle wybranych systemów common law* [w:] M. Butrymowicz, P. Kroczek i in. (red.), *Prawne i ekonomiczne aspekty migracji*, WN UPJP2, Kraków 2016, s. 109–110.

³² M. Załucki, *Perspektywy rekodyfikacji polskiego prawa spadkowego* [w:] P. Stec i in. (red.), *op. cit.*, s. 362–363.

koncentrować wokół problematyki ochrony interesów tych osób bliskich spadkodawcy, którym on sam nie zapewnił odpowiednich przysporzeń ze swego majątku. Jak już wspomniano, rozwiązania prawnospadkowe, jakie obowiązują na Wyspach Brytyjskich, znacząco różnią się od polskich uregulowań. Dlatego też niniejsze opracowanie nie mogłoby ograniczać się wyłącznie do prezentacji rozwiązań mających na celu ochronę osób bliskich spadkodawcy poprzez przyznanie im odpowiednich świadczeń z majątku spadkowego. Aby właściwie zrozumieć te szczegółowe uregulowania, koniecznym jest bowiem choćby skrótowe przedstawienie ogólnych zasad dziedziczenia, które obowiązują w obcych systemach prawnych. Dopiero bowiem kompleksowa analiza tych zagadnień pozwala na właściwe i pełne zidentyfikowanie przyczyn, dla których w poszczególnych brytyjskich reżimach prawa spadkowego funkcjonują określone szczegółowe rozwiązania chroniące bliskich zmarłego. Mając na względzie wskazane założenie, nakreślony zostanie ogólny zarys podstawowej charakterystyki poszczególnych brytyjskich systemów prawnych, obejmujący przede wszystkim problematykę administracji spadkiem, dziedziczenia ustawowego i testamentowego oraz możliwości utraty praw do dziedziczenia. Szczegółowa analiza obejmie natomiast konkretne uregulowania brytyjskie, jakie funkcjonują w celu zapewnienia osobom bliskim spadkodawcy ochrony przed pozbawieniem ich stosownej korzyści z majątku zmarłego. Istotny w tym kontekście jest krąg podmiotowy osób legitymowanych do ubiegania się o stosowne świadczenia, znacznie szerszy aniżeli ma to miejsce w przypadku polskiego porządku prawnego. Ponadto pogłębionej analizie wymaga charakter świadczeń możliwych do uzyskania na gruncie brytyjskich regulacji prawnych. Rozważania te poparte zostaną przykładami z orzecznictwa sądowego kształtującego praktykę tamtejszego obrotu prawnego. To sądy bowiem nadają praktyczny kształt normom prawnym³³.

* * *

Dobór metod badawczych dla realizacji zakładanych celów niniejszej rozprawy jest, co do zasady, tradycyjny dla nauk prawnych. Przy czym dla prawidłowego ustalenia stanu *de lege lata* oraz sformułowania postulatów *de lege ferenda* uzasadnionym jest odwołanie się do kilku różnych metod. Punkt wyjścia stanowić będzie metoda dogmatyczna, połączona ze

³³ A. Kubiak-Cyrul, *Dobra osobiste w projekcie kodeksu cywilnego* [w:] P. Stec i in. (red.), *op. cit.*, s. 77.

stosowną analizą piśmiennictwa i orzecznictwa. Istotnym wsparciem dla metody dogmatycznej będzie metoda historycznoprawna, mająca ukazać ewolucję prawa spadkowego w tej dziedzinie i jej uwarunkowania. Znacząca część rozprawy zbudowana zostanie na wynikach badań prawnoporównawczych, służących przede wszystkim poszukiwaniu jak najlepszych wzorców dla polskiej konstrukcji ochrony osób bliskich spadkodawcy. Analizie poddane zostaną rozwiązania szkockie, angielskie i północnoirlandzkie, które w sprawach spadkowych uważane są za znacznie bardziej elastyczne niż regulacje kontynentalne, w tym polskie. Omówienie instytucji prawnych funkcjonujących na terenie Zjednoczonego Królestwa wymaga pogłębionej prezentacji dorobku tamtejszej judykatury. To właśnie praktyka orzecznicza stanowi bowiem adekwatny punkt odniesienia przy dokonywaniu oceny rozwiązań odwołujących się do dyskrejonalnej władzy sędziowskiej. Stąd przedstawiony zostanie bogaty wybór orzeczeń sądów brytyjskich, dający pewien obraz praktycznego funkcjonowania tamtejszych regulacji legislacyjnych chroniących interesy osób bliskich spadkodawcy. Kompleksowa analiza treści przepisów prawa stanowionego, wespół z dorobkiem orzecznictwa oraz poglądami wyrażanymi w nauce prawa, pozwoli na ocenę zasadniczych zalet i wad tamtejszych rozwiązań prawnych, ich skuteczności oraz optymalności w świetle aktualnych oczekiwań społecznych. W tym kontekście zaprezentowana zostanie również polska regulacja instytucji zachowku, tj. w kontekście podstawowych reguł prawa spadkowego. Równie istotne będą w odniesieniu do prawa polskiego poglądy wyrażane w polskiej nauce prawa oraz w judykaturze. W końcu zaś metoda prawnoporównawcza będzie stanowiła punkt wyjścia dla sformułowania postulatów *de lege ferenda*. Będą one zmierzały w kierunku wprowadzenia w Polsce takich rozwiązań, które pozwolą na zapewnienie odpowiedniej ochrony osobom faktycznie bliskim spadkodawcy, a nie jedynie członkom jego formalnej rodziny, a nadto umożliwią przyznanie im z majątku spadkowego takich świadczeń, jakie będą odpowiadały ich realnym potrzebom.

* * *

Niniejsza monografia stanowi zoptymalizowaną, uzupełnioną i zaktualizowaną odsłonę rozprawy doktorskiej pt. „Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie brytyjskim” obronionej z wyróżnieniem na Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie. Praca stanowi

analizę prawnoporównawczą odnoszącą się do systemów ochrony osób bliskich zmarłego w prawie polskim i w trzech systemach brytyjskich: szkockim, angielskim i północnoirlandzkim. Opracowanie ma charakter unikatowy, bowiem jak dotąd na polskim rynku wydawniczym nie ukazała się żadna kompleksowa monografia omawiająca uregulowania chroniące osoby najbliższe spadkodawcy w Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Analiza rozwiązań brytyjskich stanowi zarazem asumpt do rozważań nad optymalnością funkcjonującego w Polsce systemu ochrony osób bliskich spadkodawcy, bazującego przede wszystkim na instytucji zachowku. Zachodzące na przestrzeni ostatnich lat głębokie przeobrażenia w sferze modeli życia rodzinnego skłaniają do rozważań nad przystawianiem zachowku do realiów społecznych. Zachówek bowiem zapewnia ochronę jedynie członkom formalnej najbliższej rodziny spadkodawcy, a jednocześnie odrywa należne im przysporzenia od sytuacji osobistej, rodzinnej i majątkowej. Krytyczna ocena przedmiotowych rozwiązań legła u podstaw postulatu *de lege ferenda*, aby do polskiego systemu prawnego wprowadzić nowatorskie rozwiązanie w postaci alimentów spadkowych, wzorowane na angielskim i północnoirlandzkim modelu dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej.

Praca uwzględnia stan prawny na marzec 2020 r.

* * *

Pragnę złożyć wyrazy wdzięczności promotorowi mojej rozprawy doktorskiej Panu prof. dr hab. Mariuszowi Załuckiemu za nieocenioną pomoc i opiekę naukową, a także za ukierunkowanie moich zainteresowań na fascynującą problematykę prawa brytyjskiego, a także za cenne uwagi i spostrzeżenia, które pozwoliły mi właściwie zrozumieć specyfikę tamtejszych rozwiązań normatywnych. Serdeczne podziękowania składam także promotorowi pomocniczemu mojej rozprawy doktorskiej Pani Dziekan dr Agnieszce Kubiak-Cyrul, za bardzo życzliwe wsparcie i bezcenne uwagi redakcyjne. Dziękuję również recenzentom mojej pracy doktorskiej: Pani dr hab. Katarzynie Bagan-Kurlucie, profesorowi Uniwersytetu w Białymstoku oraz Panu dr hab. Grzegorzowi Koziel, profesorowi Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, za cenne spostrzeżenia, które przelożyły się na korekty i udoskonalenia mojej rozprawy doktorskiej, skutkujące powstaniem niniejszej monografii.

Dziękuję też moim Najbliższym za nieustające wsparcie i motywowanie mnie do rozwoju naukowego.

Rozdział 1.

Geneza ochrony prawnej osób bliskich spadkodawcy

1.1. Uwagi wprowadzające

Regulacje normatywne porządkujące nabywanie praw do majątku po zmarłym (w szczególności dziedziczenia) sięgają starożytności. Prawo spadkowe motywuje ludzi do aktywności życiowej, by mogli zgromadzić majątek i po swej śmierci przekazać go jako trwały ślad po sobie¹.

W procesie historycznym wykształciły się dwa podstawowe modele rozstrzygnięcia o tym, kto jest uprawniony do przejęcia po zmarłym należących do niego dóbr majątkowych. Z jednej strony źródłem prawa spadkobiercy może być wola samego spadkodawcy, co w pewnym uogólnieniu obejmuje dziedziczenie testamentowe. Z drugiej strony źródło takie może stanowić określony porządek normatywny (bez względu na stanowiony bądź zwyczajowy charakter norm), a więc szeroko pojęte dziedziczenie beztestamentowe.

O ile zasady dziedziczenia beztestamentowego były tradycyjnie w swej istocie kształtowane w taki sposób, by istotne składniki majątku zmarłego przypadały osobom jemu najbliższym (z reguły zstępnym, a w ich braku innym krewnym), o tyle pojawienie się na pewnym etapie rozwoju cywilizacyjnego modelu spadkobrania testamentowego ujawniło zagrożenie w postaci nadmiernej swobody w dysponowaniu majątkiem na rzecz

---

¹ M. Pazdan, *Czy przywrócić dziedziczenie ustawowe gminy*, „Samorząd Terytorialny” 1991, nr 11–12, s. 167. Zob. też Z. Radwański, *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu Cywilnego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, R. LXIX, z. 1, s. 13.

podmiotów spoza kręgu osób bliskich spadkodawcy. Na tym gruncie powstawały rozmaite instytucje prawne, mające na celu zachowanie pewnej elementarnej sprawiedliwości dziedziczenia, przez którą zazwyczaj rozumiano zapewnienie zstępny zmarłego określonego udziału w majątku spadkowym.

Niezależnie od nurtu związanego z dziedziczeniem praw majątkowych po zmarłym wykształciły się na przestrzeni dziejów rozwiązania mające na celu zapewnienie odpowiedniej ochrony majątkowej małżonkowi spadkodawcy. Mowa tu zwłaszcza o ochronie wdów przez ubóstwem, jednakże nie zawsze aspekt wyłącznie humanitarny stanowił podwalinę określonych rozwiązań.

Warto prześledzić rozwój historyczny tych konstrukcji prawnych, które na swym obecnym etapie rozwoju w różnym stopniu wpływają na szczegółowe rozwiązania obecne w trzech zasadniczych (współcześnie) modelach ochrony osób bliskich zmarłego. Są to: system rezerwy, system zachowku i system ochrony alimentacyjnej.

W niniejszym rozdziale przedstawiona zostanie geneza wprowadzenia w różnych systemach prawnych instytucji chroniących interesy majątkowe osób bliskich spadkodawcy. Poczynając od praw starożytnych, ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego, omówione zostaną problemy związane z granicami swobody testowania i różnymi figurami prawnymi, które miały zabezpieczać osoby bliskie zmarłego przed nieuzasadnionym pozbawieniem ich części spadku. Zaprezentowane zostaną powszechne w Europie kontynentalnej systemy ochronne, tj. zachowek i rezerwa, a także odmienność angielskiego systemu *common law* i geneza funkcjonującego tam aktualnie systemu ochrony alimentacyjnej. Porównanie systemów rezerwy, zachowku i ochrony alimentacyjnej zostanie dokonane na tle regulacji, jakie obowiązywały na ziemiach polskich pod zaborami, a także prawa szkockiego i angielskiego. W szczególności omówione zostaną również instytucje prawa rodzinnego mające na celu ochronę majątkową małżonków w przypadku wdowieństwa.

Przybliżenie historycznego rozwoju instytucji chroniących interesy majątkowe osób bliskich zmarłego, na wypadek niedokonania na ich rzecz przysporzeń przez samego spadkodawcę, pozwala ocenić rozwiązania, jakie na przestrzeni wieków temu celowi służyły, a na których

fundamencie wyrosły obecnie istniejące figury prawne. Jest to szczególnie istotne w kontekście odpowiedzi na pytanie o aktualność modelu zachowkowego i jego optymalność jako środka ochrony interesów osób bliskich spadkodawcy. Historycznoprawna analiza wskazanej tematyki wskazuje bowiem dobitnie, iż zachówek jest tylko jedną z możliwości kształtowania ochrony osób najbliższych spadkodawcy. Jednocześnie unaocznienie rozwoju historycznego tych figur prawnych stanowić może asumpt do konstruktywnego poszukiwania alternatywnych względem zachowku rozwiązań legislacyjnych.

1.2. Geneza systemów rezerwy, zachowku i ochrony alimentacyjnej

W najdawniejszych systemach prawnych, przede wszystkim starożytnego Egiptu i Babilonii, instytucja dziedziczenia testamentowego nie była w ogóle znana. Spadek nabywali dziedzice „ustawowi”, będący zazwyczaj członkami najbliższej rodziny spadkodawcy². W prawie starożytnej Grecji, zwłaszcza Aten i Sparty, obok dziedziczenia beztestamentowego pojawiła się instytucja tzw. testamentu adopcyjnego, który pozwalał bezdzietnemu testatorowi na przysposobienie przyszłego spadkobiercy – dzięki temu stawał się on spadkobiercą ustawowym³. Prawo hellenistyczne wykształciło również pierwowzór współczesnego

² Por. K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 1: *Starożytność*, PWN, Warszawa 1961, s. 13, 26; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, WN UAM, Poznań 1978, s. 38–39; J. Kosiorkiewicz [w:] M. Kuryłowicz i in., *Historia prawa państw antycznych (ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego)*, WN UMCS, Lublin 1980, s. 14, 17; P. Książak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, wyd. 2, WKP, Warszawa 2012, s. 26.

³ Szerzej: J. Rominkiewicz, *Adopcja i dziedziczenie w mowach Isajosa*, WUWr, Wrocław 1995, s. 39–40; K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, op. cit., s. 90; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, op. cit., s. 39; J. Kosiorkiewicz, op. cit., s. 22; M. Niedośpiał, *Swoboda testowania*, Studio Sto, Bielsko-Biała 2003, s. 2; Z. Truszkiewicz, *Zachówek ze spadku obejmującego gospodarstwo rolne*, WUJ, Kraków 1993, s. 16; H. Sumner Maine, *Ancient Law, its connection with the early history of society, and its relation to modern ideas* (reprint: Buffalo 1983 – W. Hein, *Historical Reprints in Jurisprudence and Classical Legal Literature*), s. 209; W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, t. 8, z. 2, s. 150.

wydziedziczenia, a więc możliwość pozbawienia syna prawa do spadkobrania po ojcu (*apokeryxis*)⁴.

Z punktu widzenia obecnych regulacji prawnych niewątpliwie najdonioślejszą rolę przypisać należy prawu rzymskiemu. Elementy rzymskiego materialnego dziedziczenia przeciwtestamentowego do dziś kształtują regulacje prawa spadkowego w szeregu państw, w tym te zawarte w polskim kodeksie cywilnym.

Rzymskie *ius civile* problematyce dziedziczenia poświęcało znaczną uwagę. Prawo spadkowe stanowiło w istocie fragment prawa rzeczowego, regulujący nabywanie praw majątkowych w drodze sukcesji⁵. Początkowo – podobnie jak w innych starożytnych systemach prawnych – funkcjonowało w prawie rzymskim wyłącznie dziedziczenie beztestamentowe, jednakże już od czasu ustawy XII tablic normą w starożytnym Rzymie stało się dziedziczenie testamentowe⁶. Zagwarantowana wówczas szeroka swoboda testowania, do pewnego tylko stopnia ograniczana kształtującym się stopniowo dziedziczeniem przeciwtestamentowym, przysparzała popularności rozrządaniu majątkiem na wypadek śmierci⁷. Możliwość swobodnego testowania stwarzała jednak również

⁴ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 54–55. Wydziedziczenie syna stanowiło akt prawny *inter vivos*. Początkowo nie podlegał on szczególnej kontroli, z czasem jednak państwo zaczęło (przynajmniej częściowo) nadzorować pozbawianie prawa do dziedziczenia. Tym samym prawo ojca do *apokeryxis* zostało formalnie ograniczone. W 288 r. *apokeryxis* została zakazana, gdyż instytucja ta była nadużywana. Zaczęły pojawiać się głosy dostrzegające potrzebę kontroli jej stosowania – m.in. Platon proponował wprowadzenie formalnego nadzorowania wydawania tych aktów. O *apokeryxis* zob. też: M. Jońca, P. Szarek, *Rodzina i prawo w egipskich papyrusach*, „Zeszyty Prawnicze” 2010, nr 10(1), s. 318–323.

⁵ Por. M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 56.

⁶ Szerzej: *ibidem*, s. 56; H. Sumner Maine, *Ancient Law...*, *op. cit.*, s. 203; O. Horak [w:] P. Salák i in., *Law of succession in the middle-european area*, Spolek Slovákov v Poľsku, Cracow 2015, s. 86–87; M. Niedośpiał, *Swoboda testowania*, *op. cit.*, s. 4; R. Taubenszlag, *Rzymskie prawo prywatne*, wyd. 2, PWN, Warszawa 1969, s. 250; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, *op. cit.*, s. 167–169; W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, wyd. 2, PWN, Warszawa 1994, s. 305–307; M. Kuryłowicz i in., *Historia prawa...*, *op. cit.*, s. 96.

⁷ „*Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto*” (tabula V) / „Tak jak (ktoś) rozporządził (w testamencie) co do majątku lub opieki nad swoimi rzeczami, niech będzie prawem” (tablica V); M. Zabłocka, J. Zabłocki, *Ustawa XII tablic. Tekst – Tłumaczenie – Objasnienia*, Liber, Warszawa 2000, s. 30–31. Zob. też: M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 58; B. Lesiński,

realne ryzyko dla najbliższych spadkodawcy pozbawienia ich majątku rodzowego, *paterfamilias* miał bowiem w praktyce nieograniczoną możliwość odsunięcia swoich synów od dziedziczenia.

Kształtujące się stopniowo instytucje dziedziczenia przeciwtestamentowego pozwalały natomiast na powołanie do spadku określonych osób na mocy samego prawa, wbrew wyrażonej w testamencie odmiennej woli spadkodawcy. Owe prawne ograniczenia dowolności rozrządzeń *mortis causa* miały na celu zapewnienie zachowania choćby minimalnego standardu ochrony rodziny zmarłego⁸. Historycznie najwcześniej pojawiło się tzw. formalne prawo dziedziczenia przeciwtestamentowego, które sprowadzało się do niedopuszczalności pominięcia określonych osób w kontekście dziedziczenia (spadkodawca miał obowiązek albo obdarować je składnikami majątku, albo wyraźnie wydziedziczyć – pod groźbą nieważności testamentu)⁹. W tym wypadku z jednej strony wystarczającym było obdarowanie krewnego choćby nieznacznym składnikiem majątku spadkowego, z drugiej zaś – wydziedziczenie spadkobiercy mogło być dokonane bez podania żadnej przyczyny. Tak skonstruowane prawo czyniło ochronę osób najbliższych spadkodawcy w istocie iluzoryczną¹⁰. Zgoła odmienna była ochrona najbliższych krewnych spadkodawcy przewidziana przez konstrukcje tzw. materialnego dziedziczenia przeciwtestamentowego, które zapewniało rzeczywistą ochronę spadkobierców. W tym przypadku pretor udzielał pominiętemu spadkobiercy prawa do posiadania takiej części spadku, jaką uzyskałby, gdyby w grę wchodziło dziedziczenie

---

W. Rozwadowski, *Historia prawa*, op. cit., s. 165, 172; W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, op. cit., s. 304.

⁸ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, op. cit., s. 60–64; W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, PWN, Warszawa 1962, s. 480; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, wyd. 2, PWN, Warszawa 1976, s. 484; P. Salák [w:] P. Salák i in., *Law of succession...*, op. cit., s. 107 i nast.

⁹ W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy...*, op. cit., s. 158, 165–168; M. Kuryłowicz i in., *Historia prawa...*, op. cit., s. 100; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, op. cit., s. 58–60. Co znamienne, także brak w testamencie rozrządzenia co do dziecka już poczętego (*nasciturus*), które miałyby urodzić się jako pogrobowiec, skutkowało nieważnością tego aktu (*postumus rumpit testamentum*). Aby zapobiec nieważności testamentu i chronić dokonane nim rozrządzenia, niejednokrotnie wydziedziczano więc dziecko nienarodzone, „na wszelki wypadek”.

¹⁰ W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, op. cit., s. 481; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, op. cit., s. 27–28.

ustawowe. Materialne dziedziczenie przeciwtestamentowe rozwinęło się następnie w praktyce sądowej jako zachówek (*pars legitima; portio debita*). Zaczęto wręcz przyjmować założenie, że taki spadkodawca, który rozrządził swoim majątkiem na rzecz osób obcych bez pozostawienia członkom swojej najbliższej rodziny jakiegokolwiek części spadku, działał niezgodnie z moralnymi obowiązkami rodzinnymi, a nawet w stanie zamroczenia umyślowego¹¹. Prawo przewidywało dla krewnych spadkodawcy, którym przysługiwało prawo do zachowku, a którzy nie otrzymali należnego przysporzenia majątkowego lub zostali pominięci bądź wydziedziczeni w testamencie bez uzasadnionej przyczyny, możliwość wystąpienia z powództwem przeciwko dziedzicowi testamentowemu (*querela inofficiosi testamenti*). Skutkiem uwzględnienia tego rodzaju żądania było unieważnienie testamentu, co skutkowało nabyciem spadku według reguł dziedziczenia ustawowego¹². Reformy Justyniana ograniczyły stosowanie tej instytucji do spadkobierców koniecznych, którzy zostali całkowicie pominięci w testamencie; wprowadzono zarazem możliwość ubiegania się o uzupełnienie zachowku (*actio ad supplendam legitimam*)¹³.

W prawie justyniańskim pojawił się również pewien załączek ochrony małżonka spadkodawcy w porządku dziedziczenia beztestamentowego, czyli uzyskanie przez tzw. ubogą wdowę (która nie otrzymała posagu

¹¹ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, op. cit., s. 173; W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, op. cit., s. 482; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, op. cit., s. 28; M. Kuryłowicz i in., *Historia prawa...*, op. cit., s. 101; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, op. cit., s. 485; C. Anderson, *Roman Law, Law Essentials*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009, s. 65.

¹² M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, wyd. 5, WKP, Warszawa 2013, s. 156–157; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, op. cit., s. 485–486; W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, op. cit., s. 483; M. Kuryłowicz i in., *Historia prawa...*, op. cit., s. 101–102; Z. Truszkiewicz, *Zachówek ze spadku...*, op. cit., s. 17; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision, Second Edition*, Professional Books Limited, Abington 1984, s. 2; W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy...*, op. cit., s. 168; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, op. cit., s. 174; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, op. cit., s. 28; C. Anderson, *Roman Law...*, op. cit., s. 66.

¹³ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, op. cit., s. 64; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, op. cit., s. 174; M. Kuryłowicz i in., *Historia prawa...*, op. cit., s. 102; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, op. cit., s. 29–30; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, op. cit., s. 487; W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, op. cit., s. 482–483; M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne*, op. cit., s. 157.

ani darowizny po zawarciu małżeństwa) jednej czwartej części spadku po zmarłym mężu, lecz nie więcej niż każde z dzieci¹⁴.

Upadek Cesarstwa Zachodniorzymskiego i związany z tym koniec obowiązywania jednolitego prawa rzymskiego skutkował utrwaleniem się w Europie partykularnych systemów dziedziczenia, z których jedno opierały się na recypowanym prawie rzymskim, inne zaś znajdowały źródło w prawach zwyczajowych¹⁵. Plemienne prawa słowiańskie nie przewidywały możliwości dokonywania rozrządzeń majątkowych *mortis causa*, gdyż spadek należał do rodziny (wspólnoty plemiennej); najczęściej całe mienie zmarłego stawało się własnością jego synów (lub dalszych męskich krewnych)¹⁶. Z czasem do tych systemów praw plemiennych, w których testament nie był stosowany, stopniowo zaczęła przebijać się tendencja do rozrzadzania majątkiem na wypadek śmierci, a znaczną rolę w tym procesie pełnił Kościół, propagujący możliwość zadysponowania majątkiem „dla zbawienia duszy”, na potrzeby wspólnoty religijnej (a później także ubogich i krewnych), taką częścią majątku, jaka na wypadek śmierci przypadłaby synowi spadkodawcy¹⁷. Przyjmowano zatem, że spadek powinien zawierać „część swobodną”, którą spadkodawca powinien móc rozrządzić zgodnie ze swoją wolą¹⁸.

¹⁴ W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, op. cit., s. 315; W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, op. cit., s. 477–479; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, op. cit., s. 480–483; M. Habdas, *Kontrowersje wokół dziedziczenia ustawowego małżonka spadkodawcy* [w:] J. Jacyszyn i in. (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Oleszce*, Stowarzyszenie Notariuszy RP, Warszawa 2012, s. 176–177.

¹⁵ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: X–XVIII w., Księgarnia Akademicka, Kraków 1997, s. 295–296.

¹⁶ P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, op. cit., s. 26, 30; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa od wczesnego średniowiecza do wieku Oświecenia*, WUW, Warszawa 1979, s. 94; A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, WN PWN, Warszawa 2008, s. 363–367; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, PWN, Warszawa 1976, s. 21, 83–87.

¹⁷ Zob. szerzej: K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa od wczesnego średniowiecza...*, op. cit., s. 97; Z. Truskiewicz, *Zachówek ze spadku...*, op. cit., s. 18–19; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, op. cit., s. 31; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, op. cit., s. 251.

¹⁸ Por. A. Kiralfy, *Wills of personalty (movables) in England from 1066 to 1500 A.D.* [w:] A. Kiralfy i in., *Actes à cause de mort = Acts of Last Will*, Bd. 2: *Europe médiévale et moderne = Medieval and Modern Europe*, Bruxelles 1993, s. 41; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, op. cit., s. 43–44, 115. Zob. również: A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, op. cit., s. 367; T.F.T. Plucknett, *A concise history of*

Rozwój dziedziczenia testamentowego stanowił asumpt do wykształcenia się rozwiązań prawnych nakierunkowanych na ochronę członków najbliższej rodziny spadkodawcy przed zagrożeniem pozbawienia ich udziałów w majątku spadkowym, gdyby spadkodawca podjął niekorzystne dla nich rozrządzenia swym mieniem.

W prawie francuskim powstały podstawy tzw. systemu rezerwy, w którym wolno spadkodawcy dysponować jedynie częścią spadku, natomiast reszta majątku – „rezerwa”, zostaje *in naturam* zachowana dla spadkobierców koniecznych (o ile nie zostali uznani za niegodnych dziedziczenia¹⁹). Oznacza to, że spadkobiercy konieczni uznawani są za rzeczywistych sukcesorów tej części spadku, którą spadkodawcy nie wolno rozrządzać. System rezerwy utrwał się w licznych systemach prawnych, m.in. francuskim, rosyjskim czy szkockim²⁰. Niekiedy stała się ona podstawą oryginalnych rozwiązań, jak np. w prawie hiszpańskim, gdzie spadek podlega podziałowi na trzy części, z których pierwsza podlega pełnej swobodzie testowania, druga musi być pozostawiona spadkobiercom ustawowym, natomiast trzecią spadkodawca może rozrządzać, ale tylko pomiędzy spadkobiercami koniecznymi (tzw. *mejora*)²¹.

W staropolskim prawie ziemskim dominowała wywodząca się jeszcze z okresu plemiennego tradycja ochrony interesów rodziny, którą zapewniało dziedziczenie beztestamentowe. Początkowo dziedziczyć mogli jedynie mężczyźni potomkowie, kobiety uznawano zaś za niezdolne do dziedziczenia. Jedynie w odniesieniu do rzeczy osobistego użytku (tzw. *szczebrzuch, gerade*) przewidziane było dziedziczenie córek po matce, albowiem przedmioty te nie przedstawiały dla mężczyźni realnej wartości²².

---

the common law, Butterworths, London 1956, s. 727; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa od wczesnego średniowiecza...*, *op. cit.*, s. 97–98; H. Sumner Maine, *Ancient Law...*, *op. cit.*, s. 187; Z. Truszkiewicz, *Zachówek ze spadku...*, *op. cit.*, s. 18–19; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, *op. cit.*, s. 251–252; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 31; S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 1, s. 302.

¹⁹ Art. 727 KN. Zob. szerzej: M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 75.

²⁰ Por. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision...*, *op. cit.*, s. 1.

²¹ P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 31–32, 34; S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 1, s. 304–306.

²² Prymat dziedziczenia ustawowego względem testamentowego był wyraźny, skoro jeszcze w rezolucji Rady Nieustającej z 1777 r. przypominano, że „sukcesja przez krew spada”. Ziemska własność w Polsce w najwcześniejszym okresie wywodzi-

Testamenty na ziemiach polskich pojawiły się z końcem XII wieku. Jednakże konstytucje sejmowe z pierwszej połowy XVI wieku wprowadziły w praktyce całkowity zakaz rozrządzania testamentowego nieruchomościami ziemskimi. Spadkodawca mógł w testamencie swobodnie rozrządzać jedynie pieniędzmi i majątkiem ruchomym²³. W prawie miejskim funkcjonowała natomiast znaczna swoboda testowania, także odnośnie do nieruchomości²⁴.

Na terenie utworzonego w 1807 r., a obejmującego znaczny obszar terytoriów rdzennie polskich Księstwa Warszawskiego obowiązującym prawem w zakresie prawa cywilnego stał się francuski Kodeks Napoleona

---

ła się z własności zbiorowej – tzw. niedziałów rodzinnych. Wspólnie posiadana ziemia znajdowała się we władaniu pospólnej ręki (*coniuncta manu*, np. ojca i synów). W razie śmierci jednej z osób posiadających ziemię w niedziale nie dochodziło do jej dziedziczenia, a jedynie zmniejszał się krąg osób uprawnionych. W Księdze Elbląskiej przyjęto, że gdy spadkodawca nie posiadał synów, lecz wyłącznie córki, to jego majątek przechodził na własność władcy. To dawne prawo zezwalało kobietom jedynie na dziedziczenie majątku znajdującego się w posagu, przy czym powyższa reguła nie dotyczyła mienia nieruchomego. Jednocześnie przyjęto, że córka powinna być jednak zabezpieczona materialnie na wypadek zawarcia małżeństwa, czego wyrazem był dawany w ruchomościach i pieniądzach posag. Z czasem do dziedziczenia dopuszczono dzieci spadkodawcy bez względu na płeć, niemniej aż do XVII wieku przyjmowano, że 3/4 majątku po zmarłym ojcu dziedziczyli synowie, córki zaś pozostała 1/4 (tzw. czwarcizna). W istocie jednak udział spadkowy córki nadal stanowił posag. Natomiast w razie dziedziczenia po matce córki i synowie uzyskiwali równą część majątku spadkowego; por. A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, *op. cit.*, s. 363–364; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa od wczesnego średniowiecza...*, *op. cit.*, s. 95–96, 122; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, *op. cit.*, s. 299–300, 307; W. Abraham, *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim* [w:] O. Balzer i in. (red.), *Studia nad historią prawa polskiego*, t. 9: *Narzasz w systemie danin książęcych pierwotnej Polski*, Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, , Lwów 1925, s. 44–47.

²³ Z. Truskiewicz, *Zachówek ze spadku...*, *op. cit.*, s. 20; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa od wczesnego średniowiecza...*, *op. cit.*, s. 123; S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 1, s. 303–304; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 41. Po 1437 r. testament odnoszący się do dziedziczenia praw do nieruchomości ziemskiej wymagał sporządzenia przed sądem. Testament jako dokument pisemny przewidywała konstytucja z 1724 r.

²⁴ Por. S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 1, s. 303–304; M. Załucki, *Wydzielenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 72; Z. Truskiewicz, *Zachówek ze spadku...*, *op. cit.*, s. 20; J. Rezmer, *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 19; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 41.

(zgodnie z art. 69 Konstytucji Księstwa Warszawskiego). Zachował on moc na ziemiach późniejszego Królestwa Polskiego (Kongresowego)²⁵.

Kodeks Napoleona z 1804 r. (*Code civil*, KN), uznający spadkobranie za jeden ze sposobów nabycia własności, opierał swoje rozwiązania na systemie rezerwy, kontynuując tradycję zwyczajowego prawa francuskiego²⁶. Dziedziczenie ustawowe bazowało na podziale na dziedziców porządkowych (zstępni, rodzice i rodzeństwo, dalsi krewni spadkodawcy) i dziedziców nieporządkowych (uznane dzieci pozamałżeńskie, małżonek, skarb państwa)²⁷.

Kodeks Napoleona przewidywał, że spadkodawcy wolno rozrządzać, zarówno w drodze testamentu, jak i darowizny, jedynie ściśle określoną ułamkowo częścią swojego majątku, którego pozostałą część stanowiła rezerwa, przypadająca zawsze dziedzicom ustawowym²⁸. Naruszenie przez spadkodawcę prawnych ograniczeń rozporządzalności majątkiem skutkowało możliwością wystąpienia przez spadkobierców ustawowych po otwarciu spadku z powództwem (skargą) o stosowne zmniejszenie rozrządzenia do granic ustawowej rezerwy. W szczególnym przypadku mogło to nawet doprowadzić do ubezskuteczenia testamentu, a to wówczas, gdyby dokonane przez spadkodawcę darowizny przekroczyły dopuszczalną granicę części majątku podlegającej swobodzie rozporządzenia²⁹.

²⁵ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, wyd. 9, WN PWN, Warszawa, 2001, s. 240–241; S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 2: *Polska pod zaborami*, s. 31–32, 49–50; Z. Truskiewicz, *Zachówek ze spadku...*, *op. cit.*, s. 21.

²⁶ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, *op. cit.*, s. 319; S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 2, s. 73. Zarys przednapoleońskiego prawa spadkowego oraz podstawy uchwalenia i ewolucję normatywną Kodeksu Napoleona przedstawia m.in. N. Boring, *France* [w:] N. Boring i in., *Inheritance Laws in Nineteenth and Twentieth Centuries*, Law Library of Congress, 2014.

²⁷ M. Szewczak-Daniel, *Ochrona praw dziedziców koniecznych na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, vol. 25, nr 3, s. 898; K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*, WUW, Warszawa 1973, s. 116–117; eadem, *Kodeks Napoleona – Historia i współczesność*, LexisNexis, Warszawa 2007, s. 107–108.

²⁸ Szerzej: M. Szewczak-Daniel, *Ochrona praw dziedziców koniecznych...*, *op. cit.*, s. 898; K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*, *op. cit.*, s. 112–113; eadem, *Wielkie kodyfikacje...*, *op. cit.*, s. 119; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, *op. cit.*, s. 353.

²⁹ Art. 920-930 KN; Por. M. Szewczak-Daniel, *Ochrona praw dziedziców koniecznych...*, *op. cit.*, s. 899; K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*, *op. cit.*, s. 112–113.

Upadek Napoleona nie spowodował utraty znaczenia nazwanej jego imieniem wielkiej kodyfikacji prawa cywilnego. Stosownie do art. 26 Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r. ochrona własności stała się jednym z konstytucyjnie gwarantowanych praw, co przekładało się również na ochronę prawa dziedziczenia, zaś Kodeks Napoleona pozostał prawem obowiązującym na terenie Królestwa. Uchwalony w 1825 r. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego częściowo zastępował regulacje kodyfikacji napoleońskiej, jednak w znacznej mierze moc zachowywały regulacje *Code Civil*³⁰. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego wprowadził bardzo doniosłe zmiany z punktu widzenia praw owdowiałego małżonka, przewidując w szczególności dziedziczenie małżonka spadkodawcy wspólnie ze spadkobiercami porządkowymi³¹. Dopuszczenie powołania małżonka spadkodawcy do spadku wymusiło ingerencję ustawodawcy również w instytucję rezerwy. Przewidziano bowiem zakaz rozrządzenia majątkiem (poprzez darowiznę lub testament) w sposób, który prowadziłby do ograniczenia majątku przypadającego małżonkowi spadkodawcy w zakresie większym niż połowa należnego mu z mocy prawa udziału³².

Na specyficznej konstrukcji rezerwy spadkowej opiera się również szkocki system prawny. Większa część obecnej Szkocji oparła się podbojowi rzymskiemu. W historii Szkocji występowały okresy zależności wasalnej od królestwa angielskiego, jak też pełnej suwerenności, nawet jednak w okresach politycznej zależności od południowego sąsiada Szkocja zachowywała swoją odrębność kulturową i prawną. W początkach XVII wieku ugruntowała się angielsko-szkocka unia personalna, a w 1707 r. proklamowano unię realną obu królestw i powstanie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii. Akt Unii przewidywał w szczególności zasadniczą odrębność prawną każdego ze zjednoczonych państw i wprowadzał zakaz dokonywania zmian w prawie prywatnym obowiązującym dotychczas w Szkocji, chyba że byłoby to z korzyścią dla szkockich

³⁰ Szerzej: J. Bieda, D. Wiśniewska-Jóźwiak, *Zasady dziedziczenia ustawowego na ziemiach Królestwa Polskiego po 1826 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 66, z. 1, s. 105 i nast.; por. M. Załucki, *Uniform European Inheritance Law. Myth, Dream or Reality of the Future*, OW KA AFM, Kraków 2015, s. 40.

³¹ Por. M. Załucki, *Wydzielnictwo w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 76.

³² Por. J. Walewski, *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego [prawo z r. 1825] objaśniony motywami do prawa z jursprudencey*, Drukarnia Józefa Bergera, Warszawa 1872, s. 90, 95.

poddanych. Nadto postanowiono, że zachowany zostanie co do zasady dotychczasowy system sędowniczy Szkocji³³.

Powstawanie norm prawnych w Szkocji zasadniczo nie różniło się od podobnych procesów w Europie kontynentalnej. Prawo szkockie, w przeciwieństwie do angielskiego, w szerokiej mierze czerpało zresztą z tradycji prawa europejskiego (zwłaszcza za pośrednictwem Kościoła). To zaś przełożyło się w szczególności na rozwój instytucji znanych jeszcze prawu rzymskiemu, choć dostosowanych do lokalnych uwarunkowań. Z drugiej strony, z racji sąsiedztwa, szkocki system prawny sięgał również do rozwiązań ukształtowanych przez angielski system *common law*.

Najdawniejsze szkockie prawo spadkowe opierało się na dziedziczeniu ustawowym i nie przewidywało możliwości sporządzenia testamentu; z czasem zaadoptowało jednak możliwość rozrządzenia majątkiem w drodze testamentu, z ograniczeniem jednak tylko do części mienia ruchomego³⁴. W prawie szkockim do dziś istnieje bardzo wyraźny podział na *moveables* (w uproszczeniu: ruchomości) i *heritables* (przede wszystkim nieruchomości)³⁵. *Heritables* dziedziczone były zgodnie z zasadą primogenitury przez jednego spadkobiercę (zasadniczo najstarszego syna spadkodawcy) – primogenitura obowiązywała w Szkocji aż do 1964 r. – natomiast *moveables*, w tym pieniądze, podlegały podziałowi między spadkobierców. Wobec rozwoju swobody testowania (ograniczonej początkowo jedynie do mienia ruchomego) należące

³³ Szerzej: S. Zabieglik, *Historia Szkocji*, wyd. 2, DJ, Gdańsk 2000; zob też: H. Zins, *Historia Anglii*, wyd. 4, Ossolineum, Wrocław 2001, s. 225.

³⁴ Szerzej o instytucjach szkockiego prawa spadkowego w ujęciu historycznym: T.B. Smith, *British Justice: The Scottish Contribution*, Stevens & Sons, London 1961, s. 192–194; J. Erskine, *An Institute of the Law of Scotland (a new edition by James Ivory)*, Vol. 1, Bell & Bradfute, Edinburgh 1824, s. 138, 253–254; F. Burns, *Surviving spouses, surviving children and the reform of total intestacy law in England and Scotland: Past, present and future*, „Legal Studies” 2013, vol. 33, nr 1, s. 87–89; R.J. Scalise Jr, *Inheritance and the Surviving Spouse* [w:] V.V. Palmer, E.C. Reid (red.), *Mixed Jurisdictions Compared. Private Law in Louisiana and Scotland*, „Edinburgh Studies in Law” 2009, vol. 6, s. 107–109, 113.

³⁵ Przykładem pojawiających się trudności w klasyfikowaniu rzeczy i praw może być wyrok w sprawie *Rebecca Hog v Thomas Hog* [1791] Mor. 5479, w którym uznano, iż coroczne dochody z akcji w rządowych spółkach zaliczają się do *moveables*, jakkolwiek co do zasady rzeczy i prawa, które przynoszą cykliczne pożytki, stanowią *heritables*.

do spadkodawcy *moveables* dzielone były na trzy równe części (lub na dwie połowy, jeśli spadkodawca nie miał małżonka lub dzieci): jedna część majątku przypadła małżonkowi spadkodawcy (tzw. *widow's part*; *ius relictæ, ius relictî*), druga należna była łącznie dzieciom zmarłego (tzw. *bairns' part*; *legitim*), trzecia natomiast część majątku (tzw. *dead's part*) mogła podlegać rozrządzeniu testamentowemu, a w razie braku takiego aktu woli spadkodawcy – rozdzieleniu pomiędzy najbliższych krewnych spadkodawcy³⁶. Tak więc prawo spadkowe w Szkocji wykształciło jedynie ograniczoną przedmiotowo instytucję swoistej rezerwy spadkowej, obejmującą wyłącznie ruchomości i pieniądze (*moveables*). Pozbawienie uprawnionych należnych im przysporzeń ze spadku lub ich uszczuplenie w drodze jakichkolwiek rozrządzeń testamentowych uznano za niedopuszczalne³⁷ (poza szczególnymi przypadkami, jak np. zabójstwo spadkodawcy, które skutkowało wykluczeniem od dziedziczenia stosownie do *Parricide Act* z 1594 r.³⁸). W doktrynie prawa szkockiego wykształcił się bowiem pogląd, iż swoboda rozrządzenia spadkiem ograniczona jest naturalnymi zobowiązaniami istniejącymi wśród bliskich krewnych³⁹. W szczególności za nieskuteczne prawnie uznawano w orzecznictwie, aby spadkodawca dokonał przyznania całego swojego majątku żonie celem jego sprzedaży, z pominięciem prawa dziecka do otrzymania części majątku w naturze, nawet gdyby zabezpieczył byt dziecka przez rentę w pieniądzu⁴⁰. Nadto wykształciła się zasada, zgodnie z którą jeżeli jedno z dzieci otrzymało pewien majątek spadkowy na podstawie testamentu, to i tak zachowywało jeszcze dodat-

³⁶ Szeroko na ten temat: P.D. Bremner, *Bridging the Gap Between Civil and Common Law: An Analysis of the Proposed EU Succession Regulation, a Thesis Presented for the Degree of Master of Laws at the University of Aberdeen*, 20.09.2010, SSRN, s. 63–69 i cytowana tam literatura. Zob. też H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, 2nd edition, Tottel Publishing, Dublin 2007, s. 104. Natomiast samo pojęcie *legitim* wywodzi się z rzymskiego *legitima portio*; por. C. Anderson, *Roman Law...*, *op. cit.*, s. 65–66. Zob. też: A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta konkubenta spadkodawcy w prawie szkockim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2018, R. XXVII, z. 1, s. 121–122.

³⁷ Wyrok w sprawie *James Justice v Murray and Livingston* [1737] 2 Elchies 329.

³⁸ J. Ciszewski, *Szkockie prawo spadkowe*, „Palestra” 1986, nr 30(4), s. 120.

³⁹ J. Stair, *The institutions of the law of Scotland: deduced from its originals, and collated with the civil, canon, and feudal laws, and with the customs of neighboring nations: in IV books*, 2nd edition, Edinburgh, 1693, s. 430.

⁴⁰ Por. wyrok w sprawie *John Allan v Margaret Callender* [1762] Mor. 8208.

kowo przysługujący mu udział w ramach *legitim*, na równi z pozostałym rodzeństwem⁴¹.

W szkockim prawie spadkowym wykształciła się również instytucja alimentów spadkowych (*aliment*), mogących przybierać postać bądź tymczasowego świadczenia w okresie od śmierci spadkodawcy do dnia spadku (*temporary aliment*), bądź też świadczenia od spadkobierców (*aliment de iure representationis*) o charakterze długotrwałym, a nawet dożywotnim⁴². Instytucja alimentów spadkowych stanowiła niejako kontynuację naturalnych zobowiązań spadkodawcy, jakie ciążyły na nim za życia. Małżonek lub dzieci zmarłego (niekiedy także dalsi zstępni) mogli domagać się od spadkobiercy, abyłożył na ich utrzymanie odpowiednie kwoty pieniężne, celem zapewnienia im godziwego poziomu życia⁴³.

Szczególnym uprawnieniem przysługującym wdowie (ale już nie wdowcowi) było także pokrycie kosztów nabycia odzieży żałobnej (*mournings*)⁴⁴. W 2016 r. uprawnienie to zostało uchylone, z uwagi na anachroniczność⁴⁵.

W 1964 r. uchwalono *Succession (Scotland) Act*⁴⁶, który dostosował regulacje dotyczące dziedziczenia do oczekiwań społecznych. Akt ten w zasadniczej mierze podtrzymał wcześniejsze zasady spadkobrania bez testamentowego, jednakże znacząco powiększył udział małżonka spadkodawcy w dziedzicznym majątku (wprowadzając tzw. *prior rights*, umożliwiające nabywanie na wyłączność znacznej części majątku spadkowego)⁴⁷. Przyjęto, że majątek spadkowy, który nie przypada małżonkowi, podlega podziałowi pomiędzy spadkobierców (w tym również małżonka spadkodawcy, co do którego jednoznacznie określono autonomiczną pozycję

⁴¹ Wyrok w sprawie *Marschall v Finlays* [1747] Mor. 8166.

⁴² W wyroku w sprawie *Elisabeth Dalziel, and her Tutor ad litem v R. Dalziel* [1788] Mor. 450, przyjęto, że na spadkobiercy – bracie spadkodawcy spoczywa obowiązek alimentowania córki spadkodawcy (bratanicy spadkobiercy) dożywotnio lub do czasu, gdy zawrze ona małżeństwo.

⁴³ F. Burns, *Surviving spouses...*, *op. cit.*, s. 89; R.J. Scalise Jr, *Inheritance and the Surviving Spouse*, *op. cit.*, s. 122–123.

⁴⁴ Por. wyrok w sprawie *Grant and Others (Griffith's Trustees) v Griffiths* [1912] SLR 486; wyrok w sprawie *Sheddan and Others v Gibson* [1802] Mor. 11855.

⁴⁵ H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 136; R.J. Scalise Jr, *Inheritance and the Surviving Spouse*, *op. cit.*, s. 123; J. Erskine, *An Institute of the Law of Scotland...*, *op. cit.*, s. 149.

⁴⁶ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1964/41/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁴⁷ Por. R.J. Scalise Jr, *Inheritance and the Surviving Spouse*, *op. cit.*, s. 121–122.

w porządku dziedziczenia – w razie braku zstępnych, rodziców i rodzeństwa spadkodawcy nabywa on cały spadek). W rzeczonyj ustawie przewidziano również prawo małżonka do zamieszkiwania w domu (lokalu) zajmowanym wcześniej ze zmarłym⁴⁸.

W średniowiecznym prawie niemieckim, gdzie nastąpił dynamiczny rozwój dziedziczenia testamentowego (zwłaszcza w miastach), w XVI wieku ukształtowała się instytucja zachowku. Zachówek odwołuje się do swobody testowania całym majątkiem spadkodawcy przy jednoczesnej możliwości wystąpienia przez spadkobiercę ustawowego, który nie uzyskał wystarczających przysporzeń ze spadku, z roszczeniem pieniężnym obejmującym równowartość określonego ułamka schedy spadkowej⁴⁹.

Ustanowiony w 1811 r. austriacki kodeks cywilny (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, ABGB) uznawał, że podstawą nabycia praw do spadku może być ustawa bądź umowa o dziedziczenie pomiędzy małżonkami, bądź wola spadkodawcy (rozrządzenie ostatniej woli)⁵⁰. ABGB opierał system ochrony osób najbliższych spadkodawcy na instytucji zachowku: w razie, gdy spadkodawca w testamencie pominął dzieci, a w przypadku ich braku – rodziców, mogli oni skierować przeciwko spadkobiercy powołanemu do spadku roszczenie o zapłatę równowartości połowy (w przypadku dzieci) lub jednej trzeciej (w przypadku rodziców) tego, co otrzymaliby w razie dziedziczenia ustawowego (chyba że zostaliby wydziedziczeni)⁵¹.

Kodeks Cywilny Rzeszy Niemieckiej z 1896 r. (*Bürgerliche Gesetzbuch*, BGB) obszernie regulował problematykę spadkobrania⁵². Obok porządku dziedziczenia ustawowego BGB przewidywał dziedziczenie

⁴⁸ *Ibidem*, s. 112–113, 118–119; J. Ciszewski, *Szkockie prawo spadkowe*, *op. cit.*, s. 120.

⁴⁹ K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, *op. cit.*, s. 158–162; Z. Truskiewicz, *Zachówek ze spadku...*, *op. cit.*, s. 19.

⁵⁰ Zob. szerzej B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, *op. cit.*, s. 352; W. Huba i in. (red.), *Dzieje państwa i prawa od starożytności do połowy XX w.*, WSHiP, Warszawa 2002, s. 244; S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 2, s. 75–78; K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, *op. cit.*, s. 60–61; A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, *op. cit.*, s. 364–365.

⁵¹ Por. S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 2, s. 76; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, *op. cit.*, s. 353; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 74–75.

⁵² Zarys systemu spadkobrania pod rządami BGB przedstawia m.in. E. Palmer, *Germany [w:] Inheritance Laws in Nineteenth and Twentieth Centuries*, *op. cit.*

testamentowe; podstawę dziedziczenia mogła również stanowić umowa⁵³. Na wypadek wykluczenia od dziedziczenia potomka spadkodawcy, jego małżonka lub rodziców, BGB wprowadzał możliwość wystąpienia przez nich z powództwem o zachówek. Zachówek (legityma) wynosił połowę wartości udziału spadkowego, jaki przypadłby dziedzicowi powołanemu z mocy ustawy⁵⁴. Wydziedziczenie, rozumiane jako pozbawienie prawa do zachowku, zastrzeżone zostało do ściśle wskazanych przypadków. BGB ustanawiał zarazem szczególną formę ochrony alimentacyjnej matki nienarodzonego w chwili otwarcia spadku spadkobiercy, przewidując dla niej prawo do utrzymania „odpowiadającego jej stanowi” aż do czasu rozwiązania.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. regulacje zaborcze zachowały moc obowiązującą jako prawo dzielnicowe. Podejmowane w dwudziestoleciu międzywojennym prace Podkomisji Prawa Spadkowego nie doprowadziły do uchwalenia jednolitego dla całego kraju aktu normatywnego regulującego kwestię spadkobrania. Polskie prawo spadkowe zostało ujednoczone dopiero dekretem z dnia 8 października 1946 r. (Prawo spadkowe), który wszedł w życie z dniem 1 stycznia 1947 r.⁵⁵, Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przewidywała natomiast wprost w art. 12 i 13 ochronę prawa dziedziczenia, nauka prawa komunistycznego odchodziła już bowiem wówczas od postulatu ideologii marksistowskiej, by prawo spadkowe znieść w całości⁵⁶. Zgodnie z przepisami Prawa spadkowego z 1946 r. przewidziano dwa tytuły powołania do dziedziczenia: z ustawy i z testamentu. Ochrona osób najbliższych spadkodawcy oparta została na systemie zachowku⁵⁷. Zachówek przysługiwał tzw. spadkobiercom koniecznym, tj. dzieciom spadkodawcy i ich potomstwu, a także małżonkowi oraz rodzicom zmarłego (jeśli w świetle przepisów mogli dojść

⁵³ Szerzej: B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, *op. cit.*, s. 352.

⁵⁴ Por. K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, *op. cit.*, s. 204–205.

⁵⁵ Szerzej: J.S. Piątowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, wyd. 6, LexisNexis, Warszawa 2003, s. 21–22; P. Książak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 42–43.

⁵⁶ Por. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, wyd. 3, PWN, Warszawa 1967, s. 14–15, 21.

⁵⁷ O wyborze tej formy ochrony najbliższych członków rodziny spadkodawcy zdecydowała zwłaszcza wola niedokonywania podziałów gospodarstw rolnych i drobnych przedsiębiorstw; Z. Truskiewicz, *Zachówek ze spadku...*, *op. cit.*, s. 23; J.S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, *op. cit.*, s. 22–23.

do dziedziczenia). W razie nieotrzymania przez spadkobiercę koniecznego należnych mu tytułem zachowku składników majątkowych mógł on wystąpić z roszczeniem o zapłatę odpowiedniej kwoty pieniężnej przeciwko powołanym do spadku lub zapisobiercom⁵⁸. Instytucja zachowku wprowadzona w Prawie spadkowym z 1946 r. spotkała się z krytyką, jako słabiej chroniąca osoby najbliższe spadkodawcy niż ma to miejsce w przypadku systemu rezerwy. Niemniej ostatecznie to właśnie zachówek został przyjęty jako rozwiązanie obowiązujące w Kodeksie cywilnym z 1964 r.⁵⁹

W kierunku odmiennym niż w Europie kontynentalnej rozwijało się prawo angielskie, którego unikalny system prawny (*common law*) wykreował funkcjonujący obecnie system tzw. roszczeń alimentacyjnych. Omawiając instytucje angielskiego⁶⁰ prawa spadkowego, nie sposób uniknąć pobieżnego choćby przedstawienia zasadniczej odrębności tamtejszego systemu prawnego od systemu prawa dominującego w Europie kontynentalnej. To właśnie specyfika prawa angielskiego, opartego na precedensach sądowych, pozwoliła na wykształcenie unikalnych rozwiązań ochrony osób najbliższych spadkodawcy, jakie funkcjonują współcześnie. Przypomnieć należy, że od połowy I wieku p.n.e. do początku V wieku n.e. znaczna część dzisiejszej Wielkiej Brytanii (obejmująca Anglię i Walię oraz południową Szkocję) pozostawała pod panowaniem rzymskim. Gdy jednak rzymskie legiony bezpowrotnie opuściły tereny brytyjskie, lokalna ludność celtycka zorganizowała się w lokalne państewka, podbite następnie przez plemiona anglosaskie. W IX wieku tereny Wielkiej Brytanii najechali duńscy wikingowie, którzy we wschodniej Anglii utworzyli własny twór państwowy (tzw. Dunelaw)⁶¹. W 1066 r. po bitwie pod

⁵⁸ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 1950 r., ŁC 649/1950 (LEX nr 1673928); por. H. Notecki, *O spadkach i dziedziczeniu*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1955, s. 52–60; J.S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, *op. cit.*, s. 21–22.

⁵⁹ Szerzej: J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, *op. cit.*, s. 16–20; Z. Truskiewicz, *Zachówek ze spadku...*, *op. cit.*, s. 22–25; P. Książak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 44–47.

⁶⁰ Prawo angielskie obowiązuje również w Walii. *Statute of Wales* z 1284 r. doprowadził do przeniesienia prawa angielskiego na grunt walijski; por. T.F.T. Plucknett, *New Light on the Old County Court* [w:] *Studies in English legal history*, Hambleton Press, London 1983, s. III 648; *idem*, *A concise history...*, *op. cit.*, s. 27.

⁶¹ J.H. Baker wskazuje, że prawdopodobnie angielskie określenie prawa (*law*) ma właśnie duńskie korzenie; por. J.H. Baker, *An introduction to English legal history*, Butterworth, London 1979, s. 3.

Hastings Anglia została podbita przez Normanów, co zapoczątkowało proces scalania prawa normandzkiego z prawem anglosaskim i doprowadziło do wykształcenia się specyficznego systemu prawnego. Ustawodawstwo królewskie regulowało bowiem jedynie określoną materię, natomiast w powszechnym użyciu pozostawało dawne pospolite prawo zwyczajowe (*common law*⁶²). Prawo angielskie odróżniało się od innych europejskich systemów prawnych tym, że wpływ rozwiązań prawa rzymskiego był tu znikomy. Znano oczywiście dorobek *ius civile* i był to przedmiot wykładany na uniwersytetach angielskich, jednakże nie przekładało się to w praktyce na treść prawa lokalnego. *Common law* stanowiło utrwalone normy, które w powszechnym przekonaniu nie powinny podlegać zmianom (słynne *nolumus leges Angliae mutari*). Rozwój i ostateczną odrębność względem praw kontynentalnych oraz powszechność systemu *common law* wiązać należy natomiast z działalnością w XII i XIII wieku sądów królewskich (szczególnie tzw. sądów westminsterskich – Sądu Spraw Powszechnych, Sądu Ławy Królewskiej i Sądu Skarbowego), których wyroki przyczyniły się do powstania tzw. precedensów sądowych (*precedents*). Przyjęto założenie, że sędzia dokonuje ostatecznej wykładni danej normy prawnej, dostosowując ją kazuistycznie do konkretnej sprawy (*case law*). Sędziowie angielscy odwoływali się w swym orzekaniu do istniejących zwyczajów, ale mogli je odpowiednio modyfikować w taki sposób, by w określonej sprawie wydać sprawiedliwe rozstrzygnięcie. Wydawane przez sądy orzeczenia kreowały zaś system prawny, bowiem raz przyjęta linia orzecznicza zasadniczo determinowała rozstrzygnięcia w innych podobnych sprawach na przyszłość. Tak więc specyfika *common law* wyrosła nie tyle ze zwyczaju, ile z identyczności rozstrzygnięć sądowych zapadających w podobnych sprawach. Były one spisywane w sprawozdaniach z rozpraw sądowych (*recorts*) oraz w dokładnych i pogłębionych spisach motywów prawnych orzeczeń sądowych (*reports*)⁶³. Tak ukształtowane

⁶² Pojęcie *common law* posiada wiele znaczeń. Po pierwsze odnosi się do prawa zwyczajowego, odmiennego od prawa stanowionego. Po drugie – dotyczy prawa królestwa, a nie prawa dworskiego. Po trzecie *common law* to także prawo powszechne, nie zaś wydawane dla danych grup społecznych czy też prawo lokalne. Po czwarte pojęcie to służy odróżnieniu systemu normatywnego zarówno od prawa rzymskiego, jak i prawa kanonicznego; por. K. Koranyi, *Powszechna historia...*, *op. cit.*, s. 214.

⁶³ E. Coke, uznawany za najwybitniejszego autora raportów, twierdził, iż *common law* to najwyższy suweren w królestwie, stojący nawet ponad monarchą i parla-

„prawo sędziowskie” charakteryzował znaczny formalizm, co ograniczało elastyczność stosowania prawa, z drugiej jednak strony gwarantowało też istotną pewność obrotu. Sędziowskie *common law*, choć niezaprzeczalnie spójne, jednolite i powszechne, z uwagi na formalizm, sztywność i niezmienność nie zawsze pozwalało na uzyskanie sprawiedliwego rozstrzygnięcia w zmieniających się realiach społeczno-gospodarczych. Doprowadziło to do wykształcenia się w XV wieku systemu *equity law*, tj. prawa słuszności. Geneza *equity law* wywodzi się z osobistej prerogatywy jurysdykcyjnej przysługującej monarsze; każdy mógł złożyć petycję do króla o rozpatrzenie swojej sprawy cywilnej, zaś w imieniu panującego ich rozpoznawaniem zajmował się kanclerz. Nie obowiązywały tu sztywne reguły „prawa sędziowskiego”, lecz normy moralne i poczucie sprawiedliwości. Z czasem mnogość petycji doprowadziła do powołania odrębnego sądu kanclerskiego, który wydawał wyroki we względnie odformalizowanym postępowaniu. Angielski system prawa cechowała zatem dwutorowość, a funkcjonujące równoległe *common law* i *equity law* zarówno uzupełniały się, jak i konkurowały między sobą⁶⁴.

Najdawniejsze prawa angielskie dotyczące dziedziczenia nie przewidywały sporządzania testamentów. Najczęściej przyjmowano, iż majątek zmarłego powinien przyspaść jego męskim potomkom⁶⁵. Średniowieczne prawo angielskie wykształciło istotny z punktu widzenia obrotu i spadkobrania podział dóbr majątkowych na *real property* i *personal property*.

---

mentem, co wykluczało stanowienie prawa, które mogłoby stać w sprzeczności z utrwalonymi precedensami; por. S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 1, s. 181; K. Koranyi, *Powszechna historia ...*, *op. cit.*, s. 332. Zob. też: T.F.T. Plucknett, *The genesis of Coke's reports [w:] Studies in English legal history*, *op. cit.*, s. XV, 190–213.

⁶⁴ Szerzej odnośnie genezy i rozwoju *common law* i *equity law*: J.H. Baker, *An introduction to...*, *op. cit.*; T.F.T. Plucknett, *Studies in English legal history*, *op. cit.*; *idem*, *A concise history...*, *op. cit.*; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 67; J. Justyńska, J. Justyński, *The main institutions of the English legal system*, Dom Organizatora TNOIK, Toruń 1998, s. 20–29, K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa od wczesnego średniowiecza...*, *op. cit.*, s. 41–46; *eadem*, *Historia prawa*, *op. cit.*, s. 73–77; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, *op. cit.*, s. 213–217, 320–323; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, *op. cit.*, s. 221–222; S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 1, s. 6–64, 99–101, 180–181, 196–197; cz. 2, s. 36–37, 55, 204.

⁶⁵ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 66; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, *op. cit.*, s. 114–115, 217.

Real property to zasadniczo nieruchomości i prawa z nimi związane. Z kolei *personal property* to w szczególności ruchomości⁶⁶.

Dziedziczenie testamentowe odnosiło się w średniowiecznej Anglii praktycznie wyłącznie do mienia ruchomego, a więc do *personal property*⁶⁷. Swoboda testowania była ograniczona (by nie pokrzywdzić najbliższych członków rodziny zmarłego), a zwłaszcza pozostałego przy życiu małżonka spadkodawcy i jego dzieci⁶⁸. Istotnym źródłem prawa angielskiego, również w kontekście prawa spadkowego, stała się *Magna Carta Libertatum* z 1215 r.⁶⁹ Treść jej przepisów dopuszczała możliwość sporządzenia testamentu odnośnie ruchomości, a w razie braku testamentu – rozdzielenie ruchomego majątku zmarłego pomiędzy jego krewnych i przyjaciół „pod nadzorem Kościoła”, po spłaceniu długów spadkodawcy⁷⁰. Swoboda testowania w najdawniejszym prawie angielskim była więc ściśle ograniczona prawami osób najbliższych spadkodawcy. Testamenty odnoszące się do *personal property* podlegały sądom kościelnym, które od przełomu XII i XIV wieku sprawowały niekwestionowaną jurysdykcję w odniesieniu do spraw rodzinnych, a także dziedziczenia ruchomości⁷¹. Instytucje rzymskiego prawa spadkowego (w tym zachówek lub rezerwa)

⁶⁶ J.H. Baker, *An introduction to...*, *op. cit.*, s. 193–194; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 66, 244; K. Osajda, *Ustanowienie spadkobiercy w testamencie w systemach prawnych Common Law i Civil Law*, C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 253–254.

⁶⁷ Jednakże nieruchomości położone na terenach miast (*burgage tenements*) również mogły być przedmiotem rozrządzenia testamentowego, jako że prawo angielskie nie uznawało ich za *real property*; por. A. Kiralfy, *Wills of personalty...*, *op. cit.*, s. 42.

⁶⁸ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 66; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, *op. cit.*, s. 114–115, 217; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family...*, *op. cit.*, s. 3; R. Schaul-Yoder, *British Inheritance Legislation: Discretionary Distribution at Death*, „Boston College International and Comparative Law Review” 1985, vol. 8(1), s. 206–207; M.C. Mirow, *Last wills and testaments in England 1500–1800* [w:] A. Kiralfy i in., *Actes à cause de mort...*, *op. cit.*, s. 51–52.

⁶⁹ Por. H. Zins, *Historia Anglii*, *op. cit.*, s. 75–76.

⁷⁰ A. Kiralfy, *Wills of personalty...*, *op. cit.*, s. 39.

⁷¹ B. Kucia, *Forma testamentu w systemach common law*, C.H. Beck, Warszawa, 2016, s. 27–28; R.H. Helmholz, *Legitim in English Legal History*, „University of Illinois Law Review” 1984, s. 659, 672; H. Sumner Maine, *Ancient Law...*, *op. cit.*, s. 187–188; J.H. Baker, *An introduction to...*, *op. cit.*, s. 112–113; T.F.T. Plucknett, *A concise history...*, *op. cit.*, s. 744, A. Kiralfy, *Wills of personalty...*, *op. cit.*, s. 36, 40–42; M.C. Mirow, *Last wills...*, *op. cit.*, s. 61.

nie zostały wprowadzone w ogóle recypowane do *common law*, jednak sądy kościelne czerpały z regulacji rzymskiego prawa spadkowego, jako że prawo kanoniczne nie wypracowało własnych, odrębnych norm w tym zakresie⁷². Dzięki temu instytucja swoistej rezerwy (*legitim*) funkcjonowała na terenie Wysp Brytyjskich w XII i XIII wieku jako zwyczaj krajowy (*Custom of England*)⁷³. Od XIV wieku praktyka stosowania *legitim* zaczęła słabnąć, stając się ostatecznie ograniczonym do poszczególnych społeczności zwyczajem lokalnym, który najdłużej ostał się na północy Anglii⁷⁴.

Nieruchomości (*real property*) podlegały natomiast dziedziczeniu zazwyczaj przez najstarszego syna spadkodawcy, zgodnie z prawem primogenitury⁷⁵. W najdawniejszym prawie angielskim istniała wprowadzenie możliwość rozrządzenia testamentowego także co do nieruchomości, jednakże podlegała ona ograniczeniom, by ostatecznie w XIII wieku całkowicie zaniknąć⁷⁶. Dopiero uchwalenie w 1540 r. *Statute of Wills*⁷⁷ pozwoliło na dokonywanie rozrządzeń spadkowych także w odniesieniu do nieruchomości, choć w sposób ograniczony. Istotną zmianę prawa spadkowego

⁷² M.A. Zachariasiewicz, *Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 187; R.H. Helmholz, *Legitim in English Legal History*, *op. cit.*, s. 660, 672–673; A. Kiralfy, *Wills of personality...*, *op. cit.*, s. 37.

⁷³ R.H. Helmholz, *Legitim in English Legal History*, *op. cit.*, s. 666.

⁷⁴ M.A. Zachariasiewicz, *Zachówek czy rezerwa?*, *op. cit.*, s. 187; R. Schaul-Yoder, *British Inheritance Legislation...*, *op. cit.*, s. 207; T.F.T. Plucknett, *A concise history...*, *op. cit.*, s. 744–745; A. Kiralfy, *Wills of personality...*, *op. cit.*, s. 39. W północnej prowincji Yorku *legitim* stosowano nawet do 1679 r. R.H. Helmholz wywodzi, że skoro brak jest materiałów źródłowych o kontrowersjach i sporach co do stosowania figury prawnej *legitim*, to należy przyjąć, że zasadniczo instytucja ta wymarła; R.H. Helmholz, *Legitim in English Legal History*, *op. cit.*, s. 667. Zob. też: K. Bagan-Kurluta, która wskazuje, że „zaczepnięte z łaciny pojęcie »legitim« oznacza prawo dziecka *de iure* do udziału w majątku jego rodziców”; K. Bagan-Kurluta, *Sprawy rodzinne w polsko-brytyjskim obrocie prawnym*, Trans Humana, Białystok 2012, s. 185.

⁷⁵ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 66–67; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family...*, *op. cit.*, s. 4.

⁷⁶ R. Meggery, W. Wade, *The Law of Real Property*, 8th edition, London, 2012, s. 560–561; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 66.

⁷⁷ Historycznie określany jako *will* był jedynie testament odnoszący się do nieruchomości, dopiero później przyjęto, że pojęcie to odnosi się do każdego testamentu, bez względu na mienie, którego dotyczy; por. K. Osajda, *Ustanowienie spadkobiercy...*, *op. cit.*, s. 37.

przeprowadzono na mocy *Statute of Frauds* z 1677 r.⁷⁸, który przewidywał dla rozrządzenia prawami do nieruchomości wymóg zachowania formy pisemnej oraz podpisu testatora i świadków⁷⁹. W XIX wieku prawo angielskie zmierzało już w kierunku absolutnej, niczym nieograniczonej swobody testowania⁸⁰. *Wills Act 1837*⁸¹ zezwalał na dowolne dysponowanie w testamencie całym majątkiem spadkodawcy⁸². Nieograniczona swoboda testowania utrzymała się w Anglii aż do końca lat 30. XX wieku⁸³.

Asumpt do wprowadzenia w prawie angielskim środków ochrony pozostałego przy życiu małżonka i zstępnych spadkodawcy stanowiły postulaty środowiska feministycznego⁸⁴. Zmianę w zakresie swobody testowania uchwalono ostatecznie dopiero w 1938 r., wprowadzając *Inheritance (Family Provision) Act 1938*. Przedmiotowy akt prawny odnosił się do małżonka, niezamężnych córek, małoletnich synów i tych dorosłych dzieci spadkodawcy, które z racji niepełnosprawności umysłowej lub fizycznej nie byłyby w stanie samodzielnie się utrzymać. Osoby te mogły wystąpić z roszczeniem o zapłatę określonej sumy pieniężnej albo o zapłatę okresowych należności, które ograniczono do dwóch trzecich rocznego dochodu netto z majątku spadkowego. W 1966 r. angielski ustawodawca

⁷⁸ J. H. Baker, *An introduction to...*, *op. cit.*, s. 225.

⁷⁹ Por. T.F.T. Plucknett, *A concise history...*, *op. cit.*, s. 740. Zob. też R. Meggarty, W. Wade, *The Law of Real Property*, *op. cit.*, s. 569; M.C. Mirow, *Last wills...*, *op. cit.*, s. 72; S. Płaza, *Historia prawa...*, *op. cit.*, cz. 1, s. 295, 303, 305; B. Kucia, *Forma testamentu...*, *op. cit.*, s. 28.

⁸⁰ R. H. Helmholz, *Legitim in English Legal History...*, *op. cit.*, s. 668; M. Załucki, *Wydzielnictwo w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 66–68. M.A. Zachariasiewicz, *Zachowek czy rezerwa?*, *op. cit.*, s. 187; M.C. Mirow, *Last wills...*, *op. cit.*, s. 62.

⁸¹ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Will4and1Vict/7/26/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁸² E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family...*, *op. cit.*, s. 3–4; M.C. Mirow, *Last wills...*, *op. cit.*, s. 72.

⁸³ M. Załucki, *Wydzielnictwo w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 244–245; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family...*, *op. cit.*, s. 3–5; M.A. Zachariasiewicz, *Zachowek czy rezerwa?*, *op. cit.*, s. 187; A. Kozioł, *System administracji spadku w porządkach prawnych kregu anglosaskiego*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 129–130; R. Meggarty, W. Wade, *The Law of Real Property*, *op. cit.*, s. 561; S.B. Marsh, J. Soulsby, *Outlines of English Law*, 4th edition, McGraw-Hill, London 1987, s. 299.

⁸⁴ Szeroko w tej materii: E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family...*, *op. cit.*, s. 6–18; J. Dainow, *Limitations on testamentary freedom in England*, „Cornell Law Quarterly” 1940, vol. 25, no. 3, s. 337–360; M. Załucki, *Wydzielnictwo w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 249; R. Schaul-Yoder, *British Inheritance Legislation...*, *op. cit.*, s. 207–209.

odszedł jednak od zasady, wedle której świadczenia należne bliskim były limitowane co do wysokości, zarazem istotnie poszerzając zakres swobody orzeczniczej sądu orzekającego na podstawie rzeczony ustawy⁸⁵. Zmiana stanu prawnego nastąpiła w 1975 r. wraz z uchwaleniem *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*⁸⁶.

Najdawniejsze prawo irlandzkie (tzw. prawo brehonów) w sferze spadkowej faworyzowało mężczyzn, którzy dziedziczyli majątek w częściach równych (nie znano instytucji primogenitury)⁸⁷. Tylko mężczyźni potomkowie spadkodawcy lub jego dalsi zstępni mogli dziedziczyć ziemię⁸⁸, kobiety miały natomiast możliwość nabycia w drodze sukcesji co do zasady wyłącznie ruchomości, które dziedziczyli również mężczyźni⁸⁹. W najdawniejszym prawie irlandzkim funkcjonowało także dziedziczenie testamentowe⁹⁰, obowiązywało również, analogicznie jak w Szkocji prawo

⁸⁵ Por. M.A. Zachariasiewicz, *Zachowek czy rezerwa?*, *op. cit.*, s. 187–188; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family...*, *op. cit.*, s. 18–22; R. Schaul-Yoder, *British Inheritance Legislation...*, *op. cit.*, s. 209–210; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 69; C. Rendell, *Law of Succession*, Palgrave, London 1997, s. 242; J. Laufer, *Flexible Restraints on Testamentary Freedom – a Report on Decedents' Family Maintenance Legislation*, „Harvard Law Review” 1955, vol. 69, s. 287.

⁸⁶ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/63> [dostęp: 31.03.2020]. Na temat przyczyn uchwalenia *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* oraz przebiegu procedury ustawodawczej: E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family...*, *op. cit.*, s. 22–30; R. Schaul-Yoder, *British Inheritance Legislation...*, *op. cit.*, s. 210–217.

⁸⁷ H.M.A. Raae, *The representation in Old Irish law texts of the legal position of women in early medieval Ireland as regards the ownership of property*, 2013, <http://hdl.handle.net/10379/4413> [dostęp: 31.03.2020], s. 24, 80; C. Breathnach, *An exploration of testamentary behaviour in twentieth-century Ireland*, „History of The Family” 2009, vol. 14, s. 311.

⁸⁸ T. Moore, *The History of Ireland, Commencing with its Earliest Period, To the Great Expedition Against Scotland in 1545*, vol. 1, Lea & Blanchard, Philadelphia 1843, s. 99, 266.

⁸⁹ Por. H.M.A. Raae, *The representation in Old Irish law texts of the legal position of women in early medieval Ireland as regards the ownership of property* [thesis], 2013, <http://hdl.handle.net/10379/4413> [dostęp: 31.03.2020], s. 24; K.L. Campbell, *Ireland's History: Prehistory to the Present*, Bloomsbury Publishing, Bloomsbury 2014, s. 31; M.B. Furtas, *Prawo brehonów na tle rozwiązań prawnych w średniowiecznej Europie*, „Rocznik Towarzystwa Irlandzko-Polskiego” 2015, R. II, s. 101, 103; G. Kenny, *Anglo-Irish and Gaelic marriage laws and traditions in late medieval Ireland*, „Journal of Medieval History” 2006, vol. 32, s. 34.

⁹⁰ T.H. Moody i in. (red.), *A New History of Ireland: Prehistoric and Early Ireland*, Oxford University Press, Oxford 1976, s. 554.

zwyczajowe, na mocy którego jeżeli spadkodawca pozostawił żonę i dzieci, wdowa miała prawo do jednej trzeciej ruchomości spadkowych, kolejna jedna trzecia ruchomości przypadła dzieciom jako *legitim*, natomiast ostatnią – trzecią częścią spadku można było swobodnie rozrządzać⁹¹. Irlandia od drugiej połowy XII wieku podlegała intensywnemu podbojowi angielskiemu. W XVI wieku angielskie *common law* dominowało już praktycznie w całej Irlandii, prowadząc do stopniowego zaniku dawnych praw irlandzkich. W 1800 r. proklamowano akt unii realnej Wielkiej Brytanii i Irlandii, jednakże w 1922 r. południowa część Irlandii ogłosiła niepodległość, północna natomiast pozostała częścią Zjednoczonego Królestwa. Prawo Irlandii Północnej ma charakter autonomiczny względem prawa angielskiego, jednak pozostaje pod jego istotnym wpływem⁹².

1.3. Historyczne instytucje prawnorodzinne chroniące małżonka spadkodawcy

W celu wyjaśnienia genezy współczesnych rozwiązań legislacyjnych, mających na celu ochronę praw osób bliskich spadkodawcy w razie jego śmierci, nie sposób nie odnieść się do instytucji prawnych, które choć obecnie utraciły znaczenie, niemniej przez wieki wywierały doniosły wpływ na kształtowanie się sytuacji prawno-majątkowej pozostałego przy życiu małżonka spadkodawcy. Ich powszechność wyjaśnia również częsty w dawnych systemach prawnych brak uznawania wdowy lub wdowca za spadkobiercę ustawowego. Mowa tu w szczególności o instytucjach posagu i wiana, a także o specyficznych figurach prawnych wykształconych w systemach prawnych angielskim i szkockim.

Już w zamierzchłych czasach kształtowały się instytucje o charakterze prawnorodzinnym, które miały jednak również swoje znaczenie w przypadku śmierci jednego z małżonków – w postaci posagu i wiana. Pod pojęciami posagu i wiana rozumie się przekazywane przy zawarciu

⁹¹ Por. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, SLS Legal Publications, Belfast 1996, s. 176.

⁹² Szerzej: R. Craig, *The Courts in Northern Ireland*, s. 1–6, http://cws.cengage.co.uk/ab-bott8/students/ni_supp/legal_sys/courts_in_ni.pdf [dostęp: 31.03.2020]; M.B. Furtas, *Konstytucja pierwszego zgromadzenia w Irlandii – 21 stycznia 1919 r.*, „Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem” 2016, t. 8, nr 4, s. 50.

małżeństwa składniki majątkowe, które z jednej strony powinny służyć małżonkom podczas ich wspólnego pożycia, a z drugiej stanowić miały zabezpieczenie dalszego utrzymania pozostałej przy życiu wdowy w razie śmierci męża (w przypadku śmierci żony posag zazwyczaj podlegał dziedziczeniu przez dzieci lub był zwracany ojcu zmarłej)⁹³. W prawie rzymskim posag (*dos*) stanowił majątek, jaki żona, jej ojciec lub inna osoba ofiarowali mężowi w związku z zawarciem małżeństwa w celu ułatwienia ponoszenia kosztów utrzymania małżonków⁹⁴.

W dawnym prawie polskim najstarszą formą uposażenia żony była wyprawa, którą stanowiły przedmioty osobistego użytku. Około XIII wieku zaczął utrzymywać się zwyczaj dawania posagu, który uważano za ekwiwalent części majątku rodzicielskiego, jaki przypadłby kobiecie w razie spadkobrania. Zwyczajowo odebranie całego posagu skutkowało zrzeczeniem się przez kobietę praw do spadku (tzw. abrenuncjacja). Z kolei mąż oddawał żonie kwotę pieniężną stanowiącą wiano, która co do zasady miała wielkością odpowiadać posagowi⁹⁵. Specyficzną instytucją prawa staropolskiego, kształtującą się od XVI wieku, było dożywocie, polegające na tym, że po śmierci jednego z małżonków drugie z nich zatrzymywało w swym użytkowaniu całość lub część majątku zmarłego małżonka⁹⁶. Dożywocie pełniło tym donioślejszą funkcję, że prawo polskie nie przewidywało dziedziczenia po małżonku⁹⁷.

Angielskie *common law* wypracowało natomiast własne, autonomiczne instytucje ochrony interesów wdów i wdowców, znane jako *dower* oraz *curtesy*. Aż do ich zniesienia w 1925 r. przez *Real Property Acts*, owe szczególne prawa zapewniały (przynajmniej na gruncie normatywnym, gdyż ich praktyczna doniosłość z czasem malała) pozostałemu przy życiu

⁹³ Por. K. Koranyi, *Powszechna historia...*, *op. cit.*, s. 23–26, 88–89.

⁹⁴ M. Kuryłowicz [w:] M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne...*, *op. cit.*, s. 84.

⁹⁵ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, *op. cit.*, s. 296–297; D. Wiśniewska-Jóźwiak, *Intercyza między dawnymi a nowymi czasami*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2010, t. 13, 2010, s. 52. Szeroko na ten temat: W. Abraham, *Zawarcie małżeństwa...*, *op. cit.*, s. 90–109; A. Penkała, *Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, Libron, Kraków 2016.

⁹⁶ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, *op. cit.*, s. 297–298; A. Penkała, *Panięskie ochędóstwo...*, *op. cit.*, s. 116 i nast.

⁹⁷ J. Walewski, *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego...*, *op. cit.*, s. 88; por. B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, *op. cit.*, s. 308.

małżonkowi (niebędącego przecież spadkobiercą zmarłego współmałżonka) możliwość dożywotniego użytkowania dóbr majątkowych wchodzących w skład spadku. *Dower* miało na celu zabezpieczenie interesów majątkowych nowo poślubianej małżonki. Było to ustanowienie władztwa żony na określonych nieruchomościach męża na wypadek, gdyby go przeżyła – owo władanie miało być formą ekonomicznej ochrony żony na wypadek wdowieństwa. *Dower* obejmowało początkowo skonkretyzowane przez męża składniki majątkowe, z czasem jednak zaniechano określania przedmiotu *dower* co do tożsamości, pozostawiając wdowie prawo do władania „rozsądną częścią” dóbr męża, która powinna wynieść jedną trzecią majątku będącego w posiadaniu męża w czasie zawierania małżeństwa. Uzyskany tytułem *dower* majątek, żona mogła użytkować dożywotnio⁹⁸. Obok *dower* specyficzną instytucją zwyczajowego prawa angielskiego była *curtesy*, która z kolei dotyczyła dożywotniego władania przez wdowca nieruchomościami zmarłej żony. Warunkiem było jednak, aby z małżeństwa urodziło się żywe dziecko. *Curtesy* wywodziła się bowiem ze szczególnej instytucji opiekuńczej, jaką mąż sprawował w pierwszej kolejności nad żoną, a później nad dziećmi⁹⁹. Instytucje *dower* i *curtesy* ze swej istoty zapewniały ochronę niezależności ekonomicznej wdów i wdowców, będąc faktycznie prawami do użytkowania majątku należącego już przecież formalnie do spadkobierców po zmarłym małżonku.

Z kolei w prawie szkockim wykształciły się instytucje *terce* i *courtesy* o częściowo przybliżonym znaczeniu jak angielskie *dower* i *courtesy*. Uprawnienie wdowy (*terce*) polegało na tym, że wolno jej było dożywotnio użytkować jedną trzecią nieruchomości spadkowych (*heritable estates*) zmarłego współmałżonka. *Terce* miało służyć zabezpieczeniu egzystencji wdowy, jego charakter był quasi-alimentacyjny: miało to być dożywotne

⁹⁸ Szerzej: T.F.T. Plucknett, *A concise history...*, *op. cit.*, s. 566–567; J.H. Baker, *An introduction to...*, *op. cit.*, s. 229–230; G.L. Haskins, *The development of common law dower*, „Harvard Law Review” 1948, vol. 62 (1), s. 42–55; P.L. Sayre, *Husband and wife as statutory heirs*, „Harvard Law Review” 1929, vol. 42 (3), s. 330–331; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler’s Family...*, *op. cit.*, s. 4–5; R. Schaul-Yoder, *British Inheritance Legislation...*, *op. cit.*, s. 207; M. Załucki, *Wydzielnictwo w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 68; M.A. Zachariasiewicz, *Zachówek czy rezerwa?*, *op. cit.*, s. 187.

⁹⁹ T.F.T. Plucknett, *A concise history...*, *op. cit.*, s. 568–569; J.H. Baker, *An introduction to...*, *op. cit.*, s. 230; M. Załucki, *Wydzielnictwo w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 68.

uposażenie w celu ochrony przed ubóstwem¹⁰⁰. *Terce* przysługiwało pod warunkiem, że małżeństwo trwało co najmniej rok i jeden dzień lub że z związku tego pojawiło się dziecko i wówczas powstawało z mocy prawa, bez względu na to, czy zostało w tym przedmiocie złożone jakiegokolwiek oświadczenie woli¹⁰¹. Uprawnienie wdowy do objęcia części nieruchomości spadkowej w posiadanie nie miało jednak charakteru automatycznego. Koniecznym było wprowadzenie jej w posiadanie (tzw. *kenning*¹⁰²), jeżeli jednak dochody z użytkowanej przez wdowę w ramach *terce* części majątku spadkowego byłyby niewystarczające do zaspokojenia jej potrzeb życiowych, mogła ubiegać się o alimenty spadkowe od spadkobiercy¹⁰³. Z kolei prawo wdowca (*courtesy* lub *curiality*) obejmowało dożywotne użytkowanie całego majątku zmarłej żony, sięgające tak daleko, że mąż w ramach *courtesy* mógł korzystać z praw szlacheckich i honorowych przysługujących żonie. *Courtesy* było bowiem traktowane jako instytucja „na kształt dziedziczenia” (*a kind of succession*)¹⁰⁴, jedynym warunkiem powstania na mocy *courtesy* prawa użytkowania majątku spadkowego przez wdowca było, aby małżeństwo doczekało się żywego potomstwa (nawet jeżeli dziecko zmarłoby wkrótce po urodzeniu)¹⁰⁵. Wieloletnie bezdzietne małżeństwo nie uprawniało więc męża do *courtesy*, mimo że żona byłaby uprawniona do *terce*. Uzasadnieniem tak ukształtowanej *courtesy* było najprawdopodobniej, podobnie jak w prawie angielskim, uznanie wdowca przede wszystkim za opiekuna spadkobiercy (dziecka)¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Wyrok w sprawie *Special Case – Pringles Executor’s* [1870] SLR 7 335; wyrok w sprawie *Janet Carruthers and James Maxwell of Barncleugh, her Husband v Gavin Johnston of Elshishiels* [1706] Mor. 15846.

¹⁰¹ Wyrok w sprawie *James Henderson and his Spouse v Young Saugh-Tonhall and his Spouse* [1682] 2 Brn 24.

¹⁰² Por. wyrok w sprawie *Graham v Annandale* [1583] Mor. 16081.

¹⁰³ Wyrok w sprawie *Thompson v M’Culloch* [1778] Mor. 15863, [1766] Hailes 797.

¹⁰⁴ Wyrok w sprawie *Anna Montheith v Her nearest of Kin and Creditors* [1717] Mor. 3117.

¹⁰⁵ Wyrok w sprawie *Stewart or Anderson v Irvine* [1632] Mor. 3112.

¹⁰⁶ Szerzej o *terce* i *courtesy*: J. Erskine, *An Institute of the Law of Scotland...*, *op. cit.*, s. 456–464; R.J. Scalise Jr, *Inheritance and the Surviving Spouse*, *op. cit.*, s. 112; T.B. Smith, *British Justice...*, *op. cit.*, s. 192; D.R. Macdonald, *An introduction to the Scots Law of Succession*, Sweet & Maxwell, Edinburgh 1990, s. 29; K.G.C. Reid, *Testamentary Freedom and Family Protection in Scotland*, „Edinburgh School of Law Research Paper Series” 2018, no. 40, s. 8–13.

Rozdział 2.

Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie szkockim

2.1. Uwagi wprowadzające

Prezentację brytyjskich systemów prawnych w zakresie ochrony osób bliskich spadkodawcy rozpocznę od omówienia instytucji prawa szkockiego. Taka kolejność wyvodu nie jest przypadkowa; jak już wspomniałam, z brytyjskich systemów prawa spadkowego jedynie systemowi angielskiemu poświęcono w polskiej jurysprudencji właściwą uwagę. Tymczasem rozwiązania szkockie są dowodem praktycznego współistnienia figur prawnych uświęconych kilkusetletnią tradycją z rozwiązaniami nowymi, a zbliżonymi właśnie do angielskiego systemu dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej. Przemiany obyczajowe i społeczne zaowocowały wprowadzeniem do szkockiego porządku prawnego regulacji udzielających specyficznej ochrony prawnosпадkowej konkubentowi osoby zmarłej. Ponadto istnieje możliwość ubiegania się o przyznanie przez sąd alimentów ze spadku, gdy uprawniony nie jest w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb bytowych (aczkolwiek w praktyce instytucja ta stosowana jest sporadycznie).

Przedstawienia wymaga przede wszystkim ogólny zarys tamtejszego prawa spadkowego – jest to niezbędne dla zrozumienia szczegółowych konstrukcji prawnych chroniących w tamtejszym reżimie prawnym osoby bliskie spadkodawcy. Na tym tle uwypuklenia wymagają swoiste rozwiązania chroniące małżonka spadkodawcy lub jego partnera cywilnego na gruncie reguł dziedziczenia ustawowego, z uwagi na nadzwyczajne uprzywilejowanie tych podmiotów. W dalszej kolejności omówione zostaną

regulacje zawężające swobodę testowania, zwłaszcza w kontekście swoistej rezerwy spadkowej ograniczonej jedynie do ruchomości (tzw. *legal rights*)¹. Nakreślone zostaną również rozwiązania legislacyjne zapewniające konkubentowi spadkodawcy możliwość ubiegania się na drodze sądowej o przyznanie ze spadku świadczeń, określanych przez sąd w sposób dyskrecyjonalny. Przedstawiona zostanie także instytucja alimentów spadkowych.

Analiza tych regulacji prowadzi do oceny, iż w prawie szkockim możliwość ingerencji w wolę testatora jest relatywnie niewielka. Konsekwencją tego jest łatwość, z jaką spadkodawca może pozbawić osoby sobie bliskie realnych przysporzeń ze spadku. Obrazuje to w szczególności sytuacja prawna małżonka lub partnera cywilnego zmarłego, który z pozycji nadzwyczaj uprzywilejowanej na gruncie reżimu dziedziczenia ustawowego, w przypadku sporządzenia testamentu nieprzewidującego dla niego realnych przysporzeń dysponuje jedynie ograniczonymi środkami ochronnymi. Ograniczona jedynie do mienia ruchomego rezerwa spadkowa jest bowiem niewielkim zabezpieczeniem interesów małżonka lub partnera cywilnego oraz zstępnych spadkodawcy, zwłaszcza przy uwzględnieniu, że może on z łatwością zmienić strukturę swojego majątku, wyzbywając się ruchomości. Spadkodawcy szkockiemu wolno dokonać szeregu innych czynności prawnych, które faktycznie doprowadzą do marginalizacji uprawnienia z rezerwy spadkowej. Szkocki prawodawca wprowadził również możliwość przyznania na podstawie dyskrecyjonalnego orzeczenia sądu świadczeń ze spadku na rzecz konkubenta spadkodawcy – tego rodzaju uprawnienie może być zastosowane pod warunkiem odpowiednio długiego trwania nieformalnego związku i tylko jeśli spadkodawca nie sporządził testamentu. A zatem również te uprawnienia spadkodawca może z łatwością zniweczyć, sporządzając ważny i skuteczny testament.

Natomiast alimenty spadkowe, jakich może domagać się pozostały przy życiu małżonek lub dzieci spadkodawcy (zależni od zmarłego pod

¹ *Legal rights* należy uznawać za swoistą rezerwę spadkową, mimo że zasadniczą formą zaspokojenia roszczeń z tego tytułu jest wypłata uprawnionym świadczeń w pieniądzu, co zdawałoby się zbliżać tę figurę prawną do zachowku (przy czym zaspokojenie roszczeń z tytułu *legal rights* jest możliwe również poprzez przekazanie składnika majątku spadkowego w naturze) – jest to jednak skutek przyjętego w prawie szkockim modelu administracji spadkiem; por. A. Dyoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, PWN, Warszawa–Poznań 1990, s. 82.

względem materialnym), stanowić mogą środek potencjalnej ochrony tych członków najbliższej rodziny zmarłego. Możliwość uzyskania tego rodzaju świadczeń ze spadku (do czasu jego podziału) oraz od beneficjentów spadkowych wyraża dążenie do zapewnienia przynajmniej minimalnej ochrony tym osobom bliskim zmarłego, które wskutek jego śmierci wymagają realnego wsparcia majątkowego².

2.2. Powołanie do dziedziczenia

Podstawowe przepisy odnoszące się do prawa spadkowego w Szkocji zawarte są w *Succession (Scotland) Act 1964*³, niektóre z instytucji odnoszących się do spadkobrania uregulowane zostały także w *Succession (Scotland) Act 2016*⁴, a w odniesieniu do praw spadkowych partnerów cywilnych zastosowanie znajdują również przepisy *Civil Partnership Act 2004*⁵. Prawo szkockie przewiduje również pewne uprawnienia do spadku w odniesieniu do konkubenta spadkodawcy, ujęte w *Family Law (Scotland) Act 2006*⁶.

Na gruncie prawa szkockiego spadkiem, bez względu na to, czy podlega reżimowi dziedziczenia ustawowego czy testamentowego, zarządza wykonawca (*executor*), będący zarazem szczególnym powiernikiem (*trustee*) w odniesieniu do masy spadkowej⁷. Wykonawca jest odpowiedzialny

² Szeroko o szkockim systemie prawa spadkowego: F. McCarthy, *Law Essentials. Succession Law*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013; K.G.C. Reid, *Testamentary formalities in Scotland* [w:] K.G.C. Reid i in., *Testamentary formalities*, Oxford University Press, Oxford 2011, vol. 1, s. 405–431; M.C. Meston, *The Succession (Scotland) Act 1964*, 3rd edition, Green & Son, Edinburgh, 1982, s. 27–40; H. Hiram, *New Developments in UK Succession Law*, „Electronic Journal of Comparative Law” 2006, vol. 10.3, <http://www.ejcl.org/103/art103-7.pdf> [dostęp: 31.03.2020].

³ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1964/41/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁴ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/asp/2016/7/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁵ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33/contents> [dostęp: 31.03.2020]. Szerzej na temat związków sformalizowanych w Szkocji: K. Norrie, *Family Law, Law Essentials*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009, s. 45–47. Zob. też K. Bagan-Kurluta, *Sprawy rodzinne w polsko-brytyjskim obrocie prawnym*, Trans Humana, Białystok 2012, s. 72–73.

⁶ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/asp/2006/2/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁷ Por. M. Pazdan, *Zakres zastosowania rozporządzenia spadkowego* [w:] M. Pazdan, J. Górecki (red.), *Nowe europejskie prawo spadkowe*, LEX, Warszawa 2015, s. 25. *Trust* w prawie szkockim podlega na tym, że określona osoba – powierzający

za zgromadzenie i zabezpieczenie majątku spadkowego, spłacenie długów spadkowych oraz wykonanie zapisów testamentowych. Wykonawcą może wyznaczyć bądź sam spadkodawca, jeżeli sporządził testament, bądź też właściwy szeryf. Zadaniem wykonawcy jest sporządzenie spisu inwentarza spadku, a następnie uzyskanie sądowego zatwierdzenia (*certificate of confirmation*) na dowód umocowania do zarządzania spadkiem. Majątek spadkowy podlega podziałowi według ściśle określonych reguł: w pierwszej kolejności spłacane są długi spadkowe. Po spłaceniu długów spadkowych wykonawca przystępuje do podziału spadku, stosownie do reguł dziedziczenia ustawowego albo zgodnie z dyspozycjami zawartymi w testamencie. Po zakończeniu spłaty wierzycieli, którzy zgłosili swoje roszczenia, zaspokaja się prawa owdowiałego małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy (*prior rights*), przy czym przysługują one jedynie w przypadku dziedziczenia ustawowego. Nieruchomy majątek spadkowy (*heritables*) podlega podziałowi pomiędzy spadkobierców ustawowych lub testamentowych, natomiast majątek ruchomy (*moveables*) zostaje podzielony w celu zaspokojenia *legal rights*, jakie przysługują małżonkowi, partnerowi cywilnemu oraz zstępnym spadkodawcy. Dopiero pozostała część ruchomości spadkowych podlega podziałowi pomiędzy spadkobierców. Zgodnie z prawem szkockim ustalając majątek spadkowy, nie należy brać pod uwagę nieruchomości spadkodawcy znajdujących się poza Szkocją⁸, natomiast mienie ruchome podlega zaliczeniu do masy spadkowej, chociażby znajdowało się za granicą, jeżeli ostatnie miejsce zwykłego pobytu spadkodawcy znajdowało się w Szkocji⁹. Do dziedziczenia ustawowego dochodzi, jeżeli spadkodawca nie pozostawił ważnego i skutecznego testamentu. Spadkobiercy dochodzą do dziedziczenia według kręgów wynikających zasadniczo z bliskości pokrewieństwa lub z małżeństwa,

---

(*truster*, w tym przypadku: spadkodawca) oddaje majątek na własność powiernikowi (*trustee*, w tym wypadku: wykonawca) celem zadysponowania nim zgodnie z instrukcjami danymi przez powierzającego. Powiernik jest więc właścicielem majątku, lecz nie wolno mu nim rozporządzać inaczej niż na rzecz wskazanych przez powierzającego uprawnionych (*beneficiaries*) i zgodnie z wolą powierzającego. Instytucję trustu, uprawnienia i odpowiedzialność powiernika regulują w szczególności *Trusts (Scotland) Act 1921* i *Trusts (Scotland) Act 1961*.

⁸ Wyrok w sprawie *Kerr v Mangan* i in. [2014] CSIH 69.

⁹ Wyrok w sprawie *Macdonald v Macdonald* [1932] UKHL 3, 1932 SC (HL) 79, 1932 SLT 381.

co oznacza, że jeżeli w bliższym kręgu powołany do dziedziczenia jest choćby jeden spadkobierca, dalsze kręgi nie nabywają praw do spadku¹⁰.

W porządku szkockiego dziedziczenia ustawowego małżonek lub partner cywilny spadkodawcy dziedziczy tylko jeśli spadkodawca nie pozostawił żadnych zstępnych oraz nie doszło do nabycia praw do spadku przez rodziców spadkodawcy lub jego rodzeństwo (bądź zstępnych rodzeństwa spadkodawcy). Sytuacje, w których małżonek lub partner cywilny zmarłego nabywa spadek jako spadkobierca ustawowy, nie są częste. Tym niemniej to właśnie małżonek lub partner cywilny spadkodawcy jest zazwyczaj głównym (a niekiedy nawet wyłącznym) beneficjentem spadku. Przyczyną tego są szczególne uprawnienia do uzyskania z majątku spadkowego określonych przysporzeń – z pierwszeństwem przed innymi uprawnionymi do spadku – tzw. *prior rights*¹¹. Uchylenie instytucji umożliwiających dożywotnie korzystanie przez wdowę lub wdowca z majątku zmarłego małżonka (*terce, courtesy*) wiązało się bowiem z wprowadzeniem do systemu prawa szkockiego konstrukcji prawnej *prior rights*, które – jak wykazują przeprowadzone badania – niejednokrotnie czynią małżonka największym, o ile nie jedynym beneficjentem spadku. *Succession (Scotland) Act 1964* przewiduje w sekcjach 8 i 9 unikalne rozwiązanie prawne w zakresie ochrony praw owdowiałego małżonka spadkodawcy (analogiczne uprawnienia przysługują partnerowi cywilnemu), lecz uprawnienia te znajdują zastosowanie tylko wtedy, gdy dochodzi do dziedziczenia ustawowego. Sporządzenie ważnego testamentu zawsze prowadzi do wyłączenia *prior rights*, gdyż uprawnienia te nie są dziedziczeniem. *Prior rights* stanowią szczególną kategorię uprzywilejowanych długów spadkowych, uprawniają bowiem małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy do uzyskania własności domu, mebli oraz oznaczonej sumy pieniężnej z pierwszeństwem przed uprawnieniami zstępnych i samego małżonka (partnera cywilnego) w ramach *legal rights*. Przed *prior rights* zaspokojeniu podlegają jedynie osobiste długi spadkodawcy wchodzące w skład spadku. Jeżeli zmarły był właścicielem domu, który jednocześnie był miejscem zamieszkania małżonka (partnera cywilnego), wówczas owdowiały

¹⁰ Por. H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, 2nd edition, Tottel Publishing, Dublin 2007, s. 139–145.

¹¹ A. Partyk, *Uprawnienie konkubenta spadkodawcy w prawie szkockim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2018, R. XXVII, z. 1, s. 121–122.

małżonek (partner cywilny) jest uprawniony do uzyskania prawa do tej nieruchomości, o ile jej wartość nie przekracza 473 tys. funtów¹². Niezależnie od domu lub mieszkania małżonek (partner cywilny) spadkodawcy nabywa meble i wyposażenie domowe do wartości 29 tys. funtów. Ponadto przypadają mu pieniądze w kwocie 50 tys. funtów, jeżeli spadkodawca pozostawił zstępnych, lub w kwocie 89 tys. funtów, jeżeli spadkodawca był bezdzietny¹³.

Uprawnienie do domu (*dwelling house*) prowadzi do nabycia prawa własności (bądź udziału we współwłasności) bądź wstąpienia w stosunek najmu nieruchomości, zależnie od charakteru uprawnienia przysługującego spadkodawcy. Pojęcie domu ustawodawstwo szkockie rozumie szeroko, nie tylko jako dom wolnostojący lub w zabudowie szeregowej czy też mieszkanie w budynku wielorodzinnym, lecz także domy nietypowe, jak karawan lub łódź mieszkalna. Pojęcie domu nie ogranicza się jedynie do budynku, ale obejmuje także przylegający do niego ogródek, podwórkó lub obejście. Warunkiem nabycia uprawnienia do domu w ramach *prior rights* jest, by małżonek lub partner cywilny spadkodawcy miał miejsce zwykłego pobytu (*ordinarily resident*) w tym właśnie domu w dniu śmierci spadkodawcy. Zwykły pobyt nie musi być tożsamy z pobytem stałym, chodzi raczej o faktyczny związek z danym miejscem jako potencjalnym centrum życiowym. Celem *prior rights* jest bowiem przede wszystkim zapewnienie owdowi małżonkowi lub partnerowi cywilnemu spadkodawcy środków zakwaterowania i utrzymania. Może zatem spełniać kryterium zwykłego pobytu dom letniskowy, w którym małżonek lub partner cywilny spadkodawcy przebywał okazjonalnie, a nie będzie takim mieszkanie kupione w celach inwestycyjnych i wynajmowane osobom trzecim. W przypadku gdy małżonkowie pozostawali w faktycznej

¹² Wartość nieruchomości ustala się z uwzględnieniem obciążających ją praw rzeczowych, w szczególności hipotek.

¹³ Wartości poszczególnych należności w ramach *prior rights* ulegają co pewien czas ustawowemu podwyższeniu. *Succession (Scotland) Act 1964* w pierwotnym brzmieniu przewidywał, że małżonkowi przysługuje prawo do nieruchomości domowej do wartości 15 tys. funtów, do mebli do wartości 5 tys. funtów oraz do środków pieniężnych w kwocie 2,5 tys. lub 5 tys. funtów (zależnie od tego, czy spadkodawca miał dzieci). Ostatnie ustalenie tych wartości nastąpiło na podstawie *The Prior Rights of Surviving Spouse and Civil Partner (Scotland) Order 2011*, <http://www.legislation.gov.uk/ssi/2011/436/contents/made> [dostęp: 31.03.2020], które obowiązuje od dnia 1 lutego 2012 r.

separacji, w momencie śmierci jednego z nich drugi nie może uzyskać w ramach *prior rights* domu, skoro w takim przypadku nie miało miejsca wspólne zamieszkiwanie. Na podstawie zmian legislacyjnych wprowadzonych przez *Crofting Reform etc. Act 2007*¹⁴ obok własności domu, przedmiotem *prior right* może być także uprawnienie wynikające z dzierżawy gospodarstwa rolnego (*tenancy of a croft*). W takim wypadku, gdy w dzierżawionym gospodarstwie rolnym małżonkowie lub partnerzy cywilni mieli miejsce zwykłego pobytu, przysługuje im uprawnienie do wstąpienia w stosunek dzierżawny po śmierci spadkodawcy. Jeżeli spadkodawca posiadał prawo do większej ilości domów lub prawo własności domu i dzierżawę gospodarstwa rolnego, małżonek lub partner cywilny zmarłego ma prawo wyboru, które z praw chce uzyskać. Warunkiem jest tu jednak, by każdy z tych domów (lub gospodarstwo rolne) był miejscem jego zwykłego pobytu. Dokonując wyboru, małżonek (partner cywilny) spadkodawcy może wskazać tylko jedną nieruchomość, choćby suma wartości kilku nieruchomości spadkowych nie przekraczała wartości 473 tys. funtów. Jak już była mowa, celem uprawnienia jest bowiem zapewnienie zakwaterowania, a nie powiększanie majątku uprawnionego. Termin złożenia stosownego oświadczenia wynosi 6 miesięcy od daty śmierci spadkodawcy. Zasadniczo uprawnienie do domu realizuje się przez wydanie nieruchomości w naturze. Jednakże w przypadku, w którym wartość domu przekracza 473 tys. funtów, małżonkowi lub partnerowi cywilnemu spadkodawcy będzie przysługiwało prawo do uzyskania wypłaty tej kwoty w pieniądzu. Oprócz tego możliwym jest uzyskanie świadczenia pieniężnego odpowiadającego wartości domu, jeżeli nieruchomość poza charakterem mieszkaniowym służyła spadkodawcy również do celów działalności gospodarczej lub zawodowej, a wyodrębnienie domu spowodowałoby znaczną utratę wartości tego składnika majątkowego. Analogicznie prawo jedynie do świadczenia w pieniądzu przysługiwać będzie wtedy, gdy dom stanowi jedynie część kompleksu nieruchomości, które jako całość były przedmiotem najmu lub dzierżawy.

Z kolei uprawnienie małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy do uzyskania wchodzących w skład spadku mebli i wyposażenia domowego (*furniture and plenishings*) obejmuje typowe sprzęty domowe (sprzęty ogrodowe, sprzęty kuchenne, zastawę stołową, książki, obrazy,

¹⁴ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/asp/2007/7/contents> [dostęp: 31.03.2020].

środki codziennego użytku) oraz zwierzęta domowe. Wyłączone są natomiast pieniądze lub przedmioty służące do prowadzenia działalności gospodarczej bądź zawodowej spadkodawcy, zarazem jednak mają to być przedmioty urządzenia domowego znajdujące się w domu, w którym małżonek (partner cywilny) spadkodawcy miał miejsce zwykłego pobytu przed śmiercią spadkodawcy. Jednak nawet gdyby okazało się, że prawo do domu z jakiegoś względu spadkodawcy nie przysługiwało (np. wygaś stosunek najmu), to prawo małżonka lub partnera cywilnego do uzyskania mebli i wyposażenia domowego nie traciło aktualności, jest to bowiem uprawnienie niezależne od prawa do domu. Ustawa nie wyklucza sytuacji, w której małżonek lub partner cywilny spadkodawcy w ramach prawa do domu obejmuje określoną nieruchomością, a sprzęty i wyposażenie wybiera spośród znajdujących się w innym domu spadkodawcy, jednak w razie większej ilości domów uprawniony może wybrać przedmioty urządzenia domowego tylko z jednego: nie ma możliwości zabrania części wyposażenia z jednego domu, a części z drugiego. Na dokonanie wyboru ustawodawca szkocki przewidział (podobnie jak w odniesieniu do prawa do domu) sześciomiesięczny termin, liczony od daty śmierci spadkodawcy. Wartość przypadających w ramach *prior rights* mebli i przedmiotów domowych ograniczona jest do kwoty 29 tys. funtów, zarazem jednak, z uwagi na domniemanie, że sprzęty domowe będące w codziennym użytku małżonków (partnerów cywilnych) stanowiły ich majątek wspólny, przy ustalaniu limitu ruchomości domowych przypadających uprawnionemu z *prior rights* zasadniczo uwzględnia się jedynie połowę ich wartości. W odniesieniu do tego *prior right* prawo szkockie nie przewiduje możliwości uzyskania przez uprawnionego ekwiwalentu pieniężnego. Uprawniony obejmuje w posiadania konkretne sprzęty *in naturam*.

Trzecie z uprawnień małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy to prawo do określonej sumy pieniężnej. Jej wysokość jest uzależniona od tego, czy spadkodawca pozostawił zstępnych, czy też nie. Obecnie wynosi ona 50 tys. funtów, jeżeli spadkodawca pozostawił dzieci (lub dalszych zstępnych), a 89 tys. funtów, jeżeli spadkodawca był bezdzietny. Stosowna suma pieniężna podlega zapłacie, jeżeli po zaspokojeniu *prior rights* do domu oraz mebli i urządzenia domowego pozostały jeszcze składniki majątku spadkowego. Jeżeli wartość pozostałego majątku jest niższa od wysokości kwoty należnej małżonkowi lub partnerowi cywilnemu

spadkodawcy, to roszczenie ulega zaspokojeniu poprzez przeniesienie na rzecz uprawnionego całego tego majątku. Jeżeli natomiast po zaspokojeniu pierwszych dwóch *prior rights* pozostał jeszcze majątek spadkowy, to realizacja roszczenia pieniężnego dokonywana jest poprzez sprzedaż składników tego majątku przez wykonawcę i spłatę uprawnionego z tak uzyskanych środków. Ustawa stanowi, że spieniężenie powinno obejmować zarówno majątek nieruchomy (*heritable property*), jak i ruchomości (*moveable property*) – proporcjonalnie do ich wartości. Rozwiązanie to ma na celu ochronę uprawnień z *legal rights*, które odnoszą się jedynie do ruchomości.

W przypadku, gdy dochodzi do dziedziczenia ustawowego w odniesieniu wyłącznie do części majątku spadkowego, a niektórymi ze składników spadkodawca rozrządził w testamencie, ustawa przewiduje szczególnie uregulowania dotyczące określania należności z tytułu *prior rights*. Skoro bowiem wobec śmierci spadkodawcy małżonek lub partner cywilny spadkodawcy otrzymuje świadczenie majątkowe, pomniejsza ono roszczenie pieniężne z *prior rights*. Nie dotyczy to jednak takich przysporzeń, których przedmiotem jest dom (*dwelling house*, objęty pierwszym z *prior rights*) lub meble i przedmioty wyposażenia domowego (*furniture and furnishings*, objęte drugim z *prior rights*).

W praktyce obrotu *prior rights* czynią małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy niejednokrotnie najbardziej uprzywilejowanym beneficjentem spadku. Małżonek (partner cywilny) spadkodawcy w prawie szkockim nie jest spadkobiercą, a jednak w przypadku dziedziczenia ustawowego przysługujące mu *prior rights* często wyczerpują cały spadek lub jego znaczną część¹⁵.

Co do poszczególnych kręgów spadkobierców ustawowych w pierwszej kolejności spadkobiercami są dzieci spadkodawcy. Gdyby jednak dziecko spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku, a pozostawiło własne

¹⁵ F. Burns, *Surviving spouses, surviving children and the reform of total intestacy law in England and Scotland: Past, present and future*, „Legal Studies” 2013, vol. 33, no. 1, s. 95. Szerzej o *prior rights*: H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 146–164; G.L. Gretton, A.J.M. Steven, *Property, Trusts and Succession*, Tottel Publishing, Dublin 2009, s. 365–421; F. McCarthy, *Law Essentials*, *op. cit.*; D.R. Macdonald, *An introduction to the Scots Law of Succession*, Sweet & Maxwell, Edinburgh 1990, s. 32–34; K.G.C. Reid, *Testamentary formalities in Scotland*, *op. cit.*; M.C. Meston, *The Succession (Scotland) Act 1964*, *op. cit.*, s. 27–40; H. Hiram, *New Developments UK Succession Law*, *op. cit.*

dzieci (wnuki spadkodawcy), to wstępują one na miejsce zmarłego rodzica. W tym zakresie zachowany jest w pełni tradycyjny, wywodzący się z prawa rzymskiego podział spadku według głów i według szczepów. W prawie szkockim obowiązuje również dziedziczenie przez dziecko narodzone po śmierci spadkodawcy (*posthumous child*), jeżeli urodzi się żywe. Gdyby spadkodawca nie pozostawił żadnych zstępnych (*issue*¹⁶), spadkobiercami będą rodzice i rodzeństwo; jedna połowa spadku przypada rodzicom w częściach równych (lub jednemu rodzicowi, jeżeli drugie nie dożyło daty śmierci spadkodawcy), zaś druga połowa rodzeństwu, również w częściach równych (przy czym gdyby któreś z rodzeństwa nie dożyło daty śmierci spadkodawcy, to w jego miejsce „wstępują” jego zstępni). Samo rodzeństwo podzielone zostało na dwie kategorie – rodzone (*full-blood siblings*) i przyrodnie (*half-blood siblings*). Przyrodnie rodzeństwo dziedziczy tylko jeśli spadkodawca nie miał rodzonych braci lub sióstr. Gdyby żadne z rodziców spadkodawcy nie dożyło chwili śmierci spadkodawcy, a przy życiu pozostałoby rodzeństwo spadkodawcy (lub zstępni rodzeństwa), to rodzeństwo nabywa cały spadek. I *vice versa*: gdyby rodzice spadkodawcy (lub jedno z nich) dożyli chwili śmierci spadkodawcy, a spadkodawca nie miałby rodzeństwa (ani bratanków lub siostrzeńców), to spadek nabędą w całości rodzice (rodzic) spadkodawcy. Nie dochodzą w ogóle do spadku macochy, ojczymowie oraz ich dzieci niezwiązane ze spadkodawcą więzami krwi (*step-siblings*). W razie braku zstępnych spadkodawcy, rodziców i rodzeństwa oraz zstępnych rodzeństwa jedynym spadkobiercą ustawowym staje się małżonek lub partner cywilny spadkodawcy. W braku również małżonka do spadku dojdą dalsi krewni – ciotki i wujowie spadkodawcy (lub ich zstępni), dziadkowie spadkodawcy, dalej rodzeństwo dziadków spadkodawcy (lub ich zstępni) oraz dalsi krewni (o ile są)¹⁷.

Realne przysporzenia ze spadku, jakie mogą uzyskać rodzice lub rodzeństwo spadkodawcy bądź zstępni rodzeństwa spadkodawcy, są zależne

¹⁶ Pojęcie *issue* oznacza w języku prawniczym wszystkich zstępnych danej osoby w każdym stopniu; por. wyrok w sprawie *Turner's Trustees v Turner* [1897] SLR 34 468.

¹⁷ Odnośnie problematyki dziedziczenia przez odległych krewnych spadkodawcy: K.L. Anderson, *Intestacy in Scotland: the laughing heir*, „Aberdeen Student Law Review” 2011, vol. 2, no. 1, <https://www.abdn.ac.uk/law/documents/Intestacyin-Scotland.pdf> [dostęp: 31.03.2020].

od tego, czy spadkodawca pozostawił małżonka lub partnera cywilnego. Jeżeli tak było, to – podobnie jak w przypadku dziedziczących zstępnych zmarłego – majątek spadkowy w pierwszej kolejności będzie służył zaspokojeniu ich uprawnień z tytułu *prior rights*.

W sytuacji odmiennej, tj. braku małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy, jego rodzice lub rodzeństwo bądź zstępni rodzeństwa uzyskują stosowne przysporzenia z majątku spadkowego odpowiadające ich udziałom w spadku. Szkockie prawo spadkowe nie przewiduje natomiast dla dalszych krewnych spadkodawcy żadnych przysporzeń ze spadku w przypadku dziedziczenia ustawowego, jeżeli istnieją osoby mogące dojść do dziedziczenia we wcześniejszej kolejności. Bez znaczenia pozostają tu faktyczne relacje łączące zmarłego i określonych członków jego rodziny, decyduje wyłącznie stopień formalnego pokrewieństwa. Jeżeli nie zostanie ustalony żaden krewny spadkodawcy, dziedzicem koniecznym (*ultimus haeres*) staje się Skarb Państwa (*the Crown*)¹⁸.

Odnosząc się pokrótce do podstawowych reguł dziedziczenia testamentowego w prawie szkockim, nie sposób pominąć wyraźnego w tym systemie prawnym rozróżnienia wypowiedzi danej osoby co do losów jej dóbr materialnych na wypadek jej śmierci, wiążącego oświadczenia woli oraz luźnych sugestii co do zadysponowania majątkiem w razie zgonu – jedynie te pierwsze, jeżeli spełniają stawiane im przez prawo wymagania formalne i treściowe, a ich sporządzeniu towarzyszy wola rozrządzenia na wypadek śmierci (*animus testandi*), mogą być uznane za wiążący testament. Prawo szkockie zna również instytucję kodycyłu, tj. dodatkowego dokumentu uzupełniającego lub zmieniającego testament¹⁹. Ważność testamentu wymaga świadomości i swobody decydowania przez spadkodawcę w dacie testowania, gdyż wszelkie okoliczności wyłączające lub ograniczające świadome lub swobodne wyrażenie woli mogą prowadzić

¹⁸ Szerzej o porządku dziedziczenia w prawie szkockim: H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 139–145, 173–175; G.L. Gretton, A.J.M. Steven, *Property, Trusts and Succession*, *op. cit.*, s. 365–421; F. McCarthy, *Law Essentials*, *op. cit.*; D.R. Macdonald, *An introduction to...*, *op.cit.*, s. 28–29, 40–42; K.G.C. Reid, *Testamentary formalities in Scotland*, *op. cit.*; M.C. Meston, *The Succession (Scotland) Act 1964*, *op. cit.*, s. 27–40; H. Hiram, *New Developments UK Succession Law*, *op. cit.*

¹⁹ W praktyce interpretacja testamentu modyfikowanego kodycyłami może nastręczać trudności; por. wyrok w sprawie *Burn's Trustees v M'Kenna* – 1940 SLT 393, [1940] ScotCS CSIH_4, 1940 SC 489.

do podważenia prawnej skuteczności oświadczenia. Odnośnie do formy testamentu *The Requirements of Writting (Scotland) Act 1995*²⁰ przewiduje, że każde oświadczenie na wypadek śmierci wymaga zachowania formy pisemnej (*in writing*) i musi zostać podpisane własnoręcznie przez spadkodawcę. Nie jest wymogiem ważności testamentu zachowanie formy „uroczystej”²¹. Testament może być sporządzony dowolną techniką i nie wymaga własnoręcznego spisania jego osnowy przez spadkodawcę. Kwestia podpisu spadkodawcy „pod testamentem” bywa jednak niekiedy oceniana z dużą dozą liberalizmu²².

Współczesne prawo szkockie opiera się na zasadzie swobody testamentowej. Za nieważne uznaje się jednak takie rozrządzenia testamentowe, które skutkują bezproduktywną utratą majątku spadkowego, zwłaszcza jeśli ma ono na celu jedynie upamiętnienie spadkodawcy²³. W odniesieniu do nieruchomości (*heritables*) spadkodawca może rozrządzić swobodnie w testamencie, w odniesieniu do ruchomości (*moveables*), w tym środków pieniężnych, nie wolno mu jednak naruszyć uprawnień małżonka i zstępnych, ograniczeniem swobody testowania są bowiem tzw. *legal rights*. Jeżeli więc spadkodawca pozostaje w związku małżeńskim (lub partnerskim) i ma zstępnych, to jedynie jedna trzecia należących do niego ruchomości może być przedmiotem swobodnych rozrządzeń testamentowych. Całym majątkiem rozrządzać może jedynie ten spadkodawca, który nie pozostaje w formalnym związku i nie ma zstępnych.

Testament jest oświadczeniem woli o charakterze odwołałym²⁴. Odwołanie testamentu nowym testamentem nie powoduje odzyskania mocy obowiązującej (*revive*) pierwszego odwołanego testamentu. Spadkodawca

²⁰ Zob. www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/7/contents [dostęp: 31.03.2020].

²¹ Wyrok w sprawie *Draper v Thomason* 1954 SLT 222, [1954] ScotCS CSIH_1, 1954 SC 136. Zob. też. G.L. Gretton, A.J.M. Steven, *Property, Trusts and Succession*, *op. cit.*, s. 398–399.

²² Wyrok w sprawie *Davidson v Convy* [2003] ScotCS 14, 2003 SCLR 347; zob. też: G.L. Gretton, A.J.M. Steven, *Property, Trusts and Succession*, *op. cit.*, s. 399; H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 202.

²³ M.in. wyroki w sprawach *McCaig v University of Glasgow* [1907] SC 231, *McCaig's Trustees v Kirk Session of United Free Church of Lismore* [1915] SC 426, *Sutherland's Trustee v Verschoyle* 1968 SLT 43. Por. H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 339–341.

²⁴ Szerzej: H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 202–204 i cytowane tam orzecznictwo. Zob. też G.L. Gretton, A.J.M. Steven, *Property, Trusts and Succession*, *op. cit.*, s. 400.

musi więc na nowo spisać testament, w którym dokona stosownych rozrządzeń majątkowych.

Jako swoistą instytucję chroniącą zstępnych spadkodawcy na gruncie dziedziczenia testamentowego prawo szkockie ukształtowało zasadę znaną jako *conditio si testator sine liberis decesserit*²⁵. Instytucja ta polega na funkcjonowaniu wzruszalnego domniemania prawnego, iż wolą spadkodawcy nie było pominięcie w testamencie żadnego dziecka. Na skutek podniesienia zarzutu, jeżeli jest on zgodny z dobrem pominiętego dziecka, może dojść do obalenia testamentu, jeżeli spadkodawca nie przewidział żadnego przysporzenia dla któregośkolwiek z dzieci (chyba że było to zamierzone, co wymaga jednak udowodnienia)²⁶.

Szkockie prawo spadkowe nie przewiduje instytucji niegodności dziedziczenia²⁷, niemniej wyłączonym od dziedziczenia jest ten, kto dopuścił się zabójstwa spadkodawcy. Szczegółowe uregulowania w tym przedmiocie wynikają z *Forfeiture Act 1982*²⁸. Zabójstwo spadkodawcy wyklucza nie tylko nabycie praw do spadku, lecz także skorzystanie ze szczególnych uprawnień niebędących spadkobraniem *sensu stricto*, przede wszystkim z tytułu *prior rights* oraz *legal rights*. Problemy w praktyce rodzą przypadki, w których spadkobierca jest winnym śmierci spadkodawcy, lecz nie można uznać go za zabójcę, np. w przypadku spowodowania śmierci spadkodawcy w wypadku drogowym zawinionym przez spadkobiercę²⁹.

²⁵ Szeroko odnośnie *conditio si testator...*: R.R.M. Paisley, *The Roman and Civilian origins of the conditio si testator sine liberis decesserit in Scots Law*, „Edinburgh Law Review” 2015, vol. 19(1), s. 1–35; zob. też: L. Garb (red.), *International succession*, vol. 1, Kluwer Law International, The Hague 2004, s. 521; W.M. Gordon, *Roman Law in Scotland* [w:] R. Evans-Jones, *The Civil Law Tradition in Scotland*, The Stair Society, Edinburgh 1995, s. 13–40.

²⁶ Por. wyroki w sprawie *Stuart-Gordon v Stuart-Gordon* [1899] 1 F 1005, *Arlene Greenan v Amanda Courtney and Others* [2007] CSOH 58, *Milligan’s Judicial Factor v Milligan* 1910 SC 58. Zob. też H. Hiram, *The Conditio si Testator as Family Policy: Greenan v Courtney*, „Edinburgh Law Review” 2007, vol. 11, issue 3, s. 431–435; D.R. Macdonald, *An introduction to...*, *op. cit.*, s. 76–77.

²⁷ Zob. szerzej: J. MacLeod, R. Zimmermann, *Unworthiness to Inherit, Public Policy, Forfeiture: The Scottish Story*, „Tulane Law Review” 2013, vol. 87(4), s. 741–785.

²⁸ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1982/34> [dostęp: 31.03.2020].

²⁹ Por. wyrok w sprawie *Hardy v Motor Insurers’ Bureau* [1964] 2 QB 745, [1964] 2 All ER 742.

2.3. Ochrona osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem przysporzeń ze spadku

2.3.1. Rodzaj i charakter uprawnień przysługujących osobom bliskim spadkodawcy

Prawo szkockie opiera się zatem na zasadzie swobody testamentowej, nie ma ona jednak charakteru absolutnego. Funkcjonują bowiem nadal powstałe na przestrzeni dziejów tradycyjne instytucje chroniące najbliższych członków rodziny spadkodawcy przed możliwością pozbawienia ich jakichkolwiek przysporzeń ze spadku, jak również relatywnie nowe rozwiązania, zapewniające ochronę konkubentowi spadkodawcy.

Podstawowym środkiem prawnej ochrony osób bliskich spadkodawcy w prawie szkockim są – obowiązujące od stuleci – *legal rights*, czyli uprawnienia małżonka spadkodawcy lub partnera cywilnego spadkodawcy³⁰ oraz zstępnych spadkodawcy do uzyskania określonego udziału w majątku spadkowym w ramach swoistej rezerwy spadkowej. *Legal rights* tradycyjnie dotyczą jedynie spadkowych ruchomości (*moveables*), podlegających podziałowi na trzy części: jedna dla wdowy lub wdowca (*widow's part*) lub partnera cywilnego spadkodawcy, druga łącznie dla dzieci spadkodawcy (*legitim, bairns' part*), trzecia zaś (*dead's part*) może być swobodnie przez spadkodawcę zadysponowana, ale w braku testamentu dziedziczą ją najbliżsi krewni spadkodawcy. Nieruchomości nie są tu uwzględniane. Jest to istotny mankament tego uregulowania, mający swoje źródło w czasach, gdy nieruchomości spadkowe (*heritables*) podlegały dziedziczeniu zgodnie z prawem primogenitury i nie mogły stanowić przedmiotu rozrządzeń testamentowych. W obecnym stanie prawnym spadkodawca dysponuje pełną swobodą testowania odnośnie do nieruchomości, natomiast ruchome składniki majątku spadkowego objęte są reżimem swoistej rezerwy spadkowej, jaką kreują właśnie *legal rights*³¹.

Jak podkreśla się w judykaturze, spadkodawca nie ma prawa dokonywać rozrządzeń testamentowych, które uszczuplałyby zakres uprawnień

³⁰ Na podstawie sekcji 131 *Civil Partnership Act 2004* prawa partnera cywilnego spadkodawcy są tożsame do praw małżonka.

³¹ Szerej o *legal rights*: H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 102–132; G.L. Gretton, A.J.M. Steven, *Property, Trusts and Succession*, *op. cit.*, s. 385–394, 418; D.R. Macdonald, *An introduction to...*, *op. cit.*, s. 34–40; T.B. Smith, *British Justice: The Scottish Contribution*, Stevens & Sons, London 1961, s. 191–192.

z tytułu *legal rights*³². *Legal rights* postrzegane są w prawie szkockim jako emanacja nieodwołalnego uprawnienia do uzyskania części spadku przez osoby najbliższe spadkodawcy. Wskazuje się bowiem, że nie jest właściwym dysponowanie majątkiem na wypadek śmierci w sposób dowolny, lecz niezbędnym jest takie nim rozrządzenie, by pozostawić przynajmniej jego część osobom najbliższym³³. Zauważa się zarazem, że *legal rights* jako ograniczenie swobody testowania jest zgodne ze swobodą myśli, sumienia i wyznania uregulowaną w art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³⁴.

W literaturze zwraca się uwagę, że ochrona osób najbliższych spadkodawcy, jaką stanowią *legal rights*, może być w praktyce iluzoryczna. Wskazuje się, że już sama konstrukcja pozwalająca na swobodne rozrządzenie w testamencie majątkiem, z zagwarantowaniem małżonkowi i dzieciom spadkodawcy określonych udziałów jedynie w majątku ruchomym, budzi zastrzeżenia natury moralnej. Ograniczenie ochrony, jakiej udzielają *legal rights*, jedynie do ruchomości spadkowych jest również szczególnie krytykowane w raporcie *Scottish Law Commission* z 2009 r. (2009 *Report on Succession*, no. 215)³⁵. W istocie instytucja *legal rights* nie zapewnia bowiem adekwatnej ochrony interesów majątkowych osób bliskich spadkodawcy, jeżeli jego wolą będzie dokonać w testamencie przysporzeń na rzecz podmiotów trzecich. Podkreśla się jednak zarazem, że *legal rights* nie mają na celu ścisłego odzwierciedlenia zasad moralnych³⁶. Obecne szkockie ustawodawstwo przewiduje więc *de facto* prowizoryczną ochronę osób najbliższych zmarłego przed niekorzystnym dla nich testamentem, np. w przypadku dzieci spadkodawcy ochrona zapewniana formalnie przez *legal rights* często okazuje się być niewystarczająca, także gdy dochodzi do dziedziczenia ustawowego, jeżeli spadkodawca pozostawił

³² Por. wyrok w sprawie *Tait's Trustees v Tait and Others* [1886] SLR 23 782.

³³ Por. wyrok w sprawie *Macdonald v Macdonald* [1932] UKHL 3, 1932 SC (HL) 79, 1932 SLT 381.

³⁴ C.J. Guthrie, *Scottish Limitations to Testamentary Freedom and Freedom of Religion under Article 9, ECHR*, „Aberdeen Student Law Review” 2012, vol. 3, s. 78–99.

³⁵ Zob. https://www.scotlawcom.gov.uk/download_file/view/390 [dostęp: 31.03.2020]. *Scottish Law Commission* jest ciałem doradczym szkockiego Rządu, do którego należy ocena prawa szkockiego i rekomendowanie potrzebnych zmian legislacyjnych w celu ulepszenia i uproszczenia prawa. Zob. <https://www.scotlawcom.gov.uk> [dostęp: 31.03.2020].

³⁶ N. MacCormick, *Discretion and Rights*, „Law and Philosophy” 1989, vol. 8, s. 34.

małżonka lub partnera cywilnego. Niejednokrotnie bowiem zaspokojenie praw małżonka (cywilnego partnera) prowadzi do wyczerpania całości lub znacznej części majątku spadkowego w ramach *prior rights*. Ograniczenie niewzruszalnych praw zstępnych spadkodawcy jedynie do ułamka majątku ruchomego może więc w praktyce prowadzić do uzyskania przez nich jedynie symbolicznych, o ile jakichkolwiek, przysporzeń ze spadku³⁷.

Konkubent spadkodawcy podlega ochronie prawnej na gruncie szkockiego prawa spadkowego od niedawna. Do 2006 r. prawo szkockie zasadniczo nie przewidywało dla konkubenta spadkodawcy żadnych uprawnień na wypadek śmierci spadkodawcy, jeżeli dochodziło do dziedziczenia ustawowego. Osoby pozostające w związkach nieformalnych mogły jedynie własnym działaniem (sporządzając testament) doprowadzić do uzyskania przez swoich partnerów przysporzeń majątkowych na wypadek swojej śmierci³⁸. Wobec znaczącego wzrostu ilości par pozostających w związkach nieformalnych³⁹, przy jednoczesnym spadku zainteresowania wstępowaniem w związek małżeński, pod koniec XX wieku przystąpiono do działań legislacyjnych w kierunku unormowania uprawnień osób pozostających w stabilnych związkach konkubenckich⁴⁰. Owocem

³⁷ Zob. też P. Książak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, wyd. 2, WKP, Warszawa 2012, s. 34; M.A. Zachariasiewicz, *Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 191–193.

³⁸ Szerzej: E.E. Sutherland, *From ‘Bidie-in’ to ‘Cohabitant’ in Scotland: the perils of legislative compromise*, „International Journal of Law, Policy and the Family” 2013, vol. 27(2), s. 150–151. Jednakże aż do 2006 r. przyjmowano dopuszczalność uznania za tzw. małżeństwo CHR (*marriage by cohabitation with habit and repute*) związku kobiety i mężczyzny zdolnych do zawarcia małżeństwa, jeśli długotrwale żyli razem jak małżonkowie i otoczenie uważało ich za małżonków; por. wyrok w sprawie *Wetherhill or Sheikh v Sheikh*, A 3106/00, [2005] ScotSC CSOH 25. Zob. też: J. Mair, *A Modern Marriage?*, „Edinburgh Law Review” 2006, vol. 10 (3), s. 344–351; E. Gordon, *Irregular marriage: Myth and Reality*, „Journal of Social History” 2013, vol. 47 (2), s. 507–525; E.S. Fyvie, *The regulation of cohabitants in Scottish succession law* [thesis], University of Glasgow, Glasgow 2016, s. 16–17; A. Bisset-Johnson, Ch. Barton, *The similarities and differences in Scottish and English family law in dealing with changing family patterns*, „Journal of Social Welfare and Family Law” 1999, vol. 21 (1), s. 10–11.

³⁹ Por. A. Morrison i in., *Family formation and dissolution: Trends and attitudes among the Scottish population*, „Research Findings” 2004, vol. 43, <http://www2.gov.scot/resource/doc/47171/0029610.pdf> [dostęp: 31.03.2020].

⁴⁰ Zob. *Scottish Law Commission, Report on Succession, January 1990, report 124*, s. 13–14; *Scottish Law Commission, Report on Family Law, May 1992, report 135*,

tych prac są regulacje sekcji 25–29 *Family Law (Scotland) Act 2006*⁴¹. W szczególności na podstawie sekcji 29. tej ustawy konkubent spadkodawcy może wystąpić do sądu z wnioskiem o przyznanie mu ze spadku odpowiedniej sumy pieniężnej lub określonych składników majątkowych, przy czym przyznanie określonych przysporzeń majątkowych nieformalnemu partnerowi spadkodawcy poddane zostało szerokiej władzy dyskrecyjnej sądu. Natomiast na gruncie sekcji 8(2A) *Succession (Scotland) Act 1964* konkubentowi spadkodawcy przysługuje szczególne *prior right* (na równi z małżonkiem lub partnerem cywilnym spadkodawcy) w postaci uprawnienia do wstąpienia w stosunek dzierżawy gospodarstwa rolnego (*tenancy of a croft*), którego dzierżawcą był spadkodawca⁴².

Szczególną instytucją prawa szkockiego są uprawnienia alimentacyjne osób bliskich spadkodawcy. Zgodnie z sekcją 1(2) *Family Law (Scotland) Act 1985* alimenty definiuje się jako zobowiązanie do świadczenia takiej pomocy, jaka jest rozsądna w danych okolicznościach. Zasadniczo alimenty przysługują w relacjach pomiędzy osobami żywymi. Jednakże sekcja 1(4) *Family Law (Scotland) Act 1985* przewiduje również alimenty od wykonawcy spadku osoby zmarłej (obowiązanej do alimentowania uprawnionego) lub od każdego, kto uzyskał przysporzenie ze spadku⁴³. W literaturze przedmiotu pojawiają się jednak głosy, że choć ze szkockiej

---

s. 121–124. Szerzej: E.S. Fyvie, *The regulation of cohabitants...*, *op. cit.*, s. 6–11, 14–15; E.E. Sutherland, *From 'Bidie-in' to 'Cohabitant'...*, *op. cit.*, s. 151.

⁴¹ Por. J. Pawliczak, *Szkocki model regulacji konkubinatu*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2010, R. XIX, z. 3, s. 696–715; J. Miles i in., *Reforming family law – the case of cohabitation: 'things may not work out as you expect'*, „Journal of Social Welfare & Family Law” 2012, vol. 34 (2), s. 167–177; F. McCarthy, *Playing the percentages: New Zealand, Scotland and a global solution to the consequences of non-marital relationships?*, „New Zealand Universities Law Review” 2011, vol. 24, s. 510 i nast.; J. Miles, *Cohabitation: lessons for the south from north of the border?*, „Cambridge Law Journal” 2012, vol. 71(3), s. 492–495; F. Garland, *Gender Imbalances, Economic Vulnerability and Cohabitation: Evaluating the Gendered Impact of Section 28 of the Family Law (Scotland) Act 2006*, „Edinburgh Law Review” 2015, vol. 19, issue 3, s. 311–332.

⁴² Szerzej o uprawnieniach konkubenta spadkodawcy: H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 177–182; F. McCarthy, *Law Essentials*, *op. cit.*, s. 5–36; T. Guthrie, H. Hiram, *Property and Cohabitation Understanding the Family Law (Scotland) Act 2006*, „Edinburgh Law Review” 2012, vol. 11(2), s. 208–222; A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta...*, *op. cit.*, s. 119–146.

⁴³ Szerzej: H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 131–136; *idem*, *New Developments UK Succession Law*, *op. cit.*; F. McCarthy, *Law Essentials...*, *op. cit.*, s. 5–6.

regulacji ustawowej wprost wypływa uprawnienie do żądania alimentów z majątku spadkowego, to jednak ta figura prawna jest przestarzała. Małżonek i dzieci spadkodawcy z reguły bowiem ubiegają się o przysporzenia ze spadku na podstawie innych instytucji, tj. *prior rights* lub *legal rights*⁴⁴.

2.3.2. Katalog osób uprawnionych

Szkockie *legal rights* przysługują wyłącznie małżonkowi lub partnerowi cywilnemu spadkodawcy oraz zstępnym spadkodawcy, niezależnie od tego, czy spadek podlega reżimowi dziedziczenia testamentowego czy ustawowego. Uprawnienia te przysługują wymienionym osobom bez względu na ich sytuację majątkową i zarobkową. Dla owdowiałego małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy szkocki ustawodawca przewidział uprawnienie do uzyskania udziału w jednej trzeciej (gdy spadkodawca pozostawił zstępnym) lub jednej drugiej (gdy zstępnym spadkodawcy brak) ruchomego majątku spadkowego. Warunkiem uzyskania uprawnień jest, aby małżonek lub partner cywilny spadkodawcy przeżył go i aby w dacie śmierci spadkodawcy trwał związek małżeński lub partnerski. Rozwód, unieważnienie małżeństwa lub rozwiązanie związku partnerskiego skutkuje utratą *legal rights*. Z kolei zstępnym spadkodawcy z tytułu *legitim* mogą otrzymać bądź jedną trzecią (jeżeli spadkodawca pozostawił małżonka lub partnera cywilnego), bądź połowę (gdy małżonka lub partnera cywilnego brak) ruchomości spadkowych. Zstępnymi są nie tylko dzieci spadkodawcy, ale również zstępnym spadkodawcy, gdyby dziecko spadkodawcy zmarło przed spadkodawcą. W takim wypadku udział w *legitim*, który przypadłby zmarłemu dziecku spadkodawcy, dzieli się pomiędzy jego zstępnym.

Konkubent zmarłego, pod rządami *Family Law (Scotland) Act 2006*, nie jest spadkobiercą i nie uzyskuje automatycznej ochrony prawnej⁴⁵. Nieformalnemu partnerowi spadkodawcy przysługuje natomiast między innymi uprawnienie do wystąpienia do sądu z powództwem o świadczenie

⁴⁴ N. Sweeney, *Public attitudes to inheritance in Scotland*, University of Glasgow, Glasgow 2018, s. 134; H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, *op. cit.*, s. 131.

⁴⁵ E.G. Spitko, *Intestate Inheritance Rights for Unmarried Committed Partners: Lessons for U.S. Law Reform from the Scottish Experience*, „Iowa Law Review” 2018, vol. 103, <https://ssrn.com/abstract=3016529> [dostęp: 31.03.2020], s. 2175–2203; J. Mair, *Informal Relationships National Report: Scotland*, University of Glasgow, 2014, <http://eprints.gla.ac.uk/109270/1/109270.pdf> [dostęp: 31.03.2020], s. 28.

pieniężne z majątku spadkowego lub o wydanie określonych składników majątku spadkowego w naturze. Konkubentem jest osoba płci odmiennej pozostająca ze spadkodawcą w faktycznym pożyciu, tak jak gdyby byli małżeństwem, lub też osoba tej samej płci pozostająca ze spadkodawcą w faktycznym pożyciu – tak jak gdyby byli partnerami cywilnymi⁴⁶. Oceniając, czy określony związek faktyczny był konkubinatem, sąd bada w szczególności czas trwania związku, stopień zażyłości partnerów oraz łączące ich relacje majątkowe. Konkubinatem ma obejmować trwałą i ustabilizowaną relację, której istotnym elementem jest istnienie współżycia seksualnego. Podkreśla się, że życie na wzór małżonków lub partnerów cywilnych oznacza w istocie założenie rodziny, a nie jedynie okazjonalne kontakty o charakterze intymnym.

Natomiast alimenty spadkowe na podstawie *Family Law (Scotland) Act 1985* przysługują w relacjach pomiędzy małżonkami oraz pomiędzy rodzicami a dziećmi. Dzieckiem jest osoba poniżej 18 roku życia lub poniżej 25 roku życia, jeżeli w sposób rozsądny i odpowiedni kontynuuje naukę lub szkolenie zawodowe i nie jest w stanie samodzielnie się utrzymać⁴⁷. W orzecznictwie przyjmuje się, że alimenty spadkowe są należne wtedy, gdy mimo otrzymanego przysporzenia ze spadku pozostały przy życiu małżonek spadkodawcy nie ma środków niezbędnych dla zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych. W dorobku judykatury zauważyć można również alimenty spadkowe w przypadku relacji pomiędzy spadkodawcą a jego dalszymi zstępnymi, jeżeli stanowi to kontynuację uzasadnionych alimentów, jakie spadkodawca świadczył za swojego życia⁴⁸. W najnowszym orzecznictwie sprawy o przyznanie alimentów spadkowych należą do rzadkości⁴⁹.

2.3.3. Realizacja uprawnień i możliwość ich utraty

Charakter prawny *legal rights* nie jest jednoznaczny, postrzegane są jednak nie tyle jako uprawnienia do dziedziczenia określonej części majątku spadkowego, ile raczej jako szczególne długi spadkowe: uprawniony

⁴⁶ Zob. też K. Norrie, *Family Law, Law Essentials*, *op. cit.*, s. 55–56.

⁴⁷ Por. wyroki w sprawach *Riddels v Riddel* [1802] Mor. 5, *Mrs Barbara Lowther v Murdoch M'Laine* [1786] Hailes 1012, Mor 435.

⁴⁸ Por. wyroki w sprawach *Leslie Parish Council v Gibsons Trustees* [1899] SLR 36 426, *Younger Children of Seaton of Carriston v the Heir* [1764] Mor. 431.

⁴⁹ F. Burns, *Surviving spouses...*, *op. cit.*, s. 89.

z *legal rights* jest w judykaturze wręcz określane jako wierzyciel wykonawcy spadkowego (*executor*)⁵⁰. Roszczenia z tytułu *legal rights* podlegają zaspokojeniu przez wykonawcę po spłaceniu zwykłych długów spadkowych, lecz przed podziałem majątku spadkowego. Należności z tytułu *legal rights* stają się wymagalne w chwili śmierci spadkodawcy, co powoduje, że w razie ich późniejszej realizacji uprawnionemu przysługują również odsetki. Jednakże odsetki nie należą się, jeżeli uprawniony nie dochodzi swojego roszczenia, a nie znajduje to obiektywnego usprawiedliwienia⁵¹.

Zaspokojenie uprawnień z *legal rights* dokonywane jest przez wykonawcę, który ponosi osobistą odpowiedzialność odszkodowawczą w razie nienależytego wypełnienia swoich obowiązków⁵². *Legal rights* nie podlegają jednak zaspokojeniu „automatycznie”, niezbędne jest bowiem zgłoszenie przez uprawnionego stosownego roszczenia. W razie śmierci uprawnionego z roszczeniami mogą wystąpić wykonawcy spadkowego. Prawo szkockie przewiduje realizację uprawnienia z *legal rights* przede wszystkim poprzez zapłatę odpowiedniej kwoty pieniężnej, odpowiadającej wartości części majątku ruchomego, jaki powinien przypaść uprawnionemu. Roszczenie pieniężne jest tu traktowane jako podstawowe. Możliwe jest jednak także przyznanie uprawnionemu określonych składników mienia ruchomego wchodzącego w skład spadku w naturze w celu zaspokojenia jego roszczeń, taki podział w naturze wymaga jednak zgody zainteresowanych. W razie jej braku wykonawca spadkowy dokonuje sprzedaży ruchomego majątku spadkowego i uzyskaną sumę pieniężną przeznaczają na spłatę uprawnionych. Kwestią o znaczącej doniosłości praktycznej pozostaje ustalenie, który moment jest adekwatny dla ustalenia wartości

⁵⁰ Por. wyroki w sprawach *Dalhousie v Crockat* [1867] SLR 5 406, w sprawie *M'Donald v Fann* [1913] SLR 50 716.

⁵¹ Por. wyrok w sprawie *Wick v Wick* [1898] SLR 36 180. Wyrok zapadł w stanie faktycznym, w którym jeden z synów spadkodawcy domagał się od brata, który objął spadek po ojcu w posiadanie, swojego udziału, przy czym powództwo wytoczył po 17 latach od śmierci ojca. Sąd przyznał powodowi kwotę odpowiadającą jego udziałowi w spadku po ojcu, jednakże bez odsetek. Stwierdzono bowiem, że tak znaczna odległość czasowa pomiędzy dniem śmierci spadkodawcy a dochodzeniem roszczenia powoduje, że przyznanie odsetek byłoby niesłuszne.

⁵² W sprawie *Alan Duncan and others v Patricia Tanner or Duncan* [2000] ScotSC 213 orzeczono, że pozwana, która będąc wdową po spadkodawcy i wykonawczynią spadku, przeniosła na swoją rzecz cały majątek spadkowy, ponosi osobistą odpowiedzialność majątkową względem dzieci spadkodawcy, albowiem nie dokonała na ich rzecz wypłaty należnego im *legitim*.

świadczeń należnych uprawnionym z *legal rights*. Zasadniczo przyjmuje się, że podstawą ustalenia tej wartości powinien być skład ruchomego majątku, jakim dysponował spadkodawca w chwili śmierci. Jednak jeżeli majątek spadkodawcy obejmuje wierzytelności, których zaspokojenie jest niepewne, w związku z czym nie można realnie ustalić ich wartości do czasu wyegzekwowania należności, to ostateczne ustalenie wartości *legal rights* jest możliwe dopiero po zaspokojeniu tychże wierzytelności. Jeżeli natomiast w skład spadku wchodzi składniki majątkowe o wartości zmiennej w czasie (np. akcje), to dla ustalenia wysokości *legal rights* znaczenie ma wartość tych składników według stanu na datę śmierci spadkodawcy. Zmiana wartości tych składników majątkowych w późniejszym okresie – zarówno wzrost, jak i spadek – nie wpływa na wielkość wydzielanych *widow's part i bairns' part*⁵³. Ustalenie wartości ruchomości spadkowych zazwyczaj dokonywane jest poprzez odniesienie do ich oszacowania na potrzeby wymiaru podatku spadkowego, jeśli jednak doszłoby w nieodległym okresie od śmierci spadkodawcy do sprzedania składników majątku spadkowego na wolnym rynku, to wartość rzeczy określa faktycznie uzyskana cena rynkowa⁵⁴.

O ile w przypadku małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy realizacja uprawnień przysługujących mu z tytułu *legal rights* nie nastrocza poważniejszych trudności, o tyle dokonanie podziału części ruchomości spadkowych przypadających zstępnym spadkodawcy z tytułu *legitim* może w praktyce wiązać się z komplikacjami. Jak już wspomniano, część majątku spadkowego przypadająca łącznie zstępnym zmarłego z tytułu *legitim* podlega podziałowi na równe części, których ilość odpowiada ilości dzieci spadkodawcy, przy czym gdyby któreś z dzieci spadkodawcy zmarło przed nim, to część majątku, jaka by na owo dziecko przypadła, podlega równemu podziałowi pomiędzy jego zstępnych. Taka równość podziału majątku w ramach *legitim* ma jednak miejsce tylko, o ile

⁵³ Por. wyrok w sprawie *Gilchrist v Young Pentland and Another* (*Gilchrist's Trustees*) [1889] SLR 26 369.

⁵⁴ Por. wyrok w sprawie *Alexander v Alexander's Trustees* [1954] SC 436 (za: D.R. Macdonald, *An introduction to...*, *op. cit.*, s. 38), w którym stwierdzono, że skoro wykonawcy spadku sprzedali część majątku ruchomego za cenę niższą niż wartość przyjęta dla potrzeb podatkowych, to podstawą wymiaru *ius relictiae i legitim* powinna być wartość ruchomości ustalona według cen rzeczywistej sprzedaży.

spadkodawca nie podjął działań w celu „uprzywilejowania” jednego ze swoich zstępnych. Chodzi tu o takie działania spadkodawcy, które prowadzą do uzyskania przez jego zstępnego przysporzenia majątkowego na podstawie darowizny lub podobnej czynności prawnej⁵⁵. Darowizna dokonana przez spadkodawcę na rzecz jednego ze zstępnych traktowana jest bowiem jako swoista „zaliczka” na poczet przyszłego udziału w *legitim* (tzw. *collation inter liberos*), o ile spadkodawca nie postanowił inaczej⁵⁶. *Collation inter liberos* jest definiowane w orzecznictwie jako przysługujące osobom uczestniczącym w dziale majątkowym uprawnienie do uzyskania odpowiedniej części dzielonego mienia, przy uwzględnieniu jednak również tych składników, jakie otrzymały one pod innym tytułem (w szczególności jako darowiznę)⁵⁷. Brane pod uwagę są jednak jedynie darowizny rzeczy ruchomych (w tym pieniędzy), natomiast dysponowanie nieruchomościami nie jest uwzględniane (bo sam *legitim* odnosi się jedynie do ruchomości)⁵⁸. Jednocześnie *collation inter liberos* znajduje zastosowanie jedynie w przypadku rozliczeń *legitim* pomiędzy kilkorgiem uprawnionych dzieci (zstępnych) spadkodawcy. Instytucja ta nie jest natomiast przewidziana jako podstawa ustalania wymiaru uprawnień z *legitim*, jeżeli spadkodawca pozostawił tylko jedno dziecko, tym bardziej jeśli małżonek spadkodawcy domagał się zaliczenia na poczet *bairns' part* wcześniejszych darowizn dokonanych na rzecz potomka spadkodawcy. Konstrukcja *collation inter liberos* stosuje się jedynie w relacji pomiędzy zstępnymi spadkodawcy łącznie uprawnionymi do *legitim*, a nie wtedy, gdy ich uprawnienie „konkuruje” z uprawnieniem małżonka (*ius relictae*,

⁵⁵ Nie są natomiast uwzględniane formy pomocy o charakterze zwrotnym, jak pożyczka, użyczenie itp. Nie bierze się również pod uwagę wydatków alimentacyjnych związanych z zaspokajaniem potrzeb życiowych dzieci, w szczególności związanych z wyżywieniem, ubraniem, opłatami za naukę. Wreszcie – nie są uwzględniane drobne darowizny, stanowiące typowe prezenty przyjęte w danym środowisku.

⁵⁶ W wyroku w sprawie Douglas v Douglas [1876] SLR 14 54 uznano, że skoro ojciec poczynił na rzecz młodszego z synów (którego ustanowił też w testamencie jedynym spadkobiercą) kilka bardzo znaczących darowizn, by pomóc mu w rozpoczęciu działalności zawodowej, to przy ustalaniu uprawnień z tytułu *legitim* starszego z synów należy uwzględnić te darowizny.

⁵⁷ Por. wyrok w sprawie Youngs v Gray and Others (Young's Trustees), 47 SLR 296, [1909] SLR 296.

⁵⁸ W tym zakresie pełną aktualność zachowują argumenty zawarte w wyroku w sprawie Duke and Dutchess of Buccleugh v The Earl of Tweeddale [1677] Mor. 2369.

ius relictii)⁵⁹. Zaliczenie darowizny na *legitim* następuje w ten sposób, że dolicza się jej wartość do *bairns' part*, następnie dzieli się tę część majątku spadkowego pomiędzy uprawnionych, przy czym to z nich, które zostało już obdarowane, otrzymuje udział pomniejszony o wartość tej darowizny. Rozliczenie darowizny nie następuje jednak automatycznie. Koniecznym jest zażądanie tego przez jedno z pozostałych uprawnionych do *legitim*, zarazem nie jest możliwym żądanie rozliczenia darowizny z *legitim*, jeżeli obdarowany odstąpi od dochodzenia swoich uprawnień w ramach *legal rights*. W wyroku w sprawie *Coats's Trustees v Coats*⁶⁰ stwierdzono, że jeżeli tylko jedno z dzieci spadkodawcy domaga się *legitim*, a pozostałe pozostają usatysfakcjonowane dokonanymi na ich rzecz zapisami testamentowymi, to bez względu na darowizny dokonane także za życia spadkodawcy na rzecz dzieci *collation inter liberos* nie znajduje zastosowania. W orzecznictwie ujawnił się również problem dopuszczalności zaliczenia na poczet *legitim* spłaty przez spadkodawcę długów dziecka. W wyroku w sprawie *Welsh v Welsh Trustees*⁶¹ stwierdzono, że spłata przez rodzica długów dziecka wiąże się z domniemaniem, że środki na tę spłatę pochodzą z majątku tego dziecka (aczkolwiek domniemanie to można obalić), a skoro tak, to sam fakt, że rodzic przekazał pieniądze wierzycielowi, nie uzasadnia zaliczenia ich wartości na poczet należnego dziecku *legitim*.

Roszczenia z *legal rights* ulegają zasadniczo dwudziestoletniemu przedawnieniu, przy czym termin ten ulega wydłużeniu, jeżeli uprawniony jest osobą małoletnią. Upływ terminu przedawnienia skutkuje wygaśnięciem uprawnień z tytułu *legal rights*. Warto wspomnieć, iż *Scottish Law Commission* w raporcie z 2009 r. (*2009 Report on Succession*, no. 215) uznaje za problematyczne tak długi termin przedawnienia przedmiotowych roszczeń, bowiem może to ujemnie wpłynąć na administrację spadkiem.

Prawo szkockie, przyjmując system rezerwy spadkowej w postaci *legal rights*, nie przewiduje instytucji wydziedziczenia. Spadkodawcy formalnie nie wolno aktem własnej woli pozbawić uprawnionych ich udziałów w ruchomościach spadkowych na mocy *legal rights*⁶². Gdyby spadkodawca

⁵⁹ Por. wyrok w sprawie *Ross v Kellie* [1627] Mor. 2366.

⁶⁰ Wyrok w sprawie *Coats's Trustees v Coats* [1914] SLR 690.

⁶¹ Wyrok w sprawie *Welsh v Welsh's Trustees* [1878] SLR 15 291.

⁶² Bezskuteczne prawnie jest zawarte w intercyzie małżeńskiej postanowienie prowadzące do pozbawienia dziecka małżonków (lub jego dalszych zstępnych)

rozrządził majątkiem w testamencie w taki sposób, że wykluczyłyby lub uszczupliły możliwość zaspokojenia *legal rights* małżonka i zstępnych, to mogą oni żądać stosownego obniżenia zapisów testamentowych do takiego poziomu, by ich uprawnienia zostały zaspokojone w całości z majątku spadkowego.

Instytucja *legal rights*, choć w swych założeniach ma stanowić formę bezwzględного zabezpieczenia interesów spadkowych osób najbliższych spadkodawcy, może jednak zostać bez większych trudności pozbawiona swego znaczenia w praktyce. Nie jest bowiem wykluczona możliwość podjęcia przez spadkodawcę takich działań prawnych, które faktycznie mogą zniweczyć uprawnienia z *legal rights*. Taką możliwość stwarza w szczególności dokonanie przez spadkodawcę różnych czynności, prowadzących do uszczuplenia majątku spadkowego. Jest to nie bez racji krytykowane w orzecznictwie, w którym podejmowane są próby przeciwdziałania temu zjawisku⁶³. W nauce prawa szkockiego postuluje się zmiany legislacyjne w tym przedmiocie⁶⁴.

Inną z praktycznych możliwości zmarginalizowania uprawnień z *legal rights* jest odrzucenie przez małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy spadku, jaki przypadąłby mu na podstawie testamentu. Powołanie spadkobiercy testamentowego do całości spadku powoduje, że uprawnieni z tytułu *legal rights* mogą wystąpić z przysługującymi im roszczeniami. Zarazem powołanie w testamencie do całości spadku małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy powoduje, że po pierwsze nie może on skorzystać z *prior rights*, a po drugie – nie może powoływać się na *ius*

---

uprawnień z *legitim*, chyba że to dziecko (lub jego zstępni) uzyskają na podstawie tej interczy przysporzenie majątkowe na wypadek śmierci jednego z małżonków i przyjmą je w miejsce należnych im uprawnień z tytułu *legitim*. Por. wyrok w sprawie Callendar v Callendar Executor [1972] SLT 209.

⁶³ Por. wyrok w sprawie M'Donald v Fann [1913] SLR 50 716. Orzeczenie zapadło w stanie faktycznym, w którym spadkodawca, mający dzieci z pierwszego małżeństwa, ponownie się ożenił i darował drugiej żonie majątek ruchomy. Dzieci spadkodawcy zostały jednak uznane za uprawnione do *legitim* w takim wymiarze, jak gdyby przedmiot darowizny na rzecz żony wchodził w skład majątku spadkowego.

⁶⁴ W szczególności proponuje się, aby *legal rights* zastąpić instytucją określaną jako *legal shares*, która miałaby rozciągać się również na majątek nieruchomy spadkodawcy. Krytykowany jest również bardzo długi termin przedawnienia roszczeń z tego tytułu. Szerzej: H. Hiram, *Reforming Succession Law: Legal Rights*, „Edinburgh Law Review” 2008, vol. 12 (1), s. 81–85.

*relictæ*⁶⁵, natomiast ma obowiązek zaspokoić uprawnienia dzieci spadkodawcy z tytułu *legitim*. W przypadku jednak, gdy małżonek lub partner cywilny spadkodawcy, będący jedynym spadkobiercą testamentowym, odrzuci spadek przypadający mu z testamentu, doprowadzi tym samym do popadnięcia tego spadku w reżim dziedziczenia ustawowego. Wówczas małżonek lub partner cywilny spadkodawcy uzyskuje uprawnienia z tytułu *prior rights* (które są wyłączone przy dziedziczeniu testamentowym). Z uwagi na to, że roszczenia z tytułu *prior rights* zostały ukształtowane na tak wysokim poziomie, że w większości przypadków wyczerpują cały spadek, a ich zaspokojenie odbywa się z pierwszeństwem w stosunku do *legal rights*, tego rodzaju postąpienie małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy może w praktyce doprowadzić do zniweczenia uprawnień dzieci spadkodawcy z tytułu *legitim*⁶⁶.

Ponadto sam uprawniony może również zrzec się przypadającego mu udziału w ruchomościach spadkowych⁶⁷. Jeżeli do takiego zrzeczenia się uprawnień doszłoby przed śmiercią spadkodawcy, to dokonuje się rozdystrybucji ruchomości spadkowych z pominięciem uprawnionego, który zrzekł się *legal rights*. Natomiast zrzeczenie się uprawnień po śmierci spadkodawcy nie wpływa na samo ustalenie wydzielanych części mienia ruchomego wchodzącego w skład spadku (*widow's part, bairns' part, dead's part*), niemniej udział, jaki przypadłby uprawnionemu, który zrzekł się uprawnień, zostaje przeznaczony bądź na zaspokojenie zapisów testamentowych (jeżeli zostały dokonane), bądź zaliczony do majątku podlegającego podziałowi pomiędzy spadkobierców. Jeżeli więc owdowiała

⁶⁵ Co wynika z zasady *approbate and reprobate*, która zostanie omówiona w dalszej części rozdziału.

⁶⁶ Por. wyrok w sprawie Kerr, Petitioner 1968 SLT (Sh Ct) 61, pow. w: H. Hiram, *The Scots Law of Succession*, op. cit., s. 183–184; D.R. Macdonald, *An introduction to...*, op. cit., s. 31. Zob. też: V.V. Palmer, *Mixed Jurisdictions Compared. Private Law in Louisiana and Scotland*, „Edinburgh Studies in Law” 2009, vol. 6, s. 126.

⁶⁷ W judykaturze uznano za dopuszczalne przyjęcie, że znajdujący się w stanie otępiennym spowodowanym chorobą Alzheimera wdowiec może być uznany za zrzekającego się przysługującego mu *ius relictæ*, nawet jeżeli po otwarciu spadku nie jest w stanie wyrazić swojej woli, jeżeli jego intencją w czasie, gdy miał zachowaną świadomość, było zrzeczenie się tych uprawnień (z korzyścią dla własnych dzieci), a nadto sytuacja majątkowa niedoszłego spadkobiercy jest bardzo dobra i powiększenie jego majątku pozostaje bez realnego znaczenia dla jego sytuacji, gdyż wszystkie jego potrzeby życiowe są w pełni zaspokojone. Por. *Application in respect of Mr DM* [2006] ScotSC 38 (AW36/06).

małżonek spadkodawcy oświadczy, że zrzeka się swoich uprawnień z *ius relictæ* lub *ius relictæ*, a uczyni to jeszcze za życia spadkodawcy, to należny zstępny *legitim* wynosiłby połowę ruchomości spadkowych. Gdyby takie oświadczenie o zrzeczeniu się zostało jednak złożone już po śmierci spadkodawcy, to *legitim* wyniesie jedynie jedną trzecią majątku ruchomego spadkodawcy. Podobnie gdyby wszystkie dzieci spadkodawcy zrzekły się za życia spadkodawcy praw z tytułu *legitim*, to *widow's part* wyniosłaby połowę ruchomości spadkowych. Gdyby zaś dzieci spadkodawcy zrzekły się swych *legal rights* już po śmierci spadkodawcy, to prawa małżonka ograniczałyby się do jednej trzeciej ruchomości pozostałych po spadkodawcy. Jednak gdyby tylko jedno z kilkorga dzieci spadkodawcy zrzekło się praw do *legitim* po śmierci spadkodawcy, to nie miałyby to wpływu ani na wysokość *widow's part*, ani na wielkość udziałów pozostałych zstępnych spadkodawcy w ramach przysługującego im *legitim*. Orzecznictwo szkockie stanowczo opowiedziało się bowiem za niedopuszczalnością uwzględniania udziału uprawnionego z *legitim* zstępnego spadkodawcy, który zrzekł się uprawnienia, przy podziale *bairns' part* pomiędzy pozostałych uprawnionych. Oznacza to, że udział w *legitim* zstępnego, który zrzekł się uprawnienia w tym przedmiocie po śmierci spadkodawcy, nie powiększa udziałów innych zstępnych spadkodawcy w *legitim*, lecz jest traktowany jako część „wolnego” majątku spadkowego. Natomiast zrzeczenie się przez zstępnego spadkodawcy uprawnień z tytułu *legitim* powoduje, że traci on również uprawnienia do spadku jako spadkobierca (w granicach *dead's part*)⁶⁸.

Uprawnienie z tytułu *legal rights* podlega nadto ograniczeniu wynikającemu z zasady tzw. *approve and reprobate*: jeżeli spadek podlega dziedziczeniu testamentowemu, a dla uprawnionego z *legal rights* przewidziane zostały w testamencie określone przysporzenia majątkowe, to musi on wybrać pomiędzy roszczeniami z *legal rights* a tymi przysporzeniami. Nie jest dopuszczalnym jednocześnie uzyskanie majątku spadkowego na mocy testamentu i zarazem, równoległe, majątku z *legal rights*. W istocie bowiem należności te wzajemnie się wykluczają. Nie można z jednej strony „akceptować” testamentu i przyjmować przypadających na jego mocy świadczeń, a z drugiej – podejmować działań, które w istocie zmierzają do podważenia tego testamentu i domagać się takiego obniżenia

⁶⁸ Por. wyrok w sprawie *Pringle v Pringle* [1741] 2 *Elchies* 331.

dokonanych przez spadkodawcę rozrządzeń majątkowych, by pozostały ruchomy majątek spadkowy pozwolił na zaspokojenie uprawnień z *legal rights*. W praktyce zatem uprawniony z *legal rights*, na którego rzecz w testamencie dokonano określonych zapisów majątkowych, postawiony zostaje przed wyborem, czy przyjmuje należne mu przysporzenie testamentowe, a rezygnuje z uprawnień w ramach *legal rights*, czy też odwrotnie. Prawo szkockie kładzie silny nacisk na odpowiednie rozeznanie przy dokonywaniu tego wyboru⁶⁹. W odniesieniu do małoletnich dzieci poniżej 16. roku życia, wyboru dokonują jego rodzice lub opiekunowie prawni, przy czym ponoszą oni odpowiedzialność odszkodowawczą, gdyby wybrali niezgodnie z interesem dziecka. Jeżeli uprawnionym jest dziecko powyżej 16. roku życia, to może ono samo podjąć decyzję, jednak wymagane jest tu skorzystanie z porady prawnej. Dokonanie wyboru przez dziecko bez udzielenia mu pomocy prawnej może być odwołane aż do upływu 20-letniego terminu przedawnienia roszczeń z *legal rights*. W przypadku osób dorosłych dokonany wybór również może zostać odwołany, w szczególności z powodu błędu. W wyrokach zapadłych w sprawach *Dawson's Trustees v Dawson*⁷⁰, *Stewart v Bruce's Trustees*⁷¹ czy *Donaldson v Tainsh's Trustees*⁷² uznano za skuteczne odwołanie wyboru dokonanego bez odpowiedniego rozeznania co do składu i wartości majątku spadkowego lub bez uzyskania odpowiedniej porady prawnej. W wyroku w sprawie *Grant v Grant's Trustees*⁷³ orzeczono z kolei, że gdy spadkodawca na podstawie *trust* powierzył majątek powiernikom (*trustees*) w celu zarządzania nim i zapewnienia córce spadkodawcy dożywotniej renty, lecz po osiągnięciu pełnoletniości córka wybrała (zamiast renty) zaspokojenie należnych jej roszczeń na mocy *legal rights*, to ma ona również prawo do uzyskania dochodów, jakie powierzony w ramach *trust* majątek przyniósł w okresie pomiędzy śmiercią spadkodawcy a dokonaniem wyboru. Judykatura kładzie również nacisk na niedopuszczalność dokonania wyboru pomiędzy uprawnieniem z *legal rights* a przysporzeniami spadkowymi, gdyby wiązało się to z pokrzywdzeniem wierzycieli uprawnionego. W sprawie

⁶⁹ Zob. też: D. Reid, *The Doctrine of Presumptive Fraud in Scots Law*, „Journal of Legal History” 2013, vol. 34 (3), s. 321.

⁷⁰ Wyrok w sprawie *Dawson's Trustees v Dawson* [1896] SLR 33 749.

⁷¹ Wyrok w sprawie *Stewart v Bruce's Trustees* [1898] 25 R 956, 6 SLT 79.

⁷² Wyrok w sprawie *Donaldson v Tainsh's Trustees* [1886] SLR 23 680.

⁷³ Wyrok w sprawie *Grant v Grant's Trustees* [1898] SLR 35 740.

Aikman (Smith's Trustee)⁷⁴ stwierdzono, że nie było dopuszczalnym zrezygnowanie przez syna spadkodawcy z uprawnień w ramach *legal rights* na rzecz przysporzeń testamentowych dokonanych na rzecz jego żony i dzieci, albowiem takie rozrządzenie testamentowe miało na celu pozbawienie wierzycieli niewypłacalnego syna spadkodawcy możliwości zaspokojenia swoich należności. Doniosłe znaczenie w materii z zakresu ochrony uprawnionych z *legal rights* przypisać trzeba wyrokowi w sprawie Naismith v Boyes⁷⁵. Orzeczenie to kształtuje bowiem istotny wyłom od przytoczonej zasady *approve and reprobate*; otóż o ile w razie dziedziczenia testamentowego przyjęcie zapisu testamentowego powoduje niedopuszczalność występowania z roszczeniami z *legal rights*, o tyle sytuacja jest odmienna, gdy zapisy nie wyczerpują całości spadku, a pozostała część majątku spadkowego podlega dziedziczeniu ustawowemu. Nie ma bowiem przeszkód, by domagać się jednocześnie majątku przypadającego na mocy zapisu testamentowego oraz części należnej w ramach *legal rights* z tej części majątku spadkowego, która podlega dziedziczeniu ustawowemu. Jest tak, gdyż dochodzenie roszczeń z *legal rights* nie prowadzi w takim przypadku do kwestionowania testamentu, a w konsekwencji zasada *approve and reprobate* nie ma tu zastosowania.

⁷⁴ Wyrok w sprawie Aikman (Smith's Trustee) Petitioner (1893) SLR 30 804.

⁷⁵ Wyrok w sprawie Naismith v Boyes (1899) 36 SLR 973. Orzeczenie to zapadło w stanie faktycznym, w którym spadkodawca w testamencie zadysonował całym swoim majątkiem w taki sposób, że dokonał zapisów na rzecz swojej (drugiej) żony i córki z pierwszego małżeństwa, które to przysporzenia miały w zamiśle testatora zaspokoić ich *legal rights*. Natomiast na rzecz dzieci z drugiego małżeństwa spadkodawca zapisał cały pozostały majątek, z tym jednak zastrzeżeniem, że otrzymają go, o ile dożyją pełnoletności. Dzieci spadkodawcy z drugiego małżeństwa zmarły jednak przed osiągnięciem pełnoletności, w związku z czym majątek, jaki miałyby otrzymać, podlegał dziedziczeniu ustawowemu. Na tym tle zrodził się spór pomiędzy córką spadkodawcy z pierwszego małżeństwa a wdową po nim, dotyczący kwestii, czy ta część majątku, która na skutek zmiany okoliczności podlegała już regułom dziedziczenia ustawowego, ma przyspaść w całości córce spadkodawcy jako jedynej spadkobierczyni czy też wdowa ma prawo do formułowania roszczeń do tej części majątku na mocy *ius relictæ*. Sądy opowiedziały się za drugim z rozwiązań. Wskazano, że wolą spadkodawcy było przeznaczenie całego majątku dla dzieci z drugiego małżeństwa, przy uwzględnieniu potrzeby zaspokojenia *legal rights* wdowy i córki spadkodawcy z pierwszego małżeństwa. Cały pozostały majątek miał przyspaść dzieciom spadkodawcy z drugiego małżeństwa po osiągnięciu przez nie pełnoletności. Skoro jednak ta zasadnicza część majątku z przyczyn, których spadkodawca nie przewidywał, podlegała dziedziczeniu ustawowemu, to również w odniesieniu do tego majątku przysługują uprawnionym *legal rights*.

Przechodząc do problematyki uprawnień konkubenta spadkodawcy przysługujących mu na gruncie sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006, wskazać trzeba, że mogą być one skutecznie dochodzone jedynie wtedy, gdy konkubenci mieli miejsce zwykłego pobytu na terytorium Szkocji bezpośrednio przed śmiercią jednego z nich⁷⁶. Uprawnienie konkubenta spadkodawcy nie jest formą dziedziczenia, jest jednak ściśle powiązane z dziedziczeniem w tym sensie, że może być realizowane dopiero w przypadku śmierci spadkodawcy i podlega zaspokojeniu z majątku spadkowego. W orzecznictwie wyrażane są rozbieżne poglądy odnośnie tego, czy sekcja 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006 stanowi regulację z dziedziny prawa spadkowego, czy też nie⁷⁷, jednak mają one raczej teoretyczny charakter i nie wpływają na realizację roszczeń konkubenta spadkodawcy. Roszczenie konkubenta powinno zostać zgłoszone przed upływem 6 miesięcy od daty śmierci spadkodawcy. Pozwanym powinien być wykonawca⁷⁸, a gdyby przed upływem terminu do wytoczenia powództwa wykonawca nie został ustanowiony, żądanie winno być skierowane przeciwko masie spadkowej – w takim przypadku jako pozwani w sprawie wskazywani są wszyscy spadkobiercy⁷⁹. Warunkiem dopuszczalności dochodzenia roszczeń majątkowych przez konkubenta spadkodawcy w trybie sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006 jest, by spadek podlegał dziedziczeniu

⁷⁶ Por. wyrok w sprawie *Chebotareva v Khandro* 2008 Fam LR 66, w którym odrzucono pozew z uwagi na brak jurysdykcji sądu szkockiego, wobec uznania za nieudowodnione, by konkubenci faktycznie zamieszkiwali w Szkocji. Zob. też: Ch. Roodt, *Cohabitation: Chebotareva v Khandro*, „Edinburgh Law Review” 2009, vol. 13(1), s. 147–150.

⁷⁷ Por. stanowiska sędziów w sprawie *Kerr v Mangan* [2014] CSIH 69. Lord Drummond Young opowiedział się za spadkowym charakterem regulacji, wskazując na ścisły związek powstania roszczeń konkubenta ze śmiercią spadkodawcy z zaspokojeniem roszczeń z majątku spadkowego, co oznacza ścisły związek z dysponowaniem majątkiem osoby zmarłej, a to właśnie jest zasadniczą funkcją prawa spadkowego. Z kolei Lady Smith stwierdziła, że regulacja sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006 nie należy do prawa spadkowego, lecz stanowi niezależną regulację. Jej zdaniem wskazuje na to przede wszystkim znaczny zakres swobody orzeczniczej sądu odnośnie do wysokości świadczenia, zaś pojęcie majątku spadkowego na gruncie tego przepisu jest odmienne niż wynikające z definicji zawartej w *Succession (Scotland) Act* 1964.

⁷⁸ *Executor* powinien wstrzymać się z dokonywaniem działu spadku pomiędzy spadkobierców do momentu upływu terminu do zgłoszenia roszczenia przez konkubenta spadkodawcy.

⁷⁹ Por. orzeczenie w sprawie *X v A, B, C and D* [2016] SC EDIN 55. Zob. też E.S. Fyvie, *The regulation of cohabitants...*, *op. cit.*, s. 24.

ustawowemu. Istnienie ważnego i skutecznego testamentu spadkodawcy wyłącza uprawnienia konkubenta na podstawie przedmiotowej regulacji. *Scottish Law Commission* w raporcie z 2009 r. (2009 *Report on Succession*, no. 215) postuluje jednak rozszerzenie uprawnień konkubenta również na te przypadki, w których spadek podlega dziedziczeniu testamentowemu⁸⁰.

Dyspozycja sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act 2006* przyznaje sądowi swobodę dyskrecjonalną. Sąd może przyznać sumę pieniężną, przede wszystkim w celu zapewnienia konkubentowi spadkodawcy podstaw do egzystencji (co sugerowałoby quasi-alimentacyjny charakter regulacji), jednak z drugiej strony nie jest wykluczone przyznanie uprawnionemu określonych przedmiotów z masy spadkowej *in naturam*, w szczególności takich, co do których istnieje przypuszczenie, że wolą spadkodawcy byłoby, aby partner je odziedziczył. Jednak wysokość świadczeń na rzecz konkubenta nie może być wyższa niż to, co uzyskałby, gdyby pozostawał ze spadkodawcą w związku małżeńskim lub partnerskim. Określając na podstawie sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act 2006* wysokość świadczeń należnych na rzecz konkubenta, sąd uwzględnia głównie rozmiar i charakter czystego majątku spadkowego, roszczenia i prawa innych osób (zwłaszcza uprawnienia zstępnych w ramach *legitim*) oraz sytuację majątkową pozostałego konkubenta – przysporzenia majątkowe uzyskane (lub prawdopodobne do uzyskania w przyszłości) przez niego zarówno w związku ze śmiercią spadkodawcy, jak i z innych źródeł. Szkocki prawodawca pozostawia jednak sądowi znaczną swobodę orzeczniczą, wskazując, że na wymiar zasądzanych świadczeń mogą mieć również wpływ inne (niewskazane w ustawie) okoliczności, które sąd uzna za istotne⁸¹. Roszczenie konkubenta spadkodawcy może być skierowane do całego spadku, tak do nieruchomości (*heritables*)⁸², jak i ruchomości spadkowych (*moveables*). Dotyczy to także przypadku, w którym konkubent domaga się przeniesienia konkretnych

⁸⁰ A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta...*, *op. cit.*, s. 142–144.

⁸¹ K. Norrie, *Family Law, Law Essentials*, *op. cit.*, s. 57.

⁸² Jednakże uwzględniane mogą być jedynie nieruchomości położone w Szkocji. Por. wyrok w sprawie *Kerr v Mangan* [2014] CSIH 69, w którym stwierdzono, że położone w Irlandii nieruchomości spadkodawcy nie mogą być uwzględniane przy ustalaniu wysokości świadczeń na rzecz konkubiny spadkodawcy. Szerzej o problematyce stosowania prawa szkockiego w kontekście międzynarodowym: J.M. Carruthers, *De Facto Cohabitation: the International Private Law Dimension*, „*Edinburgh Law Review*” 2008, vol. 12 (1), s. 51–76.

przedmiotów wchodzących w skład spadku, jak i roszczeń *stricte* pieniężnych, dla których wysokości wartość spadku ma istotne znaczenie. Podstawę dla ustalenia świadczeń na rzecz konkubenta spadkodawcy stanowi czysty majątek spadkowy, to jest majątek spadkowy pomniejszony o podatki i inne należności, a także uprawnienia ewentualnego małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy korzystające z przywileju pierwszeństwa (*prior rights, ius relictæ, ius relictî*). Ustawodawca szkocki przewidział bowiem sytuację, w której w konkubinacie żyć będzie osoba jednocześnie pozostająca formalnie w związku małżeńskim lub partnerskim z inną osobą. Tego rodzaju okoliczność nie wyklucza automatycznie ani praw małżonka (w szczególności *prior rights* i *legal rights*), ani też nie dezawuuje uprawnień konkubenta spadkodawcy, roszczenia konkubenta wyprzedzają natomiast prawa zstępnych spadkodawcy przysługujące im w ramach *legitim*. Może więc zdarzyć się, że zaspokojenie roszczeń konkubenta spadkodawcy doprowadzi do pozbawienia zstępnych spadkodawcy ich udziałów w ruchomościach spadkowych. Sąd powinien więc mieć to na uwadze, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że *legal rights* zstępnych ograniczają się jedynie do majątku ruchomego, podczas gdy punktem odniesienia dla roszczeń konkubenta jest cały majątek spadkowy (pozostały po spłaceniu długów i zaspokojeniu ustawowych praw ewentualnego małżonka lub partnera cywilnego).

W wyroku w sprawie *Windram v Giacobazzi's Exor*⁸³ orzeczono, że konkubina spadkodawcy, z którą pozostawał w związku przez 24 lata, powinna otrzymać znaczne przysporzenia ze spadku. Przede wszystkim przyznano jej dom spadkodawcy, w którym zamieszkiwali wspólnie, a nadto wyposażenie domowe. Poza tym konkubina spadkodawcy została uznana za uprawnioną do otrzymania znacznej kwoty pieniężnej.

⁸³ Wyrok w sprawie *Windram v Giacobazzi's Exor* 2009 Fam. LR 157. Wyrok zapadł w stanie faktycznym, w którym powódka pozostawała ze spadkodawcą w nieformalnym związku przez 24 lata; konkubenci mieli dwoje dzieci, prowadzili wspólne gospodarstwo domowe, czynili wspólne wydatki. Gdy spadkodawca zachorował, para zamierzała zawrzeć związek małżeński, lecz spadkodawca zmarł nagle. Uwzględniając całokształt okoliczności i wyważając pomiędzy ochroną interesów konkubiny spadkodawcy a interesami dzieci (spadkobierców), a także mając na uwadze, że na powódce spoczywa obowiązek alimentacyjny wobec tychże dzieci, uznano za właściwe przyznanie na jej rzecz ze spadku: domu, w którym zamieszkiwała wspólnie ze spadkodawcą i dziećmi, wyposażenia domowego oraz kwoty 34 tys. funtów. Pozostała część spadku (o czystej wartości ponad 140 tys. funtów) przypadła dzieciom zmarłego w częściach równych.

Przyjęto, że w okolicznościach tej sprawy konkubina spadkodawcy powinna uzyskać przysporzenia o znacznej wartości, zważywszy na długotrwały charakter związku, pochodzenie z niego dwojga dzieci i wspólne gospodarowanie pieniędzmi przez konkubentów. Pewnym punktem odniesienia były uprawnienia, jakie przysługiwałyby powódce, gdyby pozostawała ze spadkodawcą w związku małżeńskim. Stwierdzono, że przyznane na gruncie sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006 przysporzenia powinny być tu znaczące, lecz niższe od tych, jakie wnioskodawczyni uzyskałaby będąc żoną spadkodawcy na mocy *prior rights* i *legal rights*⁸⁴.

Wystąpienie przez konkubenta spadkodawcy z roszczeniem na gruncie sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006 nie oznacza jednak, że zostanie mu automatycznie przyznane jakiegokolwiek przysporzenie. M.in. w sprawie *Savage v Purches*⁸⁵ stwierdzono, że prawa konkubenta nie mogą być rozpatrywane przez odniesienie do *prior rights* owdowiałego małżonka lub partnera cywilnego. Uprawnienia z *prior rights* mają bowiem konkretne, ustawowy wymiar, podczas gdy roszczenia konkubenta podlegają dyskrecjonalnej ocenie sądu, w szczególności zaś jeżeli konkubent spadkodawcy uzyskuje znaczne przysporzenie majątkowe w związku ze śmiercią spadkodawcy, aczkolwiek z innych źródeł niż spadek (np. z ubezpieczenia na życie spadkodawcy), to fakt ten może uzasadniać odmowę uwzględnienia roszczeń formułowanych na gruncie sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006. Podobne znaczenie dla oceny zasadności roszczeń konkubenta spadkodawcy mogą mieć przyczyny, dla których spadkodawca nie sporządził testamentu⁸⁶. Wzięte pod uwagę mogą być również różnice w poziomie majątkowym spadkodawcy i konkubenta.

⁸⁴ Zob. szerzej A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta...*, *op. cit.*, s. 136–139.

⁸⁵ Wyrok w sprawie *Savage v Purches* 2009 Fam LR 6; szerzej: F. McCarthy, *Rights in Succession for Cohabitants: Savage v Purches*, „*Edinburgh Law Review*” 2009, vol. 13(2), s. 325–329. Zob. J. Pawliczak, *Szkocki model regulacji konkubinatu*, *op. cit.*, s. 710–711; A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta...*, *op. cit.*, s. 134–136.

⁸⁶ W powołanej sprawie *Savage v Purches* zostało ustalone, że spadkodawca nie sporządził testamentu na rzecz konkubenta, który dochodził roszczeń w związku z jego śmiercią. Ustalono jednak również, że gdy spadkodawca pozostawał we wcześniejszym związku z innym partnerem, to sporządził testament, w którym tego poprzedniego partnera ustanowił swoim jedynym spadkobiercą. Po rozstaniu się z poprzednim partnerem, spadkodawca zniszczył testament z zamiarem jego odwołania. Powyższa argumentacja – obok kwestii *strictae* majątkowych – dodatkowo uzasadniała odmowę przyznania powodowi jakichkolwiek świadczeń w trybie sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006.

Przysługujące konkubentowi spadkodawcy uprawnienie określone w sekcji 8(2A) *Succession (Scotland) Act 1964* polega natomiast na wstąpieniu w stosunek dzierżawy gospodarstwa rolnego. Realizacja tego prawa prowadzi zatem do zmiany podmiotowej w stosunku dzierżawy, po stronie dzierżawcy. W miejsce zmarłego spadkodawcy wstępuje jego konkubent, natomiast w pozostałym zakresie treść stosunku dzierżawnego nie ulega zmianie. Uprawnienie to może zostać zrealizowane pod dwoma warunkami. Pierwszym z nich jest, by gospodarstwo rolne, którego dzierżawa ma przejść na konkubenta zmarłego, było jednocześnie miejscem wspólnego zamieszkania spadkodawcy i tegoż konkubenta. Po drugie zaś niezbędnym jest, aby nieformalny związek odpowiadał pojęciu konkubinatu na gruncie omawianej regulacji, zgodnie z którą chodzi o takie pozycje, jak gdyby osoby te były małżonkami lub partnerami cywilnymi, a związek taki powinien trwać przez co najmniej dwa lata. Uprawnienie to przysługuje zarazem konkubentowi spadkodawcy tylko wówczas, gdy zmarły nie pozostawał w związku małżeńskim ani w związku cywilnym.

Z kolei uprawnienia z tytułu alimentów spadkowych przysługują w relacjach pomiędzy małżonkami, pomiędzy partnerami cywilnymi oraz pomiędzy rodzicami a dziećmi. Uprawnienie to nie przysługuje natomiast innym osobom, w tym również tym, które byłyby uprawnione do alimentów od żyjącego spadkodawcy⁸⁷. W przypadku małżonków (partnerów cywilnych) prawo szkockie zapewnia bardzo szerokie uprawnienia do spadku, w szczególności *prior rights* i *legal rights*, natomiast w przypadku dzieci zastosowanie zazwyczaj znajduje sekcja 4(2) *Family Law (Scotland) Act 1985*, zgodnie z którą jeżeli kilka osób jest obowiązanych do świadczeń alimentacyjnych, to odpowiadają one w tej samej kolejności, natomiast sąd decyduje o wysokości świadczeń należnych od każdej z tych osób. W przypadku śmierci jednego z rodziców nadal obowiązany do alimentowania dzieci pozostaje zatem drugi z nich. Wysokość alimentów jest uzależniona od potrzeb i stanu majątkowego stron, dochodów stron, przy uwzględnieniu wszystkich okoliczności sprawy i stosownie do sekcji 4(1) *Family Law (Scotland) Act 1985*.

Prawo szkockie przewiduje dwa rodzaje alimentów z majątku spadkowego. Alimenty czasowe (*temporary aliment*) są wypłacane przez

⁸⁷ Art. 1(1) i 1(4) *Family Law (Scotland) Act 1985*; por. H. Hiram, *The Scots Law of Succession, op. cit.*, s. 134.

wykonawcę spadku w okresie pomiędzy śmiercią spadkodawcy a datą wymagalności zapisów i roszczeń z tytułu *legal rights* (tj. zazwyczaj sześć miesięcy); alimenty te są traktowane jako zwykłe długi spadkowe i nie podlegają wypłacie, jeżeli majątek spadkowy nie jest do tego wystarczający⁸⁸. Z kolei alimenty *de iure representationis* mogą być dochodzone od powierników majątku spadkowego lub osób, które uzyskały przysporzenia ze spadku. Ten rodzaj alimentów stanowi kontynuację obowiązku alimentacyjnego spadkodawcy wobec osób uprawnionych, jeżeli osoby te nie uzyskały odpowiedniego przysporzenia w drodze spadkobrania lub gdy uzyskane przysporzenie jest niewystarczające dla zapewnienia im utrzymania. Jeżeli jednak osoby uprawnione otrzymałyby wystarczającą wielkość przysporzenia na podstawie testamentu, to tracą prawo do alimentów. W wyroku w sprawie *Strathmore v Strathmore*⁸⁹ stwierdzono, że jeżeli dziecko spadkodawcy otrzymało przysporzenie od rodzica, to nie ma prawa do alimentów od spadkobiercy jedynie dlatego, że tego przysporzenia się wyżyło i popadło w niedostatek. Dochodzenie roszczenia z tytułu alimentów *de iure representationis* nie stoi na przeszkodzie dokonaniu podziału spadku pomiędzy spadkobierców. Możliwość uzyskiwania tych alimentów trwa tak długo, jak długo niezbędne jest zapewnienie uprawnionemu środków utrzymania. Obowiązany do ich łożenia może jednak zwolnić się z powyższego obciążenia, jeżeli przeniesie na uprawnionego odpowiednią część majątku spadkowego⁹⁰.

Jednocześnie osoba, która doprowadziła do śmierci spadkodawcy w świetle wspomnianej wcześniej *forfeiture rule*, nie może uzyskać korzyści ze spadku, w tym z tytułu *prior rights* lub *legal rights*. Niemniej sąd może ograniczyć działanie tej reguły w przypadku nieumyślnego spowodowania śmierci spadkodawcy⁹¹.

⁸⁸ Por. wyrok w sprawie *Barlass v Barlass's Trustees* [1916] SLR 591, w którym przyznano wdowie skromne alimenty na okres od śmierci spadkodawcy do czasu wydzielenia jej majątku w ramach *ius relictii*.

⁸⁹ Wyrok w sprawie *Thomas, Earl of Strathmore v Sir John Dean Paul, and Others, Trustees of John late Earl of Strathmore* [1825] UKHL 1 WS 402.

⁹⁰ Por. H. Hiram, *The Scots Law of Succession, op. cit.*, s. 131–136; *idem*, *New Developments UK Succession Law, op. cit.*; F. McCarthy, *Law Essentials, op. cit.*, s. 5–6.

⁹¹ Sekcja 12 *Succession (Scotland) Act 2016* oraz sekcje 1, 2 i 5 *Forfeiture Act 1982*.

2.4. Podsumowanie

Na gruncie prawa szkockiego ochrona interesów majątkowych osób bliskich zmarłego realizowana jest w oparciu o kilka niezależnych od siebie instytucji prawnych⁹². W literaturze zwraca się uwagę, że około 37% Szkotów sporządza testamenty, przy czym trend ten jest powszechniejszy u osób powyżej 65. roku życia. Zarazem im osoba jest zamożniejsza, tym bardziej jest prawdopodobne, że rozrządzi majątkiem na wypadek śmierci. W tym świetle postuluje się, by prawo spadkowe w zakresie dziedziczenia beztestamentowego ukształtowane zostało w taki sposób, by nie tylko dzieci najbogatszych rodziców mogły uzyskać przysporzenia spadkowe w razie ich śmierci⁹³. *Scottish Law Commission* w raporcie z 2009 r. (*Report on Succession*, nr 215)⁹⁴ sformułowała propozycje legislacyjne w zakresie dziedziczenia ustawowego. Zdaniem Komisji małżonek (partner cywilny) spadkodawcy powinien stać się „głównym spadkobiercą” (*main heir*). W razie śmierci spadkodawcy, który pozostawił małżonka lub partnera cywilnego, a nie miał zstępnych, cały spadek miałby przypaść, zgodnie z propozycją Komisji, małżonkowi (partnerowi cywilnemu) – bez względu na wielkość majątku spadkowego. Natomiast gdyby poza małżonkiem lub partnerem cywilnym do kręgu osób powołanych do dziedziczenia zaliczali się także zstępni spadkodawcy, to przypadający małżonkowi (partnerowi cywilnemu) spadkodawcy udział w spadku powinien być na tyle wysoki, by osoba ta nie mogła być zmuszona do opuszczenia domu rodzinnego. W takim przypadku Komisja proponowała wprowadzenie instytucji „sumy progowej” (*threshold sum*) na poziomie 300 tys. funtów: majątek spadkowy do wartości „sumy progowej” miałby przypadać małżonkowi (partnerowi cywilnemu) spadkodawcy, dopiero w razie gdyby wartość majątku spadkowego przewyższała wysokość „sumy progowej”, nadwyżka podlegałaby podziałowi pomiędzy małżonka (partnera

⁹² Szeroko o oczekiwaniach społecznych i tendencjach zmian szkockiego prawa spadkowego: N. Sweeney, *Public attitudes...*, op. cit.

⁹³ D. Reid, *From the Cradle to the Grave: Politics, Families and Inheritance Law*, „*Edinburgh Law Review*” 2008, vol. 12(3), s. 413–414.

⁹⁴ Zob. <https://www.scotlawcom.gov.uk/files/7112/7989/7451/rep215.pdf> [dostęp: 31.03.2020].

cywilnego) spadkodawcy i zstępnych spadkodawcy⁹⁵. Natomiast w przypadku, gdyby spadkodawca pozostawił zstępnych, a nie miał małżonka ani partnera cywilnego, cały spadek powinien przypaść zstępnym spadkodawcy. Podział majątku pomiędzy zstępnych miałby być dokonywany tak jak obecnie, przy zastosowaniu zasady reprezentacji – *per stripes i per capita*. Te propozycje zmian legislacyjnych spotkały się z aprobatą szkockiego rządu⁹⁶.

Tradycyjna instytucja prawa szkockiego mająca na celu ochronę interesów osób bliskich spadkodawcy w postaci swoistej rezerwy spadkowej (*legal rights*) odwołuje się do formalnych powiązań prawnorodzinnych pomiędzy spadkodawcą i uprawnionymi. Ochrona praw małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy przed pozbawieniem praw do spadku na podstawie *legal rights* jest nieznaczna, co może budzić kontrowersje, zwłaszcza na znaczne uprzywilejowanie małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy na gruncie reguł dziedziczenia ustawowego, w szczególności na bazie *prior rights*. *Scottish Law Commission* w raporcie z 2009 r. (2009 *Report on Succession*, no. 215) sformułowała postulaty zmian w zakresie regulacji odnoszących się do ochrony osób bliskich spadkodawcy. W odniesieniu do ochrony małżonka (partnera cywilnego) spadkodawcy na wypadek pominięcia go w testamencie w społeczeństwie szkockim dominuje przekonanie, że to właśnie tym osobom przysługiwać powinna szczególna rola w porządku dziedziczenia. W ocenie Komisji powinna ona wyrażać się w uprawnieniu do uzyskania *legal share*, tj. swoistej rezerwy spadkowej, wynoszącej 25% tego, co małżonek (partner cywilny) spadkodawcy otrzymałby, gdyby spadek podlegał dziedziczeniu ustawowemu, bez różnicowania ruchomości i nieruchomości⁹⁷. W odniesieniu do uprawnień

⁹⁵ Por. D. Reid, *Inheritance rights of children*, „*Edinburgh Law Review*” 2010, vol. 14(2), s. 319–321; *idem*, *From the Cradle to the Grave*, *op. cit.*, s. 394, 405, 412–413; Scottish Government, *Consultation on the Law of Succession*, 2015, <http://www2.gov.scot/Resource/0048/00480484.pdf> [dostęp: 31.03.2020], s. 12–13; K. Norrie, *Reforming succession law: intestate succession*, „*Edinburgh Law Review*” 2008, vol. 12(1), s. 77–80; M. Habdas, *Kontrowersje wokół dziedziczenia ustawowego małżonka spadkodawcy* [w:] J. Jacyszyn i in. (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Oleszce*, Stowarzyszenie Notariuszy RP, Warszawa 2012, s. 188–189.

⁹⁶ Por. K.G.C. Reid, *Testamentary formalities in Scotland*, *op. cit.*, s. 38; *Scottish Government response to the Consultation on the Law of Succession*, <https://www2.gov.scot/Resource/0054/00542136.pdf> [dostęp: 31.03.2020].

⁹⁷ Szerzej: D. Reid, *Inheritance rights of children*, *op. cit.*, s. 321–322.

zstępnych spadkodawcy *Scottish Law Commission* również sformułowała propozycje legislacyjne⁹⁸. Szkocki rząd nie przyjął jednak propozycji zmian legislacyjnych w tym przedmiocie, uznając za stosowne pozostawienie w tamtejszym systemie prawnym aktualnych rozwiązań⁹⁹.

Obecne prawo szkockie zapewnia również ochronę osobom niezwiązanym ze spadkodawcą w sposób formalny, niemniej prowadzących z nim wspólne, długotrwałe pożycie. Oparcie modelu przyznawania przysporzeń majątkowych ze spadku konkubentowi zmarłego na uznaniu sędziowskim, niewątpliwie umożliwia zasądzenie takich świadczeń, jakie odpowiadają całokształtowi okoliczności danego przypadku, w szczególności przy uwzględnieniu składu i wartości majątku spadkowego, jak również indywidualnych potrzeb i sytuacji materialnej uprawnionego konkubenta zmarłego. Instytucja określona w 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006 jest w swej istocie zbliżona do rozwiązań angielskich i północnoirlandzkich (które jednak obejmują swoim zakresem podmiotowym wszystkie osoby bliskie spadkodawcy, nie tylko konkubentów). W literaturze zauważa się jednak, że szeroka władza dyskrecyjna sądu i brak dokładnych wskazań ze strony ustawodawcy co do kierunku, w jakim powinno zapaść orzeczenie, mogą w praktyce utrudniać potencjalnie zainteresowanym wystąpienie z takim roszczeniem¹⁰⁰. *Scottish Law Commission* w raporcie z 2009 r. (2009 *Report on Succession*, no. 215) zaproponowała zastąpienie regulacji obecnej sekcji 29 *Family Law (Scotland) Act* 2006 nowymi rozwiązaniami¹⁰¹. Jak jednak wynika ze stanowiska rządowego,

⁹⁸ Większość społeczeństwa szkockiego chciałaby, aby ich dzieci dziedziczyły majątek spadkowy (jego część); por. *idem*, *From the Cradle to the Grave*, *op. cit.*, s. 395–405 i cytowana tam literatura.

⁹⁹ Por. K.G.C. Reid, *Testamentary formalities in Scotland*, *op. cit.*, s. 38; *Scottish Government response to the Consultation on the Law of Succession*, *op. cit.*

¹⁰⁰ Szeroko na ten temat E.S. Fyvie, *The regulation of cohabitants...*, *op. cit.*, s. 54; E.E. Sutherland, *From 'Bidie-in' to 'Cohabitant'...*, *op. cit.*, s. 164–167; F. Wasoff i in., *No Longer Living Together: How Does Scots Cohabitation Law Work in Practice?*, „University of Cambridge Faculty of Law Research Paper” 2001, vol. 2, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1736619 [dostęp: 31.03.2020], s. 4.

¹⁰¹ Szerzej: A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta...*, *op. cit.*, s. 142–144. Zob. też: F. McCarthy, *Playing the percentages*, *op. cit.*, s. 510 i nast.; E.S. Fyvie, *The regulation of cohabitants...*, *op. cit.*, s. 16–17, 54–71; E.G. Spitko, *Intestate Inheritance Rights...*, *op. cit.*, s. 36; D. Reid, *Inheritance rights of children*, *op. cit.*, s. 322.

aktualny model ochrony praw konkubenta oparty na dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej będzie kontynuowany¹⁰².

Uzupełniającą rolę w stosunku do wskazanych wyżej instytucji prawa szkockiego spełniają alimenty spadkowe. Ich rola w praktyce nie jest wielka, niemniej prawna możliwość ich dochodzenia – przynajmniej teoretycznie – zabezpiecza interesy małżonka i dzieci zmarłego na wypadek popadnięcia w niedostatek wskutek śmierci spadkodawcy.

---

¹⁰² *Scottish Government response to the Consultation on the Law of Succession, op. cit.*

Rozdział 3.

Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie angielskim

3.1. Uwagi wprowadzające

Szczególne miejsce w wywodzie niniejszej rozprawy zajmuje charakterystyka angielskiego modelu ochrony osób bliskich spadkodawcy, opierającego się na swobodnym uznaniu sędziowskim (*discretionary adjustive power*). Rozwiązania angielskie, ingerujące w swobodę testowania jedynie o tyle, o ile dokonane przez spadkodawcę rozrządzenia majątkowe nie doprowadziły do zapewnienia poszczególnym osobom mu bliskim takich przysporzeń, jakie sąd oceni jako rozsądne, wyrastają bowiem z odmiennych założeń niż tradycyjne modele rezerwy i zachowku. Specyfika tych rozwiązań pozwala na znaczące poszerzenie kręgu osób uprawnionych do występowania z roszczeniami względem podmiotowych zakresów rezerwy i zachowku. Właśnie owa elastyczność, choć okupiona pewną nieprzewidywalnością prawa, stanowi najistotniejszy bodaj argument przemawiający za optymalnością rozwiązań angielskich i uważnym rozważaniem tamtejszych rozwiązań legislacyjnych jako możliwego punktu wyjścia dla formułowanych *de lege ferenda* postulatów dla ustawodawcy polskiego.

Podobnie jak w przypadku omówienia prawa szkockiego punktem wyjścia dla dalszych rozważań musi stać się prezentacja zarysu angielskiego prawa spadkowego, przede wszystkim w kontekście funkcjonującego tam systemu administracji spadkiem, a także reguł dziedziczenia ustawowego i testamentowego. Dopiero na ich tle w pełni zrozumiałymi stają się istota i znaczenie przyjętego modelu ochrony alimentacyjnej osób bliskich

spadkodawcy. W celu unaocznienia tego systemu ochrony omówione zostaną przesłanki podmiotowe i przedmiotowe, których spełnienie pozwala ubiegać się o świadczenia ze spadku. Na tle przykładów z orzecznictwa wskazane zostaną podstawy rozstrzygnięć sądowych, w szczególności okoliczności, jakie sądy biorą pod uwagę przy wyrokowaniu w sprawach tego rodzaju. Jest to o tyle istotne, że w systemie odwołującym się do dyskrecjonalnej oceny sędziowskiej to właśnie dorobek judykatury świadczy o funkcjonalności regulacji normatywnych w praktyce obrotu. W tym kontekście na szczególną uwagę zasługuje tok orzeczniczy w sprawie *Ilott v. Blue Cross and others*, poczynszy od orzeczenia sądu pierwszej instancji, poprzez szereg zmieniających je wyroków instancji odwoławczych, aż po rozstrzygnięcie Sądu Najwyższego, jako że dobitnie unaocznia on praktyczne funkcjonowanie systemu dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej. Przedstawione zostaną również uprawnienia sądu nakierunkowane na przeciwdziałanie obchodzeniu ustawy w celu pokrzywdzenia przez spadkodawcę osób mu bliskich.

Prezentacja systemu angielskiego ochrony osób bliskich zmarłego jest szczególnie istotna z punktu widzenia celów niniejszej pracy. Koncepcja rezygnacji ze sztywnej ochrony osób formalnie należących do kręgu najbliższej rodziny zmarłego, jaką zapewnia zachówek, na rzecz przyznawania przez sąd świadczeń majątkowych uwzględniających całokształt danego przypadku, w tym również na rzecz osób niebędących najbliższymi krewnymi spadkodawcy, wymaga szczegółowego odwołania się właśnie do regulacji angielskich. Są one bowiem modelem, na którego podstawie konstruuje się instytucje prawne w tych państwach, w których podstawą ochrony interesów osób bliskich spadkodawcy jest autonomiczna ocena sądu orzekającego *ad casum*.

Analiza historycznoprawna pozwala również dostrzec wyraźną tendencję do poszerzania kręgu podmiotowego osób, które mają możliwość uzyskania stosownego zabezpieczenia z majątku spadkowego. W czasie wprowadzania do angielskiego porządku prawnego na mocy *Inheritance (Family Provision) Act 1938* systemu ochrony alimentacyjnej osób bliskich spadkodawcy (jako ograniczenia nieskrępowanej wcześniej swobody testowania) krąg osób uprawnionych do wystąpienia z roszczeniem z tytułu *family provision* był ograniczony jedynie do małżonka, niezamężnych córek, małoletnich synów i tych dorosłych dzieci

(pełnoletniego syna i zamężnej córki) spadkodawcy, które z racji niepełnosprawności umysłowej lub fizycznej nie byłyby w stanie samodzielnie się utrzymać. Z czasem jednak angielski ustawodawca zdecydował o poszerzeniu zakresu podmiotowego tej figury prawnej, doprowadzając współcześnie do objęcia katalogiem uprawnionych nieograniczonego z prawnorodzinne punktu widzenia kręgu osób, jeżeli tylko za życia spadkodawcy łączyły ich relacje, które w przekonaniu sądu wymagały od spadkodawcy przyznania tym osobom odpowiednich przysporzeń alimentacyjnych na wypadek śmierci.

3.2. Powołanie do dziedziczenia

W prawie angielskim śmierć spadkodawcy nie jest równoznaczna z nabyciem spadku przez spadkobierców¹. W pierwszej kolejności spadek nabywa bowiem *personal representative*, tj. osoba, której spadek zostaje powierzony celem spłacenia długów spadkowych (w tym celu przewidziano możliwość sprzedaży składników masy spadkowej), ściągnięcia wierzytelności, wykonania zapisów testamentowych (o ile zostały sporządzone), a także ustalenia kręgu uprawnionych spadkobierców i wydania im spadku. Objęcie spadku ma tu charakter swoistego powiernictwa². Funkcję *personal representative* może pełnić egzekutor (jeśli został

---

¹ Szerzej: A. Koziół, *System administracji spadku w porządkach prawnych kręgu anglosaskiego*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 119–132. Odnośnie historycznego rozwoju administrowania spadkiem w Anglii: T.A. Atkinson, *Brief History of English Testamentary Jurisdiction*, „Missouri Law Review” 1943, vol. 8, no. 2, s. 107–128, <https://scholarship.law.missouri.edu/mlr/vol8/iss2/2> [dostęp: 24.06.2020]. Szeroko o angielskim systemie prawa spadkowego: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, The law of succession*, 13th edition, Sweet & Maxwell, London 2016; A. Borkowski, *Textbook on succession*, 2nd edition, Oxford University Press, Oxford–New York, 2002; R. Kerridge, *Testamentary Formalities in England and Wales* [w:] K.G.C. Reid i in. (red.), *Comparative Succession Law, Testamentary Formalities*, vol. 1, Oxford University Press, New York 2011, s. 305–328; H. Hiram, *New Developments in UK Succession Law*, „Electronic Journal of Comparative Law” 2006, vol. 10.3, <http://www.ejcl.org/103/art103-7.pdf> [dostęp: 31.03.2020].

² Por. wyrok w sprawie *In the Goods of Adamson (1875) LR 3 P & D 253*. Zob. także: P. Dzienis, *Wpływ przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza na przebieg egzekucji sądowej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, t. 22, nr 4, s. 74, DOI: 10.15290/bsp.2017.22.04.05.

powołany w ważnym testamencie)³ lub administrator spadku (którego powołuje sąd)⁴.

Angielskie prawo spadkowe przewiduje dwa porządki dziedziczenia: testamentowy (*testacy*) i beztestamentowy (*intestacy*). Jednocześnie możliwa jest sytuacja, w której majątek pozostawiony po określonym spadkodawcy podlegać będzie częściowo regułom dziedziczenia testamentowego, a częściowo – beztestamentowego (*partial intestacy*), co nastąpi w tych przypadkach, w których zmarły objął rozrządzeniami *mortis causa* jedynie część przysługujących mu praw majątkowych. Brak sporządzenia przez spadkodawcę ważnego i skutecznego testamentu powoduje, że do spadku uprawnionymi są spadkobiercy ustawowi. Kwestię dziedziczenia ustawowego w prawie angielskim regulują przede wszystkim przepisy rozdziału IV *Administration of Estates Act 1925*⁵.

Małżonek lub partner cywilny⁶ spadkodawcy w angielskim porządku dziedziczenia ustawowego uzyskał pozycję uprzywilejowaną względem innych spadkobierców. Odmienne niż w prawie szkockim na gruncie prawa angielskiego małżonek spadkodawcy lub jego partner cywilny zalicza się do kręgu spadkobierców ustawowych, dziedziczących już w pierwszej kolejności, wraz ze zstępnymi spadkodawcy. Zarazem uprawnienie do uzyskania przez niego określonych składników majątku spadkowego czyni go niejednokrotnie największym beneficjentem spadku⁷. W przypadku gdy spadkodawca pozostający w związku małżeńskim lub związku

³ Konieczne jest precyzyjne wskazanie osoby egzekutora. Por. wyrok w sprawie *In the Goods of Blackwell* (1877) 2 PD 72.

⁴ Por. M. Załucki, *Wydzieziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 241; F. Barlow i in., *Williams on Wills, 3rd (cumulative) supplement to 9th edition*, LexisNexis, 2012, s. 88 i cytowane tam orzecznictwo. Szerzej: A. Kozioł, *System administracji spadku...*, *op. cit.*

⁵ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/23> [dostęp: 31.03.2020]. Szerzej w przedmiocie dziedziczenia ustawowego: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 5–34.

⁶ *The Civil Partnership Act 2004* (<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33/contents> [dostęp: 31.03.2020]), zrównała uprawnienia spadkowe osób pozostających w zarejestrowanych związkach partnerskich z uprawnieniami spadkowymi małżonków. Z kolei *Marriage (Same Sex Couples) Act 2013* (<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/30/contents> [dostęp: 31.03.2020]) pozwala na zawieranie małżeństw również przez osoby tej samej płci.

⁷ Zob. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 9; M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy na tle prawnoporównawczym*, „Rejent” 2016, nr 2 (178), s. 79.

partnerskim pozostawił zstępnych, spadkobiercami ustawowymi są małżonek (partner cywilny) i dzieci spadkodawcy. Gdyby dziecko spadkodawcy nie dożyło dnia śmierci spadkodawcy, pozostawiając jednak swoich zstępnych, to w miejsce zmarłego dziecka spadkodawcy wejdą jego dzieci – wnuki spadkodawcy, ustawa jednak przewiduje, że spadek podlega wówczas podziałowi według szczególnych reguł. Małżonek lub partner cywilny spadkodawcy otrzymuje na wyłączną własność wszystkie ruchomości osobiste (*personal chattels*), przez które rozumie się, stosownie do sekcji 55(1)(x) ustawy, wszystkie przedmioty ruchome za wyjątkiem pieniędzy, papierów wartościowych, rzeczy związanych z prowadzonym przez spadkodawcę w chwili śmierci przedsiębiorstwem oraz przedmiotów traktowanych przez spadkodawcę jedynie w kategoriach inwestycji. W szczególności kategoria ruchomości osobistych obejmuje meble, sprzęt wyposażenia domowego, biżuterię, zwierzęta domowe, odzież⁸.

Ponadto małżonek lub partner cywilny spadkodawcy ma prawo do otrzymania na wyłączną własność składników majątku spadkowego do określonej łącznej wartości, która aktualnie wynosi 250 tys. funtów⁹. Jeżeli majątek spadkodawcy był wart więcej (oprócz ruchomości osobistych, które zawsze przypadają małżonkowi lub partnerowi cywilnemu spadkodawcy), to pozostała część spadku podlega podziałowi na dwie równe części, z których pierwsza przypada małżonkowi lub partnerowi cywilnemu spadkodawcy na własność¹⁰, druga zaś łącznie dzieciom (ewentualnie dalszym zstępny) spadkodawcy – jako trust ustawowy¹¹.

Kolejnym przejawem uprzywilejowania małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy na gruncie angielskiego porządku dziedziczenia ustawowego jest regulacja, zgodnie z którą jeżeli spadkodawca nie miał

⁸ Por. M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy...*, *op. cit.*, s. 73–74.

⁹ *Family Provision (Intestate Succession) Order 2009*, <http://www.legislation.gov.uk/uksi/2009/135/made> [dostęp: 31.03.2020].

¹⁰ W przypadku spadków otwartych przed dniem 1 października 2014 r. – w dożywotnie użytkowanie.

¹¹ Trust ustawowy to szczególne powiernictwo majątku spadkowego, polegające na tym, że majątek spadkowy nie zostaje wydany uprawnionemu, dopóki nie osiągnie on wieku 18 lat lub wcześniej zawrze związek małżeński; zob. M. Załucki, *Wydzieliczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 243 i cytowana tam literatura. Szeroko na temat pojęcia trustu i ich rodzajów: J. Mowbray i in., *Lewin on Trusts*, 18th edition, Thomson, Sweet & Maxwell, London 2008, s. 3–25.

zstępnych, to jedynym spadkobiercą ustawowym jest właśnie małżonek spadkodawcy lub jego partner cywilny.

Niezależnie od przedstawionych szerokich uprawnień majątkowych w zakresie dziedziczenia ustawowego małżonek lub partner cywilny spadkodawcy dysponuje również uprawnieniami przewidzianymi w Załączniku 2 do *Intestates' Estates Act 1952*¹². Regulacje te przewidują szczególnie rozwiązania, mające na celu ułatwienie nabycia przez małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy „domu małżeńskiego”. Pod tym pojęciem należy rozumieć dom lub lokal mieszkalny należący do spadkodawcy, w którym owdowiały małżonek spadkodawcy (jego partner cywilny) zamieszkiwał w dacie otwarcia spadku. Pierwsze z tych uprawnień polega na możliwości uzyskania od *personal representative* spadkodawcy własności „domu małżeńskiego”, nawet gdyby wartość tego składnika majątkowego przewyższała wartość udziału małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy w majątku spadkowym. Małżonek lub partner cywilny spadkodawcy może uzyskać prawo co całego „domu małżeńskiego” – za ewentualną spłatą pieniężną, gdyby jego wartość przewyższała wysokość należnych małżonkowi (partnerowi cywilnemu) spadkodawcy przysporzeń na gruncie prawa spadkowego. Po drugie małżonek lub partner cywilny spadkodawcy jest uprawniony do sformułowania skutecznego roszczenia przeciwko *personal representative* spadkodawcy, aby ten w ramach podziału majątku spadkowego przeniósł na rzecz małżonka (partnera cywilnego) spadkodawcy wchodzące w skład spadku uprawnienie do domu lub lokalu mieszkalnego, w którym zamieszkiwał w dacie śmierci spadkodawcy. Skorzystanie z tego uprawnienia wymaga złożenia przez małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy pisemnego wniosku skierowanego do *personal representative*. Uprawnienie to wygasa po upływie 12 miesięcy od daty wydania pierwszego *grant of representation* i nie można być realizowane po śmierci małżonka spadkodawcy¹³. Zarazem jednak możliwość zgłoszenia tego roszczenia, którym *personal representative* jest związany, powoduje, że przed upływem wskazanego okresu nie jest dopuszczalnym zbycie lub obciążenie nieruchomości spadkowej stanowiącej „dom małżeński”, chyba że za pisemną zgodą owdowiałego małżonka lub

¹² Zob. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6and1Eliz2/15-16/64> [dostęp: 31.03.2020].

¹³ Zob. też: M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy...*, *op. cit.*, s. 80.

partnera cywilnego spadkodawcy. Przed skorzystaniem z tego uprawnienia możliwym jest zażądanie, aby *personal representative* dokonał wyceny „domu małżeńskiego”, przy czym oszacowania jego wartości dokonuje się według stanu aktualnego w dacie jego dokonywania, nie zaś w dacie śmierci spadkodawcy. Trzecim uprawnieniem małżonka spadkodawcy lub jego partnera cywilnego w odniesieniu do „domu małżeńskiego” jest możliwość przyznania go na własną rzecz, jeżeli małżonek lub partner cywilny spadkodawcy jest jednym z *personal representatives*. Regułą w prawie angielskim jest bowiem, że powiernik (którym jest w szczególności egzekutor lub administrator spadkowy) nie może być nabywcą mienia mu powierzonego. Małżonek oraz partner cywilny spadkodawcy są jedynymi spadkobiercami tak uprzywilejowanymi na gruncie reguł angielskiego porządku dziedziczenia ustawowego.

Ustawodawca angielski nie przewidział żadnych szczególnych uprawnień dla krewnych spadkodawcy, którzy nabywają spadek tylko wtedy, gdy nie ma członków rodziny zmarłego dziedziczących we wcześniejszej kolejności, a nadto uzyskują jedynie takie udziały w majątku spadkowym, jakie odpowiadają liczbie spadkobierców dziedziczących w tej samej kolejności (chyba że dochodzi do nabycia spadku przez zstępnych potencjalnego spadkobiercy, który nie dożył śmierci spadkodawcy). Jeżeli zmarły nie pozostawił małżonka ani partnera cywilnego, lecz pozostawił zstępnych, to spadek przypada w całości zstępnym spadkodawcy, w częściach równych. Przy czym gdyby dziecko spadkodawcy nie dożyło chwili śmierci spadkodawcy, a pozostawiło własnych zstępnych (wnuki spadkodawcy), udział w spadku, który przypadłby zmarłemu dziecku spadkodawcy, podlega podziałowi pomiędzy jego zstępnych. Zastosowanie do działu spadku pomiędzy zstępnymi spadkodawcy znajdują więc zasady *per stripes* i *per capita*. W przypadku, gdy spadkodawca nie miał małżonka ani zstępnych, uprawnienia do spadku uzyskują oboje rodzice spadkodawcy, a gdyby jedno z rodziców spadkodawcy nie dożyło chwili śmierci spadkodawcy – dziedziczy pozostały przy życiu rodzic spadkodawcy. Gdyby żadne z rodziców spadkodawcy nie przeżyło spadkodawcy, to do spadku dochodzi rodzeństwo spadkodawcy pochodzące od obojga wspólnych rodziców (*full blood*), a gdyby takiego rodzeństwa spadkodawca nie miał – przyrodnie rodzeństwo spadkodawcy (*half blood*). Przy czym w razie gdyby brat lub siostra spadkodawcy nie dożył chwili śmierci

spadkodawcy, pozostawiwszy zstępnych (bratanków lub siostrzeńców spadkodawcy), to udział, który przypadałby zmarłemu bratu lub siostrze spadkodawcy, przypada ich zstępny. W braku wyżej wskazanych spadkobierców prawa do spadku przysługują dalszym krewnym spadkodawcy: dziadkom, rodzeństwu rodziców spadkodawcy (i zstępny rodzeństwa rodziców spadkodawcy). W razie braku krewnych spadkodawcy mogących być spadkobiercami, spadek przypada, jako *bona vacantia*, Skarbowi Państwa (*the Crown*) lub też Księstwu Lancaster albo Księstwu Kornwalii, zależnie od miejsca położenia majątku¹⁴.

Do dziedziczenia testamentowego dochodzi wtedy, gdy spadkodawca sporządził ważny i skuteczny testament. Testamentem w rozumieniu prawa angielskiego jest oświadczenie woli dotyczące losów majątku danej osoby na wypadek jej śmierci. Prawo angielskie przewiduje możliwość zawarcia rozrządzeń na wypadek śmierci w testamencie (*will*) lub w kodycyli (*codicil*), czyli piśmie uzupełniającym testament¹⁵. W szczególności możliwym jest określenie testamentu „jako konstrukcji prawnej, na podstawie której składane są dyspozycje co do majątku, które mają wywrzeć skutki z chwilą śmierci jego autora, a który to dokument ma charakter zmienny i odwoływalny”¹⁶. Można też odnotować inną definicję testamentu, wedle której jest on „wyrażeniem woli przez osobę mającą wywrzeć efekt tylko na wypadek śmierci tej osoby”¹⁷. Warto przy tym zauważyć, że pojęcie testamentu odnieść należy do wszystkich dokumentów, które zawierają dyspozycje testatora na wypadek śmierci – łącznie należy traktować je jako jeden testament¹⁸. Testator powinien dochować wymogów formalnych określonych w *Wills Act 1837*¹⁹. W szczególności więc

¹⁴ Zob. M. Załucki, *Wydzieliczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 242.

¹⁵ Szerzej: K. Osajda, *Ustanowienie spadkobiercy w testamencie w systemach prawnych Common Law i Civil Law*, C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 137–139.

¹⁶ R. Jennings, *Jarman on Wills*, Vol. 1, 8th edition, 1951, s. 26; cyt. za: A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 38.

¹⁷ P. Birks, *Succession* [w:] *English Private Law*, Oxford, 2000, s. 521, powołany w: K. Osajda, *Ustanowienie spadkobiercy...*, *op. cit.*, s. 38.

¹⁸ Por. K. Osajda, *Ustanowienie spadkobiercy...*, *op. cit.*, s. 135; M. Załucki, *Wydzieliczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 241; A. Pabin, *Testament jako akt sformalizowany – uwagi w sprawie przyszłego kształtu rozrządzeń testamentowych*, „Studia Prawnicze” 2016, z. 1, s. 92.

¹⁹ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/will4and1vict/7/26> [dostęp: 31.03.2020]. Szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 58–63; F. Barlow i in., *Williams on Wills*, *op. cit.*, s. 67–68.

sporządzenie testamentu wymaga zachowania formy pisemnej (*in writing*)²⁰, podpisu spadkodawcy²¹ lub podpisu innej osoby złożonego w obecności i pod kierunkiem spadkodawcy²², a nadto podpis pod testamentem powinien zostać złożony lub potwierdzony przez spadkodawcę w obecności dwóch lub większej ilości świadków obecnych w jednym czasie²³. Sfałszowanie jednak podpisu zmarłego na testamencie (*forgery*) powoduje, że testament uznawany jest za nieistniejący²⁴. Nie istnieją żadne szczególnie wymogi odnośnie zawartości treściowej testamentu; najkrótszy testament (uznany za ważny i skuteczny) składał się z trzech słów²⁵. Testament może zostać przez spadkodawcę odwołany (*revocation of will*) w każdym czasie, aż do jego śmierci²⁶.

Wymaga podkreślenia, iż nie jest nieważny testament, który zawiera rozrządzenia krzywdzące bliskich krewnych spadkodawcy (nawet gdyby testator zadysponował *mortis causa* swoim majątkiem w przypływie kaprysu, zachcianki lub skąpstwa, a nawet wrogich zamiarów), o ile spadkodawca pozostaje w pełni władz umysłowych i świadomie decyduje o losach swojego majątku na wypadek śmierci. Na powyższą okoliczność zwrócono uwagę w wyroku w sprawie *Boughton v Knight*²⁷. Z kolei w orzeczeniu wydanym w sprawie *Bird v Luckie*²⁸ podkreślono, iż „testator może być

²⁰ Testament nie musi być sporządzony w języku angielskim; por. wyrok w sprawie *Whiting v Turner* (1903) 89 LT 71. Również irrelevantny prawnie jest materiał, na którym zostanie spisana treść testamentu. W sprawie *Hodson v Barnes* (1926) 43 TLR 71 za skuteczny uznano testament napisany na pustej skorupce jaja.

²¹ Nie musi to być pełne imię i nazwisko spadkodawcy. Por. wyroki w sprawach: *In the Estate of Holtam* (1913) 108 LT 732, *In the Estate of Cook* [1960] 1 WLR 353, *In the Goods of Chalcraft* [1948] P 222, *Wood v Smith* [1993] Ch. 90.

²² Por. wyrok w sprawie *Smith v Harris* (1845) 1 Rob. Ecc. 262.

²³ Por. wyroki w sprawach *In the Goods of Davies* (1850) 2 Rob. Ecc. 337, *Tribe v Tribe* (1849) 1 Rob. Ecc. 775.

²⁴ Por. wyroki w sprawach *Vacianna v Herod* [2006] WTLR 367; *Ali Haider v Syed* [2013] EWHC 4079 (Ch).

²⁵ Por. wyrok w sprawie *Thorn v Dickens* [1906] WN 54, gdzie uznano ważność testamentu, którego rozrządzenia zawierały się w słowach „wszystko dla matki” (*all for mother*).

²⁶ Por. wyrok w sprawie *Brunt v Brunt* (1873) 3 P & D 37. Szerzej: A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 155–160; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 167–171.

²⁷ Por. wyrok w sprawie *Boughton v Knight* (1873) LR 3 P&D 64, 68.

²⁸ Wyrok w sprawie *Bird v Luckie* (1850) 8 Hare 301. Zob. też S. Grattan, H. Conway, *Testamentary Conditions in Restraint of Religion in the Twenty-first Century: An Anglo-Canadian Perspective*, „McGill Law Journal” 2005, vol. 50(3), s. 516.

kapryśny i rozrzutny”. W literaturze prawa przytacza się liczne przykłady testamentów, które zawierały „kontrowersyjne” rozrządzenia²⁹. W przypadku jednak sporządzenia niesprawiedliwego testamentu osoby bliskie zmarłego, choć nie są w stanie skutecznie zakwestionować jego ważności, mogą dochodzić roszczeń na podstawie *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, podnosząc brak uzyskania „rozsądnego przysporzenia”. Warto jednak zwrócić również uwagę na orzeczenie w sprawie *Cowderoy v Cranfield*³⁰, w którym zauważono, że jeżeli postanowienia testamentu są „zaskakujące”, to może to być istotne dla oceny sądu, czy spadkodawca działał z odpowiednim rozeznaniem oraz czy faktycznie znał i zatwierdził warunki testamentu.

Spadkodawca w czasie sporządzania testamentu nie może znajdować się w stanie uniemożliwiającym mu rozumienie istoty podejmowanego aktu woli i jego skutków³¹. Gdy spadkodawca cierpi z powodu urojeń psychicznych, to okoliczność ta może skutkować nieważnością testamentu, lecz tylko wtedy, gdy urojenia te mogą mieć wpływ na treść testamentu³². Przyczyną nieważności testamentu może być również nadmierny

²⁹ Zob. szerzej: A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 68, który zwraca m.in. uwagę na to, że w testamencie, który uznawany jest za sporządzony przez Williama Shakespeare’a w 1616 r. na niespełna miesiąc przed jego śmiercią, zawarto zapis na rzecz jego żony w postaci „drugiego najlepszego łóżka” (*second best bed*). Szerzej: B.M. Cutting, *Alas, Poor Anne: Shakespeare’s “Second-Best Bed” in Historical Perspective*, “The Oxfordian” 2011, vol. 13, s. 76–93.

³⁰ Wyrok w sprawie *Cowderoy v Cranfield* [2011] EWHC 1616 (Ch).

³¹ Szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 74–77 oraz F. Barlow i in., *Williams on Wills, op. cit.*, s. 27–32; R. Jacob i in., *Mental Capacity Legislation: Principles and Practice*, RCPsych Publications, London 2013. W orzecznictwie, a w szczególności w wyroku w sprawie *Banks v Goodfellow* [1870] LR 5 QB 549, 565, w wyroku w sprawie *Waters v Waters* [1848] 2 DeG.&Sm., 591, 621 oraz w wyroku w sprawie *Re Loxston* [2006] WTLR 1567 sprecyzowane zostały kryteria testu zdolności do wyrażenia oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu. Zob. też: W.J. Spaulding, *Testamentary Competency, Reconciling the Doctrine with the Role of the Expert Witness*, „Law and Human Behaviour” 1985, vol. 9(2), s. 113–139 oraz A.J. Hirsch, *Testation and the Mind*, „Washington and Lee Law Review” 2017, vol. 74(1), s. 303–304.

³² Por. wyrok w sprawie *Boughton v Knight* (1873) LR 3 P&D 64, 68; wyrok w sprawie *Re Richtie, Richtie v Nat Osteoporosis Soc* [2009] EWHC 709 (Ch). Zob. też wyrok w sprawie *Greenwood v Greenwood* (1790) 930 (K.B.) przywołany w: J.E. Schiller, *Understanding the Legal Claims of Testamentary Capacity and Undue Influence*, „Journal of Financial Service Professionals” 2016, vol. 70(6), s. 71–72.

wpływ innych osób na spadkodawcę (jeżeli prowadzi to do wywarcia na spadkodawcę presji co do treści aktu ostatniej woli) lub wprowadzenie spadkodawcy w błąd³³.

W prawie angielskim funkcjonuje instytucja testamentów wzajemnych (*mutual wills*), a więc testamentów wspólnie sporządzanych przez dwie lub więcej osób³⁴. Pozwala ona na przekazanie całego (lub części) majątku tej osobie, która przeżyje drugą, z zastrzeżeniem, że po śmierci i drugiej z osób majątek spadkowy (obojska) zostanie rozdysponowany na rzecz wspólne określonych beneficjentów³⁵.

Stosownie do sekcji 18 A i 18 C *Wills Act 1837*, jeżeli testament został sporządzony w okresie, w którym spadkodawca pozostawał w związku małżeńskim lub partnerskim, to rozwiązanie małżeństwa przez rozwód, rozwiązanie związku partnerskiego lub stwierdzenie nieważności jego zawarcia powoduje, że były małżonek lub partner cywilny traktowany jest tak, jak gdyby zmarł w dacie ustania bytu prawnego związku (co odnosi się do kwestii związanych zarówno z przewidzianymi przysporzeniami majątkowymi, jak i do powołania na egzekutora testamentu)³⁶.

Inną znaną prawu angielskiemu formą dysponowania majątkiem ze skutkiem po śmierci określonej osoby jest wywodząca się z prawa rzymskiego darowizna na wypadek śmierci (*donatio mortis causa*). Umowa

³³ Por. wyrok w sprawie *Killick v Pountney* [2000] WTLR 41; wyrok w sprawie *Re Edwards* [2007] WTLR 1387. Zob. też wyrok w sprawie *Hall v Hall* (1868) LR 1 P & D 481 oraz wyrok w sprawie *Parfitt v Lawless* (1872) LR 2 P & D 462; zob. szerzej: C. Rendell, *Law of Succession*, Palgrave, London 1997, s. 37; R.J. Scalise Jr, *Undue influence and the law of wills: a comparative analysis*, „Duke Journal of Comparative & International Law” 2008, vol. 19(1), s. 50–51; C. Spivack, *Why the Testamentary Doctrine of Undue Influence Should be Abolished*, „Kansas Law Review” 2010, vol. 58(2), s. 266.

³⁴ Zob. R. Croucher, *Mutual wills contemporary reflections on an old doctrine*, „Melbourne University Law Review” 2005, vol. 29, s. 390–411; Y.K. Liew, *Explaining the Mutual Wills Doctrine* [w:] B. Häcker, C. Mitchell, *Current Issues in Succession Law*, Bloomsbury, London 2016, s. 100. Szeroko: J.A. Cassidy, *Mutual Wills*, The Federation Press, Sydney 2000.

³⁵ Por. wyrok w sprawie *Birmingham v Renfrew* (1937) CLR 666; wyrok w sprawie *Re Cleaver* [1981] 1 WLR 939.

³⁶ Szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 153–155; A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 137–143. Zob. też A. Koziół, *Z pogranicza statutu spadkowego i statutu rozwiązania małżeństwa oraz statutu rozwiązania zarejestrowanego związku partnerskiego – uwagi na tle rozporządzenia spadkowego* [w:] M. Pazdan, J. Górecki (red.), *Nowe europejskie prawo spadkowe*, LEX, Warszawa 2015, s. 257.

darowizny *mortis causa* jest zawierana wtedy, gdy darczyńca przenosi na obdarowanego składnik majątku, jednak skuteczność takiej umowy jest uzależniona od tego, że darczyńca – obawiający się (w czasie dokonywania darowizny) rychłej śmierci – umrze³⁷. Przyjmuje się, że obawa śmierci u darczyńcy musi być przy tym realna, a nie wynikająca z subiektywnych jedynie przypuszczeń (związanych np. z nieuzasadnionymi lękami czy fobiami)³⁸. Większość składników majątkowych może stanowić przedmiot darowizny *mortis causa*. Kontrowersje judykatury budzi jednak możliwość objęcia darowizną *mortis causa* nieruchomości³⁹.

Prawo angielskie nie przewiduje literalnie instytucji niegodności dziedziczenia, funkcję tę spełnia jednak w praktyce tzw. *forfeiture rule*. Zasada ta unormowana jest aktualnie w *Forfeiture Act* 1982⁴⁰, a sprowadza się do ogólnego zakazu uzyskiwania przez osobę, która doprowadziła do śmierci innej osoby, jakichkolwiek korzyści majątkowych z tego faktu. W szczególności zatem wykluczonym jest, by osoba, której postępowanie skutkowało śmiercią spadkodawcy, mogła uzyskać przysporzenia ze spadku po nim. Pojęcie doprowadzenia do śmierci innej osoby na gruncie *forfeiture rule* rozumiane jest szeroko. Nie obejmuje ono jedynie umyślnego zabójstwa, lecz także nieumyślne spowodowanie śmierci, w tym również na skutek doprowadzenia do wypadku komunikacyjnego ze skutkiem śmiertelnym. Wykluczenie od dziedziczenia na mocy *forfeiture rule* rozciąga się na następców prawnych wykluczonego. Sekcja 2 *Forfeiture Act* 1982 dopuszcza jednak możliwość ograniczenia lub nawet wykluczenia skutków powyższej zasady na podstawie orzeczenia sądu, poza tymi przypadkami, gdy spadkobierca dopuścił się zabójstwa spadkodawcy⁴¹.

³⁷ Por. wyroki w sprawach *Re Craven's Estate* [1937] Ch. 423, *Re Dudman* [1925] Ch. 533; zob. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 321–323.

³⁸ Por. wyroki w sprawach *Re Miller* (1961) 105 Sol Jo 207, *Wilkes v Allington* [1931] 2 Ch. 104, *King v Chiltern Dog Rescue* [2015] WTLR 1225, *Re Lillingston* [1952] 2 All ER 184. Szerzej: C. Rendell, *Law of Succession*, *op. cit.*, s. 13–14.

³⁹ W wyroku w sprawie *Sen v Headley* [1991] Ch. 425 uznano, iż obdarowanie na wypadek śmierci nieruchomością jest dopuszczalne; orzeczenie to poddawane jest jednak krytyce. Zob. szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 142–143. Por. A. Braun, *Will-Substitutes in England and Wales*, [w:] A. Braun, A. Röthel (red.), *Passing Wealth on Death. Will-Substitutes in Comparative Perspective*, „Oxford Legal Studies Research Paper” 2016, vol. 39, s. 63.

⁴⁰ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1982/34/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁴¹ Szerzej: C. Rendell, *Law of succession*, *op. cit.*, s. 89–90; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 374–377; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*,

3.3 Ochrona osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem przysporzeń ze spadku

3.3.1. Rodzaj i charakter uprawnień przysługujących osobom bliskim spadkodawcy

Znana prawu angielskiemu szeroka – praktycznie nieograniczona swoboda testowania, określana jest niekiedy jako „kamień milowy” systemu *common law*⁴². Wpływ na takie ukształtowanie angielskiego prawa spadkowego w zakresie dziedziczenia testamentowego miały poglądy myślicieli oświeceniowych, w szczególności Johna Locke’a⁴³. Odwołując się do wynikających z naturalnego porządku rzeczy rodzicielskich zobowiązań zapewnienia dzieciom zaspokojenia potrzeb bytowych, Locke sformułował swoiste prawo dzieci do uzyskania majątku rodziców dla potrzeb swojego

---

op. cit., s. 257–259. Zob. też: C. Pyszny, *Aspekt porównawczy wykluczenia od dziedziczenia na przykładzie instytucji niegodności dziedziczenia* [w:] M. Nitkowski i in., *Vademecum spadkowe spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?*, „Zeszyt Naukowy Naukowego Koła Cywilistów”, Wrocław 2015, s. 116–117.

⁴² M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 244–263 i cytowana tam literatura; S. Grattan, H. Conway, *Testamentary Conditions in Restraint of Religion...*, *op. cit.*, s. 516. Szeroko o systemie dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 183–238; S. Ross, *Inheritance Act Claims*, 3rd edition, Sweet & Maxwell, London 2011; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler’s Family Provision*, 2nd edition, Professional Books Limited, 1984; K. Standley, *Family Law*, 5th edition, Palgrave Macmillan Law Masters, London 2006, s. 103–111; G. Douglas, *Family Provision and Family Practises – The Discretionary Regime of the Inheritance Act of England and Wales*, „Oñati Socio-Legal Series” 2014, vol. 4, no 2: *Wealth, Families and Death: Socio-Legal Perspectives on Wills and Inheritance*; M. Załucki, *Alimenty w miejsce zachowku? Uwagi na tle ochrony osób bliskich spadkodawcy w perspektywie rekodyfikacji polskiego prawa cywilnego* [w:] J. Łukasiewicz i in. (red.), *Prawo alimentacyjne. Zagadnienia materialne*, t. 2, Adam Marszałek, Toruń 2015; *idem*, *Protection of Family Provision Against Testamentary Dispositions in English Law. Recent Case of Ilott v Mitson On the Road to a Regime of Forced Heirship?*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2016, nr 1(18), s. 27–38; B. Sloan, *The Concept of Coupled Succession Law*, „Cambridge Law Journal” 2011, vol. 70(3), s. 623–648.

⁴³ Zob. M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 246; G. Parry, *John Locke, Political Thinkers*, vol. 8, Routledge, Hoboken 2013, s. 24, 40; S. Ziembicki, *Ze studiów nad myślą polityczną Johna Locke’a*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie” 2009, z. 2, s. 12 i cytowana tam literatura; R. Wojtyszyn, *Szkola prawa natury – od Hugona Grocjusza do Johna Locke’a*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyt Naukowy Studentów, Doktorantów i Pracowników Naukowych Uniwersytetu Wrocławskiego”, Wrocław, 2007, s. 59; M. Glover, *Freedom of Inheritance*, „Utah Law Review” 2017, vol. 2, s. 288.

utrzymania⁴⁴. Z kolei John Stuart Mill wyrażał przekonanie o wolnej woli człowieka, która co do zasady nie powinna być krępowana⁴⁵. Ukształtowany na fundamencie powyższych poglądów system prawny zakładał więc istnienie szerokiej swobody testowania, mogącej podlegać ograniczeniu jedynie z uwagi na konieczność zapewnienia pewnej ochrony majątkowej osobom najbliższym zmarłego⁴⁶.

W celu realizacji powyższego założenia angielski ustawodawca uchwalił ustawę ustanawiającą na rzecz osób bliskich spadkodawcy uprawnienie do uzyskania pewnych świadczeń ze spadku o charakterze alimentacyjnym. U podstaw tych rozwiązań legislacyjnych leży założenie aksjologiczne, że swoboda testowania powinna być ograniczona jedynie poprzez wprowadzenie systemu dyskrecjonalnej władzy sędziego (*discretionary adjustive power*)⁴⁷. W angielskim prawie spadkowym osobom bliskim spadkodawcy nie przysługuje uprawnienie do uzyskania odpowiedniej części majątku spadkowego w naturze lub też jego surogatu pieniężnego, jak to ma miejsce w systemach rezerwy i zachowku; istnieje natomiast możliwość wystąpienia do sądu z roszczeniem o przyznanie dyskrecjonalnie określonych świadczeń (tzw. *family provision*), jeśli osoba uprawniona nie uzyskała odpowiedniego przysporzenia ze spadku na podstawie ustawy lub testamentu (lub obu tych porządków dziedziczenia).

Aktualne regulacje dotyczące uprawnień majątkowych pozostałych przy życiu osób bliskich spadkodawcy są objęte *Inheritance (Provision*

⁴⁴ A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 253; L. Kendrick, *The Lockean Rights of Bequest and Inheritance*, „Legal Theory” 2011, vol. 17, issue 2, s. 150–152; R. Lamb, *The power to bequeath*, „Law and Philosophy” 2014, vol. 33, s. 637.

⁴⁵ J.S. Mill, *On Liberty*, Batoche Books, Kitchener 2001, s. 13; A. Plichta, *Koncepcja wolności Johna Stuarta Milla* [w:] Ł. Machaj i in. (red.), *Varia Doctrinalia*, WPAiE UWr, Wrocław, 2012, s. 85–86; K. Aksiuto, *Ile pluralizmu w liberalizmie? John Stuart Mill i Isaiah Berlin*, „Annales UMCS. Sectio K: Politologia” 2016, vol. 23, nr 2, s. 84–85; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 246; A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 254. Zob. też. R. Lamb, *The power to bequeath, op. cit.*, s. 635–636; K. Green, *The Englishwoman's Castle – Inheritance And Private Property Today*, „Modern Law Review” 1988, vol. 51(2), s. 188.

⁴⁶ Szeroko o poglądach filozoficznych leżących u podstaw ograniczeń swobody testowania w systemach *common law*: R. Croucher, *How free is free? Testamentary Freedom and the Battle between 'Family' and 'Property'*, „Australian Journal of Legal Philosophy” 2012, vol. 37, s. 9–27.

⁴⁷ Por. rozważania prawne Sąd Najwyższego w szeroko omówionym w niniejszej pracy orzeczeniu *Illott v Blue Cross and others* [2017] UKSC 17, s. 30–32.

for Family and Dependants) Act 1975⁴⁸, który wszedł w życie 1 kwietnia 1976 r. Rozwiązania legislacyjne zawarte w przedmiotowej ustawie stanowią przeniesienie na grunt normatywny koncepcji przyjętych w szczególności w dwóch raportach *Law Commission* z 1973 i 1974 r.⁴⁹ Z kolei w wyroku w sprawie *Re Coventry*⁵⁰ wyjaśniono, iż z zastrzeżeniem uprawnień sądu, wyznaczanych ramami ustawy *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, testator posiada pełną swobodę testowania. Podobnie w wyroku w sprawie *Fielden v Cunliffe*⁵¹ wskazano, że spadkodawca ma swobodę rozrządzenia spadkiem na wypadek śmierci, o ile jednak zapewni właściwe zabezpieczenie pozostałemu przy życiu małżonkowi. Podkreślenia wymaga, że *Civil Partnership Act 2004*⁵², który wszedł w życie 5 grudnia 2005 r., zrównał uprawnienia osób pozostających w związkach partnerskich z małżonkami. Gruntowna reforma angielskiego prawa spadkowego dokonana została w *Inheritance and Trustees Powers Act 2014*⁵³, w istotnym zakresie modyfikując również funkcjonujący system ochrony osób bliskich zmarłego.

Przed wejściem w życie *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* regulacje dotyczące ochrony osób najbliższych zmarłego ujęte były w *Inheritance (Family Provision) Act 1938*⁵⁴. Na gruncie tam-

⁴⁸ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/63> [dostęp: 31.03.2020].

⁴⁹ *Law Commission* jest ciałem doradczym powołanym przez Parlament w celu analizowania prawa angielskiego i proponowania zmian legislacyjnych. Por. <https://www.lawcom.gov.uk/about> [dostęp: 31.03.2020]. Zob. szerzej: E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 22–30; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 184. Zob. też. E.T. High, *The Tension between Testamentary Freedom and Parental Support Obligations: a Comparison between the United States and Great Britain*, „Cornell International Law Journal” 1984, vol. 17(2), s. 323–326; R. Schaul-Yoder, *British Inheritance Legislation: Discretionary Distribution at Death*, „Boston College International and Comparative Law Review” 1985, vol. 8(1), s. 210–217; S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 4.

⁵⁰ Wyrok w sprawie *Re Coventry* [1980] Ch. 461. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 166.

⁵¹ Wyrok w sprawie *Fielden v Cunliffe* [2006] 1 FLR 745. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 166.

⁵² Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁵³ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/16/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁵⁴ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/7/schedule/12/crossheading/the-inheritance-family-provision-act-1938/enacted> [dostęp: 31.03.2020]. Szeroko na temat *Inheritance (Family Provision) Act 1938*: P.M. Bromley, *Family Law*, 4th edition, Not Avail, London 1971, s. 508–517.

tych przepisów jedynie wąski krąg osób bliskich zmarłego (tj. małżonek, jego niezamężne córki, małoletni synowie i dorosłe dzieci – pełnoletni synowie i zamężne córki, które z racji niepełnosprawności umysłowej lub fizycznej nie byłyby w stanie samodzielnie się utrzymać) mógł wystąpić do sądu z powództwem o wydanie dyskrejonalnego orzeczenia w przedmiocie przyznania świadczeń o charakterze alimentacyjnym z majątku spadkowego⁵⁵. W obecnym stanie prawnym również i gama możliwych do uzyskania przez uprawnionego korzyści z majątku spadkowego jest szersza niż pod rządami *Inheritance (Family Provision) Act 1938*. Ustawa z 1975 r. wprowadziła także regulacje pozwalające zapobiegać skutkom prawnym darowizn dokonanych przez spadkodawcę z pokrzywdzeniem osób mu bliskich⁵⁶.

W prawie angielskim występują także specyficzne instytucje prawne, na których podstawie osoby bliskie spadkodawcy mogą poszukiwać ochrony w przypadku, gdy dyspozycje spadkowe zmarłego nie są dla nich korzystne. Są to *constructive trust* oraz *proprietary estoppel*⁵⁷.

Constructive trust to ustanowienie przez sąd stosunku powiernictwa w odniesieniu do danego składnika majątkowego w celu ochrony interesów osoby, która została w sposób niesprawiedliwy pozbawiona praw do niego. Jeżeli właściciel rzeczy włada nią w taki sposób, że krzywdzi tym inną osobę, to sąd może nakazać właścicielowi, aby postępował tak, jak gdyby owa rzecz była przedmiotem powiernictwa. Celem tego środka prawnego jest pozbawienie właściciela pełnego władztwa nad rzeczą po to, by zagwarantować ochronę praw innej osoby. Oznacza to więc, że *constructive trust* jest ustanawiany wbrew woli zainteresowanego⁵⁸,

⁵⁵ Szerzej: E.L.G. Tyler, R. D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 18–22.

⁵⁶ R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 184; A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 258–259; G. Douglas, *Family Provision and Family Practises...*, *op. cit.*, s. 227.

⁵⁷ Szerzej: M. Zachariasiewicz, *Trust w praktyce polskich sądów i notariatu*, „Rejent” 2004, nr 3–4, s. 243–244; A. Stępkowski, *Trusts. a comparative study*” Maurizio Lupoi, *Cambridge 2000* [recenzja], „Zeszyty Prawnicze” 2002, nr 2/1, s. 187; C. Rendell, *Law of Succession*, *op. cit.*, s. 275; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 114–120; A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 55–57.

⁵⁸ Y. Khai Liew, *Reanalysing institutional and remedial constructive trusts*, „Cambridge Law Journal” 2016, vol. 75(3), s. 528–549; M. Zachariasiewicz, *Trust w praktyce polskich sądów i notariatu*, *op. cit.*, s. 243–244; A. Stępkowski, „Trusts. A comparative study”..., *op. cit.*, s. 186–187.

w szczególności konstrukcja ta może stanowić środek ochrony nieformalnego partnera zmarłego, np. w sytuacji gdyby konkubent, będący właścicielem nieruchomości, podjął działania zmierzające do takiego rozrządzenia nią (również w drodze testamentu), że doszłoby do pozbawienia pozostałego przy życiu partnera nie mającego formalnego tytułu do nieruchomości, lecz faktycznie tam zamieszkującego, to wówczas sąd może tę nieruchomość objąć trustem sędziowskim. W takim przypadku na właściciela nałożone zostaje powiernictwo obejmujące zobowiązanie do działania w interesie konkubenta niebędącego właścicielem⁵⁹.

Z kolei *proprietary estoppel* ma na celu zapewnienie realizacji zasad słuszności⁶⁰. Istotą *proprietary estoppel* jest niedopuszczalność następczego kwestionowania oświadczeń składanych „na przyszłość”. Dotyczy to przede wszystkim obietnic przeniesienia uprawnień do rzeczy, które to oświadczenia nie mają charakteru umów ani nie bazują na przyjętych zwyczajach⁶¹. Takie obietnice nie kreują formalnego roszczenia do rzeczy, jest jednak słusznym branie ich pod uwagę, gdy dana osoba, w zaufaniu do uzyskanej obietnicy, podejmowała określone działania, których skutkiem jest szkoda po jej stronie. Aby konstrukcja *proprietary estoppel* mogła być zastosowana, muszą zostać spełnione łącznie szereg warunków. Po pierwsze względem uprawnionego zostało złożone oświadczenie, że w przyszłości uzyska on określone przysporzenie majątkowe. Po drugie uprawniony wierzył temu oświadczeniu. Po trzecie licząc (w zaufaniu do złożonego mu oświadczenia) na to, iż uzyska określoną korzyść (np. że zostanie ustanowiony spadkobiercą w testamencie czy też że zostanie mu zapisany w testamencie określony składnik majątku), uprawniony ponosi w rzeczywistości szkodę. Szkoda musi być przy tym znacząca (na przykład wynikająca z nieodpłatnej, wieloletniej pracy na rzecz osoby, która złożyła takie oświadczenie)⁶². Zarzut *proprietary estoppel* może zatem

⁵⁹ P. Stec, *O anglosaskim i kontynentalnym rozumieniu powiernictwa*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2003, vol. 1, s. 14.

⁶⁰ Szerzej: J. Halberda, *Angielska doktryna promissory estoppel a polska klauzula nadużycia prawa*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, nr 7(2), s. 398; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 117; F. Barlow i in., *Williams on Wills, op. cit.*, s. 121.

⁶¹ A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 55.

⁶² Zob. A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta spadkodawcy w prawie szkockim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2018, R. XXVII, z. 1, s. 138–139.

podnieść osoba, która doznała szkody przez to, że uzyskawszy obietnicę otrzymania określonego przysporzenia majątkowego, w zaufaniu do powyższego podjęła określone istotne przedsięwzięcie, jednakże ostatecznie przysporzenia tego nie uzyskała⁶³. Innymi słowy, chodzi o sytuacje, w których dana osoba angażuje się w określone działania na rzecz kogoś innego, przyrzekającego jej określone korzyści, lecz mimo tego zaangażowania nie uzyskuje przyobiecanego jej przysporzenia⁶⁴. Przyjęcie przez sądy linii orzeczniczej przyjmującej dopuszczalność powołania się na doktrynę *proprietary estoppel* także w przypadku śmierci osoby, która nie dotrzymała złożonego wcześniej przyrzeczenia, zainicjował wyrok w sprawie *Re Basham*⁶⁵. Dzięki konstrukcji *proprietary estoppel* ochronę uzyskują te osoby, które podjęły pewne decyzje życiowe w uzasadnionym, choć w rzeczywistości błędnym przekonaniu, że złożona im obietnica zostanie spełniona, co skutkowało powstaniem po ich stronie uszczerbku majątkowego⁶⁶, przy czym przedmiot obiecane przysporzenia powinien

⁶³ Zob. R. Pearce i in., *The Law of Trusts and Equitable Obligations*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 340–341.

⁶⁴ Zob. A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta spadkodawcy w prawie szkockim*, *op. cit.*, s. 138–139.

⁶⁵ Wyrok w sprawie *Re Basham* [1986] 1 WLR 1498. W omawianej sprawie wnioskodawczyni była pasierbicą zmarłego. Za życia swojego ojczyma wnioskodawczyni pomagała mu w prowadzeniu działalności biznesowej przez okres ok. 30 lat, nie uzyskując za to wynagrodzenia; dodatkowo, tak jak jej mąż, przekazała część swoich środków finansowych na remonty domu zmarłego. Wnioskodawczyni została przekonana przez ojczyma, by nie przeprowadzała się, gdyż jego majątek zostanie jej przekazany. Ojczym wnioskodawczyni zmarł jednak nie sporządziwszy testamentu, zaś spadek po nim przypadł jego krewnym. Dzięki roszczeniu opartemu na konstrukcji *proprietary estoppel* cały spadek przypadł jednak wnioskodawczyni, jednakże w wyroku w sprawie *Taylor v Dickens* [1998] 1 FLR 806 sąd uznał za bezzasadne roszczenie mężczyzny, który był ogrodnikiem spadkodawczyni, a któremu miała ona obiecać swój dom. Spadkodawczyni pierwotnie sporządziła korzystny dla niego testament, po pewnym czasie zmieniła jednak jego postanowienia i uczyniła na rzecz ogrodnika jedynie nieznaczny zapis. Sąd przyjął, że spadkodawczyni mogła skutecznie zmienić swój testament, nie zostało bowiem udowodnione, że zmarła obiecała ogrodnikowi, że nie zmieni dokonanych na jego rzecz rozrządzeń testamentowych. Por. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 55–56; C. Rendell, *Law of Succession*, *op. cit.*, s. 17–18; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 115–117.

⁶⁶ Por. wyrok w sprawie *Thorner v Major* [2009] 1 WLR 776. Wyrok zapadł na gruncie stanu faktycznego, w którym powód codziennie, przez ok. 30 lat, pracował bez wynagrodzenia na farmie kuzyna swojego ojca. Powód założył na podstawie całokształtu zdarzeń, że gdy jego krewny umrze, farma stanie się jego własno-

być określony w sposób pozwalający na jego identyfikację⁶⁷. Podkreśla się, że sąd powinien swoim rozstrzygnięciem przywrócić jedynie elementarną sprawiedliwość (*minimum equity*)⁶⁸.

3.3.2. Katalog osób uprawnionych

W obecnym stanie prawnym krąg osób uprawnionych do złożenia do sądu wniosku o przyznanie im świadczeń w trybie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* ukształtowany jest następująco:

1. małżonek⁶⁹ albo cywilny partner zmarłego;
2. były małżonek lub były cywilny partner zmarłego, jeśli nie wstąpił on w kolejny związek małżeński lub związek partnerski;
3. dziecko zmarłego;
4. tzw. dziecko rodziny, czyli osoba (niebędąca dzieckiem zmarłego), względem której spadkodawca realizował rolę rodzica i traktował ją jak swoje dziecko, w związku z małżeństwem lub związkiem partnerskim spadkodawcy, lub innym związkiem rodzinnym;
5. każda osoba (niewymieniona we wcześniejszych punktach), która bezpośrednio przed śmiercią zmarłego pozostawała na jego utrzymaniu (w całości albo w części).

Jeżeli śmierć spadkodawcy nastąpiła po 1 stycznia 1996 r., to wnioskodawcą w sprawie może być również konkubent spadkodawcy. Konkubentem w rozumieniu ustawy jest osoba, która przez pełny okres dwóch lat, przypadający bezpośrednio przed śmiercią zmarłego, żyła z nim w tym samym gospodarstwie domowym, jak małżonek lub partner cywilny.

ścią. Zmarły mężczyzna sporządził na korzyść powoda testament, jednak później zniszczył go i nie sporządził już kolejnego. Nie złożył przy tym powodowi wprost obietnicy, że zapisze mu farmę, ale z jego zachowań można było rozsądnie wnioskować, że pracujący tu krewny zostanie po jego śmierci właścicielem gospodarstwa. Sąd ocenił, że wystarczającym w doktrynie *proprietary estoppel* jest, by oświadczenia były wystarczająco jednoznaczne (*clear enough*), a to zależy w dużej mierze od kontekstu sytuacyjnego sprawy. Zob. też. J. Mee, *The limits of proprietary estoppel: Thorner v Major*, „Child and Family Law Quarterly” 2009, vol. 21(3).

⁶⁷ Taki pogląd wyrażono w szczególności w wyroku w sprawie *Layton v Martin* [1986] 2 FLR 227; por. A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 55.

⁶⁸ *Ibidem*; wyrok w sprawie *Crabb v Arun D.C.* [1976] Ch. 179 at 198. CA; J. Mowbray i in., *Lewin on Trusts, op. cit.*, s. 330.

⁶⁹ Niezależnie, czy małżeństwo miało charakter różnopłciowy czy jedнопłciowy.

Na wnioskodawcy spoczywa ciężar wykazania, że spełnia on podmiotowe przesłanki uprawniające do wystąpienia z roszczeniem z tytułu *family provision*. Osoba związana ze zmarłym wężem małżeńskim lub pozostająca z nim w związku partnerskim, jak również dziecko zmarłego mogą wykazać tę okoliczność poprzez załączenie do wniosku stosownych dokumentów urzędowych⁷⁰. Może się przy tym okazać, że wnioskodawca powinien zaprezentować sądowi również dokumenty urzędowe potwierdzające rozwiązanie poprzednich związków formalnych w celu wykazania, że sformalizowany związek zawarty ze spadkodawcą był ważny, a tym samym wnioskodawcy przysługuje status wdowy/wdowca lub pozostałego przy życiu partnera cywilnego bądź też status byłego małżonka/byłego partnera cywilnego (o ile taka osoba nie wstąpiła w kolejny sformalizowany związek). Z kolei dla oceny, czy wnioskodawcy przysługuje status konkubenta zmarłego, nieodzowne mogą okazać się dokumenty wskazujące na okoliczność wspólnego mieszkania⁷¹.

Na podstawie Sekcji 1(1)(a) *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* do kręgu wnioskodawców należy w pierwszej kolejności małżonek lub partner cywilny spadkodawcy. Przed 5 grudnia 2005 r., tj. przed wejściem w życie *Civil Partnership Act 2004*, uprawnienie przysługiwało jedynie żonie lub mężowi zmarłego. W obecnym stanie prawnym, od wejścia w życie *Marriage (Same Sex Couple) Act 2013*⁷², małżeństwo może być zawarte również przez osoby tej samej płci⁷³. Do powyższej kategorii zalicza się również małżonków, którzy zawarli związek małżeński poza Anglią i Walią, jeśli w świetle angielskiego prawa takie małżeństwo jest uznawane za ważne. W szczególności za takie uznaje się małżeństwa zawarte w formie przewidzianej prawem państwa, w którym zdarzenie to nastąpiło⁷⁴. Należący do tej kategorii uprawnionych wnioskodawca powinien wykazać przed sądem, zgodnie ze spoczywającym na nim ciężarem dowodu, że był małżonkiem lub cywilnym partnerem zmarłego w dacie

⁷⁰ W przypadku osób, które pozostawały cywilnymi partnerami w rozumieniu *Civil Partnership Act 2004*, są to dokumenty urzędowe – *civil partnership schedule*.

⁷¹ Szerzej: S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 37–38, 43.

⁷² Zob. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/30/contents/enacted> [dostęp: 31.03.2020]. Zob. sekcję 1(1) tej ustawy.

⁷³ Zob. też M. Butrymowicz, P. Kroczyk, *Angielskie prawo rodzinne. Wprowadzenie*, Wyd. KUL, Lublin 2015, s. 82–83.

⁷⁴ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 38.

jego śmierci⁷⁵. W prawie angielskim, oprócz małżeństwa ważnie zawartego w świetle przepisów prawa (w szczególności *Matrimonial Causes Acts 1973*⁷⁶), istnieją także małżeństwa mogące podlegać unieważnieniu (*voidable marriage*) – przy czym dopóki ono nie nastąpi, dopóty traktowane są one jako ważne – a także małżeństwa nieważne (*void marriage*), uznawane przez prawo za niezawarte⁷⁷. Jednocześnie od małżeństwa nieważnego (*void*) należy odróżnić małżeństwo nieistniejące, jeśli związek był zawierany dla pozorów (zabawy), a ceremonia zaślubin nie miała formalnego charakteru. Takie związki określane są w prawie angielskim jako *non-marriage*⁷⁸. Jeśli sformalizowany związek mógłby zostać unieważniony (*voidable*), lecz do jego unieważnienia nie doszło, to małżonek spadkodawcy zachowuje uprawnienia przysługujące mu na gruncie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*. Stosownie do sekcji 25(4) ustawy, jeśli małżeństwo było w świetle prawa nieważne (*void*), lecz owdowiały małżonek zawarł je w dobrej wierze, wówczas również przysługuje mu roszczenie z tytułu *family provision*, chyba że doszło do rozwiązania lub unieważnienia tego związku małżeńskiego lub gdy wnioskodawca (owdowiały małżonek) wstąpił w kolejny związek małżeński jeszcze za życia spadkodawcy. Jeśli natomiast wnioskodawca nie

⁷⁵ Por. wyroki w sprawach *Re Peete* [1952] 2 All ER 599, *Re Watkins* [1953] 1 WLR 1323.

⁷⁶ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18> [dostęp: 31.03.2020]. Zob. zwłaszcza sekcje 11 i 12 tej ustawy.

⁷⁷ Katarzyna Bagan-Kurluta określa małżeństwa nieważne (*void*) jako zawarte z pogwałceniem „[...] tak istotnego warunku (przesłanki) zawarcia małżeństwa, że skutkuje to uznaniem małżeństwa za nieważne (*void*) i nierodzące skutków prawnych od początku”; z kolei małżeństwa unieważnialne (*voidable*) to takie, „[...] w których naruszenie przesłanek zawarcia małżeństwa daje legitymację do jego unieważnienia tylko małżonkom [...]. Są ważne do momentu ich unieważnienia (anulowania), zatem orzeczenie nie wywołuje skutku retrospektywnego”; K. Bagan-Kurluta, *Sprawy rodzinne w polsko-brytyjskim obrocie prawnym*, Trans Humana, Białystok 2012, s. 107; por. S. Barry i in., *Family Law in Practice*, 8th edition, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 53; B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania ze względu na ochronę interesów osób bliskich. Uwagi na tle wybranych systemów common law* [w:] M. Butrymowicz, P. Kroczek i in. (red.), *Prawne i ekonomiczne aspekty migracji*, WN UPJP2, Kraków 2016, s. 96–97; K. Standley, *Family Law*, *op. cit.*, s. 34–37; M. Butrymowicz, P. Kroczek, *Angielskie prawo rodzinne...*, *op. cit.*, s. 82.

⁷⁸ Odnośnie nieważności małżeństwa: K. Bagan-Kurluta, *Sprawy rodzinne...*, *op. cit.*, s. 114–115; K. Standley, *Family Law*, *op. cit.*, s. 26–29; M. Butrymowicz, P. Kroczek, *Angielskie prawo rodzinne...*, *op. cit.*, s. 81 i nast.

wykaże przed sądem, że zawarł ze zmarłym związek małżeński, nie może domagać się przyznania mu świadczeń na podstawie *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, regulacje ustawowe nie odnoszą się bowiem do małżeństw nieistniejących (*non-marriage*). Takie zapatrywanie wyrażono w szczególności w wyroku w sprawie *Gandhi v Patel & Ors*⁷⁹.

W judykaturze nie wykluczono możliwości wystąpienia z roszczeniem z tytułu *family provision* w przypadku małżonków w związkach poligamicznych. W wyroku w sprawie *Re Sehota, Surjit Kaur v Gian Kaur* przyjęto, że jeśli małżeństwo poligamiczne było ważne w świetle prawa angielskiego, to małżonek, który przeżył spadkodawcę-bigamistę, mógł, powołując się na powyższą regulację – domagać przyznania mu świadczeń z tytułu *family provision*⁸⁰. Obecnie jednak wszystkie małżeństwa zawierane w Wielkiej Brytanii są monogamiczne⁸¹.

Z roszczeniem z tytułu *family provision* wystąpić może także małżonek spadkodawcy w trakcie rozwodu, jeśli sąd w sprawie o rozwód nie wydał ostatecznego wyroku, tzw. *decree absolute*, choćby zapadło już orzeczenie wstępne w tym przedmiocie (tzw. *decree nisi*)⁸². Jeżeli małżonek spadko-

⁷⁹ Wyrok w sprawie *Gandhi v Patel & Ors* [2001] EWHC Ch 473. W sprawie tej sąd ustalił, że para Hindusów (wnioskodawczyni i spadkodawca), biorąc udział w hinduskiej ceremonii zaślubin w Anglii, nie wstąpiła w związek małżeński. Akt zaślubin nie miał charakteru ważnej czynności prawnej, gdyż podczas ceremonii nie zostały spełnione prawne wymogi zawarcia małżeństwa. Związek wnioskodawczyni i jej zmarłego partnera należało uznać za tzw. *non-marriage*. Sąd podkreślił, że istnieje znacząca różnica pomiędzy małżeństwem nieważnym (*void*) a nieistniejącym (*non-marriage*). Szerzej: S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 39; por. K. Bagan-Kurluta, *Sprawy rodzinne...*, *op. cit.*, s. 114.

⁸⁰ Wyrok w sprawie *Re Sehota, Surjit Kaur v Gian Kaur* [1978] 3 All ER 385; [1978] 1 WLR 1506. Szerzej: E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 52–53. Zob. też S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 38.

⁸¹ K. Bagan-Kurluta, *Sprawy rodzinne...*, *op. cit.*, s. 73, 89–90.

⁸² Por. wyrok w sprawie *Bheekhun v Williams* [1999] 2 FLR 229. W prawie angielskim wyrok rozwodowy wydawany jest w dwóch etapach: jako *decree nisi* i *decree absolute*. *Decree nisi* jest ogłaszany w sprawie o rozwód, jeśli zaszły okoliczności uzasadniające orzeczenie o zakończeniu małżeństwa stron przez rozwód, a także gdy określona została podstawa orzeczenia o rozwodzie. Jeśli strony nie sprzeciwia się wydaniu *decree nisi*, to po 6 tygodniach wydawany jest *decree absolute* i wraz z jego wydaniem orzeczenie o rozwodzie staje się ostateczne. Por. M. Butrymowicz, P. Kroczek, *Angielskie prawo rodzinne...*, *op. cit.*, s. 118–119; K. Bagan-Kurluta, *Sprawy rodzinne...*, *op. cit.*, s. 153–156. O historii prawa w odniesieniu do instytucji rozwodu w Anglii szeroko: *eadem*, *Rozwody w Anglii, krótka historia*

dawcy (lub jego partner cywilny), który w dacie śmierci pozostawał z nim w formalnym związku, w dacie późniejszej wstąpi w związek małżeński (już w toku postępowania o przyznanie mu *family provision*), to nie traci statusu osoby spełniającej kryterium podmiotowe, o którym mowa w sekcji 1(1)(a) ustawy – istotny jest bowiem stan w dacie śmierci spadkodawcy⁸³. W jurysprudencji zwraca się jednak uwagę, że w takim przypadku szanse na uzyskanie korzystnego dla wnioskodawcy rozstrzygnięcia sądu na gruncie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* mogą okazać się znacznie ograniczone⁸⁴. Do omawianej kategorii zalicza się również małżonek spadkodawcy, który pozostawał w dacie śmierci zmarłego w formalnej z nim separacji (*judicially separated spouse*). Jeśli jednak wobec małżonków orzeczono o formalnej separacji, która trwała w dacie śmierci spadkodawcy, to wówczas okoliczność ta co do zasady będzie miała znaczenie przy ocenie zasadności roszczenia i ustaleniu wysokości świadczenia z tytułu *family provision*.

Na mocy sekcji 1(1)(b) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* wniosek o przyznanie świadczeń z tytułu *family provision* może być zgłoszony także przez byłego małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy, jeśli nie zawarł on kolejnego związku małżeńskiego lub partnerskiego. W sekcji 25 omawianej ustawy wyjaśniono, że byłym małżonkiem (*former spouse*) w rozumieniu ustawy jest osoba, której małżeństwo ze spadkodawcą uległo rozwiązaniu lub zostało unieważnione za życia spadkodawcy, zaś orzeczenie w tym przedmiocie zostało wydane przez sąd na terenie Wysp Brytyjskich bądź w innym kraju, którego orzeczenia są uznawane za ważne w świetle prawa angielskiego. Analogicznie za byłego partnera cywilnego w rozumieniu *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* poczytuje się osobę, której związek partnerski został rozwiązany lub unieważniony przez sąd na terenie Wysp Brytyjskich bądź w innym kraju, którego orzeczenia są uznawane za ważne w świetle prawa angielskiego. Wykluczonym jest zarazem uznanie osoby

---

sekularyzacji małżeństwa, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2012, vol. 12, no. 1, s. 191–202.

⁸³ B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania...*, op. cit., s. 95–96 i cytowana tam literatura. Por. wyrok w nowozelandzkiej sprawie *Bailey v Public Trustee* [1960] NZLR 741, powołane za: E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, op. cit., s. 52.

⁸⁴ Por. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, op. cit., s. 52.

za byłego małżonka lub byłego partnera cywilnego spadkodawcy, jeśli osoba ta wstąpiła przed śmiercią spadkodawcy w kolejny sformalizowany związek. Na podstawie sekcji 25(4) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* za ponowny związek małżeński lub ponowny związek partnerski uznaje się również związek dotknięty wadami prawnymi (*void, voidable*).

Przewidziana została możliwość wyłączenia uprawnień byłego małżonka lub byłego partnera cywilnego spadkodawcy z tytułu *family provision*. W świetle sekcji 15 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* przy orzekaniu rozvodu, ustalenia nieważności małżeństwa lub separacji sądowej, a nawet w późniejszym czasie sąd może, na wniosek któregośkolwiek z małżonków, wyłączyć uprawnienie drugiego do wystąpienia z wnioskiem w trybie sekcji 2 ustawy. Sekcja 15ZA ustawy przewiduje analogiczne rozwiązanie odnoszące się do osób pozostających w związkach partnerskich. Warty podkreślenia jest, że w świetle powołanych regulacji możliwość wyłączenia na gruncie sekcji 15 ustawy uprawnień byłego małżonka lub byłego cywilnego partnera z tytułu *family provision* zastrzeżona jest tylko do tych przypadków, gdy sąd uzna to za słuszne. Pojęcie to wyjaśnione zostało w szczególności w wyroku w sprawie *Whiting v Whiting*⁸⁵. Sąd zwrócił wówczas uwagę, że dla wyłączenia wskazanego uprawnienia koniecznym jest, by inna osoba dysponowała roszczeniem „silniejszym moralnie” od roszczenia byłego małżonka. Sąd nie może natomiast pozbawić byłego małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy uprawnień z tytułu *family provision*, jeżeli nie zostaną wykazane szczegółowe podstawy dla wydania takiego rozstrzygnięcia⁸⁶. W wyroku w sprawie *Cameron v Treasury Solicitor*⁸⁷ zaznaczono jednak, że w przypadku zakończenia związków formalnych zasadą jest rozstrzygnięcie o wyłączeniu możliwości dochodzenia roszczeń na gruncie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* (tzw. *clean break*). Natomiast nawet jeśli w orzeczeniu kończącym związek małżeński lub partnerski nie zawarto takiego zastrzeżenia, nie oznacza to automatycznie, że roszczenie byłego małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy, wytaczane w oparciu o *Inheritance (Provision for Family and*

⁸⁵ Wyrok w sprawie *Whiting v Whiting* [1988] 2 All ER 275, CA.

⁸⁶ Zob. A. Borkowski, *Textbook on succession*, op. cit., s. 261.

⁸⁷ Wyrok w sprawie *Cameron v Treasury Solicitor* [1996] 2 FLR 716, CA.

Dependants) Act 1975, zasługuje na uwzględnienie⁸⁸. W orzecznictwie zauważono zarazem, że faktycznie liczba spraw, w których żądanie byłego małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy z tytułu *family provision* podlega uwzględnieniu, nie jest znaczna. Jest to skutek tego, że rozliczenia finansowe rozwodzących się małżonków dokonywane są z reguły w związku z rozwodem. Ponadto sąd orzekający w sprawie o rozwód jest władny wydać odpowiednie zarządzenia z uwagi na swoją szeroką władzę w tym zakresie. Takie żądanie mogłoby natomiast być uwzględnione, gdyby po rozwodzie małżonków doszło do znaczącej zmiany okoliczności. Na powyższy niuans zwrócono uwagę w wyroku w sprawie *Re Fullard*⁸⁹. Z kolei w orzeczeniu w sprawie *Barass v Harding*⁹⁰ sąd podkreślił, że skoro po rozwodzie, który miał miejsce wiele lat wcześniej, małżonkowie zawarli porozumienie, na mocy którego uregulowali swoje sprawy finansowe, to brak było podstaw do uznania, że wnioskodawczynie mogła uzyskać jakiegokolwiek świadczenie z majątku spadkowego.

W świetle sekcji 1(1)(c) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* dzieckiem zmarłego jest zarówno dziecko pochodzące z formalnego, jak i nieformalnego związku (*illegitimate child*), dziecko adoptowane, a także dziecko poczęte w dacie śmierci zmarłego⁹¹. Za dzieci w rozumieniu przepisów tej ustawy uznaje się też potomstwo poczęte w ramach sztucznych procedur zapłodnienia (sekcja 54 *The Human Fertilisation and Embryology Act 2008*⁹²). Nie można jednak uznać za dziecko spadkodawcy osoby, w stosunku do której zmarły był biologicznym rodzicem, jeśli została ona adoptowana przez inną osobę, co wynika z regulacji sekcji 67 *Adoption and Children Act 2002*⁹³. Powyższe odnosi się również do adopcji zagranicznej, jeśli jest ona uznawana na gruncie prawa

⁸⁸ Zob. szerzej A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 261.

⁸⁹ Wyrok w sprawie *Re Fullard* [1981] 2 All ER 796. Zob. też: C. Rendell, *Law of Succession, op. cit.*, s. 243–244.

⁹⁰ Wyrok w sprawie *Barass v Harding* [2000] EWCA Civ 521.

⁹¹ Jako przykład postępowania, w którym pogrobowiec dochodził przyznania świadczenia z tytułu *family provision*, można wskazać wydaną jeszcze w poprzednim stanie prawnym sprawę *Re Trott* [1958] 1 WLR 604; [1958] 2 All ER 296; zob. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision, op.cit.*, s. 59.

⁹² Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/contents> [dostęp: 31.03.2020]. Szerzej: K. Bagan-Kurluta, *Sprawy rodzinne...*, *op. cit.*, s. 172–185.

⁹³ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/38/contents> [dostęp: 31.03.2020].

angielskiego⁹⁴. W sprawie *Re Collins*⁹⁵ dziecko spadkodawcy (wnioskodawca) zostało adoptowane już po śmierci spadkodawcy, ale przed złożeniem do sądu wniosku o przyznanie mu świadczeń z tytułu *family provision*. Sąd uznał, że dziecko zmarłego bezpowrotnie utraciło prawo do dochodzenia swoich roszczeń na podstawie *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975*⁹⁶.

Zarówno wiek, jak i stan cywilny dziecka spadkodawcy pozostają irrelevantnie dla jego przynależności do tej kategorii osób formalnie uprawnionych do ubiegania się o świadczenie z tytułu *family provision*, niemniej tego rodzaju okoliczności mogą mieć istotne znaczenie dla oceny zasadności merytorycznej roszczenia, przede wszystkim wówczas gdy takie osoby są w stanie utrzymać się samodzielnie⁹⁷. W wyroku w sprawie *Re Callaghan*⁹⁸ podkreślono, iż za dziecko w rozumieniu omawianego aktu prawnego uznać należy również osoby dorosłe, gdyż brak jest podstaw do ograniczenia stosowania regulacji ustawowych wyłącznie do dzieci niepełnoletnich lub też zależnych od spadkodawcy w chwili śmierci. Nie uznaje się za dzieci zmarłego jego pasierbów⁹⁹.

Na gruncie sekcji 1(1)(d) *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* wnioskodawcą może być dziecko rodziny (*child of the family*), a więc osoba, która nie jest dzieckiem spadkodawcy, ale która była traktowana przez zmarłego jako jego dziecko w związku z pozostawaniem przez spadkodawcę w związku małżeńskim lub partnerskim w jakimkolwiek okresie czasu albo w związku z istnieniem innej relacji, w której zmarły pełnił w stosunku do tej osoby rolę rodzica¹⁰⁰. Z kategorii

⁹⁴ Szerzej: E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 59.

⁹⁵ Wyrok w sprawie *Re Collins* [1990] Fam. 56, [1990] 2 All ER 47.

⁹⁶ Szerzej: N.V. Lowe, G. Douglas, *Bromley's Family Law*, 11th edition, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 980; S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 47–48. Na temat adopcji dzieci w systemie angielskim: K. Bagan-Kurluta, *Adopcja dzieci. Rozwiązania prawne w wybranych państwach*, Temida 2, Białystok 2009, s. 52–53; *eadem*, *Sprawy rodzinne...*, *op. cit.*, s. 236–242.

⁹⁷ Zob. S.M. Cretney i in., *Principles of Family Law*, 7th edition, Sweet & Maxwell, London 2003, s. 204.

⁹⁸ Wyrok w sprawie w sprawie *Re Callaghan* [1984] 3 All ER 790. Szerzej: A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 262.

⁹⁹ Mogą oni występować z roszczeniami z tytułu *family provision* jako tzw. dzieci rodziny.

¹⁰⁰ Pod rządami *Inheritance (Family Provision) Act 1938* osoby należące do tej kategorii nie mogły ubiegać się o przysporzenia z tytułu *family provision*.

tej wprost zostały wyłączone dzieci zmarłego objęte sekcją 1(1)(c) ustawy. Przed wejściem w życie *Inheritance and Trustees Powers Act 2014* do kategorii dzieci rodziny należały wyłącznie osoby traktowane przez zmarłego jak jego dziecko, jeśli ich więź wykształciła się w związku z istnieniem małżeństwa lub związku partnerskiego spadkodawcy. Ustawa w obecnym brzmieniu poszerzyła pojęcie dziecka rodziny również o osoby, których więź ze spadkodawcą wykształciła się w związku z istnieniem jego nieformalnej relacji z rodzicem tej osoby (np. o charakterze konkubinatu)¹⁰¹.

Zauważa się, że w celu ustalenia, czy wnioskodawca był traktowany przez spadkodawcę jak jego dziecko, należy wykazać przed sądem istnienie między nimi więzi analogicznej do relacji rodzic–dziecko oraz że spadkodawca czuł się za wnioskodawcę odpowiedzialny niczym rodzic. Sąd powinien więc zbadać zachowania, jakie podejmował w stosunku do wnioskodawcy spadkodawca: czy korzystał z przywilejów właściwych dla relacji rodzicielskiej i czy ponosił obowiązki z tym związane¹⁰². Niewystarczające dla przyjęcia istnienia takiej relacji jest jedynie ustalenie, że wnioskodawca traktował wnioskodawcę życzliwie lub szczerze, jeśli nie szło za tym dodatkowe stawianie się w roli rodzica – wyrażone wprost lub w sposób dorozumiany¹⁰³. Jednocześnie wykluczone jest uznanie danej osoby za dziecko rodziny, jeśli nie narodziła się ona przed śmiercią spadkodawcy¹⁰⁴. W celu ustalenia, czy określona osoba jest dzieckiem rodziny, w pierwszej kolejności należy zweryfikować istnienie rodziny, a w drugiej zbadać, czy spadkodawca traktował tę osobę jak dziecko poprzez podejmowanie określonych zachowań. Ustalenia w tym zakresie powinny być dokonane z punktu widzenia rozsądnego obywatela, który w realiach danej sprawy mógłby ustalić, czy wnioskodawca był traktowany przez spadkodawcę jako jego dziecko¹⁰⁵. Do kręgu dzieci rodziny mogą należeć w szczególności pasierbowie zmarłego, traktowani przez niego jak jego własne dzieci. Analogicznie jak w przypadku, gdy wnioskodawcą jest dziecko zmarłego, również i w przypadku dzieci rodziny

¹⁰¹ Por. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 60.

¹⁰² Por. C. Rendell, *Law of Succession*, *op. cit.*, s. 245–246.

¹⁰³ Wyrok w sprawie *Re Leach* [1985] 2 All ER 754.

¹⁰⁴ Por. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 61 i cytowane tam orzecznictwo.

¹⁰⁵ Zob. też wyrok w sprawie *M v M* (1981) 2 FLR 39 (CA). Szerzej: S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 48–49.

zmarłego wnioskodawcą może być nie tylko osoba małoletnia lub zależna finansowo.

Z wnioskiem wystąpić może również dorosłe dziecko rodziny, jeśli było ono tak traktowane przez spadkodawcę. W sprawie *Re Callaghan*¹⁰⁶ wnioskodawcą był pasierb zmarłego, którego spadkodawca w okresie swego małżeństwa z jego matką traktował jak własnego syna. Relacje między wnioskodawcą a spadkodawcą były bliskie, niezależnie od faktu, że pasierb zmarłego był już osobą dorosłą i założył własną rodzinę. Sąd uznał, iż wnioskodawca mógł zostać uznany za dziecko rodziny i przyznał mu niemal połowę majątku spadkowego¹⁰⁷. Co znamienne, nawiązanie relacji odpowiadającej stosunkowi rodzic–dziecko nie musi powstać w okresie trwania związku spadkodawcy z rodzicem wnioskodawcy. Na tę okoliczność zwrócono uwagę w wyroku w sprawie *Re Debenham*¹⁰⁸. W orzeczeniu tym podkreślono, że nawiązanie bliskiej relacji między spadkodawcą a wnioskodawcą i traktowanie go jak własne dziecko powstało w związku z istnieniem relacji małżeńskiej spadkodawcy, a nie w trakcie jej trwania. Analogiczne zapatrywania przedstawiono w orzeczeniu w sprawie *Re Leach*¹⁰⁹. W obu powołanych wyrokach sądy podkreśliły, że do powstania majątku spadkowego w znacznym zakresie przyczynili się rodzice wnioskodawców, które to okoliczności również miały znaczenie dla oceny zasadności zgłoszonych żądań¹¹⁰. Nie można przy tym wykluczyć uznania, że dana osoba jest dzieckiem rodziny spadkodawcy, nawet jeśli poza spadkodawcą również inna osoba traktowała ją jak swoje dziecko i czuła się za nią odpowiedzialna¹¹¹.

Na podstawie sekcji 1(1)(e) *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* do kategorii wnioskodawców należy również osoba, która bezpośrednio przed śmiercią spadkodawcy była przez niego utrzymywana (całkowicie lub częściowo). Do tej kategorii nie zalicza się osób wymienionych we wcześniejszych podpunktach sekcji 1(1) omawianej ustawy. Przepis ten należy analizować łącznie z sekcją 1(3) ustawy,

¹⁰⁶ Wyrok w sprawie *Re Callaghan* [1984] 3 All ER 790.

¹⁰⁷ Szerzej: A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 262; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 215.

¹⁰⁸ Wyrok w sprawie *Re Debenham* [1986] 1 FLR 404.

¹⁰⁹ Wyrok w sprawie *Re Leach* [1985] 2 All ER 754.

¹¹⁰ A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 263.

¹¹¹ Por. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision, op. cit.*, s. 61.

przysporzenia z tytułu *family provision* ze względu na pobyt spadkodawcy w szpitalu bezpośrednio przed jego śmiercią¹³⁶. W wyroku w sprawie *Gully v Dix, Re Dix* przyjęto z kolei, że partnerka, która wyprowadziła się od spadkodawcy na okres trzech miesięcy przed jego śmiercią, lecz pozostawała z nim w dwudziestosiedmioletnim nieformalnym związku, była uprawnioną do uzyskania świadczeń z tytułu *family provision*¹³⁷. Podobnie w wyroku w sprawie *Witkowska v Kaminski* ustalono, że spowodowany względami rodzinnymi czternastotygodniowy wyjazd wnioskodawczynie do Polski bezpośrednio przed śmiercią spadkodawcy nie spowodował ustania jej związku ze spadkodawcą, tym bardziej że zmarły utrzymywał wnioskodawczynię¹³⁸.

W orzecznictwie zauważa się, że brak utrzymywania przez partnerów pożycia intymnego nie przekreśla automatycznie uznania, że pozostawali oni w związku konkubenckim. Istnienie współżycia seksualnego między partnerami to istotny czynnik badany przy ustaleniu charakteru łączącej ich relacji, nie ma on jednak charakteru przesądzającego¹³⁹.

Niejednokrotnie zdarza się, że osoba pozostająca ze spadkodawcą w związku konkubenckim jednocześnie pozostawała na jego utrzymaniu. W takim przypadku obie te podstawy będą podmiotowo uzasadniały roszczenie z tytułu *family provision*. Tytułem przykładu: w sprawie *Re Watson*¹⁴⁰ wnioskodawczynie spełniała przesłanki z obu tych kategorii, za-

¹³⁶ B. Sloan, *Informal Carers and Private Law*, Oxford Hart Publishing, Oxford 2012, s. 166; S. Ross, *Inheritance Act Claims*, op. cit., s. 212–213.

¹³⁷ Wyrok w sprawie *Gully v Dix, Re Dix* [2004] EWCA Civ 139, [2004] 1 FLR 918. Zob. też G. Miller, *Developments in Family Provision on Death*, <http://www.familylawweek.co.uk/site.aspx?i=ed103> [dostęp: 31.03.2010]; B. Sloan, *Informal Carers...*, op. cit., s. 166–167; M. Welstead, S. Edwards, *Family Law*, op. cit., s. 218–219; S. Ross, *Inheritance Act Claims*, op. cit., s. 208.

¹³⁸ Wyrok w sprawie *Witkowska v Kaminski* [2006] EWHC 1940 (Ch). Por. F. Barlow i in., *Williams on Wills*, op. cit., s. 245; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, op. cit., s. 252; C. Sawyer, M. Spero, *Succession, Wills and Probate*, op. cit., s. 330.

¹³⁹ W wyroku w sprawie *Re Watson* [1999] 1 FLR 878, sąd zwrócił uwagę, że partnerzy byli osobami ponad pięćdziesięcioletnimi, toteż nie było niczym niezwykłym, że nie podejmowali współżycia intymnego. Można ich było bowiem uznać za osoby żyjące jak mąż z żoną. Por. F. Barlow i in., *Williams on Will*, op. cit., s. 244; A. Borkowski, *Textbook on succession*, op. cit., s. 268–269; C. Sawyer, M. Spero, *Succession, Wills and Probate*, op. cit., s. 330; B. Sloan, *Informal Carers*, op. cit., s. 164.

¹⁴⁰ Wyrok w sprawie *Re Watson* [1999] 1 FLR 878.

W świetle sekcji 1(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, jeśli wnioskodawca spełnia kryteria podmiotowe do ubiegania się o świadczenie z tytułu *family provision*, jego żądanie może być uwzględnione, o ile uzyskany ze spadku majątek (na podstawie rozrządzenia testamentowe lub na gruncie reguł dziedziczenia beztestamentowego) nie jest w stanie zapewnić wnioskodawcy „rozsądnego przysporzenia” (*reasonable financial provision*). W przypadku, gdy osoba bliska spadkodawcy wystąpi do sądu z roszczeniem z tytułu *family provision*, kluczowym jest dokonanie oceny, czy spadkodawca przewidział dla niej odpowiednie przysporzenie. Pozytywna odpowiedź prowadzi do oddalenia wniosku zgłoszonego w trybie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*. Jeśli natomiast sąd ustali, że wnioskodawca nie został zabezpieczony majątkowo na odpowiednim poziomie, wówczas roszczenie jest usprawiedliwione co do zasady, a sąd powinien rozważyć, jakie świadczenia należy przyznać wnioskodawcy¹⁴⁷. Sąd, rozstrzygając powyższe zagadnienia, jest obowiązany brać pod uwagę zarówno ogólne okoliczności badane w każdej sprawie, jak i szczególne, odnoszące się do określonych kategorii wnioskodawców¹⁴⁸.

W tym przedmiocie kluczowe jest pojęcie przysporzenia „rozsądnego”. Ocena tej okoliczności ma charakter podstawowy przy rozstrzyganiu w przedmiocie świadczeń z tytułu *family provision*. Ustalenie „rozsądnoci” przysporzeń opiera się na przesłankach o charakterze uznaniowym i ocennym, przy uwzględnieniu wszystkich okoliczności sprawy¹⁴⁹. W doktrynie prawa angielskiego i orzecznictwie podkreśla się, że ocena ta powinna być dokonywana z punktu widzenia obiektywnego (z punktu widzenia sądu), a nie subiektywnego (czyli z punktu widzenia spadkodawcy)¹⁵⁰. W wyroku w sprawie *Re Franks*¹⁵¹, wydanym jeszcze na gruncie przepisów *Inheritance (Family Provision) Act 1938*, zauważono, że prawodawca przewidział, iż świadczenia mogą być przyznane, jeśli sąd dojdzie

¹⁴⁷ Por. R. Kerridge i in., Parry & Kerridge, *op. cit.*, s. 193; wyrok w sprawie *Re Rowlands* (1983) 5 FLR 813.

¹⁴⁸ R. Kerridge, *Succession* [w:] A. Burrows i in. (red.), *English Private Law*, 3rd edition, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 471; A. Partyk, *Miarkowanie wysokości zachowku z uwagi na zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku s. apel. z dnia 9 maja 2018 r.*, V ACA 921/17, LEX/el. 2019.

¹⁴⁹ E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 89.

¹⁵⁰ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 162.

¹⁵¹ Wyrok w sprawie *Re Franks* [1948] Ch. 62.

do wniosku, że w testamencie nie dokonano rozsądnego przysporzenia; nie chodzi natomiast o to, czy „spadkodawca działał w sposób nierozsądny”. Podobne stanowisko zostało zaprezentowane w wyroku w sprawie Re Goodwin¹⁵². W wyroku w sprawie Re Coventry¹⁵³ podkreślono nawet, że „wszelkie poglądy wyrażone przez zmarłego, który życzy sobie, aby dana osoba odniosła korzyści, mają zazwyczaj niewielkie znaczenie, skoro pytanie [o kryterium – przyp. aut.] nie jest subiektywne, ale obiektywne”¹⁵⁴. Przyjęcie za miarodajne kryterium obiektywnego powoduje, iż dla oceny „rozsądnosci” przysporzeń pozostaje bez znaczenia to, czy zmarły miał świadomość całokształtu okoliczności dotyczącej sytuacji osobistej i majątkowej, w jakiej znajdowali się jego bliscy – potencjalni wnioskodawcy. Co więcej, sąd jest uprawniony do uwzględnienia okoliczności zaistniałych nawet po śmierci spadkodawcy¹⁵⁵.

Przy ocenie tego, czy wnioskodawca uzyskał „rozsądne” przysporzenie, należy brać pod uwagę składniki majątkowe przypadające mu na podstawie testamentu lub w ramach dziedziczenia ustawowego. Nie uwzględnia się natomiast tego, co osoba bliska spadkodawcy uzyskała z innych tytułów, choćby nierozzerwalnie związanych ze śmiercią zmarłego. W wyroku w sprawie Re Robinson¹⁵⁶ uznano, iż dzieci zmarłego mogą domagać się świadczeń na podstawie ustawy, nawet jeśli oprócz udziału spadkowego uzyskały one świadczenia odszkodowawcze z uwagi na okoliczności śmierci spadkodawcy (który zginął w wypadku samochodowym)¹⁵⁷. Należy podkreślić, że sąd bada wskazane wyżej okoliczności według stanu na datę orzekania. Oznacza to więc konieczność uwzględnienia również zdarzeń, które nastąpiły już po śmierci spadkodawcy¹⁵⁸. Co znamienne, upływ czasu może zaś mieć wpływ na wartość majątku spadkowego, nadto zmianie może ulec sytuacja osobista i majątkowa wnioskodawcy. W angielskiej literaturze przytacza się przykład, w którym wnioskodawca uzyskał ze spadku skromne przysporzenie, niebawem jednak uległ

¹⁵² Wyrok w sprawie Re Goodwin [1969] 1 Ch. 283. Szerzej: E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 94–95.

¹⁵³ Wyrok w sprawie Re Coventry [1980] Ch. 461, [1979] 3 All ER 815. Zob. też. R. Schaul-Yoder, *British Inheritance Legislation...*, *op. cit.*, s. 221–223.

¹⁵⁴ Por. B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania...*, *op. cit.*, s. 112.

¹⁵⁵ Szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 192.

¹⁵⁶ Wyrok w sprawie Re Robinson [2001] WTLR 267.

¹⁵⁷ Szerzej: A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 275.

¹⁵⁸ E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 96–100.

wypadkowi i stał się osobą niepełnosprawną. Ta zmiana okoliczności miała istotny wpływ na powstanie i wysokość roszczenia z tytułu *family provision*¹⁵⁹. W wyroku w sprawie *Re Hancock* ustalono, że skoro po śmierci spadkodawcy wartość majątku spadkowego znacznie się zwiększyła (co wiązało się ze wzrostem ceny nieruchomości), to wnioskodawczynie miała prawo domagać się roszczeń z tytułu *family provision*, mimo iż w dacie śmierci spadkodawcy dokonane na rzecz wnioskodawczynie przysporzenie było „rozsądne”¹⁶⁰.

Angielski prawodawca przewidział zróżnicowane kryteria badania przesłanki „rozsądnych” przysporzeń finansowych w zależności od tego, jakie relacje rodzinne łączą wnioskodawcę ze spadkodawcą. W ustawie wprowadzono dwa odmienne standardy uwzględniane w toku dokonywania oceny tego, czy wnioskodawca uzyskał odpowiednie zabezpieczenie finansowe¹⁶¹.

Pierwszy z nich – *surviving spouse standard* – odnosi się do małżonka lub partnera cywilnego zmarłego, przy czym znajduje zastosowanie także wówczas, gdy wnioskodawcą jest osoba, która w dobrej wierze wstąpiła w związek małżeński, który mógł zostać unieważniony (*void marriage*). Standard ten nie odnosi się zasadniczo do małżonka, który pozostawał w sądowej separacji ze zmarłym, jeśli stan separacji trwał w chwili śmierci. Nie ma on także zastosowania do byłego małżonka lub byłego partnera cywilnego spadkodawcy¹⁶². Osoba, która spełnia przesłanki do ubiegania się o świadczenie ustalane w oparciu o *surviving spouse standard*, może

¹⁵⁹ Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 193–194.

¹⁶⁰ Wyrok w sprawie *Re Hancock* [1998] EWCA Civ 764. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 194; S. Ross, *Inheritance Act Claims, op. cit.*, s. 88. Zob. też omówienie orzeczenia w *Ilott v The Blue Cross and others* [2017] UKSC 17, s. 15.

¹⁶¹ A. Partyk, *Miarkowanie wysokości zachowku ...*, *op. cit.*

¹⁶² Wyjątkowo jednak *surviving spouse standard* może zostać uwzględniony w przypadku małżonka, który uzyskał sądową separację lub też byłego małżonka spadkodawcy, który nie wstąpił w ponowny związek małżeński, pod warunkiem jednak, że spadkobierca zmarł przed upływem roku od wydania orzeczenia separacji sądowej (*decree of judicial separation*) lub od wydania wyroku rozwodowego (*decree absolute of divorce*) bądź wyroku unieważniającego małżeństwo (*nullity of marriage*), jeśli jednocześnie w dacie śmierci spadkodawcy nie zostało przyznane jakiegokolwiek świadczenie dla takiego małżonka w postępowaniu dotyczącym ustania lub separacji tego związku małżeńskiego. Szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 190; J.S. Barlow i in., *Wills, Administration and Taxation Law...*, *op. cit.*, s. 436; B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania...*, *op. cit.*, s. 113.

domagać się uwzględnienia jej żądania, jeśli nie przewidziano dla niej w testamencie lub w ustawie „rozsądnych” przysporzeń, których wymiar w tym przypadku jest niezależny od tego, czy są one niezbędne dla ich utrzymania¹⁶³. W wyroku w sprawie *Barron v Woodhead*¹⁶⁴ sąd zauważył, iż obowiązkiem zmarłego było odpowiednio zabezpieczyć finansowo żonę na wypadek swojej śmierci. Małżonek zmarłego (jego partner cywilny) powinien móc uzyskać z majątku spadkowego świadczenie przynajmniej odpowiadające temu, co przysługiwałoby mu w razie, gdyby jego związek ze spadkodawcą zakończył się rozwodem (rozwiązaniem związku partnerskiego)¹⁶⁵. Z kolei w orzeczeniu w sprawie *Re Adams* sąd zwrócił uwagę, że gdyby związek wnioskodawczynie i jej męża zakończył się nie jego śmiercią, lecz rozwodem, to wnioskodawczynie miałyby możliwość uzyskania w postępowaniu rozwodowym równego udziału w majątku; zatem należało przyznać wnioskodawczynie połowę udziału w spadku¹⁶⁶. Podobnie w wyroku w sprawie *Moody v Stevenson* przyjęto, że odpowiednie świadczenie dla pozostałego przy życiu małżonka powinno odpowiadać kształtującym się uprawnieniom przysługującym małżonkowi za życia zmarłego – ze względu na jego potencjalne uprawnienia wynikające z prawa rodzinnego¹⁶⁷.

Natomiast drugi standard – *the maintenance standard* (standard alimentacyjny) – znajduje zastosowanie w odniesieniu do pozostałych kategorii osób uprawnionych z tytułu *family provision*. Standard ten należy rozumieć jako świadczenie finansowe, uzasadnione w celu zapewnienia wnioskodawcy odpowiednich środków utrzymania, obejmuje zatem przysporzenie potrzebne do zapewnienia wnioskodawcy należytego zaspokojenia potrzeb życiowych¹⁶⁸, a nie: wyłącznie najbardziej podstawowych potrzeb bytowych. Jednocześnie nie może być jednak utożsamiany

¹⁶³ M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim (Fate of the Legitimate Portion in Polish Law)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, vol. 21(2), s. 553.

¹⁶⁴ Wyrok w sprawie *Barron v Woodhead* [2009] 1 FLR 747.

¹⁶⁵ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 87; M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 554; *idem*, *Protection of Family Provision...*, *op. cit.*, s. 29.

¹⁶⁶ Wyrok w sprawie *Re Adams* [2001] WTLR 493. Por. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 275.

¹⁶⁷ Wyrok w sprawie *Moody v Stevenson* [1992] 2 All ER 524. Por. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 276.

¹⁶⁸ M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 554.

z poziomem, dzięki któremu wnioskodawca miałby zaspokojone wszelkie swoje potrzeby. Angielski prawodawca nie stworzył legalnej definicji pojęcia dostarczania środków utrzymania (*maintenance*), choć w sekcji 1(3) omawianej ustawy zdefiniowano pojęcie „bycia utrzymywanym” (*being maintained*)¹⁶⁹. W wyroku w sprawie *Re Duranceau* wskazano, iż pojęcie „utrzymania” odnosi się do zabezpieczenia, które jest wystarczające, aby osoba pozostająca na utrzymaniu mogła żyć przyzwoicie i wygodnie, lecz bez luksusu¹⁷⁰. Natomiast w wyroku w sprawie *Re Christie*, „utrzymanie” zostało określone jako uwzględniające sposób życia i dobrobyt wnioskodawcy, jego zdrowie oraz bezpieczeństwo finansowe jego samego i najbliższej rodziny, za którą jest odpowiedzialny¹⁷¹. Takie rozumienie „utrzymania” ocenione zostało jednak jako zbyt szerokie w wyroku w sprawie *Re Coventry*, w którym przyjęto, iż „utrzymanie” należy oceniać przy uwzględnieniu wszystkich faktów i okoliczności danego przypadku. Przy czym nie chodzi tu jedynie o świadczenia pozwalające danej osobie przeżyć, ale z drugiej strony nie oznacza to też niczego, co można uznać za pożądane dla jej ogólnej korzyści lub dobrobytu¹⁷². Podobnie w wyroku w sprawie *Re Dennis* zwrócono uwagę, że alimentacyjny charakter *the maintenance standard* oznacza, iż wnioskodawca może domagać się świadczeń, które bezpośrednio i pośrednio pozwolą mu w przyszłości ponieść wydatki codziennego życia w zależności od poziomu, na którym się utrzymywał¹⁷³. Wskazuje się przy tym, że pojęcie „utrzymania” powinno być rozumiane w taki sposób, jak ma to miejsce w sprawach o alimenty na rzecz dziecka lub w przepisach dotyczących zabezpieczenia społecznego. To, jaką wartość sąd uzna za „rozsądne” zabezpieczenie w danym wypadku, będzie zależne w szczególności od standardu życia zmarłego

¹⁶⁹ Zgodnie z tym przepisem, osobę należy traktować za utrzymywaną przez zmarłego (w całości lub częściowo, zależnie od okoliczności) wtedy, gdy zmarły istotnie przyczynił się do zaspokojenia rozsądnych potrzeb tej osoby, o ile nie było to wynagrodzenie wypłacane na podstawie umów o charakterze handlowym.

¹⁷⁰ Wyrok w sprawie *Re Duranceau* [1952] 3 DLR 714. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 168.

¹⁷¹ Wyrok w sprawie *Re Christie* [1979] Ch. 168. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 168.

¹⁷² Wyrok w sprawie *Re Coventry* [1979] 3 All ER 815. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 168; A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 278.

¹⁷³ Wyrok w sprawie *Re Dennis* [1981] 2 All ER 140. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 191; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 100–101; A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 279.

oraz wnioskodawcy, gdyż kryterium to ma charakter ocenny. Na tę okoliczność zwrócono w szczególności uwagę w orzeczeniu wydanym w sprawie *Re Borthwick*¹⁷⁴. Z kolei w wyroku w sprawie *Re Jennings* sąd odwoławczy przyjął, że skoro wnioskodawca wiódł komfortowe życie, cieszył się dobrym zdrowiem i był zdolny do pracy, to nie było mu potrzebne żadne zabezpieczenie finansowe w celu pokrycia kosztów codziennego utrzymania¹⁷⁵. W orzecznictwie podkreśla się również, że dla oceny sytuacji życiowej można uwzględniać styl życia, do którego wnioskodawca został „przyzwyczajony” przez spadkodawcę. W wyroku w sprawie *Malone v Harrison* sąd przyjął, że wnioskodawczyni – nieformalna partnerka zmarłego – mogła skutecznie domagać się przyznania na swoją rzecz świadczeń ze spadku, albowiem w okresie kilkunastoletniego trwania ich związku (w tym czasie spadkodawca pozostawał w związku małżeńskim, a także nawiązywał inne związki nieformalne) żyła w luksusowych warunkach i do nich przywykła. Przyznana wnioskodawczyni tytułem *family provision* kwota pozwalała wnioskodawczyni na życie na dobrym poziomie, choć nie takim, do którego przywykła¹⁷⁶.

Sąd nie jest natomiast uprawniony do przyznania na rzecz wnioskodawcy świadczeń z tytułu *family provision* w jakimkolwiek zakresie, jeśli spadkodawca dokonał względem wnioskodawcy rozsądnego przysporzenia majątkowego w testamencie lub gdy takie przysporzenie przypada uprawnionemu na gruncie dziedziczenia beztestamentowego (lub przy zbiegu tych podstaw). Jak wynika z sekcji 3 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, sąd, badając, czy wnioskodawca uzyskał rozsądne przysporzenie, powinien uwzględnić:

- a) środki finansowe i potrzeby finansowe, jakimi wnioskodawca dysponuje lub jakich może się spodziewać w dającej się przewidzieć przyszłości;

¹⁷⁴ Wyrok w sprawie *Re Borthwick* (1949) Ch. 395. Por. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 103–104.

¹⁷⁵ Wyrok w sprawie *Re Jennings* [1994] 3 All ER 27. Por.: J.S. Barlow i in., *Wills, Administration and Taxation Law...*, *op. cit.*, s. 437; A. Bainham (red.), *The International Survey of Family Law*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague–Boston–London 1994, s. 21–217.

¹⁷⁶ Wyrok w sprawie *Malone v Harrison* [1979] 1 WLR 1353; zob. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 280, S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 105; M. Welstead, *Truly a charter of Mistresses*, „Denning Law Journal” 1990, vol. 5, s. 130–138.

- b) środki finansowe i potrzeby finansowe, które inni wnioskodawcy ubiegający się o wydanie orzeczenia na podstawie sekcji 2 ustawy posiadają lub mogą uzyskać w dającej się przewidzieć przyszłości;
- c) środki finansowe i potrzeby finansowe, które beneficjenci spadku zmarłego posiadają lub mogą uzyskać w dającej się przewidzieć przyszłości;
- d) wszelkie obowiązki i zakres odpowiedzialności spadkodawcy wobec wnioskodawcy lub wobec beneficjenta spadku;
- e) wielkość i charakter majątku spadkowego (*net estate*);
- f) kwestie upośledzeń fizycznych lub umysłowych któregokolwiek z wnioskodawców lub beneficjentów spadku;
- g) wszelkie inne kwestie, w tym postawę wnioskodawcy lub innej osoby, które sąd może uznać za istotne w okolicznościach danej sprawy¹⁷⁷.

W pierwszej kolejności sąd powinien ustalić możliwości zarobkowe wnioskodawcy. Sąd nie może poprzestać na zbadaniu aktualnej wysokości jego zarobków, lecz powinien dodatkowo ocenić, czy w niedalekiej przyszłości wnioskodawca będzie w stanie uzyskiwać dochód, który pozwoli mu na utrzymanie się¹⁷⁸. Należy zbadać również, czy wnioskodawca korzysta z pomocy społecznej – zauważa się przy tym, iż korzystanie z pomocy państwa przez wnioskodawcę nie może automatycznie doprowadzić do uznania, że osoba taka nie uzyskała rozsądnego przysporzenia od spadkodawcy¹⁷⁹. Sąd powinien ustalić także stan majątkowy danej osoby, w tym salda rachunków bankowych¹⁸⁰. Należy również ocenić, czy wnioskodawca uzyskał świadczenia z innych tytułów, np. z odszkodowań. Sąd powinien zbadać także, czy wnioskodawca posiada nieruchomości, a jeśli tak, to należy ustalić ich wartość. Trzeba również zweryfikować, czy w możliwej do przewidzenia przyszłości wnioskodawca może uzyskać inne przysporzenia majątkowe (w szczególności z tytułu dziedziczenia lub na podstawie stosunków cywilnoprawnych, w tym stosunku pracy)¹⁸¹. Rolą sądu jest także ocena, czy na wnioskodawcy spoczywają obowiązki finansowe wobec innych osób¹⁸², niekiedy może pojawić się zatem

¹⁷⁷ M. Załucki, *Protection of Family Provision...*, *op. cit.*, s. 29–30, 33–35.

¹⁷⁸ Wyrok w sprawie *Re Ducksbury* [1966] 1 WLR 1226.

¹⁷⁹ S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 93.

¹⁸⁰ Wyrok w sprawie *Re Charman* (1951) 2 TLR 1095.

¹⁸¹ Wyrok w sprawie *Re Clayton* [1966] 1 WLR 969.

¹⁸² Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 195.

potrzeba porównania sytuacji majątkowej beneficjentów spadku wnioskodawcy – w wyroku w sprawie *Gold v Curtis* sąd zauważył, że nawet po uwzględnieniu żądania sytuacja majątkowa spadkobierczyni będzie lepsza niż sytuacja wnioskodawczyni dochodzącej świadczenia z tytułu *family provision*. Niemniej rolą sądu jest takie zastosowanie przepisów *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, by poczynić ze spadku rozsądne przysporzenie dla bliskich zmarłego, a nie dokonywać wyrównania sytuacji majątkowej wnioskodawcy i beneficjenta spadku¹⁸³.

Kwestia obowiązków ciążących na spadkodawcy względem uprawnionego do wystąpienia z roszczeniem z tytułu *family provision* nabiera szczególnego znaczenia w tych sprawach, w których zmarły pozostawał w różnych relacjach rodzicielskich, w szczególności posiadał dzieci z różnych małżeństw lub kilkoro dorosłych dzieci¹⁸⁴. Zauważa się, że sąd powinien dokonać oceny ciążących na spadkodawcy obowiązków, które istniały bezpośrednio przed jego śmiercią, nie można zaś na podstawie wskazanych wyżej przesłanek uwzględniać wszelkich zobowiązań z każdego okresu życia spadkodawcy. Nie jest zatem przesłanką przyznania świadczeń z tytułu *family provision* fakt, że spadkodawca zaniedbywał dziecko wiele lat przed śmiercią¹⁸⁵. W szczególności na powyższe zwrócono uwagę w wyroku w sprawie *Re Jennings, Harlow and National Westminster Bank*¹⁸⁶.

W orzecznictwie wskazuje się także, że jeżeli spadkodawca nie miał znacznego majątku, to sąd musi ważyć ciążące na zmarłym zobowiązania względem różnych osób (w szczególności żony, nieformalnej partnerki, dzieci z różnych związków)¹⁸⁷. W tego rodzaju sprawach należy brać pod uwagę także wkład osób bliskich zmarłego w powiększanie jego majątku lub udzielanie mu wsparcia materialnego¹⁸⁸. Nie bez znaczenia może być i to, że część majątku spadkowego spadkodawca otrzymał w drodze dziedziczenia po osobach spokrewnionych również z wnioskodawcami

¹⁸³ Wyrok w sprawie *Gold v Curtis* [2005] WTLR 673. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 94.

¹⁸⁴ S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 97.

¹⁸⁵ *Ibidem*, s. 98.

¹⁸⁶ Wyrok w sprawie *Re Jennings, Harlow and National Westminster Bank* [1994] Ch. 286 (CA).

¹⁸⁷ Wyrok w sprawie *Malone v Harrison* [1979] 1 WLR 1353.

¹⁸⁸ Wyrok w sprawie *Re E.* [1966] 1 WLR 709.

występującymi z roszczeniami z tytułu *family provision*¹⁸⁹. Samo istnienie więzów krwi pomiędzy spadkodawcą a wnioskodawcą nie jest wystarczającym powodem do uznania, że na tym pierwszym spoczywał obowiązek zapewnienia drugiemu utrzymania – na tę okoliczność zwrócono uwagę m.in. w sprawie *Re Callaghan*¹⁹⁰. Oceniając moralne obowiązki zmarłego wobec wnioskodawcy, sąd powinien zbadać także sytuację, w jakiej znajdował się wnioskodawca. W szczególności pogląd taki wyrażony został w orzeczeniach w sprawach *Re Coventry*¹⁹¹ i *Re Dennis*¹⁹². W sprawie *Re Dennis* sąd wyjaśnił, że wnioskodawca jest zdrowy i ma możliwość podjęcia pracy zarobkowej, a w przypadku takiej osoby przyznanie świadczenia z tytułu *family provision* jest wątpliwe¹⁹³. Kwestia ta jest kluczowa, gdyż odwołuje się wprost do alimentacyjnego charakteru świadczeń z tytułu *family provision*. Oczywiście, jeśli na zmarłym ciążyły obowiązki o charakterze alimentacyjnym wobec najbliższych, z powodu ich stanu zdrowia lub wieku, to okoliczności te przemawiać będą za przyznaniem im świadczeń ze spadku. Tak stało się w sprawie *Re Debenham*, w której na zmarłej spoczywał obowiązek wspierania finansowego jej ciężko chorej córki (wnioskodawczynie)¹⁹⁴. Z kolei w wyroku w sprawie *Re Borthwick* sąd zwrócił uwagę, że skoro spadkodawca za życia przekazywał środki na życie dla swojej żony, to niesłusznym byłoby przyjęcie, iż nie ma podstaw do udzielenia jej wsparcia materialnego również po jego śmierci¹⁹⁵.

W przypadku, gdy spadkodawca pozostawił po sobie spadek o znacznej wartości, uzyskanie przez wnioskodawcę świadczenia z tytułu *family provision* jest bardziej prawdopodobne niż w sprawach, w których majątek spadkowy jest relatywnie niewielki¹⁹⁶. Jeśli majątek spadkowy nie jest znaczny, a wnioskodawca korzysta z pomocy państwa uzależnionej od wielkości posiadanego statusu majątkowego, to może okazać się

¹⁸⁹ Wyrok w sprawie *Jelley v Ilife* [1981] Fam. 128.

¹⁹⁰ Wyrok w sprawie *Re Callaghan* [1984] 3 All ER 790; C. Rendell, *Law of Succession*, *op. cit.*, s. 253.

¹⁹¹ Wyrok w sprawie *Re Coventry* [1980] Ch. 461.

¹⁹² Wyrok w sprawie *Re Dennis* [1981] 2 All ER 140.

¹⁹³ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 101.

¹⁹⁴ Wyrok w sprawie *Re Debenham* [1986] 1 FLR 404. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 101.

¹⁹⁵ Wyrok w sprawie *Re Borthwick* [1949] Ch. 395. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 102.

¹⁹⁶ Wyrok w sprawie *Re Besterman* [1984] Ch. 458.

rozsądnym, by nie przyznawać mu jakiegokolwiek przysporzenia ze spadku¹⁹⁷. Nie jest również wykluczone, że w przypadku niewielkiego majątku spadkowego uwzględnienie żądania wnioskodawcy nie pozwoli na wydanie orzeczenia, które zapewniłoby wnioskodawcy odpowiednie wsparcie finansowe¹⁹⁸. Istnieje też ryzyko, że w tych przypadkach, gdy spadek nie jest znaczny, wnioskodawca poniósłby w związku z postępowaniem sądowym koszty przewyższające możliwe do przyznania mu przysporzenie z tytułu *family provision*¹⁹⁹.

Jeśli wnioskodawca lub beneficjent spadku uzyskuje, ze względu na upośledzenie umysłowe lub fizyczne, świadczenia z pomocy społecznej, to okoliczności te również należy odpowiednio uwzględnić przy ustalaniu wysokości należnego im przysporzenia ze spadku. W wyroku w sprawie *Millward v Shenton* sąd doszedł do przekonania, że dorosły niepełnosprawny syn spadkobierczyni nie uzyskał ze spadku rozsądnego przysporzenia, co uzasadniło uwzględnienie jego żądania z tytułu *family provision*, a z uwagi na stan zdrowia uzyskał on znaczną część spadku²⁰⁰. Natomiast w wyroku w sprawie *Re Watkins* sąd przyznał chorej córce spadkodawczyni jedynie nieznaczne wsparcie finansowe, biorąc pod uwagę, iż zaspokojenie jej podstawowych potrzeb bytowych miało miejsce w związku ze stałą hospitalizacją²⁰¹. W wyroku w sprawie *Re Pringle* zwrócono natomiast uwagę, że przyznanie świadczenia z tytułu *family provision* pozwala osobie niepełnosprawnej, utrzymywanej w placówce medycznej, na uzyskanie środków na dodatkowe wydatki, podnoszące jej komfort życia w chorobie²⁰².

Rozpoznając sprawę o roszczenia z tytułu *family provision*, sąd rozważa całokształt okoliczności indywidualnego przypadku. Ustawodawca angielski wskazuje okoliczności, jakie należy uwzględniać, gdy

¹⁹⁷ Wyrok w sprawie *Re E.* [1966] 1 WLR 709.

¹⁹⁸ Wyrok w sprawie *Re Pearce* [1998] 2 FLR 705.

¹⁹⁹ Wyrok w sprawie *Re Coventry* [1980] Ch. 46. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 84–86; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 197–198. Por. wyrok w sprawie *Pigłowska v Pigłowski* [1999] 1 WLR 1360.

²⁰⁰ Wyrok w sprawie *Millward v Shenton* [1972] 1 WLR 71. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 198.

²⁰¹ Wyrok w sprawie *Re Watkins* [1949] 1 All ER 695. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 198.

²⁰² Wyrok w sprawie *Re Pringle* (1956) CLY 9248. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 198.

przyznania świadczeń domagają się uprawnieni należący do poszczególnych kategorii.

Gdy z roszczeniem występuje małżonek zmarłego, sąd powinien wziąć pod uwagę w szczególności wiek wnioskodawcy oraz długość trwania związku małżeńskiego. Istotne jest również, czy wnioskodawca przyczynił się do powstania „dobrostanu rodziny”, przez co rozumie się nie tylko wkład majątkowy, ale również prowadzenie domu lub opiekę nad członkami rodziny. Sąd powinien mieć również na względzie, jakie przysporzenia majątkowe uzyskać mógłby uprawniony w przypadku rozwiązania małżeństwa przez rozwód, przy czym kwestia ta nie limituje wysokości świadczeń z tytułu *family provision*. Istotne znaczenie może mieć również, jak kształtowały się relacje w związku pomiędzy wnioskodawcą a zmarłym. W szczególności sąd powinien ocenić, czy małżonkowie nie żyli w faktycznym rozłączeniu (separacji) lub czy nie istniały przesłanki do rozwiązania małżeństwa przez rozwód (co udaremniła śmierć jednego z nich).

Z kolei gdy z roszczeniem występuje były małżonek lub były partner cywilny zmarłego, zadaniem sądu jest rozważyć, podobnie jak w przypadku orzekania o roszczeniach małżonka spadkodawcy, wiek wnioskodawcy oraz długość trwania związku małżeńskiego. Należy też ocenić, czy były małżonek przyczynił się do powstania dobrostanu rodziny. Ocena tych przesłanek następuje przy uwzględnieniu pozostałych kryteriów ustawowych, które dotyczą wszystkich kategorii wnioskodawców²⁰³.

W sprawach, w których wnioskodawcą jest dziecko zmarłego, sąd powinien, poza ogólnymi przesłankami ustawowymi, ocenić, jaką naukę lub przygotowanie zawodowe odbywał uprawniony lub jakie były w tym zakresie jego realne oczekiwania²⁰⁴.

W świetle sekcji 3 ustawy w sprawach, w których wnioskodawcą jest dziecko rodziny zmarłego, sąd jest obowiązany zbadać kwestię odbywania nauki lub toku przygotowania zawodowego uprawnionego, a nadto zakresu świadczeń alimentacyjnych dokonywanych przez spadkodawcę

²⁰³ M. Załucki, *Wydzieńczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 254 i cytowana tam literatura.

²⁰⁴ *Ibidem*. Zob. też uwagi Lady Hale w wyroku Sądu Najwyższego w sprawie *Ilott v The Blue Cross and others* [2017] UKSC 17 oraz niepublikowany wyrok w sprawie *Re Chatterton*, powołany za: S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 219–220.

na rzecz uprawnionego, z uwzględnieniem czasu trwania i wysokości alimentów. Sąd powinien mieć również na względzie, czy zmarły uważał się za osobę odpowiedzialną za utrzymanie wnioskodawcy, jakimi pobudkami kierował się spadkodawca, udzielając pomocy, oraz czy zmarły utrzymywał dziecko rodziny, mając świadomość, że nie jest jego biologicznym rodzicem. Sąd powinien także ustalić, czy istnieją inne osoby zobowiązane do udzielania wsparcia materialnego wnioskodawcy²⁰⁵.

W tych sprawach, w których wnioskodawcą jest osoba pozostająca na utrzymaniu spadkodawcy, sąd, poza analizą przesłanek ogólnych, powinien dodatkowo uzyskać informacje co do przyczyn, dla których zmarły udzielał owego wsparcia. Należy także zbadać, jak długo owa pomoc była świadczona, a także jaki był zakres tych świadczeń oraz czy spadkodawca poczuwał się do odpowiedzialności za utrzymanie uprawnionego.

Rozstrzygając zaś w przedmiocie świadczeń na rzecz konkubenta spadkodawcy, sąd powinien mieć na uwadze wiek uprawnionego, czas trwania jego nieformalnego związku ze spadkodawcą i ich pozostawanie we wspólnym gospodarstwie domowym, a nadto wkład wnioskodawcy w dobrostan rodziny²⁰⁶.

Szczegółowej ocenie podlega również zachowanie wnioskodawcy, pozwalające ustalić łączące go ze spadkodawcą więzi. Należy przy tym oceniać postawę nie tylko wnioskodawcy, ale również osób uzyskujących korzyści ze spadku, jak też samego spadkodawcy²⁰⁷. W sprawie *Re Snoek* (1983) pogarszające się przed śmiercią spadkodawcy osobiste relacje między małżonkami wpłynęły na wysokość przyznanego wdowie świadczenia z tytułu *family provision*²⁰⁸. Gdyby jednak nadszarpnięte relacje pomiędzy

²⁰⁵ M. Załucki, *Wydzieziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 254 i cytowana tam literatura.

²⁰⁶ *Ibidem*, s. 254–255 i cytowana tam literatura. Aktualne brzmienie sekcji 3(2A)(a) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, określone przez *The Civil Partnership (Opposite-sex Couples) Regulations 2019*, uwzględnia funkcjonowanie w angielskim systemie prawnym zarówno związków partnerskich, jak i małżeństw jednopłciowych.

²⁰⁷ Por. wyrok w sprawie *Re Thornley* [1969] 1 WLR 1037.

²⁰⁸ Wyrok w sprawie *Re Snoek* (1983) 13 Fam. Law 18.; por. też wyroki w sprawach *Re Morris* [1967] CLY 4114; *Gandhi v Patel* [2002] 1 FLR 603. Zob. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 198–199; S. Ross, *Inheritance Act Claims, op. cit.*, s. 106–107; L. Day, *Inheritance Act Claim: Husband/Wife/Civil Partner, Dispute Resolution*, 7.11.2016, Ellis Jones Solicitors, <https://www.ellisjones.co.uk/blog/article/inheritance-act-claim-husbandwifecivil-partner> [dostęp: 31.03.2020].

wnioskodawcą a spadkodawcą uległy poprawie, to tego rodzaju okoliczność będzie miała pozytywny wpływ na rozstrzygnięcie sądu²⁰⁹.

Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975 nie posługuje się kryterium pobudki spadkodawcy. Dlatego też rolą sądu nie jest ocenianie, czy zmarły działał rozsądnie, ale zbadanie, czy rozrządzenia spadkowe prowadzą do powstania rozsądnych przysporzeń dla bliskich spadkodawcy. Niemniej wskazuje się, że sąd może badać przyczyny, dla których zmarły nie zdecydował się na przekazanie majątku swoim bliskim. Może się zdarzyć, że spadkodawca już w testamencie przedstawi powody, dla których nie powołał swoich bliskich do spadku, i jeśli owe okoliczności miały charakter rzeczywisty i obiektywny, może to doprowadzić nawet do oddalenia żądania wnioskodawcy – tak stało się w sprawie *Williams v Johns*²¹⁰. Natomiast jeśli spadkodawca w akcie ostatniej woli przedstawi niepotwierdzone informacje, które miały rzekomo wpłynąć na pominięcie w spadkobranium jednego z jego bliskich, to okoliczność ta nie powinna rzutować na kierunek rozstrzygnięcia sądu²¹¹.

Ustawodawca nie przewidział w *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* obowiązku badania stanu umysłowego spadkodawcy w kontekście dokonanych przez niego rozrządzeń testamentowych. Okoliczność ta może jednak podlegać uwzględnieniu przez sąd, szczególnie jeśli wnioskodawca lub inna osoba z jego otoczenia, która nie została uwzględniona w testamencie, troszczyli się o zmarłego w jego chorobie. Może to bowiem rzutować na ocenę, czy uzyskali oni rozsądne przysporzenia ze spadku²¹².

W praktyce sądowej miały również miejsce przypadki, gdy z roszczeniami z tytułu *family provision* występowała osoba, która doprowadziła do śmierci spadkodawcy. Jak już wcześniej wskazałam, w prawie angielskim istnieje utrwalona zasada prawna, wedle której osoba, która

²⁰⁹ Wyrok w sprawie *Re Adams* [1996] 2 FLR 379. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 107–108.

²¹⁰ Wyrok w sprawie *Williams v Johns* [1988] 2 FLR 475. W sprawie tej ustalono, że zachowania wnioskodawczynie negatywnie wpływały na jej matkę – spadkodawczynię.

²¹¹ Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 199–200. Zob. też orzeczenie *Ilott v Blue Cross and others* [2017] UKSC 17, s. 35.

²¹² Wyrok w sprawie *Re Branch* [1967] 1 WLR 987. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 200.

doprowadziła do śmierci spadkodawcy, nie może uzyskać korzyści ze spadku (*forfeiture rule*)²¹³. Na mocy sekcji 2 *Forfeiture Rule Act 1982*²¹⁴ sąd może jednak ograniczyć *ad casum* zastosowanie powyższej reguły, w tym w odniesieniu do niektórych składników majątku spadkodawcy, chyba że śmierć spadkodawcy nastąpiła w wyniku zabójstwa²¹⁵. Zgodnie zaś z sekcją 3(1) i (2) tej ustawy *forfeiture rule* nie podlega stosowaniu w celu uniemożliwienia złożenia między innymi wniosku w trybie *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* oraz wydania odpowiedniego postanowienia sądu w tym przedmiocie²¹⁶. W wyroku w sprawie *Re Royse*²¹⁷ sąd oddalił żądanie przyznania świadczeń z tytułu *family provision*. Zostało bowiem ustalone, że wnioskodawczyni została skazana za zabójstwo męża. W testamencie spadkodawca przewidział rozsądne przysporzenie finansowe dla wnioskodawczyni. Skoro jednak wyklucza się na mocy *forfeiture rule* możliwość uzyskania przez zabójcę korzyści przewidzianych dla niego w związku ze spadkobranie, to niezrozumiałym byłoby przyjęcie, że może on otrzymać przysporzenie majątkowe ze spadku na innej podstawie (*family provision*)²¹⁸.

Na podstawie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975*, sąd, który uznaje żądanie za usprawiedliwione co do

²¹³ Por. wyrok w sprawie *Cleaver v Mutual Reserve Life Association* [1892] I Q.B. 147 (CA) powołany w: S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 110. Zob. też: <https://www.kingsleynapley.co.uk/insights/blogs/dispute-resolution-law-blog/a-recent-court-ruling-on-the-forfeiture-rule> [dostęp: 31.03.2020]; C. Rendell, *Law of Succession*, *op. cit.*, s. 89–90.

²¹⁴ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1982/34> [dostęp: 31.03.2020].

²¹⁵ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 257–259; C. Pyszny, *Aspekt porównawczy wykluczenia od dziedziczenia...*, *op. cit.*, s. 116–117.

²¹⁶ Zob. też R. Meggery, W. Wade, *The Law of Real Property*, 8th edition, London 2012, s. 588.

²¹⁷ Wyrok w sprawie *Re Royse* [1985] Ch. 22.

²¹⁸ S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 110–111; M. Pawłowski, *Forfeiture relief*, 2.03.2007, „New Law Journal”, <https://www.newlawjournal.co.uk/content/forfeiture-relief-0> [dostęp: 31.03.2020]. Zob. jednak wyrok w sprawie *Land v Land* [2006] EWHC 2069 (Ch); 2007 1 WLR 1009, w którym zwrócono uwagę na teoretyczną możliwość ograniczenia skutków *forfeiture rule* w odniesieniu do uprawnionego z tytułu *family provision*. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 376; C. Sawyer, M. Spero, *Succession, Wills and Probate*, *op. cit.*, s. 190.

zasady, może przyznać na rzecz uprawnionego szereg rozmaitych przyporzeń majątkowych²¹⁹. W szczególności może orzec o:

1. przyznaniu na rzecz uprawnionego z majątku spadkowego świadczeń pieniężnych płatnych okresowo; świadczenia te mogą być określone poprzez ustalenie w orzeczeniu sądu sztywnej kwoty lub określonych jako ułamek dochodów uzyskiwanych z całego majątku spadkowego bądź jego oznaczonej części²²⁰;
2. przyznaniu na rzecz uprawnionego określonej sumy pieniężnej płatnej jednorazowo²²¹;
3. przeniesieniu na rzecz uprawnionego oznaczonych składników majątku spadkowego w naturze²²²;

²¹⁹ Por. M. Załucki, *Wydzielczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 255; *idem*, *Protection of Family Provision...*, *op. cit.*, s. 30–31; B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania...*, *op. cit.*, s. 114–115; P. Książak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, wyd. 2, WKP, Warszawa 2012, s. 37–38.

²²⁰ Jeśli sąd przyzna świadczenia okresowe dla wnioskodawcy, to płatność następuje zazwyczaj ze skutkiem od dnia śmierci spadkodawcy lub od dnia wyrokowania. Por. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 287. Zwrócić należy uwagę, że jeśli świadczenie płatne okresowo przyznano byłemu małżonkowi (partnerowi cywilnemu) spadkodawcy lub małżonkowi pozostającemu w separacji, to takie świadczenie nie wygasa z chwilą jego wstąpienia w nowy związek małżeński lub partnerski. Świadczenia okresowo płatne wygasają natomiast, gdy wnioskodawca umrze. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 226; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 278–279.

²²¹ Takie orzeczenie wydawane jest najczęściej w przypadkach, gdy majątek spadkowy nie jest znaczny i niecelowym jest przyznanie okresowych świadczeń dla wnioskodawcy. Nie oznacza to jednak, że sąd nie może zarządzić, aby należna kwota była płatna w ratach. Por. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 287–288; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 226–227; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 279–283; wyrok w sprawie *Re Collins* [1990] Fam. 56.

²²² Tego rodzaju rozstrzygnięcie jest szczególnie pożądane w tych sprawach, w których wnioskodawca nie dysponuje mieszkaniem, a jednym ze składników majątku jest nieruchomości, na której może zamieszkać. Takie rozstrzygnięcie może być lepszym rozwiązaniem niż przyznanie jednorazowego świadczenia, gdyż nie wymusza spieniężenia majątku spadkowego. W wyroku w sprawie *Adams v Lewis* [2001] WTLR 493, sąd uznał, że wnioskodawczyni – wdowa po spadkodawcy – powinna uzyskać w ramach *family provision* na własność dom, w którym zamieszkiwała ze spadkodawcą. Zob. też A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 287–288; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 226–227; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 283.

4. ustanowieniu na rzecz wnioskodawcy określonego w orzeczeniu sądu uprawnienia do korzystania z majątku spadkowego²²³;
5. nakazaniu nabycia w zamian za składniki majątku spadkowego innego przedmiotu, a następnie przeniesienia jego własności na rzecz uprawnionego²²⁴;
6. zmianie przedmażeńskich lub zawartych w trakcie trwania małżeństwa umów majątkowych, których jedną ze stron był spadkodawca; zmiana ta może zostać dokonana na korzyść uprawnionego (pozostałego przy życiu małżonka, dziecka pochodzącego z tego małżeństwa, dziecka rodziny); powyższe odnosi się analogicznie do związków partnerskich²²⁵;
7. zmianie na korzyść uprawnionego stosunków powiernictwa (trustów), którymi objęte są składniki majątku spadkowego²²⁶.

Jak wskazuje się w literaturze, najczęściej sądy przyznają na rzecz uprawnionych z tytułu *family provision* świadczenia pieniężne – płatne okresowo lub jednorazowo²²⁷. Rozstrzygnięcie sądu w przedmiocie świadczeń z tytułu *family provision* może być podobne do wydawanego w sprawach dotyczących działów majątkowych²²⁸. Orzeczenie sądu ma doprowadzić do stanu sprawiedliwego podziału majątku spadkowego w realiach danego przypadku, sąd powinien wziąć pod uwagę także prawa innych osób, również tych, którym przysługuje uprawnienie do wystąpienia z ich własnymi roszczeniami z tytułu *family provision*, sąd może zatem wydać orzeczenie o charakterze dyskrejonalnym, co nie oznacza jednak, że może ono cechować się dowolnością²²⁹.

²²³ Wyrok w sprawie *Hanbury v Hanbury* [1999] 2 FLR 255. Por. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision, op. cit.*, s. 285.

²²⁴ W szczególności takie orzeczenie może polegać na tym, że beneficjent spadku nabędzie na rzecz wnioskodawcy składnik majątku, na którego zapłatę środki uzyska ze sprzedaży majątku spadkowego. Por. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 227; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision, op. cit.*, s. 285–290.

²²⁵ W orzecznictwie przyjmuje się szerokie rozumienie pojęcia „umowy majątkowej”. Por. wyrok w sprawie *Brooks v Brooks* [1995] 3 All ER 257, HL.

²²⁶ Ta możliwość została wprowadzona przez *Inheritance and Trustees' Powers Act 2014*.

²²⁷ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims, op. cit.*, s. 134.

²²⁸ Por. A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 286; F. Barlow i in., *Williams on Wills, op. cit.*, s. 252–253.

²²⁹ Por. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision, op. cit.*, s. 202–203; B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania...*, *op. cit.*, s. 111.

Co do zasady sąd nie jest uprawniony do zmiany wydanego orzeczenia w przedmiocie świadczenia z tytułu *family provision*²³⁰. Jednakże w świetle sekcji 6 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* sądowi przysługuje uprawnienie do następczej modyfikacji orzeczenia o świadczeniach płatnych okresowo na rzecz wnioskodawcy. Sąd może dokonać zmiany także orzeczenia o jednorazowo płatnej kwocie, ale tylko wówczas, jeśli orzekł o jej płatności w ratach²³¹.

Na podstawie sekcji 5 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* sąd jest umocowany do wydania zarządzeń tymczasowych (*interim orders*), o ile wnioskodawca znajduje się w potrzebie uzyskania natychmiastowo wsparcia materialnego, a nie ma możliwości wydania niezwłocznie orzeczenia końcowego, ale tylko jeśli majątek spadkowy jest wystarczający dla zaspokojenia potrzeb wnioskodawcy²³². Świadczenie przyznane w trybie *interim order* powinno obejmować taką sumę, jaką sąd uzna za rozsądną²³³. W orzeczeniu w sprawie *Re Besterman* sąd przyznał wnioskodawczyni – wdowie po spadkodawcy, zarówno świadczenie jednorazowe, które umożliwiło jej przeniesienie się do innego mieszkania, jak też okresowe świadczenie pieniężne wypłacane co roku²³⁴. Wydając zarządzenie tymczasowe, sąd jest władny dokonać zastrzeżenia, że przyznane tymczasowo świadczenie podlegać będzie zwrotowi, jeśli rozstrzygnięcie ostatecznie uznane zostanie za niezasadne. Sąd może również zastrzec, że świadczenie płatne w wykonaniu *interim order* będzie realizowane na poczet przyszłego świadczenia z tytułu *family provision*. W praktyce sądowej zarządzenia tymczasowe wydawane są jedynie sporadycznie, za czym może przemawiać przede wszystkim to, że zaskarżenie takiego rozstrzygnięcia przedłuża postępowanie, a zarazem automatycznie udaremnia

²³⁰ Por. A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 289–290. R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 230–233; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision, op. cit.*, s. 290–299.

²³¹ Wyrok w sprawie *Re Fricker* (1981) 11 Fam. Law. 188.

²³² Orzeczenie w sprawie *Stead v Stead* (1985) FLR 16. Pilna potrzeba po stronie wnioskodawcy zachodzi przykładowo wówczas, gdy jest obowiązany do spłaty hipoteki lub zmuszony do opuszczenia domu, który wspólnie zajmował ze spadkodawcą.

²³³ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims, op. cit.*, s. 333–338.

²³⁴ Wyrok w sprawie *Re Besterman* [1984] Ch. 458. Por. A. Borkowski, *Textbook on succession, op. cit.*, s. 290; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 229–230.

uzyskanie przez wnioskodawcę natychmiastowego wsparcia, zatem celu, jakiemu instytucja ta ma służyć²³⁵.

Do najważniejszych procesów sądowych, w których przedmiot rozstrzygnięcia stanowiły roszczenia sformułowane w oparciu o sekcję 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, zaliczyć należy sprawę *Ilott v. The Blue Cross and others*. Doniosłość jej wynika z nietypowego stanu faktycznego, na którego gruncie sądy kolejnych instancji wydawały całkowicie różne rozstrzygnięcia, odmiennie je uzasadniając²³⁶. Jest to zarazem pierwsza w historii sprawa dotycząca omawianej materii, w której rozstrzygnięcie wydał Sąd Najwyższy (*Supreme Court*). Szczegółowa analiza przedmiotowej sprawy, w tym motywów rozstrzygnięć sądów poszczególnych instancji, pozwala lepiej zrozumieć istotę systemu władzy dyskrecjonalnej sądu orzekającego.

Stan faktyczny sprawy przedstawiał się następująco: spadkodawczyni była wdową, jej mąż zmarł nagle, gdy była w ciąży, wnioskodawczyni natomiast była jedynym dzieckiem spadkodawczyni. W 1978 r. wnioskodawczyni, wówczas 17-letnia, wyprowadziła się potajemnie z domu i zamieszkała ze swoim partnerem, z którym po pewnym czasie zawarła – w tajemnicy przed spadkodawczynią – związek małżeński. Z tego związku (trwającego nadal) wnioskodawczyni miała pięcioro dzieci. Przez kolejne 26 lat, aż do swojej śmierci, spadkodawczyni nie nawiązała z wnioskodawczynią bliższych więzi. Trzykrotnie podejmowały próby pojednania się, lecz za każdym razem okazywały się one bezowocne. Po raz pierwszy taka próba miała miejsce w 1984 r., gdy narodziło się pierwsze dziecko wnioskodawczyni. Doszło wówczas do krótkotrwałego poprawienia relacji spadkodawczyni i jej córki, jednakże zostały one ponownie zerwane po rozmowie telefonicznej, w której mąż wnioskodawczyni miał grozić spadkodawczyni śmiercią. Ponownie spadkodawczyni i wnioskodawczyni spróbowały nawiązać kontakt dopiero po 10 latach, gdy w 1994 r. przypadkowo spotkały się podczas robienia zakupów. Wówczas doszło do wymiany między nimi szeregu listów, a wnioskodawczyni z mężem i dziećmi odwiedzili spadkodawczynię z okazji jej 60. urodzin. Jednakże

²³⁵ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, op. cit., s. 143.

²³⁶ Na temat ustroju sądów angielskich zob.: P.G. Bartosz, *Sądownictwo angielskie*, „Temidium” 2011, nr 2(63), s. 48 i nast.; *idem*, *System precedensowy Wielkiej Brytanii*, „Temidium” 2011, nr 3(64), s. 57 i nast.

spadkodawczynie już następnego dnia napisała do wnioskodawczynie wysoce krytyczny list, w którym wskazywała na swoje cierpienia, wywołane przez wnioskodawczynię. Stosunki pomiędzy matką i córką ponownie zostały zerwane. W 1999 r. matka i córka po raz trzeci podjęły próbę pogodzenia się, jednak i to pojednanie miało charakter krótkotrwały. Spadkodawczynie i wnioskodawczynie nie zdołały ostatecznie naprawić swoich relacji aż do śmierci pierwszej z nich. Spadkodawczynie w swoim testamencie nie przewidziała na rzecz wnioskodawczynie żadnych przysporzeń, a cały swój majątek (o wartości ok. 486 tys. funtów) zapisała na rzecz organizacji charytatywnych zajmujących się opieką nad zwierzętami. Wnioskodawczynie miała świadomość takiej decyzji swojej matki i nie oczekiwała żadnych przysporzeń z jej majątku. Sytuacja materialna wnioskodawczynie i jej rodziny nie była dobra. Wnioskodawczynie nie podejmowała pracy zarobkowej, natomiast jej mąż uzyskiwał niewysoką pensję, podejmując zatrudnienie w niepełnym wymiarze. Rodzina otrzymywała świadczenia z pomocy społecznej. Małżeństwo nigdy nie było w stanie sfinansować wyjazdu na wakacje, nie posiadało też środków na zorganizowanie dzieciom zajęć pozalekcyjnych. Rodzina zamieszkiwała w wynajętym domu, który wymagał remontu, na którego przeprowadzenie wnioskodawczynie i jej męża nie było stać. Wnioskodawczynie uzyskała od podmiotu wynajmującego przedmiotowy dom ofertę jego kupna na preferencyjnych warunkach, początkowo za cenę 186 tys. funtów, a w dacie orzekania przez sąd apelacyjny – 143 tys. funtów.

Wnioskodawczynie domagała się przyznania na jej rzecz ze spadku przysporzeń z tytułu *family provision* w wysokości odpowiadającej co najmniej połowie pozostawionej przez spadkodawczynię majątku.

Sąd pierwszej instancji (*District Judge*) w orzeczeniu z dnia 7 sierpnia 2007 r. przyznał na rzecz wnioskodawczynie świadczenie z majątku spadkowego w wysokości 50 tys. funtów. Sąd ten ocenił testament spadkodawczynie jako niesprawiedliwy, gdyż nie zapewnił wnioskodawczynie żadnych przysporzeń majątkowych. *District Judge* podkreślał, iż szczególnie nieracjonalne było odrzucenie przez spadkodawczynię jej jedyne dziecko. Jak wskazano w uzasadnieniu wyroku, przeważający i decydujący motyw takiego postępowania spadkodawczynie stanowiło opuszczenie przez wnioskodawczynię domu rodzinnego i zwiążanie się z mężczyzną, którego spadkodawczynie nie akceptowała. Zdaniem sądu spadkodawczynie

nadmiernie surowo oceniła postępowanie córki, a brak pojednania był skutkiem również postępowania samej spadkodawczyni, która nie pogodziła się z wyborem córki partnera życiowego. W konsekwencji brak ujęcia w testamencie przysporzeń majątkowych na rzecz wnioskodawczyni (znajdującej się nadto w trudnej sytuacji materialnej) został uznany za nieusprawiedliwiony, to zaś uzasadniało przyznanie jej z majątku spadkowego świadczenia na gruncie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*. W ocenie sądu pierwszej instancji kwota 50 tys. funtów była odpowiednim świadczeniem, jakie w danych okolicznościach sprawy należało na rzecz wnioskodawczyni przyznać²³⁷.

Od wyroku sądu pierwszej instancji apelacje wniosły obie strony. Wnioskodawczyni podnosiła zarzut zaniżenia przyznanego na jej rzecz świadczenia i domagała się jego podwyższenia, z kolei pozwane organizacje charytatywne domagały się uznania powództwa za nieuzasadnione: zarzuciły, że brak przyznania w testamencie na rzecz wnioskodawczyni jakichkolwiek przysporzeń był w okolicznościach sprawy uzasadniony, w związku z czym nie zachodziły podstawy do zasądzenia świadczenia z tytułu *family provision*. Rozpoznający obie te apelacje sąd drugiej instancji (*High Court*) w wyroku z dnia 1 grudnia 2009 r.²³⁸ doszedł do przekonania, że apelacja organizacji charytatywnych jest uzasadniona, a na rzecz wnioskodawczyni nie powinno być przyznane jakiegokolwiek świadczenie na gruncie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*. W związku z powyższym apelacja wnioskodawczyni uznana została za bezprzedmiotową. W przekonaniu sądu drugiej instancji zasadniczą kwestią w sprawach tego rodzaju jest odpowiedź na pytanie, czy brak przyznania w testamencie na rzecz uprawnionego przysporzenia majątkowego ze spadku powinien zostać oceniony jako nieracjonalny. Nie w tym jednak rzecz, czy spadkodawca, nie dokonując określonego rozrządzenia, kierował się racjonalnymi przesłankami, lecz w tym, że rzeczywisty skutek zawarcia w testamencie określonych rozrządzeń jest obiektywnie niesprawiedliwy. Dlatego też argumenty przedstawione przez *District Court*, który odwoływał się do braku pojednania pomiędzy spadkodawczynią i wnioskodawczynią oraz do motywów, jakie doprowadziły spadkodawczynię do zawarcia w testamencie określonych rozrządzeń, nie były – w ocenie

²³⁷ M. Załucki, *Protection of Family Provision...*, *op. cit.*, s. 31–32.

²³⁸ [2009] EWHC 3114 (Fam).

High Court – trafne. Zdaniem sądu drugiej instancji wyrok sądu pierwszej instancji dotknięty został błędem co do prawa, gdyż opierał się na badaniu motywacji postępowania spadkodawczyni, a nadto na nieodpowiednim wyważeniu czynników wpływających na istnienie uprawnienia z tytułu *family provision*. Tymczasem wnioskodawczyni i jej mąż wiedli życie całkowicie niezależne od spadkodawczyni, nie korzystali z jej pomocy finansowej w żadnym wymiarze ani też nie mieli względem niej żadnych oczekiwań natury majątkowej. W liście z 2002 r. wnioskodawczyni wprost wskazywała na swoją świadomość, że spadkodawczyni nie zapisała jej w testamencie żadnego majątku, jak też nie poczyniła żadnych przysporzeń na rzecz swoich wnuków (dzieci wnioskodawczyni). Jednocześnie trudności materialne wnioskodawczyni i jej rodziny są skutkiem dokonanego wyboru: wobec posiadania pięciorga dzieci, wnioskodawczyni nie podejmowała pracy zarobkowej, jej mąż pracował zaś w niepełnym wymiarze godzinowym. *High Court* podkreślił, że celem *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* jest umożliwienie uzyskania świadczeń z majątku spadkowego tym osobom, na których rzecz testator nie dokonał rozsądnego przysporzenia. Jednakże prawo angielskie nie przewiduje obowiązku dokonywania żadnych przysporzeń na rzecz dorosłego dziecka spadkodawcy, dlatego też, poza nadzwyczajnymi przypadkami, nie ma podstaw do ingerowania w wolę spadkodawcy, który takiemu dziecku nie przyznał w testamencie żadnych korzyści majątkowych.

Orzeczenie to zostało uchylone wyrokiem sądu apelacyjnego (*Court of Appeal*) z dnia 31 marca 2011 r.²³⁹ Sąd apelacyjny rozstrzygnął, że roszczenie jest usprawiedliwione co do zasady, w konsekwencji czego apelację wnioskodawczyni (która kwestionowała rozstrzygnięcie *District Judge* co do wysokości) przekazano do ponownego rozpoznania przez *High Court* (w innym składzie sędziowskim). W obszernym uzasadnieniu, odwołującym się szeroko do dorobku judykatury w sprawach przyznawania świadczeń z tytułu *family provision* na rzecz dorosłego dziecka spadkodawcy, sąd apelacyjny podkreślił, iż stanowisko *High Court*, kwestionujące kierunek wyroku wydanego przez sąd pierwszej instancji, było niewłaściwe. W ocenie sądu apelacyjnego *District Judge* nie popełnił błędu co do prawa, gdyż w istocie uznał, że brak przyznania na rzecz wnioskodawczyni jakichkolwiek przysporzeń w testamencie spadkodawczyni doprowadził

²³⁹ [2011] EWCA Civ 346.

do nieracjonalnego skutku. Oceniał więc podstawy roszczenia z prawidłowego punktu widzenia i uzasadnił swoje rozstrzygnięcie w sposób odpowiedni, rozstrzygnięcie miało zaś charakter dyskrejonalny i opierało się na ocenie wszystkich przesłanek określonych w sekcji 3 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*. Jeżeli tego rodzaju wyrok, zawierający rozstrzygnięcie o charakterze uznaniowym, opiera się na prawidłowo zastosowanej podstawie prawnej, a orzeczenie nie jest w sposób oczywisty wadliwe (niesprawiedliwe), to nie ma podstaw do jego dyskredytowania przez sąd odwoławczy. Oceniając, czy przysporzenie przewidziane w testamencie na rzecz uprawnionego (lub brak takiego przysporzenia) ma charakter rozsądny, sąd powinien wziąć pod uwagę wszystkie ustawowe przesłanki. Jednakże wagę i faktyczne znaczenie poszczególnych czynników sąd określa samodzielnie, w konkretnych realiach badanego przypadku, nie istnieje bowiem żadna narzucona gradacja ich ważności, a przyjęcie określonego punktu widzenia w jednej sprawie sądowej nie musi automatycznie oznaczać, że te same czynniki mają decydować o kierunku rozstrzygnięcia w innych. Jeżeli po przeanalizowaniu tych kwestii sąd dojdzie do określonych wniosków, nie jest właściwym ich kwestionowanie, ponieważ gdyby określonym czynnikom nadać inną rangę niż przyjęta przez sąd, można by dojść do odmiennego rozstrzygnięcia. Dlatego też zmiana orzeczenia *District Judge* przez *High Court* i oddalenie powództwa co do zasady ocenione zostały jako niesłuszne, co musiało skutkować uchynieniem zaskarżonego wyroku.

Do rozpoznania pozostała natomiast apelacja wnioskodawczynie od wyroku sądu pierwszej instancji, w której kwestionowała wysokość przyznanego świadczenia. *High Court*, rozpoznając apelację wnioskodawczynie co do wysokości przyznanego świadczenia, wyrokiem z dnia 3 marca 2014 r.²⁴⁰ utrzymał w mocy wyrok sądu pierwszej instancji z dnia 7 sierpnia 2007 r. Sąd ten przyjął za sądem apelacyjnym, że kryteria określone w sekcji 3 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* powinny być uwzględnione łącznie, a żadnemu z nich nie udzielono prymatu względem pozostałych. Jednocześnie całokształt tych okoliczności ma znaczenie zarówno dla oceny, czy roszczenie z tytułu *family provision* jest usprawiedliwione co do zasady, jak też dla ustalenia wysokości należnego przysporzenia majątkowego. Wnioskodawczynie zarzucała

²⁴⁰ [2014] EWHC 542 (Fam).

w szczególności, że przyznana kwota 50 tys. funtów w istocie nie pozwalała na istotną poprawę standardu jej życia. *High Court* zauważył jednak, iż wnioskodawczyni nie miała żadnych oczekiwań majątkowych względem spadkodawczyni, na co zasadnie zwrócił uwagę *District Judge*. Zasadnicze znaczenie należało przypisać temu, że wnioskodawczyni i jej mąż przez lata nie uzyskiwali pomocy materialnej ze strony spadkodawczyni. Ponadto kwota rzędu 50 tys. funtów niewątpliwie umożliwiała wnioskodawczyni poprawę sytuacji życiowej, w taki sposób, jaki uznałaby ona za odpowiedni. Sąd pierwszej instancji ocenił, że nie byłoby właściwym, gdyby przysporzenie majątkowe z tytułu *family provision* miało zaspokajać wszelkie potrzeby wnioskodawczyni. W przekonaniu sądu odwoławczego zaskarżony wyrok nie był dotknięty żadnym uchybieniem, a przyznane świadczenie opierało się na wyważeniu wszystkich czynników mających znaczenie dla rozstrzygnięcia. W braku argumentów nakazujących przyjąć, że orzeczenie *District Judge* było błędne, przy uwzględnieniu wszystkich prezentowanych w sprawie okoliczności nie było uzasadnionych podstaw do uwzględnienia apelacji.

Powyższy wyrok zaskarżyła wnioskodawczyni. Sprawę – co do wysokości zasądanego świadczenia – ponownie rozpoznawał *Court of Appeal*, który wyrokiem z dnia 27 lipca 2015 r.²⁴¹ zmienił zaskarżone orzeczenie. W przekonaniu sądu właściwym świadczeniem na rzecz wnioskodawczyni była kwota 163 tys. funtów. Było to przysporzenie, które pozwoliłoby wnioskodawczyni na zakup domu (143 tys. funtów), a nadto pokryć inne wydatki (20 tys. funtów). Za niewłaściwe uznał sąd miarkowanie świadczenia na rzecz wnioskodawczyni z tego tylko względu, że nie miała ona oczekiwań majątkowych względem spadkodawczyni, gdyż również beneficjenci spadku – organizacje charytatywne – uzyskali ze spadku przysporzenia, których się nie spodziewali, a przy tym nie łączyły ich żadne powiązania ze spadkodawczynią za jej życia. Spadkodawczyni postąpiła zdaniem sądu apelacyjnego w sposób nieracjonalny, nie zapisując niczego swojemu jedyemu dziecku. Sąd apelacyjny zwrócił uwagę, że przyznanie wnioskodawczyni kwoty 50 tys. funtów prowadzi do rezultatu, w którym utraci ona zasiłki z pomocy społecznej o wartości większej niż uzyskane

²⁴¹ [2015] EWCA Civ 797. Zob też B. Sloan, *The „Disinherited” daughter and the disapproving mother*, „Cambridge Law Journal” 2016, no. 24, s. 31–34; M. Załucki, *Protection of Family Provision...*, *op. cit.*, s. 32–33.

przysporzenie ze spadku. Podkreślił, że celem świadczeń z tytułu *family provision* jest zapewnienie utrzymania (*maintenance*), a w tym pojęciu mieści się również zakupienie domu, jeżeli uprawniony nie jest jego właścicielem. *Court of Appeal* wskazał, iż wnioskodawczyni ma możliwość nabycia na własność domu, który aktualnie wynajmuje, na preferencyjnych warunkach, za cenę 143 tys. funtów. Odwołując się do złej sytuacji majątkowej i możliwości zarobkowych wnioskodawczyni, sąd apelacyjny zwrócił uwagę, iż umożliwienie wnioskodawczyni zakupu domu spełni rolę zapewnienia środków utrzymania, a jednocześnie nie pozbawi wnioskodawczyni wszystkich świadczeń socjalnych. Nadto kwota 20 tys. funtów stanowić powinna, w ocenie sądu apelacyjnego, odpowiednie dodatkowe wsparcie finansowe dla wnioskodawczyni.

Ostatecznie – wobec zaskarżenia powyższego wyroku przez organizacje charytatywne – wyrokował w sprawie Sąd Najwyższy (*Supreme Court*), który wyrokiem z dnia 15 marca 2017 r.²⁴² uchylił orzeczenie wydane przez *Court of Appeal* i utrzymał w mocy wyrok wydany przez *District Judge*. Sąd Najwyższy odwołał się do szerokiej w prawie angielskim swobody testowania i wskazał, że instytucja *family provision* ma charakter wyjątkowy, ograniczony podmiotowo, a w przypadku osób innych niż małżonek i partner cywilny spadkodawcy roszczenie jest uzasadnione tylko wtedy, gdy uzyskanie przysporzenia ze spadku ma pełnić funkcję alimentacyjną. Cel alimentacyjny można rozumieć szeroko, jednak w żadnym wypadku nie można go utożsamiać z zaspokojeniem wszelkich potrzeb uprawnionego, chodzi bowiem o zwykłe potrzeby życia codziennego. Realizacja celu alimentacyjnego nie musi następować przez periodyczną wypłatę uprawnionemu sum pieniężnych. W grę może wchodzić również jednorazowa wypłata kwoty pieniężnej lub przysporzenia o charakterze rzeczowym. Aby jednak uprawniony mógł uzyskać jakiegokolwiek świadczenie z tytułu *family provision*, niezbędnym jest przesądzenie, że nie uzyskał od spadkodawcy żadnych „rozsądnych” przysporzeń majątkowych. *Supreme Court* podkreślił, że ustawa nie odwołuje się do racjonalności postępowania spadkodawcy, lecz do braku poczynienia na rzecz

²⁴² [2017] UKSC 17. Zob też. B. Sloan, *Testamentary Freedom Reaffirmed in the Supreme Court*, „Cambridge Law Journal” 2017, no. 76(3), s. 499–502; G. Douglas, *Family provision and Family Practises...*, *op. cit.*, s. 222; C. Sawyer, M. Spero, *Succecession, Wills and Probate*, *op. cit.*, s. 331.

osoby bliskiej spadkodawcy „rozsądnych” przysporzeń majątkowych. Nie można bowiem wykluczyć sytuacji, że spadkodawca w dacie sporządzenia testamentu działał w sposób usprawiedliwiony, lecz na skutek późniejszej zmiany okoliczności zawarte w testamencie rozrządzenia majątkowe zostaną uznane za niezapewniające uprawnionemu „rozsądnego” przysporzenia. Nie jest też wykluczone, że spadkodawca, sporządzając testament, działał irracjonalnie, lecz według stanu istniejącego w dacie śmierci tego spadkodawcy zawarte w testamencie rozrządzenia okażą się „rozsądne”. Znaczenie w sprawach tego rodzaju ma jednak nie tylko brak odpowiedniego przysporzenia na rzecz uprawnionego, lecz również istnienie swobodnego „moralnego obowiązku” jego dokonania, wynikającego nie tyle z formalnej relacji rodzinnej, ile z faktycznych powiązań życiowych oraz majątkowych spadkodawcy i uprawnionego.

Sąd Najwyższy wskazał nadto, że dla ustalenia wysokości świadczeń z tytułu *family provision* koniecznym jest dokonanie przez sąd oceny wszystkich istotnych okoliczności sprawy. Jeżeli sąd wyda wyrok po przeanalizowaniu tych kwestii, to jego rozstrzygnięcie nie może być skutecznie podważone tylko z tego względu, że inny skład orzekający mógłby w tych samych okolicznościach orzec odmiennie. Sąd Najwyższy nie podzielił stanowiska sądu apelacyjnego, iż *District Judge* wydał orzeczenie dotknięte błędem co do prawa. W istocie bowiem dokonał on całościowej oceny wszystkich okoliczności mających znaczenie na gruncie sekcji 3 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975*. W przekonaniu Sądu Najwyższego nieuzasadniona była również konkluzja, iż orzeczenie sądu pierwszej instancji prowadziło do przyznania wnioskodawczyni świadczeń w istocie bezwartościowych, bo wiążących się z pozbawieniem części zasiłków z pomocy społecznej. W rzeczywistości bowiem *District Judge* w uzasadnieniu wyroku dostrzegł, że znaczne przysporzenie majątkowe na rzecz wnioskodawczyni może skutkować utratą wsparcia socjalnego. Samo przyznane wnioskodawczyni świadczenie nie było pozbawione znaczenia: wnioskodawczyni bowiem sformułowała listę przedmiotów wyposażenia domowego wymagających naprawy lub wymiany, co mieści się w zakresie pojęcia „utrzymania”. Gdyby zaś faktycznie doszło do sfinansowania powyższego ze świadczenia uzyskanego tytułem *family provision*, nie wpłynęłoby to znacznie na uzyskiwane zasiłki z pomocy społecznej, gdyż wobec wydatkowania pieniędzy na cele bieżącego utrzymania

poziom wolnych środków finansowych rodziny wnioskodawczynie uległby obniżeniu ponownie poniżej wysokości uprawniającej do uzyskiwania świadczeń zasiłkowych. Mając na uwadze te kwestie, *Supreme Court* doszedł do wniosku, że wyrok sądu pierwszej instancji nie był dotknięty żadnym błędem, a zatem powinien być zostać utrzymany w mocy.

Analiza przedstawionych wyroków sądów kolejnych instancji oraz ostateczna konkluzja Sądu Najwyższego unaocznia, że na gruncie tego samego (w istocie niespornego) stanu faktycznego mogą zapaść całkowicie rozbieżne rozstrzygnięcia²⁴³. Zależnie od dyskrejonalnej oceny sądu co do wagi i znaczenia poszczególnych okoliczności, branych pod uwagę w toku orzekania o świadczeniu z tytułu *family provision*, może zapaść wyrok zasądający świadczenie w znacznych rozmiarach lub też zasądający świadczenie umiarkowane, a nawet oddalający powództwo w całości. Jak podkreślił *Supreme Court*, dla rozstrzygnięcia w przedmiocie roszczeń na gruncie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act* 1975 kluczowe znaczenie ma odpowiedź na dwa pytania. Po pierwsze czy spadkodawca zapewnił uprawnionemu „rozsądne” przysporzenie majątkowe, po drugie, jeżeli odpowiedź na pierwsze pytanie okazałaby się negatywna, jakie świadczenia na rzecz uprawnionego są odpowiednie według stanu istniejącego w dacie orzekania. Oba pytania odwołują się do kryteriów ocennych, co z istoty rzeczy wiąże się z możliwością wydania odmiennych rozstrzygnięć przez różne składy orzekające w tej samej sprawie. Sąd Najwyższy w ustnych motywach rozstrzygnięcia zwrócił uwagę, że odpowiedź na te pytania nie jest łatwa²⁴⁴. Jednocześnie z wyroku Sądu Najwyższego płynie jeszcze ten zasadniczy wniosek, iż ocena dokonana przez sąd pierwszej instancji, jeżeli została dokonana w granicach swobody dyskrejonalnej, w zasadzie nie powinna być podważona przez sąd odwoławczy, orzeczenia zapadające na podstawie przesłanek o charakterze

²⁴³ Zob. też H. Conway, *Rights versus responsibilities: adult children, parental wealth and contested wills*, „Journal of Social Welfare and Family Law” 2017, vol. 39(4), s. 494–496; L. King, *Testamentary freedom – Ilott v The Blue Cross and others*, 27.03.2017, „The Law Society Gazette”, <https://www.lawgazette.co.uk/legal-updates/testamentary-freedom--ilott-v-the-blue-cross-and-others/5060372.article> [dostęp: 31.03.2020]; S. Pedley, *Ilott v Blue Cross & others: do we have clarity?*, 4.03.2017, Mills & Reeve, <https://www.mills-reeve.com/insights/publications/ilott-v-blue-cross-others-do-we-have-clarity> [dostęp: 31.03.2020].

²⁴⁴ Ustne uzasadnienie wyroku dostępne tu: <https://www.youtube.com/watch?v=y-qKaDb7ccnw> [dostęp: 31.03.2020].

ocennym i uznaniowym mogą bowiem podlegać skutecznemu zaskarżeniu tylko wtedy, gdyby dotknięte były istotnym błędem prawnym. Jeżeli zaś wyrok sądu pierwszej instancji został wydany w granicach prawa, to nie ma podstaw do jego uchylenia lub zmiany tylko z tego względu, że inny skład orzekający w tej samej sprawie dochodzi do odmiennych wniosków i skłania się ku innemu rozstrzygnięciu. W nauce prawa zauważa się także, że z komentowanego orzeczenia wynika, iż osoby, które uzyskały korzyść ze spadku, nie są zobowiązane do wykazywania własnych potrzeb finansowych, jeśli osoba bliska zmarłego domaga się przyznania świadczenia z tytułu *family provision*²⁴⁵.

Stosownie do sekcji 4 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* wystąpienie z roszczeniem przysługującym osobom bliskim spadkodawcy na podstawie przepisów zawartych w sekcji 2 tej ustawy ograniczone jest terminem sześciu miesięcy od daty uzyskania pierwszego skutecznego *grant of representation* lub *letter of administration*, przy czym termin należy liczyć od dnia wydania grantu pełnego, a nie grantu ograniczonego²⁴⁶. W przypadku, gdy doszło do unieważnienia wydanego *grant of representation*, sześciomiesięczny termin biegnie od kolejnego jego wydania²⁴⁷. W literaturze zauważa się też, że bieg sześciomiesięcznego terminu jest liczony od dnia następnego po wydaniu *grant of representation*²⁴⁸.

Dyspozycja sekcji 4 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* przewiduje jednak, iż wnioskodawca może wystąpić do sądu z roszczeniami przewidzianymi w sekcji 2 tej ustawy również po upływie wskazanego wyżej terminu, przy czym w takim przypadku dopuszczalność merytorycznego rozpoznania sprawy jest uzależniona od uzyskania stosownego zezwolenia sądu²⁴⁹. Rozstrzygnięcie, czy mimo przekroczenia

²⁴⁵ H. Conway, *Rights versus responsibilities...*, *op. cit.*, s. 494–496.

²⁴⁶ Okoliczność ta ma znaczenie o tyle, że pomiędzy wydaniem grantu ograniczonego a grantu pełnego może minąć okres nawet kilku lat. Por. wyrok w sprawie *Re Johnson* [1987] CLY 3882. Ograniczony *grant of probate* to wydany przez sąd *grant*, który obejmuje swoim zakresie jedynie część majątku spadkowego lub też ma charakter tymczasowy; zob. A. Kozioł, *System administracji spadku...*, *op. cit.*, s. 127.

²⁴⁷ Por. wyrok w sprawie *Re Freeman* [1984] 3 All ER 906. Zob. szerzej S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 155.

²⁴⁸ Zob. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 272.

²⁴⁹ Na temat historycznego rozwoju tego uregulowania: E.L.G. Tyler, R.D. Oughton

terminu żądanie zgłoszone w trybie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* może zostać merytorycznie rozpoznane, poddano swobodnej ocenie sądu. Rolą sądu jest w takich przypadkach wyważenie pomiędzy uzasadnionymi interesami spadkobierców zmarłego a potrzebami osoby występującej z roszczeniem o przyznanie jej przysporzenia ze spadku. Aktualne przepisy *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* nie formułują żadnych przesłanek, jakie powinien badać sąd przed podjęciem decyzji w tym przedmiocie. Natomiast na przestrzeni lat w praktyce sądowej wyrażono szereg poglądów odnośnie okoliczności, jakie w takim wypadku powinny podlegać ocenie sądu. Najistotniejsze zapatrywania judykatury w tym przedmiocie (niemające jednak charakteru zamkniętego) zostały zaprezentowane przez sądy w wyrokach w sprawach *Re Salmon*²⁵⁰ oraz *Re Dennis*²⁵¹. W orzeczeniach tych podkreślono przede wszystkim, że rozstrzygnięcie sądu powinno być „roztropne”, gdyż władza dyskrecjonalna sądu w tym zakresie ma charakter nieograniczony ustawowo, a tym samym to rolę sądu jest rozważyć, jakie orzeczenie będzie najwłaściwsze w okolicznościach danego przypadku. Zarazem na wnioskodawcy spoczywa ciężar wykazania przed sądem uzasadnionych podstaw do wystąpienia z roszczeniami już po upływie ustawowego terminu. Oceniając tę kwestię, sąd powinien zbadać, czy wnioskodawca postępował właściwie i czy dopiero po upływie terminu ujawniły się okoliczności uzasadniające zainicjowanie postępowania. Sąd nie powinien także abstrahować od tego, czy strony podjęły negocjacje w kierunku polubownego zakończenia sporu – w szczególności pod kątem postawy spadkobierców, którzy mogliby „zwodzić” wnioskodawcę, deklarując zaspokojenie jego roszczeń w celu doprowadzenia do upływu terminu. Istotnym czynnikiem rozważanym przez sąd przed zezwoleniem na rozpoznanie spóźnionego roszczenia powinny być również losy majątku spadkowego, w szczególności to, czy został on rozdysponowany lub podzielony pomiędzy spadkobierców. Nadto sąd powinien rozważyć dopuszczenie do rozpoznania spóźnionego roszczenia przez przyzmat jego

---

(red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 236–237.

²⁵⁰ Wyrok w sprawie *Re Salmon* [1981] Ch. 167. Zob. też: F. Barlow i in., *Williams on Wills*, *op. cit.*, s. 239.

²⁵¹ Wyrok w sprawie *Re Dennis* [1981] 2 All ER 140. Szerzej: J.S. Barlow i in., *Wills, Administration and Taxation Law...*, *op. cit.*, s. 429.

merytorycznej zasadności, a więc wstępnie rozważyć, czy zaofiarowany w sprawie materiał daje podstawy do przyjęcia, że wniosek ma szansę odniesienia zamierzonego skutku. W praktyce sądowej podkreśla się zarazem, że istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia może mieć kwestia świadomości wnioskodawcy co do samego istnienia ustawowego terminu do wniesienia żądania. Jeśli bowiem strona nie uzyskała właściwej (niezależnej) porady prawnej, to okoliczność nieświadomości co do prawa może uzasadnić rozpoznanie jej żądania, nawet jeśli przekroczenie terminu było znaczne²⁵². Pewne znaczenie dla oceny dopuszczalności nadania biegu spóźnionym żądaniom może mieć również to, czy w razie nieuwzględnienia wniosku wnioskodawca mógłby dochodzić innych roszczeń od określonych osób, w tym od prawnika, który udzielił mu wadliwej porady prawnej co do terminu do wystąpienia z roszczeniem. Z drugiej strony, zaniechanie uzyskania porady prawnej, które ostatecznie doprowadziło stronę do złożenia wniosku dopiero po upływie ustawowego terminu, może stanowić podstawę odmowy przyjęcia do rozpoznania spóźnionego żądania²⁵³.

Z uwagi na dyskrecjonalność rozstrzygnięcia sądu, orzeczenia zapadające w poszczególnych sprawach mogą być skrajnie odmienne, mimo pozornie zbliżonych okoliczności. Przykładowo w sprawie *Stock v Brown*²⁵⁴ sąd dopuścił do rozpoznania żądanie wdowy, która wytoczyła sprawę po niemal sześciu latach od upływu ustawowego terminu. Z kolei w wyroku w sprawie *Berger v Berger*²⁵⁵ sąd uznał, że roszczenie nie może być dochodzone, gdyż wniosek został złożony aż sześć lat od upływu ustawowego terminu. Podobnie we wspomnianym wyroku w sprawie *Re Salmon* sąd uznał, że brak było podstaw do przyjęcia do rozpoznania wniosku wdowy po spadkodawcy, skoro przekroczenie terminu było znaczące, a zarazem zawinione przez samą wnioskodawczynię, zaś majątek spadkowy został już w znacznej części rozdysponowany. Natomiast w sprawie *Adams*

²⁵² E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision Provision*, *op. cit.*, s. 242–243.

²⁵³ Por. wyrok w sprawie *Budd v Flower* [1999] 12 CL 518. W tej sprawie wnioskodawca był informowany o celowości skonsultowania sprawy z prawnikiem, lecz mimo tego nie wykazał w tym zakresie stosownej inicjatywy.

²⁵⁴ Wyrok w sprawie *Stock v Brown* [1994] 1 FLR 840. Zob. też: A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 273.

²⁵⁵ Wyrok w sprawie *Berger v Berger* [2013] EWCA Civ 1305.

v Schofield²⁵⁶ sąd przyjął, że, mimo iż pełnomocnik wnioskodawcy postępował niedbale, nieznacznie spóźnione żądanie mogło zostać uwzględnione (wniesiono je dziewiętnaście dni po upływie terminu), skoro majątek spadkowy nie został jeszcze rozdysponowany. Z kolei w sprawie McNulty v McNulty²⁵⁷ sąd uwzględnił roszczenie spóźnione o trzy lata, a wytoczone przez żonę zmarłego, która uzyskała korzyść ze spadku na podstawie testamentu, lecz nie miała świadomości wysokiej wartości nieruchomości, którą otrzymały inne osoby.

W razie przekroczenia terminu dopuszczalność rozpoznania merytorycznego spóźnionych wniosków uzależniona będzie od decyzji sądu. Jeżeli z roszczeniami na gruncie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* występuje kilka osób, to okoliczność, że niektóre z nich zachowały ustawowy termin do zainicjowania postępowania sądowego, nie powoduje automatycznie, że w odniesieniu do pozostałych termin również zostanie uznany za zachowany. Jednakże gdy część uprawnionych skutecznie zgłosiła swoje roszczenia, to okoliczność ta może przemawiać za przyjęciem do rozpoznania również wniosków zgłoszonych z uchybieniem ustawowego terminu.

W literaturze przedmiotu zauważa się, że krótki, sześciomiesięczny termin do wystąpienia z roszczeniem alimentacyjnym przez osoby bliskie zmarłego związany jest z koniecznością umożliwienia *personal representative* dokonania podziału majątku spadkowego²⁵⁸. Obowiązkiem *personal representative* jest uregulowanie kosztów pogrzebu zmarłego, wydatków związanych z administracją spadkiem oraz długów i innych zobowiązań spadkodawcy bez względu na to, czy którakolwiek z osób bliskich zmarłego występuje (lub może wystąpić) do sądu z żądaniem z tytułu *family provision*. W świetle sekcji 20(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* po upływie sześciomiesięcznego terminu od objęcia spadku w zarząd *personal representative* może rozporządzić majątkiem spadkowym – bez ponoszenia osobistej odpowiedzialności odszkodowawczej – jeśli żadna osoba bliska zmarłego nie wystąpi z żądaniem opartym na regulacjach przedmiotowej ustawy. W przypadku, gdy nie

²⁵⁶ Wyrok w sprawie Adams v Schofield [2004] WTLR 1049. Zob. szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 187.

²⁵⁷ Wyrok w sprawie McNulty v McNulty [2002] WTLR 737. Zob. szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, op. cit.*, s. 188.

²⁵⁸ Por. C. Rendell, *Law of Succession, op. cit.*, s. 249.

zostanie złożone w terminie sześciu miesięcy żądanie na gruncie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, *personal representative* może dokonać rozporządzeń co do masy spadkowej²⁵⁹. Może się jednak zdarzyć, iż jeśli spadkobiercy znajdować się będą w trudnej sytuacji finansowej, to czekanie przez *personal representative* z dzieleniem spadku aż do upływu 6 miesięcy, może nie być właściwe²⁶⁰. Od okoliczności konkretnego przypadku zależeć będzie, czy *personal representative* powinien pozostawić majątek spadkowy w stanie nienaruszonym przez ten okres, czy też celowym okaże się wcześniejsze rozpoczęcie podziału majątku spadkowego²⁶¹.

W obecnym stanie prawnym, wobec wejścia w życie *Inheritance and Trustees Powers Act 2014*, wnioskodawca może zgłosić do sądu żądanie w trybie sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* jeszcze przed wydaniem *grant of representation*. Powyższe rozwiązanie legislacyjne zakończyło wcześniejsze rozbieżności poglądów w tej materii²⁶².

Roszczenie z sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* przysługuje wyłącznie tym osobom, które przeżyją spadkodawcę. Ma ono charakter osobisty, a tym samym niedziedziczny i niezbywalny²⁶³. Śmierć wnioskodawcy w toku postępowania skutkuje wygaśnięciem roszczenia i nie istnieje możliwość uwzględnienia takich żądań przez sąd – nawet w tym celu, by świadczenie z tytułu *family provision* weszło w skład spadku po zmarłym wnioskodawcy²⁶⁴. Podobnie śmierć wnisko-

²⁵⁹ Szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 188–189.

²⁶⁰ Szerzej: J.S. Barlow i in., *Wills, Administration and Taxation Law...*, *op. cit.*, s. 430; C. Rendell, *Law of Succession*, *op. cit.*, s. 249.

²⁶¹ Szerzej: R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 189.

²⁶² Por. A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 272; J.S. Barlow i in., *Wills, Administration and Taxation Law...*, *op. cit.*, s. 429; F. Barlow i in., *Williams on Wills*, *op. cit.*, s. 239–240; M. Skinner, *Keeping it in the family*, „New Law Journal”, 4.06.2009, <https://www.newlawjournal.co.uk/content/keeping-it-family-0> [dostęp: 31.03.2020] oraz sprzeczne wyroki w sprawach *Re Broom* [1992] 2 FLR 49 i *Re Searle* [1949] Ch. 73

²⁶³ Por. M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 555; *idem*, *Wydziedziczenie w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 256; P. Książak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, s. 37; B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania...*, *op. cit.*, s. 95.

²⁶⁴ Por. wyroki w sprawach *Whytte v Ticehurst* [1986] 2 All ER 158 oraz *Re Bramwell* [1988] 2 FLR 263.

dawcy przed zainicjowaniem postępowania o *family provision* skutkuje niedopuszczalnością wystąpienia z tymi roszczeniami przez inne osoby (w zastępstwie zmarłego wnioskodawcy), w tym przez spadkobierców niedoszłego wnioskodawcy, bez względu na ewentualne merytoryczne podstawy roszczeń. *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act* 1975 przyznaje osobiste uprawnienie do wystąpienia z roszczeniem, niemniej aż do udzielenia uprawnionemu ochrony przez sąd roszczenie to ma charakter hipotetyczny, natomiast w dacie śmierci spadkodawcy nie istnieje żadne uprawnienie, które mogłoby podlegać wyegzekwowaniu. Dlatego też śmierć uprawnionego powoduje, że roszczenie wygasa wraz z nim. Na powyższe zwrócił uwagę sąd w wyroku w sprawie *Roberts & Anor v Fresco*²⁶⁵.

Okolicznością istotnie wpływającą na rozmiar przysporzeń możliwych do uzyskania z tytułu *family provision* jest rozmiar majątku spadkowego i jego wartość. Z uwagi na łatwość, z jaką spadkodawca potencjalnie może wyzbywać się majątku, co mogłoby w praktyce prowadzić do pomniejszenia świadczeń należnych uprawnionym osobom mu bliskim, a w skrajnych przypadkach nawet do udaremnienia ich skutecznego dochodzenia, angielski ustawodawca przewidział szczególne regulacje, tzw. *anti-avoidance provisions*²⁶⁶. Warto przy tym wspomnieć, że *Inheritance (Family Provision) Act* 1938 nie zawierała analogicznych regulacji, co osłabiało pozycję osób najbliższych zmarłego, jeśli spadkodawca za życia dokonał krzywdzących ich rozrządzeń z intencją wyłączenia całości lub części swojego majątku spod zakresu obowiązywania tych przepisów²⁶⁷.

W sekcjach 8 i 9 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act* 1975 przewidziano, że do majątku podlegającego uwzględnieniu przy określaniu wysokości przysporzeń przysługujących uprawnionym z tytułu *family provision*, zalicza się – oprócz majątku, którym spadkodawca

²⁶⁵ Wyrok w sprawie *Roberts & Anor v Fresco* [2017] EWHC 283 (Ch). Szerzej S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 297–298.

²⁶⁶ Szerzej: J. Te Rata, *Fortifying Family Protection: The Need for Anti-Avoidance Provisions in the Family Protection Act 1955*, dissertation submitted in partial fulfillment of the degree of Bachelor of Laws (with Honours) at the University of Otago, 2016, s. 9–14; A. Braun, A. Röthel, *Passing Wealth on Death*, *op. cit.*, s. 67–69, A. Borkowski, *Textbook on succession*, *op. cit.*, s. 303–306; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 233–238.

²⁶⁷ E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 217.

zadysonował w testamencie – również te składniki majątkowe, które w momencie śmierci spadkodawcy przechodzą na inne osoby na podstawie innej niż testament. Są to, po pierwsze, kwoty pieniężne lub rzeczy, jakie określona osoba uzyskuje w związku ze śmiercią spadkodawcy z tytułu *statutory nominations* (swoistego uposażenia dotyczącego środków zgromadzonych przez spadkodawcę w instytucjach ubezpieczeniowo-emerytalnych). Po drugie uwzględnieniu podlegają przedmioty objęte dokonanyymi przez spadkodawcę darowiznami *mortis causa*. Te składniki majątkowe automatycznie, na mocy sekcji 8 omawianej ustawy, zaliczane są do majątku uwzględnianego przy ustalaniu świadczeń z tytułu *family provision*. Ponadto uwzględnieniu może podlegać również udział spadkodawcy we współwłasności o charakterze tzw. *joint tenancy*²⁶⁸. Jednakże zaliczenie tego rodzaju składnika majątku spadkodawcy (w całości lub części) do majątku uwzględnianego przy wymiarze *family provision* pozostawione zostało dyskrecjonalnej władzy sądu. Okolicznościami, które mogą mieć znaczenie dla rozstrzygnięcia w tym przedmiocie, są przede wszystkim: potrzeby wnioskodawców występujących z roszczeniami z tytułu *family provision*, stan majątkowy stron, sposób korzystania z przedmiotu współwłasności (np. jako miejsce zamieszkania)²⁶⁹.

Sekcja 10 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* przewiduje natomiast dopuszczalność obciążenia obowiązkiem zapłaty świadczeń z tytułu *family provision* osoby będącej beneficjentem czynności prawnej, dokonanej przez spadkodawcę jeszcze za jego życia, a podjętej w celu pokrzywdzenia uprawnionych z tytułu *family provision*. Regulacja ta ma na celu zapobieganie dokonywaniu darowizn (lub czynności prawnych o podobnym skutku) w celu praktycznego pozbawienia osób bliskich spadkodawcy ich uprawnień z tytułu *family provision* lub też istotnego pomniejszenia wysokości należnych im świadczeń z tego tytułu. Jeżeli więc może to umożliwić uprawnionym z tytułu *family provision* uzyskanie przysporzeń finansowych, sąd może obciążyć obowiązkiem

²⁶⁸ *Joint tenancy* polega na tym, że w przypadku śmierci jednego ze współwłaścicieli jego udział we współwłasności wygasa, co automatycznie skutkuje powiększeniem udziałów pozostałych współwłaścicieli; por. K. Osajda, *Ustanowienie spadkobiercy...*, *op. cit.*, s. 162–163; M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy...*, *op. cit.*, s. 66.

²⁶⁹ Por. J. Te Rata, *Fortifying Family Protection...*, *op. cit.*, s. 9–14; A. Braun, A. Röthel, *Passing Wealth on Death*, *op. cit.*, s. 67–69.

zapłaty osoby, które uzyskały przysporzenia z majątku spadkodawcy jeszcze za jego życia. Przepis sekcji 10 ustawy odnosi się jednak jedynie do tych czynności prawnych, które spadkodawca podjął w okresie do sześciu lat przed swoją śmiercią²⁷⁰. Zarazem aby czynność prawna spadkodawcy mogła być objęta hipotezą tego przepisu, musi ona spełniać określone ustawowo kryteria. Po pierwsze ma być to dokonanie na rzecz innej osoby przysporzenia majątkowego, z którym nie wiąże się z uzyskanie odpowiedniego świadczenia wzajemnego przez spadkodawcę²⁷¹. Po drugie czynność ta musi być podjęta intencjonalnie, w celu przeciwdziałania roszczeniom z tytułu *family provision*. Nie musi to wszelako być jedyna okoliczność decydująca o podjęciu przez spadkodawcę przedmiotowej czynności prawnej²⁷². Nie jest również wymaganym, aby spadkodawca, podejmując określoną czynność prawną, miał świadomość co do treści przepisów *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*. Istotnym jest natomiast, czy wolą spadkodawcy było przeciwdziałanie możliwości skierowania do pozostawionego przez niego spadku roszczeń majątkowych²⁷³. Ustalając wysokość świadczenia należnego od osoby, która uzyskała od spadkodawcy przysporzenie majątkowe spełniające wyżej wskazane przesłanki, na rzecz osoby uprawnionej z tytułu *family provision*, sąd uwzględnia w szczególności okoliczności podjęcia przedmiotowej czynności prawnej. Sąd bada również, czy z przysporzeniem majątkowym wiązały się jakiegokolwiek świadczenia na rzecz spadkodawcy, relacje pomiędzy spadkodawcą a osobą, na której rzecz przysporzenie nastąpiło, a także sytuację majątkową tej osoby. Jednocześnie wysokość świadczenia obciążającego osobę, która uzyskała od spadkodawcy przysporzenie majątkowe, na rzecz uprawnionych z tytułu *family provision* nie może przekraczać ustawowej górnej granicy odpowiedzialności z tego tytułu. Granicę tę wyznacza bądź wysokość kwoty pieniężnej przekazanej tej osobie przez spadkodawcę, bądź też wartość (według stanu w dacie śmierci spadkodawcy) przedmiotu przysporzenia innego niż kwota pieniężna, jednak

²⁷⁰ Zob. E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 219.

²⁷¹ Por. wyrok w sprawie *Dawkins v Judd* [1986] 2 FLR 360. W orzecznictwie za przysporzenie majątkowe uznaje się również zwolnienie z obowiązku świadczenia; por. wyrok w sprawie *Clifford v Tanner* [1987] CLY 3881.

²⁷² Por. wyrok w sprawie *Hanbury v Hanbury* [1999] FLR 255.

²⁷³ Por. wyrok w sprawie *Re Kennedy* [1980] CLY 2820. Szerzej: S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 77.

w obu przypadkach po pomniejszeniu ich o należny podatek związany z ich uzyskaniem²⁷⁴.

Stosownie do sekcji 10(2) omawianej ustawy wyzbycie się przez osobę, która przysporzenie uzyskała, otrzymanych od spadkodawcy składników majątkowych, nie jest przesłanką wyłączającą możliwość obciążenia jej obowiązkiem świadczenia na rzecz osób bliskich spadkodawcy, a uprawnień z tytułu *family provision*. Oznacza to więc, że regulacja sekcji 10 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* skierowana jest więc osobiście przeciwko osobie obdarowanej, a nie przeciwko konkretnemu składnikowi majątku²⁷⁵.

Z kolei sekcja 11 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* odnosi się do przypadku, gdy spadkodawca zawarł umowę, na której podstawie zobowiązał się pozostawić swój majątek w testamencie osobie trzeciej lub zobowiązał się przenieść na osobę trzecią kwotę pieniężną lub inny składnik majątkowy w celu pokrzywdzenia przyszłych uprawnionych z tytułu *family provision*. Zobowiązanie się do dokonania przysporzenia testamentowego na rzecz określonej osoby jest w prawie angielskim dopuszczalne, zatem istnienie takiej umowy rodzi po stronie testatora odpowiedzialność kontraktową, a po jego śmierci wierzyciele mogą wystąpić z roszczeniami przeciwko *personal representative* spadkodawcy. Podobnie istnienie umowy zobowiązującej spadkodawcę do określonego świadczenia skutkuje uprawnieniem po stronie jego wierzyciela do żądania wykonania zobowiązania przez egzekutora lub administratora spadku. Zaspokojenie tych roszczeń, jako długów spadkowych, prowadzi zaś do pomniejszenia stanu czynnego spadku.

Z uwagi na konieczność ochrony interesów osób bliskich spadkodawcy uprawnionych z tytułu *family provision* ustawodawca angielski przewidział, że jeżeli doszłoby do dokonania przez spadkodawcę takiej czynności prawnej, a nie wiązałoby się z nią uzyskanie przez spadkodawcę adekwatnego ekwiwalentu (przez co rozumie się zarówno przysporzenie dokonane pod tytułem nieodpłatnym, jak i takie, z którym wiąże się świadczenie wzajemne o znacznie niższej wartości), to sąd może wydać orzeczenie dwojakiego rodzaju. Po pierwsze może zobowiązać kontrahenta spadkodawcy, aby wypłacił na rzecz uprawnionych z tytułu *family provision*

²⁷⁴ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 75.

²⁷⁵ E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler's Family Provision*, *op. cit.*, s. 218.

stosowną kwotę pieniężną lub wydał im określoną rzecz. Po drugie sąd może zakazać *personal representative* spadkodawcy wykonywania umowy i przekazywania składników majątkowych kontrahentowi spadkodawcy (w całości lub części, stosownie do okoliczności sprawy), jeżeli nie otrzymał on jeszcze umówionych przysporzeń. Orzekając w tych kwestiach, sąd powinien wziąć pod uwagę w szczególności okoliczności zawarcia umowy przez spadkodawcę, relację pomiędzy spadkodawcą a osobą, na której rzecz przysporzenie nastąpiło, oraz sytuację majątkową tejże. Ocenę, czy zawarcie umowy nastąpiło w związku z zamiarem spadkodawcy zniweczenia lub pomniejszenia roszczeń z tytułu *family provision*, sąd przeprowadza na podstawie analizy okoliczności konkretnego przypadku. Z dokonaniem przez spadkodawcę czynności prawnej, na podstawie której inna osoba uzyskała przysporzenie, nie świadcząc w zamian adekwatnego ekwiwalentu, wiąże się domniemanie prawne, iż intencją spadkodawcy było, by czynnością tą pokrzywdzić przyszłych uprawnionych z tytułu *family provision*, zgodnie z sekcją 12(2) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*. W przypadku umów mogących podlegać ocenie z punktu widzenia ich krzywdzącego charakteru względem osób bliskich spadkodawcy, nie ma znaczenia, kiedy zostały one zawarte, nie obowiązuje więc w szczególności sześcioletni termin przewidziany w przypadku przysporzeń dokonanych przez spadkodawcę na rzecz osoby trzeciej bezpośrednio (sekcja 10 ustawy)²⁷⁶.

Jednocześnie sekcja 20(2) omawianej ustawy przewiduje, że *personal representative* spadkodawcy, który powziął uzasadnione przypuszczenie, iż spadkodawca zawarł określoną umowę w celu przeciwdziałania roszczeniom z tytułu *family provision*, powinien powstrzymać się od spełnienia świadczenia wynikającego z tej umowy aż do momentu upływu sześciomiesięcznego terminu do wytoczenia powództwa z tytułu *family provision*, a gdyby pozew taki został wniesiony – do czasu jego rozpoznania. Jeżeli sąd wyda orzeczenie na podstawie sekcji 10 lub 11 niniejszej ustawy, to może wydać postanowienia uzupełniające, jakie uzna za stosowne w celu zapewnienia orzeczeniu wykonalności (w tym nakazać dokonanie zapłaty lub przeniesienia własności rzeczy). W przypadku gdyby osoba, która uzyskała od spadkodawcy przysporzenie majątkowe z pokrzywdzeniem osób uprawnionych z tytułu *family provision* lub zawarła

²⁷⁶ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, op. cit., s. 74.

ze spadkodawcą umowę prowadzącą do ich pokrzywdzenia, zmarła, to przedstawione wyżej roszczenia przysługują wobec *personal representative* tej osoby.

Warto wspomnieć, że w nauce prawa angielskiego kontrowersje budzi kwestia możliwości stosowania omawianych regulacji zmierzających do uniemożliwienia obchodzenia ustawy w odniesieniu do transgranicznych czynności prawnych, a więc podejmowanych poza obszarem działania *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*²⁷⁷.

3.4. Podsumowanie

Angielski model ochrony interesów osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem ich odpowiednich przysporzeń ze spadku odwołuje się do dyskrecyjnej władzy sądu, który w indywidualnym przypadku samodzielnie ustala, jakie świadczenia należy przyznać uprawnionemu. Uznanowy charakter orzeczenia sądu w przedmiocie świadczeń z tytułu *family provision* pozwala na takie rozdzielenie majątku spadkowego, by odpowiednio *ad casum* zabezpieczyć potrzeby osób uprawnionych. Specyfika szerokiej władzy uznaniowej sądu stanowi istotną zaletę angielskiego systemu ochrony osób bliskich spadkodawcy. Podzielić należy pogląd, wedle którego „[...] w takim przypadku sąd ma możliwość wyboru najkorzystniejszego rodzaju przysporzenia. Pozwala to na zapewnienie najszerszego z prezentowanych systemów [zachowku i rezerwy – przyp. aut.] zakresu poszanowania woli spadkodawcy”²⁷⁸. Należy jednak podkreślić, że sąd nie jest władny modyfikować treści testamentu spadkodawcy w sposób, który jemu wydaje się właściwy. Rolą sądu nie jest także wydanie orzeczenia, które miałyby mieć treść taką, jaką w jego ocenie powinien mieć testament spadkodawcy. Rozstrzygnięcie w przedmiocie roszczeń z tytułu *family provision* ma natomiast za zadanie doprowadzić do takiego stanu, aby wnioskodawca jako osoba bliska spadkodawcy uzyskała „rozsądne” przysporzenie majątkowe ze spadku²⁷⁹. Warunkiem wystąpienia

²⁷⁷ *Ibidem*, s. 78–79.

²⁷⁸ O. Nowak, *Zachowek, rezerwa i roszczenia alimentacyjne – jak instytucje prawne służą ochronie rodziny w perspektywie prawnoporównawczej* [w:] M. Nitkowski i in., *Vademecum spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?*, „Zeszyt Naukowy Naukowego Koła Cywilistów”, Wrocław 2015, s. 98.

²⁷⁹ E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler’s Family Provision*, *op. cit.*, s. 87.

z roszczeniami jest bowiem brak uzyskania „rozsądnego przysporzenia” ze spadku, co również podlega swobodnej ocenie sądu. W literaturze wskazuje się, że angielski system ochrony osób bliskich zmarłego stanowi rozwiązanie pośrednie, plasujące się pomiędzy systemami zachowku i rezerwy²⁸⁰. Dodać jednak należy, że bardzo szeroki zakres możliwych rozstrzygnięć sądu sprawia, że model ten zdecydowanie wykracza pod względem elastyczności możliwych do przyznania świadczeń poza oba tradycyjne modele ochrony osób bliskich zmarłego²⁸¹. Jak wynika z analizy regulacji zawartych w *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975*, sąd może uwzględnić żądanie bliskich spadkodawcy tylko w ściśle określonych sytuacjach, po dogłębnym przeanalizowaniu całokształtu okoliczności sprawy. Roszczenie podlega oddaleniu, jeśli spadkodawca przewidział dla uprawnionego odpowiednio rozsądne przysporzenie ze spadku. Ponadto jeśli potencjalny wnioskodawca nie zwróci się do sądu z roszczeniem z tytułu *family provision*, nie uzyska on świadczeń z majątku spadkowego (chyba że beneficjenci spadku dobrowolnie dokonaliby na jego rzecz określonych przysporzeń). Jeśli natomiast wnioskodawca udowodni, że nie otrzymał rozsądnego przysporzenia ze spadku, to sąd władny jest dokonać swoistej korektury podziału majątku spadkowego.

Orzeczenie sądu czynić ma zadość wymogom sprawiedliwości, zgodnie z którymi najbliżsi krewni i bliscy spadkodawcy powinni mieć prawo do uzyskania odpowiedniej części spadku, jeśli wymagają tego ich potrzeby. Sąd, wydając orzeczenie, bierze pod uwagę szereg czynników, takich jak relacje wnioskodawcy i spadkodawcy, ich sytuację majątkową, stan psychiczny i wielkość spadku. Wyrok sądu nie polega tylko na przyznaniu świadczeniu pieniężnego lub przeniesieniu własności rzeczy; gama potencjalnych rozstrzygnięć sądu jest wręcz imponująca²⁸², dzięki czemu wyrok może w praktyce zostać „skrojony na miarę danego przypadku”, co nie jest możliwe pod rządami systemów zachowku i rezerwy. W ramach systemu władzy dyskrecyjnej odmiennego rozstrzygnięcia sądu można spodziewać się, jeśli osoba bliska spadkodawcy, która nie uzyskała odpowiednich przysporzeń ze spadku, jest osobą majątną, niż wówczas, gdy

²⁸⁰ M. Załucki, *Alimenty w miejsce zachowku?*, op. cit., s. 117.

²⁸¹ *Idem*, *Przyszłość zachowku w prawie polskim...*, op. cit., s. 556.

²⁸² Por. M.A. Zachariasiewicz, *Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 189.

uprawniony jest osobą niezamożną²⁸³. Tego rodzaju okoliczności pozostają zasadniczo poza kręgiem zainteresowania sądu w przypadku orzekania o zachowku, mimo że są one praktycznie istotne z punktu widzenia realizacji kolizji wartości w postaci swobody testowania i potrzeby ochrony majątkowej osób bliskich zmarłego.

W odróżnieniu od systemów rezerwy i zachowku system *discretionary adjustive power* nie ogranicza kręgu osób uprawnionych z tytułu *family provision* jedynie do osób związanych ze spadkodawcą więzami formalnymi. Wnioskodawcą może być także osoba, która jedynie z uwagi na faktyczną bliskość uzyskiwała wsparcie materialne od zmarłego. Ta okoliczność stanowi zasadniczą zaletę systemu angielskiego. Możliwym staje się bowiem odzwierciedlenie w orzeczeniu sądu aktualnej, zmieniającej się w czasie sytuacji rodzinnej spadkodawcy. W dynamicznym świecie, w którym tradycyjny model rodziny coraz częściej bywa zastępowany alternatywnymi formami pożycia, możliwość ubiegania się o przysporzenia ze spadku również przez osoby, którym systemy prawne odwołujące się do formalnych powiązań pomiędzy spadkobiercą a uprawnionymi nie przyznają odpowiedniej ochrony, pozwala na faktycznie sprawiedliwą redystrybucję majątku spadkowego, odzwierciedlającą rzeczywiste relacje międzyludzkie, w jakich spadkodawca pozostawał za życia. Z drugiej strony w literaturze podnosi się, iż ustanowienie szerokiego kręgu osób uprawnionych do wystąpienia z roszczeniami z tytułu *family provision* może doprowadzić do praktycznego pomniejszenia wysokości świadczeń przyznawanych na rzecz każdej z nich²⁸⁴. Istotnie istnieje takie zagrożenie. Jednak mając na uwadze, że system *discretionary adjustive power* odwołuje się do swobodnego uznania sędziowskiego, można postawić tezę, iż właśnie samodzielna ocena sądu *ad casum* doprowadzi do przyznania poszczególnym uprawnionym takich świadczeń, aby wyważyć interesy ich wszystkich, przy równoczesnym uwzględnieniu składu i wartości majątku spadkowego.

Wskazać należy, że ilość procesów dotyczących świadczeń z sekcji 2 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act 1975* jest relatywnie

²⁸³ K. Smoter, *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 9, s. 59.

²⁸⁴ B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania...*, *op. cit.*, s. 126–127.

niewielka²⁸⁵. W literaturze zauważa się, że wynikać to może z dwóch przyczyn. Po pierwsze w części przypadków osoby, które byłyby uprawnione do złożenia wniosku, zostały już wcześniej faktycznie odpowiednio obdarowane przez spadkodawcę, stąd nie dochodzą one swoich roszczeń na drodze sądowej. Po drugie jest to związane z długotrwałością postępowania i koniecznością poniesienia jego kosztów, co niewątpliwie stanowi mankament tego systemu ochrony osób bliskich spadkodawcy²⁸⁶. Należy dodać, że dyskrecyjna władza sądu niesie za sobą także brak pewności co do tego, jakie świadczenia faktycznie przysługują danym osobom, dopóki nie zostaną one prawomocnie przyznane – niekiedy orzeczenie sądu może być zupełnie nieprzewidywalne²⁸⁷. Jednocześnie należy mieć na względzie, że orzeczenie sądu pierwszej instancji tylko wyjątkowo może być zmienione, jeśli sąd dopuści się błędów jurydycznych²⁸⁸. Oznacza to więc, że faktyczną podstawą uzyskiwanych ze spadku przysporzeń majątkowych staje się ocenny wyrok sądu. Uwzględnia on czynniki ustawowe, jak i zdrowy rozsądek sędziego i jego doświadczenie zawodowe. Niemniej ze swej natury opiera się on również na indywidualnym spojrzeniu na daną sprawę, bez względu na to, że inny skład orzekający w tych samych okolicznościach mógłby wydać rozstrzygnięcie odmienne²⁸⁹.

Problematyka prawa spadkowego stała się przedmiotem zainteresowania angielskiej *Law Commission*, która wydała dokument konsultacyjny w 2009 r. i raport w 2011 r. w tej materii²⁹⁰. Komisja wskazuje w szczególności, że jedynie ok. jednej trzeciej społeczeństwa sporządza testamenty, natomiast majątek pozostałej części podlega regułom dziedziczenia usta-

²⁸⁵ Zob. *Consultation Paper no 191*, http://www.lawcom.gov.uk/app/uploads/2015/03/cp191_Intestacy_Consultation.pdf [dostęp: 31.03.2020].

²⁸⁶ H. Hiram, *New Developments...*, *op. cit.*, s. 10. Co do kosztów postępowania: S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 262–264. Zob. też O. Nowak, *Zachowek, rezerwa i roszczenia alimentacyjne...*, *op. cit.*, s. 98; M.A. Zachariasiewicz, *Zachowek czy rezerwa?*, *op. cit.*, s. 190.

²⁸⁷ G. Douglas, *Family Provision and Family Practises...*, *op. cit.*, s. 241.

²⁸⁸ Por. wyrok w sprawie *Bellenden v Satterthwaite* [1948] 1 All ER 343. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 95. Kwestię tę przypomniał również Sąd Najwyższy, w omówionym wcześniej orzeczeniu w sprawie *Ilott v Blue Cross and others* [2017] UKSC 17.

²⁸⁹ Por. G. Douglas, *Family Provision and Family Practises...*, *op. cit.*, s. 240–241.

²⁹⁰ *Consultation Paper no 191*, http://www.lawcom.gov.uk/app/uploads/2015/03/cp191_Intestacy_Consultation.pdf [dostęp: 31.03.2020]; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 389–396.

wowego. *Law Commission* opowiedziała się co do zasady za utrzymaniem obowiązującego systemu ochrony osób bliskich spadkodawcy, opierającego się na przyznawaniu świadczeń ustalanych dyskrecjonalnie przez sąd. Komisja sformułowała jednak szereg postulatów, dotyczących zarówno stosowania aktualnych regulacji, jak też zmian prawnych. Stanowisko Komisji odnosi się głównie do potrzeby wzmocnienia pozycji konkubenta spadkodawcy zarówno na gruncie reguł dziedziczenia ustawowego, jak i jako uprawnionego z tytułu *family provision*. Komisja zgłosiła postulat wprowadzenia pojęcia „kwalifikowanego konkubenta” (*qualifying cohabitant*), tj. osoby pozostającej ze spadkodawcą we wspólnym pożyciu odpowiadającym pożyciu małżeńskiemu przez okres co najmniej 5 lat lub co najmniej 2 lat, jeżeli ze związku konkubenckiego zrodziły się dzieci, a żaden z konkubentów nie pozostawał w związku małżeńskim lub partnerskim z inną osobą. W odniesieniu do kwalifikowanego konkubenta spadkodawcy Komisja zaproponowała przyznanie mu takich samych praw na gruncie reguł dziedziczenia ustawowego, jak ma to miejsce w odniesieniu do małżonka (partnera cywilnego) zmarłego. Jakkolwiek wskazane postulaty nie doprowadziły do zmian legislacyjnych, niemniej wskazują jeden z kierunków możliwego rozwoju tamtejszego prawa spadkowego w przyszłości. Związki nieformalne upowszechniły się bowiem jako forma życia rodzinnego, co rodzi potrzebę uwzględnienia tego faktu w obowiązującym prawie²⁹¹.

Komisja zaproponowała dodatkowo rozszerzenie katalogu osób, które mogły domagać się przyznanie świadczeń z tytułu *family provision*, o osobę będącą rodzicem dziecka spadkodawcy, pod warunkiem, że zamieszkiwała ona razem ze spadkodawcą, pozostając w relacjach jak pomiędzy małżonkami. Również i ta propozycja nie została jednak zaakceptowana przez rząd²⁹².

²⁹¹ Por. B. Sloan, *The Concept of Coupledness Succession Law*, *op. cit.*, s. 648.

²⁹² *Report Law Com no 331*, http://www.lawcom.gov.uk/app/uploads/2015/03/lc331_intestacy_report.pdf [dostęp: 31.03.2020]; <https://www.lawcom.gov.uk/project/intestacy-and-family-provision-claims-on-death> [dostęp: 31.03.2020].

Rozdział 4.

Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie północnoirlandzkim

4.1. Uwagi wprowadzające

Prezentacja rozwiązań północnoirlandzkich stanowi cenny punkt odniesienia dla oceny regulacji angielskich. Jakkolwiek przepisy zawarte w *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* nie są odległe od angielskich unormowań ujętych w *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, niemniej występują między nimi pewne rozbieżności. Oczywiście sama istota systemu dyskrecyjnej władzy sędziowskiej zachowana jest w obu tych porządkach prawnych w podobnym kształcie, jednak praktyka orzecznicza sądów północnoirlandzkich wykazuje zdecydowanie silniejszy wzgląd na potrzebę przyznania znacznych przysporzeń z majątku spadkowego dorosłym i samodzielny dzieciom spadkodawcy, niż ma to miejsce w judykaturze angielskiej¹. Jest to istotny argument w dyskusji nad szerokimi możliwościami dostosowania założeń systemu ochrony alimentacyjnej do lokalnych uwarunkowań społecznych i tradycji. Kwestia ta zyskuje na znaczeniu, zważywszy na możliwy kierunek rozwoju prawa polskiego właśnie w kierunku takiego modelu ochrony osób bliskich zmarłego.

Podobnie jak w przypadku pozostałych systemów brytyjskiego prawa spadkowego przedstawienie modelu ochrony osób bliskich spadkodawcy obowiązującego w Irlandii Północnej wymaga poprzedzenia ogólnym omówieniem podstawowych rozwiązań tamtejszego systemu prawa spadkowego jako takiego, a więc problematyki administracji spadkiem,

¹ Por. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, SLS Legal Publications, Belfast 1996, s. 203–204.

porządku dziedziczenia ustawowego i swobody testowania. Z uwagi na wspomniane już funkcjonowanie w tamtejszym ustawodawstwie systemu ochrony alimentacyjnej osób bliskich spadkodawcy przedstawione zostaną podobieństwa i różnice pomiędzy tamtejszymi regulacjami a rozwiązaniami angielskimi. Omówiona zostanie również specyfika praktyki orzeczniczej sądów północnoirlandzkich.

4.2. Powołanie do dziedziczenia

Przepisy prawnospadkowe obowiązujące w Irlandii Północnej nie są tożsame z tymi, które regulują kwestie dziedziczenia na terytoriach Anglii i Walii oraz Szkocji². Ustawą, która reguluje spadkobranie w Irlandii Północnej, jest *Administration of Estates Act (Northern Ireland) 1955*³. Doniosłą zmianę w regulacjach związanych ze spadkobranie wprowadziła *Civil Partnership Act 2004*⁴, na mocy której na terenie całego Zjednoczonego Królestwa uregulowano zawieranie związków cywilnoprawnych przez partnerów tej samej płci, a także zrównano prawa spadkowe partnerów cywilnych z tymi przysługującymi małżonkom⁵. Jakkolwiek jeszcze do niedawna w Irlandii Północnej odrzucano dopuszczalność zawierania

² B. Kucia, *Forma testamentu w systemach common law*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 21; S. Grattan, H. Conway, *Testamentary Conditions in Restraint of Religion in the Twenty-first Century: An Anglo-Canadian Perspective*, „McGill Law Journal” 2005, vol. 50(3), s. 515; S. Albury i in., *Royaume-Uni, EU study on the international law of succession*, ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/report_conflicts_uk.pdf [dostęp: 31.03.2020], s. 692.

³ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/apni/1955/24/part/I> [dostęp: 31.03.2020]. Szeroko o systemie północnoirlandzkiego prawa spadkowego: S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit.; C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, Queen's University, Belfast 2014, s. 289–309; H. Hiram, *New Developments in UK Succession Law*, „Electronic Journal of Comparative Law” 2006, vol. 10.3, <http://www.ejcl.org/103/art103-7.pdf> [dostęp: 31.03.2020].

⁴ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁵ *Civil Partnership Act 2004: Chapter 33. Explanatory Notes*, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33/notes> [dostęp: 31.03.2020], s. 90. W literaturze podkreśla się zarazem, że pojęcia „małżonek” i „partner cywilny” nie są tożsame, dlatego też w dokumentach formalnych, takich jak testament, nie jest właściwym posługiwanie się na określenie partnera cywilnego nomenklaturą zastrzeżoną dla małżonków (w szczególności pojęciem *spouse*, mimo że w języku potocznym tego rodzaju zabiegi językowe są spotykane); por. S. Grattan, J. Kessler, *Drafting Trusts and Will Trusts in Northern Ireland*, 3rd edition, Bloomsbury Professional, Dublin 2012, s. 66–70.

małżeństw jedнопłciowych⁶, niemniej na mocy *The Marriage (Same-sex Couples) and Civil Partnership (Opposite-sex Couples) (Northern Ireland) Regulations 2019*⁷ od 13 stycznia 2020 r. jest to możliwe.

Wraz z wprowadzeniem *Administration of Estates Act (Northern Ireland) 1955* uchylono figury prawne *dower* oraz *curtesy*, które historycznie zabezpieczały interesy małżonków na wypadek wdowieństwa⁸. Ponadto północnoirlandzka ustawa z 1955 r. zerwała z poprzednio obowiązującym odmiennym traktowaniem w prawie spadkowym dziedziczenia majątku ruchomego i nieruchomego. Ujednolicono także zasady dziedziczenia kobiet i mężczyzn⁹.

Prawo północnoirlandzkie przewiduje, że tytuł powołania do spadku może stanowić testament lub ustawa. Możliwe są także sytuacje, w których część majątku spadkowego podlegać będzie reżimowi testamentowemu, a inna część tego majątku – dziedziczeniu ustawowemu (*partial intestacy*)¹⁰. W literaturze podkreśla się, że prawo przewiduje dopuszczalność swobodnego dysponowania spadkiem osobom dorosłym w odniesieniu do niemal wszystkich składników ich mienia¹¹.

Tak jak w prawie angielskim w Irlandii Północnej majątek spadkowy po śmierci spadkodawcy obejmują *personal representatives*¹². Zadaniem *personal representatives* jest w pierwszej kolejności spłata długów spadkowych, następnie spadek podlega rozdysponowaniu przez nich pomiędzy beneficjentów testamentu lub – gdy spadkodawca nie pozostawił aktu ostatniej woli – pomiędzy spadkobierców ustawowych¹³.

⁶ N.V. Lowe, G. Douglas, *Bromley's Family Law*, 11th edition, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 33; C. McGinn, *Northern Ireland: 'a cold house' for LGBT couples*, „agendaNi” 2018, issue 88, s. 99, <https://www.agendani.com/northern-ireland-a-cold-house-for-lgbt-couples> [dostęp: 31.03.2020].

⁷ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/uksi/2019/1514/regulation/3/made> [dostęp: 31.03.2020].

⁸ Sekcja 1(4) ustawy.

⁹ S. Grattan, *The Succession (Northern Ireland) Order 1996*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1996, vol. 47, s. 415.

¹⁰ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, op. cit., s. 289, 300.

¹¹ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 1.

¹² Są to egzekutorzy lub administratorzy; por. sekcja 45(1) *Administration of Estates Act (Northern Ireland) 1955*. Por. E. Cashin Ritaine, *National succession laws in comprehensive perspective*, „ERA Forum” 2013, no. 14, s. 149.

¹³ W powszechnej praktyce uważa się, że zarząd spadkiem przez *personal representatives* stanowi rodzaj powiernictwa (*trustu*). Por. S. Grattan, J. Kessler, *Drafting*

Porządek dziedziczenia ustawowego unormowany został w przepisach sekcji od 7 do 16 *Administration of Estates Act (Northern Ireland)* 1955. Podobnie jak w prawie angielskim małżonek lub partner cywilny zmarłego cieszy się na gruncie reguł dziedziczenia ustawowego istotnymi przywilejami, pozwalającymi na uzyskanie ponadprzeciętnie wysokich przysporzeń z majątku spadkowego, zarówno gdy dziedziczy on w zbiegu ze zstępnymi spadkodawcy, jak również gdy do spadku dochodzą rodzice lub rodzeństwo bądź zstępni rodzeństwa spadkodawcy.

Jeśli spadkodawca pozostawia po sobie małżonka lub partnera cywilnego, to przysługują mu niepodzielnie osobiste ruchomości spadkowe (*personal chattels*)¹⁴. Małżonek lub partner cywilny spadkodawcy, który pozostawił zstępnych, uzyskuje ponadto majątek spadkowy do wartości 250 tys. funtów (co niejednokrotnie może wyczerpywać cały spadek). Jeśli wartość majątku spadkowego jest większa, to nadwyżka podlega podziałowi pomiędzy małżonka i zstępnych spadkodawcy (według proporcji zależnej od ilości dzieci)¹⁵. Jeżeli natomiast spadkodawca był bezdzietny, lecz pozostawił rodziców lub rodzeństwo, to małżonek lub partner cywilny spadkodawcy uzyskuje ze spadku majątek do wartości 450 tys. funtów, a nadwyżka majątku spadkowego podlega podziałowi po połowie pomiędzy małżonka i pozostałych uprawnionych¹⁶. Jeżeli natomiast spadkodawca pozostawił małżonka lub partnera cywilnego, a nie miał dzieci ani rodzeństwa, zaś jego rodzice nie dożyli dnia śmierci spadkodawcy, to cały spadek przypada małżonkowi lub partnerowi cywilnemu zmarłego¹⁷. Sytuacja małżonka lub partnera cywilnego zmarłego jest zatem na gruncie

---

Trusts and Will Trusts..., *op. cit.*, s. XXVII; C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 289–290, 300.

¹⁴ Zgodnie z treścią sekcji 45(1) ustawy, przewidziano, że *personal chattels* obejmują w szczególności meble, pojazdy, zwierzęta domowe, przedmioty urządzenia domowego, dzieła sztuki, biżuterię, a także środki spożywcze, z wyłączeniem ruchomości, których spadkodawca używał w celach zawodowych, pieniędzy i papierów wartościowych; por. E. Cashin Ritaine, *National succession laws...*, *op. cit.*, s. 149; C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 301.

¹⁵ H. Hiram, *New Developments in UK Succession Law*, *op. cit.*, s. 15.

¹⁶ *The Administration of Estates (Rights of Surviving Spouse or Civil Partner) Order (Northern Ireland) 2007*, <http://www.legislation.gov.uk/nisr/2007/452/contents/made> [dostęp: 31.03.2020]. Por. E. Cashin Ritaine, *National succession laws...*, *op. cit.*, s. 139; C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 303.

¹⁷ Por. E. Cashin Ritaine, *National succession laws...*, *op. cit.*, s. 138; H. Hiram, *New Developments in UK Succession Law*, *op. cit.*, s. 17.

północnoirlandzkiego porządku dziedziczenia ustawowego bardzo korzystna, zbliżona do sytuacji tych osób w prawie angielskim obowiązującym przed 1 października 2014 r. Na gruncie art. 20(2) *Matrimonial Causes (Northern Ireland) Order 1978*¹⁸ małżonkowie pozostający w sądownie orzeczonej separacji nie mają żadnych uprawnień spadkowych po sobie nawzajem na gruncie reguł dziedziczenia ustawowego i są traktowani tak, jak gdyby nie dożyli śmierci współmałżonka¹⁹.

Niezależnie od wskazanych praw małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy w pierwszej kolejności spadkobiercami ustawowymi są zstępni zmarłego²⁰. W braku zstępnych dziedziczą rodzice, następnie rodzeństwo lub zstępni rodzeństwa spadkodawcy, a w ich braku – członkowie dalszej rodziny²¹. Odmienne niż w prawie angielskim uprawnienia spadkowe rodzeństwa przyrodniego są zrównane z uprawnieniami rodzeństwa pochodzącego od tych samych rodziców: wszyscy oni dziedziczą w częściach równych²². W przypadku zaś, gdy spadkodawca nie pozostawił krewnych dochodzących do spadkobrania, to spadek przypada Skarbowi Państwa (*the Crown*). Ustawodawca północnoirlandzki nie przewidział uprzywilejowania krewnych spadkodawcy w przypadku dziedziczenia ustawowego. Analogicznie jak w prawie angielskim, krewni spadkodawcy uzyskują prawa do spadku na podstawie ustawy tylko wtedy, gdy nie ma osób dochodzących do spadku we wcześniejszej kolejności. Żadna z kategorii krewnych zmarłego nie została również uprzywilejowana w zakresie wysokości przypadających jej udziałów w spadku.

¹⁸ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/nisi/1978/1045/contents> [dostęp: 31.03.2020].

¹⁹ S. Grattan, *The Wills and Administration Proceedings (Northern Ireland) Order 1994*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1996, vol. 47, s. 60.

²⁰ W prawie północnoirlandzkim, odmiennie niż w prawie angielskim, małoletni spadkobiercy ustawowi uzyskują przysporzenia ze spadku na własność (w prawie angielskim do chwili uzyskania przez nich pełnoletniości majątek objęty jest *statutory trust*); por. S. Grattan, J. Kessler, *Drafting Trusts and Will Trusts...*, *op. cit.*, s. 59. Na temat dziedziczenia dzieci adoptowanych i poczętych w wyniku procedur medycznych: C. Palley, *Adoption Act (N.I.) 1967*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1970, vol. 21, s. 330; C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 302.

²¹ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 303–304 i cytowane tam orzecznictwo.

²² Por. E. Cashin Ritaine, *National succession laws...*, *op. cit.*, s. 137; H. Hiram, *New Developments in UK Succession Law*, *op. cit.*, s. 15.

Z kolei przepisy dotyczące dziedziczenia testamentowego zawarte są w *Wills and Administration Proceedings (Northern Ireland) Order 1994*²³. Art. 3 tego aktu prawnego wprost przewiduje dopuszczalność rozrządzenia w testamencie majątkiem spadkodawcy²⁴. Testamentu nie może sporządzić osoba poniżej 18 roku życia, chyba że wstąpiła w związek małżeński lub związek partnerski i posiada zdolność do podjęcia decyzji i wyrażenia woli²⁵. Gdyby testator dokonał określonych rozrządzeń w testamencie pod wpływem bezprawnych nacisków (*undue influence*) lub pod wpływem przymusu, to tak złożone postanowienia oświadczenia ostatniej woli są nieważne²⁶. Testament wymaga zachowania formy pisemnej. Warunkami formalnymi testamentu na gruncie art. 5 powołanego rozporządzenia są: by spadkodawca (lub osoba, która sporządziła testament w jego obecności i pod jego kierownictwem) złożył własnoręczny podpis, nadto by podpis pod testamentem został złożony lub potwierdzony przez spadkodawcę w obecności co najmniej dwóch świadków, a także by każdy ze świadków złożył własny podpis na testamencie²⁷.

²³ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/nisi/1994/1899/article/1/made> [dostęp: 31.03.2020].

²⁴ Por. B. Kucia, *Forma testamentu w systemach common law*, *op. cit.*, s. 24. Dopuszczalność rozrządzania na wypadek śmierci nie dotyczy jednak składników majątkowych objętych współwłasnością o charakterze niedziału (*joint tenancy*); por. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 1.

²⁵ Stosownie do przepisów sekcji 2–4 *Mental Capacity Act (Northern Ireland) 2016*, <http://www.legislation.gov.uk/niu/2016/18/contents> [dostęp: 31.03.2020]. Badanie, czy testator działał w pełni władz umysłowych, dokonuje się przy uwzględnieniu wytycznych przedstawionych w angielskim orzeczeniu *Banks v Goodfellow* (1870) LR 5 QB at 256 i *Re Thompson's Estate (Deceased)* [2003] NI Fam. 3 [23]. Zob. Też orzeczenie w sprawie *Donaghey v McGlone* [2006] NI Fam. 3. Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 292–293; S. Grattan, *The Wills and Administration Proceedings...*, *op. cit.*, s. 62; S. Grattan, J. Kessler, *Drafting Trusts and Will Trusts...*, *op. cit.*, s. 7–8.

²⁶ Jest to tzw. doktryna *knowledge and approval*, odwołująca się do świadomości w dacie sporządzania testamentu i zgodności treści aktu z rzeczywistą wolą spadkodawcy. Por. wyrok w sprawie *Re Potter (Deceased)* [2003] NI Fam. 2, C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 294.

²⁷ W orzecznictwie sądów północnoirlandzkich przyjmuje się również, że podpisem spadkodawcy może być odbicie pieczętki pod testamentem, jeśli intencją testatora było takie „podpisanie” testamentu; por. orzeczenie w sprawie *In the Estate of Bulloch* [1968] NI 96, 99. Zob. też: S. Grattan, *The Wills and Administration Proceedings...*, *op. cit.*, s. 52–58, która zwraca uwagę na odformalizowanie kwestii ważności testamentu względem poprzedniego stanu prawnego. W szczególności nie stanowi wymogu ważności testamentu to, aby podpis spadkodawcy znajdował się w dolnej części dokumentu. Zob. też: B. Kucia, *Forma testamentu w systemach*

Testament może zostać odwołany przez inny testament lub pismo wyrażające wolę odwołania testamentu albo poprzez zniszczenie testamentu przez testatora z zamiarem pozbawienia go mocy, stosownie do sekcji 14(1) rozporządzenia²⁸. Na gruncie art. 12 i 13A *Wills and Administration Proceedings (Northern Ireland) Order* 1994 testament podlega odwołaniu w przypadku zawarcia przez spadkodawcę związku małżeńskiego lub partnerskiego, chyba że spadkodawca, pozostając w zamiarze związania się z daną osobą, postanowił odmiennie²⁹.

W braku odmiennej woli testatora testament należy wyklądać przy uwzględnieniu okoliczności istniejących w chwili jego śmierci, a nie w chwili sporządzania testamentu. Ponadto interpretując testament, należy przyjąć założenie, że został on sporządzony w sposób racjonalny i nie stanowi jedynie wyrazu kaprysu spadkodawcy³⁰.

Tak jak w prawie angielskim, prawo północnoirlandzkie dopuszcza możliwość sporządzenia darowizn *mortis causa*.

Stosownie do regulacji *Forfeiture (Northern Ireland) Order* 1982³¹ osoba, która w sposób bezprawny doprowadziła do śmierci spadkodawcy, nie może uzyskać jakichkolwiek przysporzeń ze spadku po nim³².

---

common law, op. cit., s. 74, 84–96 oraz orzeczenie w sprawie *Sterling v Bruce* [1973] NI 25. Obowiązująca na podstawie *Wills Act* 1837 reguła, że podpis testatora musi zostać nakreślony na końcu tekstu testamentu, znajduje zastosowanie jedynie do testamentów sporządzonych przed dniem 1 stycznia 1995 r.; por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland, op. cit.*, s. 290–292.

²⁸ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland, op. cit.*, s. 296.

²⁹ Zob. S. Grattan, *The Wills and Administration Proceedings...*, *op. cit.*, s. 58–61. Analogicznie odwołanie testamentu ma miejsce w razie rozwodu, unieważnienia małżeństwa spadkodawcy. Przyjmuje się wówczas, że małżonek spadkodawcy zmarł w dacie orzeczenia rozwodu lub unieważnienia małżeństwa. Oznacza to, że jeśli w testamencie przewidziano przysporzenia dla małżonka, a następnie doszło do rozwodu, ta część spadku będzie podlegała regułom dziedziczenia ustawowego. Szerzej: C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland, op. cit.*, s. 296.

³⁰ Por. B. Kucia, *Forma testamentu w systemach common law, op. cit.*, s. 48. Zob. też wyrok w sprawie *Laverty v Orr* [2002] NI Ch 14. Co do reguł wykładni testamentu por. orzeczenie w sprawie *Heron v Ulster Bank Ltd.* [1974] NI 44. Zob. też: B.E. Spierin, *Wills Irish Precedents and Drafting*, 2nd edition, Bloomsbury Publishing, Dublin 2013, s. 43; A. Keating, *The construction of conditions attaching to gifts in wills*, „Judicial Studies Institute Journal” 2008, vol. 1, s. 174–175; C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland, op. cit.*, s. 297–299.

³¹ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/nisi/1982/1082/contents> [dostęp: 31.03.2020].

³² Szerzej: S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland, op. cit.*, s. 150–156, 178–179.

Analogicznie jak w prawie angielskim, w prawie północnoirlandzkim istnieje możliwość uzyskania ochrony na podstawie instytucji *constructive trust* oraz *proprietary estoppel*, które pełnią tę samą rolę co w prawie angielskim³³.

4.3. Ochrona osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem przysporzeń ze spadku

4.3.1. Rodzaj i charakter uprawnień przysługujących osobom bliskim spadkodawcy

W Irlandii Północnej problematykę ochrony osób bliskich spadkodawcy reguluje *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*³⁴. Regulacja ta zbliżona jest w swych rozwiązaniach do obowiązującej w Anglii *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, choć występują pomiędzy nimi pewne odmienności, dlatego też północnoirlandzka judykatura i nauka prawa, omawiając regulację *family provision*, czerpią z bogatego dorobku wypracowanego na podstawie angielskiej *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, aczkolwiek specyfika spraw rozpoznawanych przez sądy północnoirlandzkie powoduje w szczególności, że dorosłym dzieciom spadkodawcy przyznawane są znaczniejsze świadczenia, niż ma to miejsce w praktyce orzeczniczej sądów angielskich³⁵.

³³ C. Turner i in., *The law of Property in Northern Ireland*, op. cit., s. 189–198. Por. wyrok w sprawie *Johnson v Johnson and McKnee* [2008] NICh; wyrok w sprawie *Mulholland v Kane and Kane* [2009] NI Ch [11].

³⁴ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/nisi/1979/924>. Rozporządzenie weszło w życie z dniem 1 września 1979 r. Szerzej o modelu dyskrecyjnej władzy sądu obowiązującym również w północnoirlandzkim systemie prawa: S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 175–210, B. Kucia, *Ograniczenia swobody testowania ze względu na ochronę interesów osób bliskich. Uwagi na tle wybranych systemów common law* [w:] M. Butrymowicz, P. Kroczek i in. (red.), *Prawne i ekonomiczne aspekty migracji*, WN UPJP2, Kraków 2016, s. 109–118.

³⁵ R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge, The law of succession*, 13th edition, Sweet & Maxwell, London 2016, s. 4, 23–24; H. Conway, *Where There's a Will...: Law and Emotion in Sibling Inheritance Disputes* [w:] H. Conway i in. (red.), *The Emotional Dynamics of Law and Legal Discourse*, Hart Publishing, Oxford–Portland, Oregon 2016, s. 35–57; S. Grattan, *Of Lame Ducks, Black Sheep and Family Bonding*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 2000, vol. 51, no. 2, s. 199; idem, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 175; C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*:

Na terenie Irlandii Północnej obowiązuje swoboda testowania, ograniczona jedynie systemem dyskrecjonalnego orzekania sądowego o świadczeniach należnych osobom bliskim zmarłego. System ten, tak jak jego angielski pierwowzór, nakierunkowany jest na zabezpieczenie wnioskodawcy – osoby bliskiej spadkodawcy – poprzez przyznanie jej przez sąd rozsądnego przysporzenia majątkowego ze spadku. Analogicznie jak w angielskim systemie prawnym, spadkodawca może swobodnie rozrządzić swoim majątkiem na wypadek śmierci, natomiast osoby mu bliskie mogą domagać się wydania przez sąd orzeczenia w celu modyfikacji podziału majątku spadkowego, w taki sposób, by doprowadzić do ich „rozsądnego” zabezpieczenia finansowego. Jak zauważa się w literaturze, powyższa instytucja to „trzeci filar” północnoirlandzkiego prawa spadkowego, obok dziedziczenia na podstawie testamentu i ustawy³⁶. *Family provision* ma bowiem istotny wpływ na sposób redystrybucji majątków osób zmarłych³⁷. Również, tak jak w przypadku regulacji angielskiej, w systemie północnoirlandzkim konieczne jest wystąpienie przez zainteresowanego z konkretnym roszczeniem procesowym (które może zostać uwzględnione w całości lub części, bądź oddalone). Brak jest natomiast w tym systemie prawa środków automatycznej ochrony majątkowej osób bliskich zmarłego, występujących w systemie rezerwy³⁸.

---

a Comparative Study of the Law in the United Kingdom and the Republic of Ireland, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1980, vol. 31, s. 21; H. Conway, *Adult Children and Family Provision Claims in the Supreme Court: The Saga Concludes*, „Folio: Northern Ireland Conveyancing and Land Law Journal” 2017, vol. 2, s. 45–50; H. Hiram, *New Developments in UK Succession Law*, *op. cit.*, s. 14; E.L.G. Tyler, R.D. Oughton (red.), *Tyler’s Family Provision*, 2nd edition, Professional Books Limited, 1984, s. 317–318.

³⁶ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 1.

³⁷ Por. M. Foley, *The Right of Independent Adult Children to Receive Testamentary Provision: a Statutory Interpretation and Philosophical Analysis of the New Zealand Position* [thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy], University of Otago, Dunedin 2012, s. 207; M. McGregor-Lowndes, F. Hannah, *Every player wins a prize? Family provision applications and bequests to charity*, The Australian Centre for Philanthropy and Nonprofit Studies, Brisbane 2008, s. 20.

³⁸ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 175; C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*, *op. cit.*, s. 28.

4.3.2. Katalog osób uprawnionych

Na podstawie art. 3 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* wnioskodawcami mogą być:

1. małżonek albo cywilny partner zmarłego;
2. były małżonek lub były cywilny partner zmarłego, jeśli nie wstąpił w kolejny związek małżeński lub związek partnerski;
3. dziecko zmarłego;
4. tzw. dziecko rodziny, czyli osoba (niebędąca dzieckiem zmarłego), co do której spadkodawca pełnił rolę rodzica i traktował ją jak swoje dziecko w związku ze swoim małżeństwem lub związkiem partnerskim;
5. każda osoba (niewymieniona we wcześniejszych punktach), która bezpośrednio przed śmiercią zmarłego pozostawała na jego utrzymaniu (w całości albo części)³⁹.

Ponadto jeżeli śmierć spadkodawcy nastąpiła po wejściu w życie *Succession (Northern Ireland) Order 1996*⁴⁰, to wnioskodawcą w sprawie może być również konkubent spadkodawcy, tj. osoba, która przez pełny okres dwóch lat przypadający bezpośrednio przed śmiercią zmarłego żyła z nim w tym samym gospodarstwie domowym jak mąż lub żona. Wobec wejścia w życie *Civil Partnership Act 2004* może to być również osoba, która przez pełny okres dwóch lat przypadający bezpośrednio przed śmiercią zmarłego żyła z nim w tym samym gospodarstwie domowym jak partner cywilny⁴¹.

Omawiając krąg podmiotów uprawnionych do wystąpienia z roszczeniami z tytułu *family provision* na gruncie prawa północnoirlandzkiego, warto zwrócić uwagę na wyrok w sprawie *Re Campbell*⁴². W sprawie tej pod osąd poddano kwestię, czy sąd może – w oparciu o przepisy *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* – przyznać korzyść ze spadku osobie, która nie jest wnioskodawcą. Sąd udzielił odpowiedzi przeczącej, jednak dodatkowo wskazał, że może rozstrzygnąć na korzyść osoby niebędącej wnioskodawcą w ten sposób, że orzekając o przyznaniu *family provision* na rzecz

³⁹ Szerzej: S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 182.

⁴⁰ Tj. od dnia 20 lutego 1997 r.

⁴¹ Por. S. Grattan, *The Succession (Northern Ireland) Order 1996*, *op. cit.*, s. 415.

⁴² Wyrok w sprawie *Re Campbell* [1983] NI 10. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, 3rd edition, Sweet & Maxwell, London 2011, s. 142–143; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 203.

wnioskodawcy, zwolni tę inną osobę w całości lub w części z obowiązku świadczenia na rzecz wnioskodawcy. Powyższe rozstrzygnięcie spotkało się aprobatą w nauce prawa.

Na gruncie art. 3(1)(a) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* wniosek o przyznanie świadczeń z tytułu *family provision* złożyć może małżonek spadkodawcy lub jego partner cywilny. Jak wynika z art. 2(5) rozporządzenia, przez małżonka rozumie się również osobę, która w dobrej wierze wstąpiła w małżeństwo nieważne (*void marriage*) ze spadkodawcą, chyba że związek ten został rozwiązany bądź unieważniony w świetle prawa północnoirlandzkiego przed śmiercią spadkodawcy lub gdy osoba ta wstąpiła w nowy związek małżeński lub związek partnerski. Analogiczna regulacja zawarta w art. 2(5A) rozporządzenia odnosi się do osób, które wstąpiły w nieważny związek partnerski, natomiast na podstawie art. 2(6) rozporządzenia powyższe uregulowania odnosi się także do tych przypadków, gdy małżonek lub partner cywilny wstąpił w związek małżeński lub partnerski unieważnialny (*voidable*)⁴³. Ponadto na podstawie art. 3(1)(a) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* z wnioskiem może wystąpić również małżonek w orzeczonej sądownie separacji ze spadkodawcą⁴⁴. W takim wypadku małżonek nie korzysta jednak ze standardu uprzywilejowanego, właściwego małżonkom spadkodawcy, natomiast ocena zasadności jego roszczenia z tytułu *family provision* dokonywana jest przy uwzględnieniu potrzeby zapewnienia mu środków utrzymania⁴⁵. Zarazem przyjmuje się, że jeśli spadkodawca pozostawał w małżeństwach poligamicznych, które były ważne w świetle prawa ich zawarcia, to dopuszczalnym jest rozpoznanie roszczeń wszystkich owdowiałych małżonków zmarłego⁴⁶. Osoba, która wstąpiła w formalny związek (małżeński lub

⁴³ Na podstawie art. 2(6A) rozporządzenia zawarcie małżeństwa lub związku partnerskiego w przypadku, gdy poprzedni formalny związek został uznany za nieważny lub podlegał unieważnieniu, traktuje się jako zawarcie kolejnego (a nie pierwszego) małżeństwa lub związku partnerskiego.

⁴⁴ C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*, *op. cit.*, s. 22–23.

⁴⁵ Jednak zgodnie z art. 16(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* w razie gdy spadkodawca zmarł w okresie do 12 miesięcy od orzeczenia separacji, to sąd może postanowić – jeżeli uzna to za słuszne – że będzie traktował małżonka spadkodawcy tak, jak gdyby separacja nie została orzeczona; por. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 183, 188.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 183.

partnerski) ze spadkodawcą, jest uprawniona do dochodzenia świadczeń z tytułu *family provision* bez potrzeby wykazywania długości pożycia ze spadkodawcą⁴⁷. Okoliczność ta ma jednak znaczenie przy ustalania wysokości należnego świadczenia.

Na podstawie regulacji art. 3(1)(b) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* wnioskodawcą może być również były małżonek zmarłego lub były partner cywilny spadkodawcy, o ile osoba ta nie wstąpiła w nowy związek małżeński lub partnerski. W art. 2(2) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* wyjaśniono, że byłym małżonkiem spadkodawcy (*former spouse*) w rozumieniu rozporządzenia jest osoba, której małżeństwo ze spadkodawcą uległo rozwiązaniu lub zostało unieważnione za życia spadkodawcy. Analogicznie za byłego partnera cywilnego w rozumieniu tego rozporządzenia poczytuje się osobę, której związek partnerski został rozwiązany lub unieważniony przez sąd⁴⁸. Gdyby natomiast do rozwodu lub rozwiązania związku partnerskiego doszło na terenie innego kraju, nie można na gruncie prawa północnoirlandzkiego korzystać ze statusu byłego małżonka (byłego partnera cywilnego). W takim przypadku jednak, jeśli były małżonek lub partner cywilny uzyskiwał od spadkodawcy wsparcie finansowe, może zainicjować postępowanie o przyznanie świadczeń z tytułu *family provision* jako osoba pozostająca na utrzymaniu zmarłego⁴⁹, jeżeli zaś po rozwodzie lub rozwiązaniu związku partnerskiego małżonek lub partner cywilny spadkodawcy wstąpił w nowy związek małżeński lub partnerski, nie może domagać się przyznania mu świadczenia z tytułu *family provision*, nawet jeśli ten kolejny związek okazałby się nieważny lub unieważnialny⁵⁰. W tym kontekście warto również zauważyć, że jeśli rozwiedziony małżonek – wnioskodawca – nie był winny rozkładu pożycia, to może mieć „silniejsze moralnie” prawo do dochodzenia świadczeń ze spadku po byłym małżonku – spadkodawcy – niż jego obecny małżonek. Tak dzieje się zwłaszcza wtedy, gdy do rozwodu

⁴⁷ *Idem*, *The Succession (Northern Ireland) Order 1996*, *op. cit.*, s. 421.

⁴⁸ Regulacje dotyczące rozwiązania związków małżeńskich zostały zawarte w *Matrimonial Causes (Northern Ireland) Order 1978*, <http://www.legislation.gov.uk/nisi/1978/1045/contents> [dostęp: 31.03.2020]. Przepisy dotyczące rozwiązania związków partnerskich zawarto w *Civil Partnership Act 2004*.

⁴⁹ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 183.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 184; C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*, *op. cit.*, s. 23.

spadkodawcy i wnioskodawcy doszło po wieloletniej separacji, a nowy związek spadkodawcy miał charakter krótkotrwały⁵¹.

Kolejną kategorię potencjalnych wnioskodawców stanowią na podstawie art. 3(1)(c) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* dzieci zmarłego. W art. 2(2) tego rozporządzenia wyjaśniono, że za dzieci zmarłego uznaje się także potomstwo nie pochodzące ze związków formalnych, jak również poczęte, a nienarodzone w dacie śmierci spadkodawcy. Dzieckiem zmarłego jest także osoba, która została przez niego adoptowana w rozumieniu przepisów *Adoption (Northern Ireland) Order 1987*⁵². Za dzieci w rozumieniu przepisów tej ustawy uznaje się też potomstwo poczęte w ramach sztucznych procedur zapłodnienia (sekcja 54 *Human Fertilisation and Embryology Act 2008*⁵³). Z żądaniem przyznania świadczeń wystąpić mogą zarówno dzieci małoletnie, jak i dorosłe, natomiast wiek, status majątkowy i osobisty, a przede wszystkim samodzielność finansowa determinować będą kierunek rozstrzygnięcia sądu w sprawie o roszczenie z tytułu *family provision*⁵⁴. W praktyce orzeczniczej sądów północnoirlandzkich znaczna ilość wniosków o przyznanie świadczeń ze spadku pochodzi właśnie od dorosłych dzieci spadkodawców. Powyższa praktyka może wynikać ze specyfiki prawa północnoirlandzkiego, gdyż w art. 4(5) i 4(6) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*⁵⁵ przyjęto, że jeżeli spadkodawca pozostawił małżonka lub partnera cywilnego i małoletnie

⁵¹ C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*, *op. cit.*, s. 24. W literaturze zwraca się jednak uwagę, że w praktyce obrotu roszczenie byłego małżonka lub byłego cywilnego partnera z tytułu *family provision* nie ma większych szans na uwzględnienie przez sąd. Z reguły bowiem w orzeczeniu kończącym związek małżonkowie lub partnerzy stosują konstrukcję tzw. *clean break*, a zatem kończą wszystkie łączące ich relacje majątkowe; por. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 184, 195.

⁵² Zob. <http://www.legislation.gov.uk/nisi/1987/2203/contents> [dostęp: 31.03.2020]. Dziecko adoptowane jest traktowane na równi z dziećmi biologicznymi przysposabiającego; por. S. Grattan, J. Kessler, *Drafting Trusts and Will Trusts...*, *op. cit.*, s. 64.

⁵³ Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/contents> [dostęp: 31.03.2020].

⁵⁴ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 308; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 198.

⁵⁵ W brzmieniu nadanym *The Marriage (Same-sex Couples) and Civil Partnership (Opposite-sex Couples) (Northern Ireland) Regulations 2019*; <http://www.legislation.gov.uk/uksi/2019/1514/contents/made> [dostęp: 31.03.2020].

dzieci⁵⁶, a małżonek spadkodawcy uzyskał ze spadku takie przysporzenia, które zapewniają odpowiednie zabezpieczenie dla niego samego oraz dla tychże małoletnich, to dzieci te nie mogą skutecznie wystąpić z własnymi roszczeniami z tytułu *family provision*⁵⁷.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na wyrok w sprawie *Re McGarrell*⁵⁸, w którym sąd orzekł, że na rzecz dorosłej, zamężnej córki spadkodawcy należy przyznać świadczenie ze spadku, jako że znajdowała się ona w trudnej sytuacji finansowej. Córka uzasadniała swoje ustanowienie dla wnioskodawczyni alimentów ze spadku także tym, że wspierała ojca w ostatnim okresie przed jego śmiercią, co kreowało po stronie spadkodawcy moralne zobowiązanie do dokonania na rzecz córki pewnych przysporzeń ze spadku.

Na podstawie regulacji 3(1)(d) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* wnioskodawcą może być również tzw. dziecko rodziny. Do tej kategorii zalicza się w systemie prawa północnoirlandzkiego osobę (niebędącą dzieckiem zmarłego), co do której spadkodawca występował w roli faktycznego rodzica i traktował ją jak własne dziecko, głównie dlatego, że pozostawał w określonym związku małżeńskim lub partnerskim. Warto zwrócić uwagę, że powyższa kategoria osób jest na gruncie prawa północnoirlandzkiego zdefiniowana wężej, niż ma to miejsce w obecnym ustawodawstwie angielskim. W angielskim *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975* ustawodawca za dziecko rodziny spadkodawcy uznaje bowiem także taką osobę, która była traktowana jak dziecko przez zmarłego w związku z istnieniem innej relacji (poza małżeństwem lub związkiem partnerskim), w której zmarły pełnił w stosunku do tej osoby rolę rodzica. Natomiast w prawie

⁵⁶ Przez które na gruncie aktualnego brzmienia art. 4(5) i 4(6) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* rozumie się wspólne dzieci spadkodawcy i pozostałego przy życiu małżonka lub partnera cywilnego, dzieci wspólnie adoptowane, adoptowane przez spadkodawcę dzieci jego małżonka lub partnera cywilnego lub adoptowane przez małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy dzieci spadkodawcy.

⁵⁷ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 185, 196.

⁵⁸ Wyrok w sprawie *Re McGarrell* [1983] NIJB 8. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 169, 234, 519; H. Conway, *Do parents always know best? Posthumous Provision and Adult Children* [w:] W. Barr i in. (red.), *Modern Studies in Property Law*, Vol. 8, Bloomsbury Publishing, London 2015, s. 127; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 198.

północnoirlandzkim nie ma możliwości wystąpienia z roszczeniem z tytułu *family provision* osoba, co do której spadkodawca pełnił rolę rodzica, pozostając w związku nieformalnym (w szczególności w konkubinacie) z biologicznym rodzicem tego dziecka. Do powyższej kategorii osób zaliczają się w szczególności pasierbowie spadkodawcy, jeżeli byli traktowani przez niego tak, jak gdyby byli jego własnymi dziećmi⁵⁹. Podobnie jak w przypadku dzieci spadkodawcy, także w przypadku dzieci rodziny zmarłego wnioskodawcą może być nie tylko małoletni, ale również osoba dorosła. Decydujące dla oceny przynależności danej osoby do powyższej kategorii będzie, czy zmarły poczuwał się do roli rodzica, czy traktował ją jak swoje dziecko. Wskazuje się przy tym, że jeśli wnioskodawca nawiązał ze spadkodawcą bliską relację jako dziecko rodziny, a następnie doszło do jej rozpadu, to okoliczność ta nie uniemożliwia wnioskodawcy dochodzenia roszczeń z tytułu *family provision*⁶⁰.

Kolejną kategorię uprawnionych stanowią, na podstawie przepisu art. 3(1)(e) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*, osoby zależne od spadkodawcy, jeśli zmarły bezpośrednio przed swoją śmiercią je alimentował, dostarczając im środków utrzymania (w całości albo części). Z powyższej kategorii wyłączono osoby bliskie spadkodawcy, które spełniają przesłanki wymienione w poprzedzających kategoriach podmiotów uprawnionych⁶¹. Na podstawie art. 3(2) rozporządzenia za osobę, o której mowa, uznaje się taką, która była utrzymywana przez zmarłego, w całości lub części. Dostarczanie środków utrzymania definiuje się jako znaczny wkład majątkowy w pokrycie uzasadnionych potrzeb tej osoby, jeżeli nie był on dokonywany w zamian za inne ekwiwalentne świadczenie⁶². Jednocześnie, zgodnie z regułami ciężaru dowodowego, to wnioskodawca powinien wykazać, że pozostawał na utrzymywaniu spadkodawcy w pełnym lub częściowym wymiarze⁶³.

⁵⁹ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, op. cit., s. 305.

⁶⁰ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 185–186 i cytowane tam orzecznictwo.

⁶¹ C.H. Sherrin, *Application by Dependants under The Family Provision Legislation*, „Northern Ireland Legal Quarterly: 1982, vol. 33, s. 162–170.

⁶² Por. S. Grattan, J. Kessler, *Drafting Trusts and Will Trusts...*, op. cit., s. 74–75. W literaturze wskazuje się, że jeśli zmarły zapewniał wnioskodawcy mieszkanie, to tego rodzaju wsparcie finansowe można uznać za formę alimentowania; por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, op. cit., s. 308.

⁶³ C.H. Sherrin, *Application by Dependants...*, op. cit., s. 170.

Tak jak w angielskim systemie prawnym, w prawie północnoirlandzkim istnieje konieczność wykazania przez wnioskodawcę, że zmarły poczuwał się do odpowiedzialności za byt finansowy wnioskodawcy⁶⁴.

W obecnym stanie prawnym na podstawie art. 3(1A) i 3(1B) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* z roszczeniami z tytułu *family provision* występować może również nieformalny partner spadkodawcy, o ile żył ze spadkodawcą jak mąż i żona lub jak partnerzy cywilni, we wspólnym gospodarstwie domowym przez okres co najmniej dwóch pełnych lat bezpośrednio poprzedzających śmierć spadkodawcy. Do dnia wejścia w życie *Succession (Northern Ireland) Order 1996* (tj. od 20 lutego 1997 r.) konkubent spadkodawcy mógł domagać się przyznania stosownego świadczenia ze spadku o charakterze alimentacyjnym tylko, jeżeli pozostawał na utrzymaniu spadkodawcy (tj. gdy zachodziły warunki określone w art. 3(1)(e) rozporządzenia)⁶⁵. Należy jednak mieć na względzie, że konkubent zmarłego nie może domagać się przyznania mu świadczeń w oparciu o art. 3(1A) i 3(1B) rozporządzenia, jeśli śmierć spadkodawcy nastąpiła przed dniem wejścia w życie tych przepisów⁶⁶.

Konkubent spadkodawcy, który domaga się uzyskania świadczeń z tytułu *family provision*, obowiązany jest wykazać minimum dwuletni okres pożycia ze spadkodawcą jak mąż i żona lub jak partnerzy cywilni. Niespełnienie kryterium minimalnego czasu trwania związku wyklucza możliwość ubiegania się o przysporzenia ze spadku w trybie omawianej regulacji, bez względu na zaangażowanie emocjonalne stron we wspólny związek czy też posiadanie wspólnych dzieci. Jednocześnie związek konkubencki musi trwać w dacie śmierci spadkodawcy⁶⁷.

⁶⁴ Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, op. cit., s. 227, 528. Zob. też. S. Grattan, *The Succession (Northern Ireland) Order 1996*, op. cit., s. 420.

⁶⁵ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 187; idem, *The Succession (Northern Ireland) Order 1996*, op. cit., s. 415–418.

⁶⁶ Art. 3(1A), odnoszący się do konkubentów pozostających w związkach heteroseksualnych, wszedł w życie z 20 lutego 1997 r., zaś art. 3(1B), odnoszący się do związków jedнопłciowych, wszedł w życie z dniem wejścia w życie *Civil Partnership Act 2004*, tj. 5 grudnia 2005 r.

⁶⁷ S. Grattan, *The Succession (Northern Ireland) Order 1996*, op. cit., s. 421.

4.3.3. Realizacja uprawnień i możliwość ich utraty

Art. 3(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*, znajduje zastosowanie wyłącznie w odniesieniu do spadkodawców, których ostatnim miejscem zwykłego pobytu była Irlandia Północna. Ciężar udowodnienia tej okoliczności spoczywa na osobie zainteresowanej, tj. wnioskodawcy⁶⁸.

W świetle art. 3(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*, skoro wnioskodawca spełnia kryteria podmiotowe do ubiegania się o świadczenie z tytułu *family provision*, to jego żądanie może być uwzględnione, jeżeli nie uzyskał ze spadku przysporzenia (w oparciu o rozrządzenia testamentowe lub na gruncie reguł dziedziczenia beztestamentowego), które zapewnia mu „rozsądne” zabezpieczenie (*reasonable financial provision*).

Podobnie jak w angielskim systemie prawnym, w art. 2(2) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* przyjęto istnienie dwóch standardów, z pomocą których sąd ocenia, czy wnioskodawca uzyskał ze spadku odpowiednie – rozsądne przysporzenie. Ciężar wykazania, że w realiach danej sprawy uzyskane ze spadku przysporzenie nie miało charakteru rozsądnego zabezpieczenia, spoczywa na wnioskodawcy⁶⁹. Dla dochodzenia roszczeń z tytułu *family provision* nie ma znaczenia (analogicznie jak w prawie angielskim), czy dziedziczenie następuje na podstawie testamentu, czy też na podstawie ustawy, lub w warunkach zbiegu tych reżimów sukcesji⁷⁰.

Na gruncie art. 5(5) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* sąd bada, czy wnioskodawca uzyskał rozsądne wsparcie finansowe według stanu istniejącego w dacie orzekania, a nie w momencie śmierci spadkodawcy. Dlatego też sąd powinien uwzględnić przy wyrokowaniu także i te zdarzenia mające znaczenie dla istnienia i wysokości roszczenia z tytułu *family provision*, które nastąpiły już po śmierci spadkodawcy⁷¹.

⁶⁸ *Idem*, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 178; R. Kerridge i in., *Parry & Kerridge*, *op. cit.*, s. 24.

⁶⁹ C. Palley, *Family Provision*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1966, vol. 17(3), s. 431.

⁷⁰ Por. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 178.

⁷¹ *Ibidem*, s. 190; C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*, *op. cit.*, s. 25.

Północnoirlandzki sąd, który orzeka na podstawie *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*, nie jest uprawniony do ingerowania w treść rozrządzeń testamentowych spadkodawcy⁷²; rolą sądu jest natomiast dokonanie zobiektywizowanej oceny, czy przysporzenia ze spadku na rzecz wnioskodawcy zapewniły mu rozsądne wsparcie finansowe – przy uwzględnieniu właściwego standardu (zależnego od tego, do jakiej kategorii osób bliskich spadkodawcy wnioskodawca przynależy).

Ustalenie powyższych okoliczności powinno nastąpić przy wzięciu pod uwagę kryteriów ogólnych, które dotyczą wszystkich kategorii wnioskodawców, jak i przesłanek szczególnych – zależnych od tego, kto występuje z żądaniem⁷³. W literaturze podkreśla się, iż przyjęcie w *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* (tak jak i w angielskiej ustawie z 1975 r.) ustawowych kryteriów, które bada sąd w sprawie o przyznanie *family provision*, skutkuje istnieniem większej przewidywalności co do kierunku wydawanego w sprawie rozstrzygnięcia⁷⁴.

Na podstawie art. 5(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* sąd powinien oceniać „rozsądnosc” przysporzenia, mając na uwadze:

- a) środki finansowe i potrzeby finansowe, jakimi wnioskodawca dysponuje lub jakich może się spodziewać w dającej się przewidzieć przyszłości⁷⁵;
- b) środki finansowe i potrzeby finansowe, które inni wnioskodawcy ubiegający się o wydanie orzeczenia na mocy art. 4 rozporządzenia posiadają lub mogą posiadać w dającej się przewidzieć przyszłości;
- c) środki finansowe i potrzeby finansowe, które beneficjenci spadku zmarłego posiadają lub mogą uzyskać w dającej się przewidzieć przyszłości;
- d) wszelkie obowiązki i zakres odpowiedzialności spadkodawcy wobec wnioskodawcy lub wobec beneficjenta spadku⁷⁶;

⁷² S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 189.

⁷³ *Ibidem*, s. 189–190.

⁷⁴ *Idem*, *Oflame Ducks...*, *op. cit.*, s. 228.

⁷⁵ W tym zakresie należy ocenić zakres możliwości finansowych spadkodawcy, jak i ciężące na nim zobowiązania materialne. Por. *idem*, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 190.

⁷⁶ Por. orzeczenie w sprawie *Morrow v Morrow* [1995] 6 BNIL 98.

- e) wielkość i charakter majątku spadkowego (*net estate*) oraz możliwy wpływ podziału majątku na podejmowane sprawy dotyczące tego majątku;
- f) kwestie upośledzeń fizycznych lub umysłowych któregokolwiek z wnioskodawców lub beneficjentów spadku;
- g) wszelkie inne kwestie, w tym postawę wnioskodawcy lub innej osoby, które sąd może uznać za istotne w okolicznościach danej sprawy⁷⁷.

Jeśli uprawnionym jest małżonek spadkodawcy (poza przypadkiem orzeczonej sądownie separacji) lub jego partner cywilny (niepozostający w separacji), to pojęcie „rozsądnego przysporzenia” (*reasonable financial provision*) należy rozumieć jako takie zabezpieczenie majątkowe, jakie jest rozsądne przy uwzględnieniu wszystkich okoliczności sprawy między małżonkami, bez względu na to, czy służyłoby zapewnieniu wyłącznie środków utrzymania (*surviving spouse standard*). Drugi standard ma charakter alimentacyjny i odnosi się do pozostałych kategorii osób, a podstawą oceny sądu, czy uprawniony otrzymał ze spadku rozsądne zabezpieczenie, jest potrzeba uzyskania przez niego środków utrzymania (*maintenance*)⁷⁸. Warto zauważyć, że północnoirlandzkie sądy, analizując kwestię rozsądnoci przysporzeń dla wnioskodawcy ze spadku, odwołują się do angielskiego dorobku judykatury, m.in. w orzeczeniach w sprawie *Re Creaney*⁷⁹ i *McKernan v McKernan*⁸⁰ sądy powoływały się na orzeczenie w sprawie *Re Coventry*⁸¹, w którym podkreślono, iż to, czym jest właściwe utrzymanie w każdej sprawie, wynika z faktów i okoliczności. Zaznaczono, że nie można zbyt wąsko wyklądać tego pojęcia. Przyjmuje się, że pojęcie „utrzymania” należy rozumieć szerzej niż tylko świadczenia, które pozwolą na zapewnienie wnioskodawcy przeżycia. Z drugiej strony nie oznacza ono jednak wszystkiego, co mogłoby być pożądane dla jej korzyści czy dobrobytu⁸².

⁷⁷ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, op. cit., s. 305; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 191.

⁷⁸ C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*, op. cit., s. 24; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 187.

⁷⁹ Wyrok w sprawie *Re Creaney* [1984] NI 397.

⁸⁰ Wyrok w sprawie *McKernan v McKernan* [2007] NI Ch 6.

⁸¹ Wyrok w sprawie *Re Coventry* [1980] Ch. 461 (CA) 485.

⁸² Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, op. cit., s. 305–306; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 188–189; wyrok w sprawie *Re McGarrell* [1983] NIJB 8.

Tak jak w prawie angielskim, małżonek lub cywilny partner zmarłego korzysta z uprzywilejowanej pozycji na gruncie roszczeń z tytułu *family provision*, zważywszy że standard rozsądnego przysporzenia majątkowego ukształtowany jest względem niego korzystniej, niż ma to miejsce w przypadku pozostałych kategorii wnioskodawców⁸³. Uprzywilejowanie pozycji małżonka (partnera cywilnego) spadkodawcy związane jest z tym, że powinien móc on korzystać ze szczególnej ochrony: w razie ustania małżeństwa (związku partnerskiego) miałyby prawo do określonych świadczeń majątkowych⁸⁴. Sąd dokonuje oceny, czy małżonek lub partner cywilny zmarłego uzyskał rozsądne przysporzenie z majątku spadkowego, biorąc pod uwagę ogólne kryteria wymienione w art. 5(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* oraz kryteria szczególne, wynikające z art. 5(2) przedmiotowego rozporządzenia. Są nimi przede wszystkim wiek wnioskodawcy oraz długość trwania związku małżeńskiego (związku partnerskiego). Istotne jest również, czy wnioskodawca przyczynił się do powstania „dobrostanu rodziny”, przez co rozumie się nie tylko wkład majątkowy, ale również prowadzenie domu lub opiekę nad członkami rodziny. Jednocześnie sąd powinien mieć na względzie również, jakie przysporzenia majątkowe uzyskać mógłby uprawniony w przypadku rozwiązania małżeństwa przez rozwód lub rozwiązania związku partnerskiego⁸⁵.

Były małżonek spadkodawcy lub były cywilny partner spadkodawcy nie może z kolei korzystać z preferencyjnego standardu dla ustalenia granic rozsądnego przysporzenia majątkowego. Ocenę tę determinuje bowiem w ich przypadku standard zapewnienia im środków utrzymania (*maintenance*). Sąd, który analizuje sprawę zainicjowaną przez osobę spełniającą kryteria określone w art. 3(1)(b) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*, powinien uwzględnić

⁸³ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, op. cit., s. 306; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 177.

⁸⁴ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, op. cit., s. 177, 188.

⁸⁵ Por. *ibidem*, s. 192–195: autorka wskazuje, że w orzecznictwie priorytetowe znaczenie ma ostatnie kryterium, odnoszące się do porównania sytuacji owdowiałego małżonka do tego, co uzyskalby w razie rozwiązania małżeństwa przez rozwód. Powyższe kryterium nie znajduje zaś zastosowania w tych przypadkach, w których śmierć spadkodawcy nastąpiła, gdy małżonkowie pozostawali w orzeczonej sądowo separacji. Zob. wyrok w sprawie *Morrow v Morrow* [1995] 6 BNIL 98.

kryteria ogólne, wynikające z art. 5(1) rozporządzenia, oraz te odnoszące się szczególnie, a wymienione w art. 5(2). Są to: wiek wnioskodawcy i długość trwania związku formalnego ze spadkodawcą. Jednocześnie sąd powinien ocenić, czy wnioskodawca przyczynił się do powstania „dobrostanu rodziny”, przez co rozumie się nie tylko wkład majątkowy, ale również prowadzenie domu lub opiekę nad członkami rodziny.

W sytuacji, gdy przyznania świadczeń z tytułu *family provision* domaga się dziecko spadkodawcy, sąd rozważyć powinien przesłanki ogólne, o jakich mowa w art. 5(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979*, a także okoliczności wynikające z art. 5(3) rozporządzenia. W szczególności sąd powinien zbadać okoliczności dotyczące edukacji i przygotowania zawodowego dziecka zmarłego, a także, jakie były w tym zakresie jego realne oczekiwania. W wyroku w sprawie *Re Patton, McElween v Patton*⁸⁶ sąd wyjaśnił, że potrzeby finansowe dziecka należy oceniać w hierarchii potrzeb jako priorytety – w normalnych sytuacjach ich potrzeby mają wyższy status niż potrzeby innych osób, które korzystają ze spadku. W tej sprawie sąd przyznał na rzecz pozamałżeńskich dzieci spadkodawcy ze spadku o wartości 46 tys. funtów świadczenia w wysokości po 10 tys. funtów⁸⁷.

W świetle sekcji 5(1) i 5(3) *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979* w sprawach, w których wnioskodawcą jest dziecko rodziny zmarłego, sąd – poza ogólnymi przesłankami ustawowymi – jest obowiązany zweryfikować okoliczności dotyczące odbywania nauki lub toku przygotowania zawodowego uprawnionego. Ponadto na sądzie spoczywa obowiązek oceny, czy zmarły uważał się za osobę odpowiedzialną za utrzymanie wnioskodawcy, a jeżeli tak, to z jakiego powodu spadkodawca tak czynił i do jakiego rozmiaru udzielał dziecku rodziny tej pomocy. Należy zweryfikować również, jak długo trwał okres, w którym spadkodawca poczuwał się do odpowiedzialności za wnioskodawcę. Następnie sąd powinien zbadać, czy zmarły utrzymywał dziecko rodziny, mając świadomość, że nie jest jego biologicznym rodzicem. Sąd powinien także ustalić, czy wnioskodawca może domagać się wsparcia finansowego od innych osób⁸⁸.

⁸⁶ Wyrok w sprawie *Re Patton, McElween v Patton* [1986] 3 NIJB 35.

⁸⁷ Por. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland, op. cit.*, s. 196–197.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 200.

Zgodnie z art. 5(1) i 5(4) *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979* w przypadku gdy wnioskodawcą jest osoba zależna od spadkodawcy, sąd bada oprócz przesłanek ogólnych także to, jaki był zakres i podstawy, które skłaniały spadkodawcę do przyjęcia na siebie odpowiedzialności finansowej względem występującego z roszczeniem z tytułu *family provision*. Dodatkowo sąd powinien rozważyć długość czasu, w jakim zmarły wywiązywał się z tego obowiązku względem osoby przez niego utrzymywanej⁸⁹. Żądanie wytoczone przez osobę zależną od zmarłego rozpoznano m.in. w sprawie *Gibson v Bell*⁹⁰. Ustalono, że zmarły przekazywał wnioskodawczyni środki finansowe rzędu ok. 400–500 funtów miesięcznie. Wnioskodawczyni była zatem finansowo zależna od spadkodawcy, który jednak nie uczynił na jej rzecz żadnych przysporzeń w testamencie. Sąd uznał, że wnioskodawczyni powinna uzyskać korzyść ze spadku z tytułu *family provision*.

Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979 stanowi w art. 5(2A), że jeśli wnioskodawcą w sprawie o roszczenia z tytułu *family provision* jest konkubent zmarłego, to sąd, poza oceną ogólnych kryteriów wynikających z art. 5(1) rozporządzenia, powinien ustalić wiek wnioskodawcy oraz długość trwania jego nieformalnego związku ze spadkodawcą, w którym żyli jak mąż i żona lub jak cywilni partnerzy w jednym gospodarstwie domowym. Ponadto na sądzie spoczywa obowiązek oceny, czy uprawniony przyczyniał się do powstania „dobrostanu rodziny”, przez co rozumie się nie tylko wkład majątkowy, ale również prowadzenie domu lub opiekę nad członkami rodziny⁹¹.

Rozstrzygając o przesłankach ustawowych roszczenia z tytułu *family provision*, sąd powinien także ocenić, czy żądanie wnioskodawcy jest „silniejsze moralnie” od żądań zgłoszonych przez inne osoby. Taka okoliczność miała w szczególności znaczenie w sprawie *Re Patton, McElween v Patton*⁹². Sąd przyjął wówczas ocenę, iż priorytetową ochronę należało przyznać wnioskodawcom – pozamałżeńskim małoletnim dzieciom spadkodawcy. Ich roszczenie było bowiem mocniej uzasadnione niż

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Wyrok w sprawie *Gibson v Bell* [2000] 7 BNIL 85. Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 308.

⁹¹ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 306.

⁹² Wyrok w sprawie *Re Patton, McElween v Patton* [1986] NI 45. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 103, 220.

oczekiwania siostrzeńców i bratanków spadkodawcy, na których rzecz zostały przewidziane przysporzenia w testamencie.

W sprawie McKernan v McKernan⁹³ sąd badał przypadek, w którym spadkodawczyni miała czworo dzieci. Na rzecz trzech synów poczyniła w testamencie pewne rozrządzenia, natomiast dla dorosłej córki wnioskodawczyni przewidziała jedynie uprawnienie do zamieszkiwania w domu rodzinnym przez okres 6 miesięcy. Sąd doszedł do przekonania, że w istocie pomijając wnioskodawczynię w testamencie, spadkodawczyni doprowadziła do braku zapewnienia jej rozsądnego zabezpieczenia. Sąd podkreślił, że spadkodawczyni mogła uprzywilejować niektóre ze swoich dzieci. Kluczowe znaczenie miało jednak to, że spadkodawczyni nie zaspokoiliła potrzeb mieszkaniowych córki.

Katalog możliwych rozstrzygnięć sądu jest szeroki. W świetle art. 4 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* sąd jest uprawniony do:

1. przyznania z majątku spadkowego na rzecz uprawnionego świadczeń pieniężnych płatnych okresowo;
2. przyznania na rzecz uprawnionego określonej sumy pieniężnej płatnej jednorazowo;
3. przeniesienia na rzecz uprawnionego oznaczonych składników majątku spadkowego w naturze;
4. ustanowienia na rzecz wnioskodawcy określonego w orzeczeniu sądu uprawnienia do korzystania z majątku spadkowego;
5. nakazania nabycia w zamian za składniki majątku spadkowego innego przedmiotu, a następnie przeniesienia jego własności na rzecz uprawnionego;
6. zmiany przedmażeńskich lub zawartych w trakcie trwania małżeństwa umów majątkowych, których jedną ze stron był spadkodawca – zmiana ta może zostać dokonana na korzyść uprawnionego (pozostałego przy życiu małżonka, dziecka pochodzącego z tego małżeństwa, dziecka rodziny); powyższe odnosi się analogicznie do związków partnerskich i porozumień zawieranych przez partnerów cywilnych⁹⁴.

⁹³ Wyrok w sprawie McKernan v McKernan [2007] NI Ch. 6; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 519; H. Conway, *Do parents always know best?*, *op. cit.*, s. 129–130; *idem*, *Where there's a will...*, *op. cit.*, s. 52.

⁹⁴ Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 305.

Jak wskazuje się w nauce prawa, sąd, wydając rozstrzygnięcie na korzyść wnioskodawcy, ma możliwość odpowiedniego dopasowania treści wyroku do realiów sprawy. I tak przykładowo w sprawie *Morrow v Morrow*⁹⁵ sąd przyznał na rzecz wnioskodawczyni część gospodarstwa rolnego, ale jednocześnie zastrzegł, że syn wnioskodawczyni (pozwany) ma możliwość odkupienia go po cenach rynkowych. Z kolei w orzeczeniu w sprawie *Campbell v Campbell*⁹⁶ ustanowiono na rzecz wnioskodawcy m.in. dożywotnią, nieodpłatną, osobistą służebność mieszkania w spadkowym gospodarstwie rolnym⁹⁷.

Zasadniczą odmiennością pomiędzy uregulowaniami północnoirlandzkimi a angielskimi jest zasada zawarta w art. 4(5) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*. Stanowi ona, że jeżeli spadkodawca pozostawił małżonka i małoletnie dzieci (wspólne spadkodawcy i pozostałego przy życiu małżonka lub wspólnie adoptowane), a małżonek spadkodawcy uzyskał ze spadku takie przysporzenia, które zapewniają odpowiednie zabezpieczenie dla niego samego oraz dla tychże małoletnich, to dzieci te nie mogą skutecznie wystąpić z własnymi roszczeniami z tytułu *family provision*⁹⁸.

Pierwszą historycznie północnoirlandzką sprawą sądową w przedmiocie roszczeń z tytułu *family provision* na rzecz małżonka spadkodawcy, rozpoznaną jeszcze na gruncie przepisów *Inheritance (Family Provision) Northern Ireland Act 1960*, była *In re Milliken*⁹⁹. Wyrok zapadł w stanie faktycznym, w którym spadkodawca wstąpił w związek małżeński z wnioskodawczynią, jednak po dwóch tygodniach pożycia strony rozstały się i pozostawały w separacji faktycznej. Spadkodawca zapisał w testamencie swój majątek na rzecz organizacji charytatywnych, nie przeznaczając na rzecz wnioskodawczyni ani jej syna jakichkolwiek przysporzeń. Sąd przyznał wnioskodawczyni nieznaczne świadczenia okresowe, celem zapewnienia uprawnionej środków utrzymania na umiarkowanym poziomie.

⁹⁵ Wyrok w sprawie *Morrow v Morrow* [1995] 6 BNIL 98.

⁹⁶ Wyrok w sprawie *Campbell v Campbell* [1982] 18 NIJB

⁹⁷ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 203.

⁹⁸ Por. C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*, *op. cit.*, s. 22.

⁹⁹ Wyrok w sprawie *In re Milliken* [1966] NI 68. Por. C. Palley, *Family Provision*, *op. cit.*, s. 430–433.

Warto także omówić inne sprawy, w których wnioskodawcą był małżonek spadkodawcy, a które podlegały rozpoznaniu pod rządami *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order* 1979. I tak w wyroku w sprawie *Re Moorhead*¹⁰⁰ sąd ustalił, że spadkodawca i wnioskodawca pozostawali w związku małżeńskim przez 37 lat. Spadkodawca nie miał dzieci. Sąd uznał, że na rzecz wnioskodawczyny należy przyznać przeważającą część majątku spadkowego, w tym gospodarstwa rolne. Z kolei w wyroku w sprawie *McGuigan v McGuigan*¹⁰¹ uznano, że 81-letniej wnioskodawczynie należy przyznać w dożywocie użytkowanie całe gospodarstwo rolne spadkodawcy. Pozostawali oni bowiem w związku małżeńskim przez 65 lat, a wkład wnioskodawczyny w rozwój gospodarstwa rolnego był znaczny. Mając na uwadze niewielkie dochody wnioskodawczyny, sąd uznał za słuszne, by pobierała korzyści z całego majątku zmarłego męża. Podobnie w orzeczeniu w sprawie *O'Neill v McPhillimy*¹⁰² przyjęto, że na rzecz wdowy po spadkodawcy należy przyznać cały majątek spadkowy, gdyż w ciągu 36 lat pożycia małżeńskiego wnioskodawczynie w bardzo istotnym stopniu angażowała się w rozwój rodzinnej firmy i wspierała przedsiębiorstwo również składnikami własnego majątku osobistego.

Odnośnie problematyki świadczeń przyznawanych na rzecz konkubenta spadkodawcy warto zwrócić uwagę na wyrok w sprawie *Bingham v Guidera*¹⁰³. Zapadł on w stanie faktycznym, w którym spadkodawca pozostawił żonę i dorosłego syna. Spadkodawca pozostawał z żoną w separacji faktycznej, jednak łożył na jej rzecz alimenty. Spadek podlegał dziedziczeniu ustawowemu, a tym samym podziałowi pomiędzy żonę spadkodawcy i jego syna. Z wnioskiem o udzielenie świadczeń ze spadku wystąpiła natomiast konkubina spadkodawcy. Sąd stwierdził, że dom, w którym spadkodawca zamieszkiwał z konkubiną, został nabyty częściowo ze środków obojga. Nie było zarazem uzasadnionych podstaw do

¹⁰⁰ Wyrok w sprawie *Re Moorhead* [2002] NIJB 83, [2002] NI Ch 1; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 188, 482; por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 307.

¹⁰¹ Wyrok w sprawie *McGuigan v McGuigan* [1996] NIJB 47; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 188, 480.

¹⁰² Wyrok w sprawie *O'Neill v McPhillimy* [2004] NICH 4; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 188, 195, 483–484.

¹⁰³ Wyrok w sprawie *Bingham v Guidera* [2000] NICH 58; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 500–501.

przyjęcia, że związek zmarłego z wnioskodawczynią miałby ulec rozpadowi. Gdyby spadkodawca nie zmarł, to prawdopodobnie przez wiele lat wnioskodawczyni miałaby zapewnione zamieszkanie w tym domu. Sąd doszedł do przekonania, że wnioskodawczyni powinna mieć prawo do pozostania w domu, w którym mieszkała wspólnie ze spadkodawcą, z zastrzeżeniem jednak obowiązku zapłaty na rzecz wdowy po spadkodawcy i jego syna kwoty 25 tys. funtów (podlegającej waloryzacji) w przypadku śmierci wnioskodawczyni, zawarcia przez nią małżeństwa lub nieformalnego związania się z inną osobą, a także sprzedaży lub wynajęcia przyznanego jej domu.

Warte przybliżenia jest również orzeczenie w sprawie *Re Campbell*¹⁰⁴. Zapadło ono w stanie faktycznym, w którym spadkodawca miał jedenaścioro dzieci. Nie sporządził testamentu. Wnioskodawcą w oparciu o przepisy *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* był syn zmarłego, który wiele lat swojego życia poświęcił pracy w gospodarstwie rodzinnym. Sąd uznał za zasadne, aby podwoić jego udział w spadku, a dodatkowo ustanowił na jego rzecz dożywotnią, nieodpłatną, osobistą służebność mieszkania w spadkowym gospodarstwie rolnym.

Z kolei w sprawie *Re Creaney*¹⁰⁵ spadkodawca pozostawił dwoje dzieci: syna i córkę. Wnioskodawca – syn spadkodawcy przez wiele lat pracował w przedsiębiorstwie ojca, mając nadzieję, że przejmie prowadzenie „rodzinnego interesu”. Spadkodawca zapisał jednak w testamencie cały majątek córce. Sąd rozpoznający sprawę o roszczenie z tytułu *family provision* na rzecz wnioskodawcy uznał, iż powinien on uzyskać udział w majątku spadkowym.

W literaturze podkreśla się, że sam fakt bycia jednym z kilkorga dzieci spadkodawcy nie uzasadnia automatycznego przyznania świadczeń z tytułu *family provision* w taki sposób, aby uprawniony uzyskał podobną część spadku jak jego rodzeństwo¹⁰⁶. Jednocześnie jednak sądy

¹⁰⁴ Wyrok w sprawie *Re Campbell* [1983] NI 10. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 226–227.

¹⁰⁵ Wyrok w sprawie *Re Creaney* [1984] NI 397. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 227, 234, 510–511; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 198; H. Conway, *Do parents always know best?*, *op. cit.*, s. 127; *idem*, *Where there's a will...*, *op. cit.*, s. 20.

¹⁰⁶ H. Conway, *Where there's a will...*, *op. cit.*, s. 54.

północnoirlandzkie niejednokrotnie wyrażały przekonanie, że żądanie dorosłych dzieci spadkodawców z tytułu *family provision* zasługiwało na uwzględnienie, mimo że osoby te miały możliwość uzyskania zarobku. Powyższe świadczy o przyjęciu szerokiego rozumienia pojęcia *maintenance* w praktyce orzeczniczej tamtejszych sądów¹⁰⁷. Jednocześnie w nauce przedmiotu wskazuje się, że sądy północnoirlandzkie chętniej niż sądy angielskie przyznają dorosłym dzieciom spadkodawcy świadczenia z tytułu *family provision*¹⁰⁸.

Północnoirlandzkie rozwiązania przewidują również (tak jak regulacje angielskie) możliwość wydania przez sąd zarządzeń tymczasowych (*interim order*), gdy należy pilnie zabezpieczyć sytuację materialną wnioskodawcy. Przesłanki wydania takiego rozstrzygnięcia uregulowano w art. 7 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*¹⁰⁹. Przykładem zastosowania w praktyce instytucji zarządzeń tymczasowych są decyzje sądu podjęte w sprawie *O'Reilly v Mallon*¹¹⁰. W tej sprawie sąd ustalił, że wdowa po spadkodawcy znajdowała się w trudnej sytuacji i koniecznym było udzielenie jej natychmiastowego wsparcia finansowego na opłacenie kosztów bieżącego utrzymania, w szczególności rachunków za media oraz wynagrodzenia pielęgniarce.

Art. 8 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* przewiduje także możliwość następczej modyfikacji orzeczeń, jeśli doszło do zmiany okoliczności sprawy¹¹¹.

W świetle art. 6 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*, wniosek o wydanie orzeczenia przyznającego świadczenia z tytułu *family provision* należy złożyć przed upływem 6 miesięcy od daty uzyskania pierwszego skutecznego *grant of representation* lub *letter of administration*¹¹². Jeśli wnioskodawca nie zachowa

¹⁰⁷ S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 226.

¹⁰⁸ H. Conway, *Do parents always know best?*, *op. cit.*, s. 12; S. Grattan, *Of lame Ducks...*, *op. cit.*, s. 228; *idem*, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 198.

¹⁰⁹ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 203–204.

¹¹⁰ Orzeczenie w sprawie *O'Reilly v Mallon* [1995] NI 1. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 143.

¹¹¹ Por. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 204–205.

¹¹² *Ibidem*, s. 179. Tak jak w prawie angielskim, bieg terminu rozpoczyna się od uzyskania pełnego *grant of representation*. Regulacja ta koresponduje z wyrażoną w art. 22(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* regułą wykluczenia osobistej odpowiedzialności *personal represen-*

sześciomiesięcznego terminu, wniosek może zostać rozpoznany jedynie, gdy sąd wyrazi na to zgodę. Zasadniczo więc regulacja ta jest zbieżna z sekcją 4 angielskiej *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*. Należy jednak zauważyć, że w *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979* brak jest regulacji wprost dopuszczającej składanie wniosków o przyznanie świadczeń ze spadku, jeszcze przed wydaniem *grant of representation* lub *letter of administration*. Dopuszczalność takiego postąpienia jest jednak przyjmowana w judykaturze¹¹³.

Przepisy prawa północnoirlandzkiego nie wyjaśniają, jakimi kryteriami powinien kierować się sąd, oceniając, czy dopuszczalne jest rozpoznanie spóźnionego żądania. Kwestię tę ocenia się *ad casum*, analizując przyczyny, dla których wnioskodawca nie dochował ustawowego terminu do złożenia wniosku. W literaturze przedmiotu wprost przywołuje się przy tym angielskie orzeczenia zapadłe w sprawach *Re Dennis* i *Re Salmon* (zaprezentowane w poprzednim rozdziale), które w sposób kompleksowy przedstawiają przesłanki, jakie powinien brać pod uwagę sąd, jeśli wnioskodawca przekroczy ustawowy termin do wystąpienia na drogę sądową z żądaniem z tytułu *family provision*¹¹⁴.

W tym kontekście warto przedstawić wybór orzeczeń sądów, w których ukazana została problematyka nadania biegu żądaniom zgłoszonym po upływie terminu wynikającego z art. 6 *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Northern Ireland Order 1979*. I tak w orzeczeniu w sprawie *Moffat v Moffat*¹¹⁵ sąd odmówił przyjęcia do merytorycznego rozpoznania spóźnionego wniosku o przyznanie świadczeń z tytułu *family provision*. Sąd zwrócił uwagę, że wystąpienie z wnioskiem nastąpiło blisko trzy i pół roku po upływie terminu, co nie zostało w żaden sposób usprawiedliwione. Z kolei w sprawie *A v C*¹¹⁶ do sądu z wnioskiem wystą-

---

tatives z tytułu rozdysponowania składnikami majątku spadkowego po upływie 6 miesięcy od uzyskania *grant of representation*. *Personal representatives* powinni natomiast powstrzymać się przez okres co najmniej 6 miesięcy od dysponowania składnikami spadku, jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że zostaną zgłoszone roszczenia z tytułu *family provision*; *ibidem*, s. 210.

¹¹³ Zob. wyrok w sprawie *Re Parker's Estate, Parker and Gibson* [1999] NI 315; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims, op. cit.*, s. 544.

¹¹⁴ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland, op. cit.*, s. 180–181.

¹¹⁵ Orzeczenie w sprawie *Moffat v Moffat* [2016] NI Ch. 17.

¹¹⁶ Wyrok w sprawie *A v C* [2009] NI Ch. 10; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims, op. cit.*, s. 154, 534–535.

piła była konkubina zmarłego w imieniu swoim i małoletniego dziecka, dziesięć miesięcy po upływie ustawowego terminu. Sąd doszedł do przekonania, że do merytorycznego rozpoznania należy skierować wyłącznie żądanie małoletniego dziecka. W przypadku małoletniego dziecka nie byłoby bowiem właściwym obciążanie go negatywnymi konsekwencjami braku podjęcia działań procesowych przez inną osobę. Interesujący stan faktyczny legł u podstaw rozstrzygnięcia w sprawie *Beckett v McMillan & Anor*¹¹⁷. W sprawie tej ustalono, że spadkodawca pozostawił żonę i dwóch synów. Małżonkowie przez wiele lat żyli w rozłączeniu. Spadkodawca związał się z inną kobietą, z którą pozostawał w trwałym nieformalnym związku. Zmarły przyznał w testamencie cały swój majątek na rzecz konkubiny. Po śmierci spadkodawcy jeden z jego synów, który żył w dobrych relacjach z nieformalną partnerką ojca, korzystał z majątku spadkowego. Wdowa po spadkodawcy wystąpiła natomiast w imieniu własnym i drugiego z synów z roszczeniami z tytułu *family provision*. Wówczas rozpoczęły się trwające dziesięć lat negocjacje między stronami. Na ich podstawie zawarto porozumienie, jednak konkubina zmarłego nie zapłaciła żadnej z rat wynikających z porozumienia. Sąd uznał, że nawet tak spóźnione żądanie powinno podlegać merytorycznemu rozpoznaniu, skoro brak wcześniejszego wystąpienia na drogę sądową wynikał z negocjacji warunków porozumienia z konkubiną spadkodawcy, która nie uhorowała jego ustaleń, co wskazywało na działanie przez nią w złej wierze.

Analogicznie jak w przypadku regulacji angielskich, północnoirlandzkie roszczenie z tytułu *family provision* ma charakter osobisty. Wraz ze śmiercią wnioskodawcy w toku postępowania sądowego, jego kontynuowanie nie jest możliwe (również przez *personal representative* zmarłego wnioskodawcy)¹¹⁸. Na powyższe zwrócono uwagę w orzeczeniu w sprawie *O'Reily v Mallon*¹¹⁹. W tej sprawie sąd wydał zarządzenie tymczasowe na korzyść wnioskodawczynie – wdowy po spadkodawcy. Kilka miesięcy później wnioskodawczynie zmarła. Sąd wyjaśnił, że roszczenie zmarłej wnioskodawczynie miało charakter osobisty i nie mogło być traktowane jako składnik jej majątku podlegającego dziedziczeniu. W związku ze śmiercią

¹¹⁷ Wyrok w sprawie *Beckett v McMillan & Anor* [2015] NICH. 8; por. P. Hewitt, *Bringing a financial provision claim 18 years on in Northern Ireland*, 2015, <https://www.withersworldwide.com/insight/article/pdf/4252> [dostęp: 31.03.2020].

¹¹⁸ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 182.

¹¹⁹ Wyrok w sprawie *O'Reily v Mallon* [1995] NI 1.

wnioskodawczyni inna osoba nie mogła zatem domagać się przyznania świadczeń w jej zastępstwie¹²⁰.

W obecnym stanie prawnym funkcjonują również rozwiązania prawne prowadzące do uniemożliwienia obejścia omawianej ustawy (*anti-avoidance*)¹²¹. Po pierwsze przyjmowany za podstawę oceny stan majątku spadkowego (*net estate*) obejmuje nie tylko mienie, które znajdowało się we władztwie zmarłego¹²². W art. 10(1) i 10(2) *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979* przewidziano, że stan czynny spadku obejmuje składniki majątkowe przypadające wobec śmierci spadkodawcy określonym osobom na podstawie tytułów innych niż dziedziczenie oraz przedmioty objęte darowiznami *mortis causa*¹²³.

Ponadto na gruncie art. 11 rozporządzenia uwzględnieniu przy ustalaniu wielkości majątku spadkowego podlegać może również (na podstawie orzeczenia sądu) udział spadkodawcy we współwłasności o charakterze *joint tenancy*¹²⁴. W wyroku w sprawie *Re Patton, McElween v Patton* przyjęto, że w przypadku gdy spadkodawca był współposiadaczem rachunku bankowego, a po jego śmierci całość środków zgromadzonych na tym rachunku przypadła drugiemu współposiadaczowi, to dla potrzeb ustalenia świadczeń na rzecz dzieci spadkodawcy należy przyjąć, że w skład spadku wchodziła połowa środków zgromadzonych na tymże rachunku¹²⁵.

Ponadto w świetle art. 12 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979* w przypadku gdy spadkodawca dokonał w okresie 6 lat przed śmiercią rozporządzeń majątkowych bez uzyskania odpowiedniego ekwiwalentu i z zamiarem udaremnienia przyszłego wniosku o przyznanie świadczeń z tytułu *financial provision*, sąd może nakazać osobie, która uzyskała od spadkodawcy jeszcze za jego życia przysporzenie tego rodzaju, aby w celu zabezpieczenia

¹²⁰ S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 543.

¹²¹ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 207.

¹²² Por. art. 2(2) *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979*.

¹²³ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 12, 206.

¹²⁴ *Ibidem*, s. 206–207. Por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 308.

¹²⁵ Wyrok w sprawie *Re Patton, McElween v Patton* [1986] NI 45; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 69.

majątkowego osób bliskich spadkodawcy, świadczyła na ich rzecz określoną kwotę pieniężną lub aby przenieśli na ich rzecz oznaczone składniki majątkowe w naturze. Aby ustalić zamiar udaremnienia roszczeń z tytułu *family provision*, nie jest koniecznym udowodnienie, że tego rodzaju zamierzenie było zasadniczą pobudką dokonania określonych czynności prawnych. Wystarczające jest, że określony skutek faktycznie nastąpił, a spadkodawca godził się na to. Sąd jest przy tym obowiązany dokonać oceny, jakie relacje łączyły darczyńcę i obdarowanego, zachowania stron umowy, a także sytuacji majątkowej, w jakiej znajdował się spadkodawca, gdy dokonywał darowizny¹²⁶.

Natomiast art. 13 *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979* dotyczy tych sytuacji, w których spadkodawca zawarł umowę, na której podstawie zobowiązał się pozostawić swój majątek w testamencie osobie trzeciej lub zobowiązał się przenieść na osobę trzecią kwotę pieniężną bądź inny składnik majątkowy w celu pokrzywdzenia przyszłych uprawnionych z tytułu *family provision*. Dla zapewnienia ochrony interesów osób bliskich zmarłego przewidziano, że jeżeli doszłoby do dokonania przez spadkodawcę takiej czynności prawnej, a nie wiązałoby się z nią uzyskanie przez spadkodawcę adekwatnego ekwiwalentu, to sąd może wydać rozstrzygnięcia dwojakiego rodzaju. Po pierwsze może zobowiązać obdarowanego do dokonania na rzecz uprawnionego z tytułu *family provision* odpowiedniego przysporzenia pieniężnego lub w postaci przeniesienia oznaczonego składnika majątkowego w naturze. Po drugie zaś może zakazać *personal representative* spadkodawcy wykonywania takiej umowy (jeśli jeszcze do tego nie doszło). Dla skorzystania z powyższych możliwości nie ma znaczenia, jaki okres czasu upłynął pomiędzy zawarciem umowy a śmiercią spadkodawcy¹²⁷. Natomiast w celu dokonania zbiektywizowanej oceny sąd powinien zbadać relacje łączące strony umowy, zobowiązania ciężące na spadkodawcy, jak i zachowania podejmowane przez strony¹²⁸.

---

¹²⁶ C.H. Sherrin, *Disinheritance of a Spouse*, *op. cit.*, s. 32–34; por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 309. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 208.

¹²⁷ S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 209.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 209–210.

W wyroku w sprawie *Morrow v Morrow*¹²⁹ sąd ustalił, że spadkodawca w testamencie przeznaczył zasadniczą część majątku na rzecz swojej żony, jednak w tym samym dniu zawarł z synem umowę, na której podstawie zobowiązał się przenieść na niego gospodarstwo rolne wraz z inwentarzem i wyposażeniem. Z formalnego punktu widzenia spadkodawca niewątpliwie przewidział dla żony rozsądne zabezpieczenie majątkowe, skoro zapisał na jej rzecz większą część swojego mienia, ale przy uwzględnieniu zobowiązania ciążącego na spadkodawcy do przeniesienia istotnych składników majątkowych na syna, sąd przyjął, że spadkodawca, zawierając z nim umowę, działał, godząc się na pozbawienie żony świadczeń z tytułu *family provision*, choć nie był to jego zasadniczy zamiar. Z kolei w wyroku w sprawie *Weir v Davey*¹³⁰ ustalono natomiast, że spadkodawca zmarł, pozostając w separacji faktycznej z żoną, która nie uzyskała na mocy testamentu żadnych przysporzeń i wystąpiła z roszczeniem z tytułu *family provision*. Czysta wartość majątku spadkowego przekraczała 78 tys. funtów, spadkodawca poczynił jednak darowizny na rzecz swojej partnerki oraz na rzecz małoletniej córki, a na kilka dni przed śmiercią wykupił obligacje inwestycyjne na ponad 16 tys. funtów, które – jako trust – przeznaczył dla swojej matki na wypadek swojej śmierci. Ustalono, iż spadkodawca na dzień przed śmiercią poinformował swoją partnerkę telefonicznie, że udało mu się ukryć pieniądze, aby żona nie uzyskała zaspokojenia roszczeń w związku z rozwodem. Sąd przyjął, że przekazanie przez spadkodawcę obligacji na rzecz jego matki stanowiło dyspozycję dokonaną w celu pozbawienia żony możliwości uzyskania świadczeń w oparciu o *Inheritance (Provision for Family and Dependents) Northern Ireland Order 1979*.

Jednocześnie mimo obowiązywania zasady *forfeiture rule* uprawniony z tytułu *family provision*, nawet jeśli doprowadził do śmierci spadkodawcy, nie musi automatycznie tracić przysługującego mu roszczenia. Na gruncie bowiem art. 4 i art. 5(2)(b) *The Forfeiture (Northern Ireland) Order 1982* sąd może ograniczyć oddziaływanie wskazanej reguły, za wyjątkiem przypadku umyślnego zabójstwa spadkodawcy¹³¹.

¹²⁹ Wyrok w sprawie *Morrow v Morrow* [1995] NIJB 46. Por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 78, 483; por. C. Turner i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 309; S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 208.

¹³⁰ Wyrok w sprawie *Weir v Davey* [1993] 2 NIJB 45; por. S. Ross, *Inheritance Act Claims*, *op. cit.*, s. 77–78, 200, 489–490.

¹³¹ Zob. S. Grattan, *Succession Law in Northern Ireland*, *op. cit.*, s. 155, 178–179.

4.4. Podsumowanie

Prawo północnoirlandzkie opiera się na modelu ochrony osób bliskich spadkodawcy zbliżonym do angielskiego. Stąd uwagi odnoszące się do wad i zalet tego systemu, sformułowane w rozdziale dotyczącym prawa angielskiego, zachowują aktualność również w odniesieniu do prawa północnoirlandzkiego.

Podobnie jak w angielskim systemie prawa spadkowego, w prawie północnoirlandzkim kluczową rolę odgrywa zasada swobody testowania, ograniczona jedynie poprzez przyznanie osobom uprawnionym roszczenia o świadczenia z tytułu *family provision*. Sąd po zbadaniu, czy zmarły odpowiednio zabezpieczył interesy majątkowe osoby sobie bliskiej, wydaje wyrok, w którym może w zasadzie w sposób niemal nieskrępowany zdecydować o adekwatnym świadczeniu na rzecz uprawnionego. Podobnie jak w przypadku modelu angielskiego, północnoirlandzki *Inheritance (Provision for Family and Dependants) (Northern Ireland) Order 1979* zawiera szeroki katalog podmiotów, które mogą wystąpić z żądaniem przyznania przysporzeń z majątku spadkowego. Uprawnienia przyznane sądomi w zakresie zasądzanego świadczenia są szerokie, pozwalają na uwzględnienie licznych czynników i wydanie orzeczenia odpowiedniego w konkretnym przypadku. To sprawia, że prawo północnoirlandzkie, podobnie jak angielskie, pozwala na zapewnienie elastycznej i dostosowanej do indywidualnych potrzeb ochrony osób bliskich zmarłego. Analizując północnoirlandzkie orzecznictwo sądowe wydawane na podstawie regulacji prawnych, nie sposób nie dostrzec tendencji do korzystnego traktowania dorosłych dzieci spadkodawców dzięki liberalnej wykładni pojęcia utrzymania w odniesieniu do tychże.

Rozdział 5.

Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie polskim

5.1. Uwagi wprowadzające

Polskie prawo spadkowe w zakresie, w jakim chroni ono bliskich spadkodawcy, oparte zostało na modelu zachowku. Instytucja ta polega na tym, że określone osoby, zaliczające się do formalnego kręgu najbliższych członków tradycyjnie rozumianej rodziny spadkodawcy (małżonek, zstępni i rodzice), które nie otrzymały odpowiednich przysporzeń ze spadku, mogą wystąpić z roszczeniami pieniężnymi. Ich wysokość określa ułamek wartości udziału spadkowego, jaki przypadałby im w razie dziedziczenia ustawowego.

Obecnie obowiązujące regulacje polskie są w moim przekonaniu nieadekwatne do aktualnych potrzeb społeczeństwa, przede wszystkim jako odwołujące się jedynie do tradycyjnego modelu rodziny. Upowszechnienie się konkubinatu jako formy życia rodzinnego, a także problematyka wychowywania i utrzymywania dzieci w tzw. związkach patchworkowych, tj. mimo braku pokrewieństwa oraz więzi prawnej (w szczególności przysposobienia), nakazują postawić tezę, iż zachówek w swym aktualnym kształcie nie jest wystarczającą formą ochrony interesów majątkowych osób bliskich spadkodawcy na wypadek jego śmierci.

Na tle powyższej tezy zaproponowane zostaną w dalszej części pracy postulaty zmian legislacyjnych. Szczególnego rozważenia wymagać będzie, czy istnieją podstawy do tego, by sztywne roszczenie pieniężne, jakim jest zachówek, zastąpić bardziej elastycznymi alimentami spadkowymi, mogącymi przybrać postać świadczeń pieniężnych jednorazowych

lub okresowych, przy poszerzeniu kręgu podmiotów uprawnionych do takich świadczeń również o osoby faktycznie bliskie spadkodawcy, choć niezaliczające się do formalnego kręgu jego najbliższej rodziny.

5.2. Powołanie do dziedziczenia

W myśl art. 922 § 1 k.c. w zw. z art. 925 k.c. z chwilą otwarcia spadku przechodzi on na spadkobierców, bez konieczności podejmowania przez nich jakichkolwiek dodatkowych czynności¹.

Polski system prawa nie przewiduje instytucji administrowania spadkiem, jak ma to miejsce na gruncie prawa brytyjskiego. Jedynie

¹ Por. M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 337. Zgodnie z art. 922 § 2 k.c. nie należą do spadku prawa i obowiązki zmarłego ściśle związane z jego osobą, jak również prawa, które z chwilą jego śmierci przechodzą na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami. Prawa i obowiązki osobiste to m.in. służebności osobiste (art. 299 k.c.), zobowiązania z umowy o dzieło, którego wykonanie zależy od osobistych przymiotów przyjmującego zamówienie (art. 645 § 1 k.c.) oraz prawo dożywocia (art. 908 § 1 k.c.). Z kolei na określone osoby przechodzą z mocy prawa m.in.: stosunek najmu lokalu mieszkalnego (art. 691 k.c.), suma ubezpieczenia (art. 831 k.c.), określone kwoty zgromadzone na rachunkach bankowych (art. 55 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe; tekst jedn. Dz.U. 2017 r., poz. 1876, z późn. zm.). Nie podlegają dziedziczeniu również obowiązki o charakterze publicznoprawnym, takie jak obowiązek zapłaty kar pieniężnych, grzywnien, kar dyscyplinarnych i różnego rodzaju opłaty, w tym opłata dodatkowa za nieopłacone parkowanie; por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Kielcach z dnia 10 maja 2018 r., I SA/Ke 104/18 (LEX nr 2493172). Zob. też: G. Koziół, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 26 października 2006, VI ACA 394/06*, „Glosa” 2010, nr 3, publ. w LEX. Szerzej: *idem*, komentarz do art. 691 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania – część szczególna*, wyd. 2, LEX, 2014; M. Pazdan [w:] H. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, C.H. Beck, Warszawa 1998, s. 675–693; A. Kidyba, komentarz do art. 992 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Spadki*, wyd. 4, LEX, 2015. Szeroko o polskim systemie prawa spadkowego: B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe. System Prawa Prywatnego*, t. 10, LexisNexis, Warszawa 2009; J.S. Piąkowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, wyd. 6, LexisNexis, Warszawa 2003; F. Zoll, *Testamentary formalities in Poland* [w:] K.G.C. Reid i in., *Comparative Succession Law, Testamentary Formalities*, vol. 1, Oxford University Press, New York 2011, s. 270–281, A. Pabin, *Testament jako akt sformalizowany – uwagi w sprawie przysłego kształtu rozrządzeń testamentowych*, „Studia Prawnicze” 2016, z. 1; E. Marek, *Zasady i porządek dziedziczenia ustawowego*, www.wspia.eu/file/20262/05-marek+elzbieta.pdf [dostęp: 31.03.2020].

w przypadku spadku nieobjętego, może być on oddany pod zarządek osoby niebędącej spadkobiercą. Stosownie do art. 666 § 1 k.p.c., do czasu objęcia spadku przez spadkobiercę, sąd spadku czuwa nad całością spadku, a w razie potrzeby ustanawia kuratora spadku. Kurator spadku powinien przede wszystkim postarać się o wyjaśnienie kto jest spadkobiercą i zawiadomić spadkobierców o otwarciu spadku. Ponadto do zadań kuratora spadku należy zarządzanie spadkiem, przy czym w tym zakresie podlega on nadzorowi ze strony sądu spadku².

Formalnym dowodem uzyskania praw do spadku przez określone osoby jest postanowienie sądu lub notarialny akt poświadczenia dziedziczenia. Dokumenty te mają jednak charakter wyłącznie deklaratoryjny³.

Nabycie spadku przez kilkoro spadkobierców oznacza, że stają się współwłaścicielami wszystkich składników majątkowych wchodzących w skład spadku – w stosownych udziałach. Odpowiednie zastosowanie do wspólności majątku spadkowego znajdują przepisy o współwłasności⁴. Spadkobierca może rozporządzić całym swoim udziałem w spadku⁵, jednak udziałem w przedmiocie należącym do spadku może on rozporządzić jedynie za zgodą pozostałych spadkobierców. W braku zgody któregokolwiek z pozostałych spadkobierców rozporządzenie jest bezskuteczne o tyle, o ile naruszałyby uprawnienia przysługujące temu spadkobiercy na podstawie przepisów o dziale spadku⁶.

² Art. 667 k.p.c. Szerzej: A. Stempniak, *Zarządek spadku nieobjętego w ujęciu przepisów KPC*, cz. 1, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 18; cz. 2, nr 19; cz. III, nr 20.

³ Zgodnie z art. 1027 k.c. względem osoby trzeciej, która nie rości sobie praw do spadku z tytułu dziedziczenia, spadkobierca może udowodnić swoje prawa wynikające z dziedziczenia tylko stwierdzeniem nabycia spadku albo zarejestrowanym aktem poświadczenia dziedziczenia. Stanowią one „jedynie prawnie doniosłe dowody nabycia praw w drodze dziedziczenia wobec osób trzecich”; G. Kozieł, *Powstanie stosunku członkostwa w handlowej spółce osobowej jako konsekwencja ustania bytu prawnego wspólnika*, „Rejent” 2009, nr 3, s. 60.

⁴ Art. 1035 k.c. Oznacza to w szczególności, że każdy ze współspadkobierców jest uprawniony do współposiadania spadku oraz do korzystania z niego w takim zakresie, w jakim daje się pogodzić współposiadanie z korzystaniem z rzeczy przez pozostałych współspadkobierców (por. art. 206 k.c.). Ponadto pożytki i inne przychody ze spadku przypadają współspadkobiercom w stosunku do wielkości udziałów; w takim samym stosunku ponoszą oni wydatki i ciężary związane ze spadkiem (por. art. 207 k.c.).

⁵ Art. 1051 k.c.

⁶ Art. 1036 k.c.

Co do długów spadkowych, to spadkobiercy, którzy przyjęli spadek, odpowiadają za nie osobiście, całym swoim majątkiem⁷. Odpowiedzialność ta jest nieograniczona w przypadku prostego przyjęcia spadku, natomiast w razie przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza podlega ograniczeniu do wartości ustalonego w wykazie inwentarza albo spisie inwentarza stanu czynnego spadku (jeśli został sporządzony)⁸. Jednocześnie do chwili działu spadku spadkobiercy ponoszą solidarną odpowiedzialność za długi spadkowe, przy czym jeżeli jeden z nich spełnił świadczenie, to może żądać zwrotu od pozostałych spadkobierców w częściach, które odpowiadają wielkości ich udziałów. Natomiast od chwili działu spadku spadkobiercy ponoszą odpowiedzialność za długi spadkowe w stosunku do wielkości ich udziałów⁹.

Wspólność majątku spadkowego może zostać zakończona poprzez dział spadku. Dokonać go można w drodze umowy lub też na podstawie orzeczenia sądu¹⁰. W przypadku umownego działu spadku przyznania konkretnych składników majątku spadkowego określonym spadkobiercom dokonują oni sami. Spadkobiercy ustalają wówczas zasady, na jakich dział się odbywa. Gdy dochodzi do sądowego działu spadku, sąd ustala z urzędu skład i wartość spadku¹¹, a następnie dokonuje podziału, stosując odpowiednio przepisy o zniesieniu współwłasności¹². Oznacza to, że sąd będzie rozważał dokonanie podziału poszczególnych składników spadku według reguł określonych w art. 211 k.c. i art. 212 k.c. Jeżeli jest to możliwe, dział spadku powinien polegać na fizycznym podziale składników spadku na części odpowiadające udziałom spadkobierców. W przypadku rzeczy niepodzielnych nastąpi przyznanie poszczególnych składników majątkowych poszczególnym zainteresowanym, z obowiązkiem spłaty pozostałych. Gdyby dokonanie podziału majątku według powyższych

---

⁷ Art. 1030 k.c.

⁸ Art. 1031 § 1 i 2 k.c.

⁹ Art. 1034 § 1 i 2 k.c. Zob. też: S. Solarski, *Nowe zasady odpowiedzialności za długi spadkowe w prawie polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 109, s. 181–211.

¹⁰ Art. 1037 § 1 k.c.

¹¹ Art. 684 k.p.c.

¹² Art. 688 k.p.c.

reguł okazało się niemożliwe, zarządzona zostanie sprzedaż licytacyjna składników majątku spadkowego¹³.

Jak wynika z art. 926 § 1 k.c., powołanie do spadku wynika z ustawy albo z testamentu.

Spadkobiercami ustawowymi są w pierwszej kolejności dzieci spadkodawcy i jego małżonek¹⁴. Udział małżonka spadkodawcy w spadku jest taki sam, jak każdego z dzieci spadkodawcy, jeżeli jest ich nie więcej niż troje. W przypadku większej ilości dzieci spadkodawcy udział małżonka wynosi jedną czwartą spadku, a pozostałe trzy czwarte podlegają podziałowi pomiędzy dzieci spadkodawcy w częściach równych. Zarazem w razie, gdyby dziecko spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku, lecz pozostawiło własnych zstępnych, udział spadkowy przypadający temu dziecku przechodzi na rzecz jego zstępnych¹⁵.

Jeżeli spadkodawca nie pozostawił zstępnych, spadek po nim przypada jego małżonkowi i rodzicom. W takim wypadku udział małżonka spadkodawcy w spadku wynosi jedną drugą spadku, zaś udział każdego z rodziców spadkodawcy – jedną czwartą spadku. Gdyby rodzic spadkodawcy nie dożył otwarcia spadku, to przypadający mu udział podlega dziedziczeniu przez rodzeństwo spadkodawcy w częściach równych.

¹³ Zgodnie z art. 211 k.c. każdy ze współwłaścicieli może żądać, aby zniesienie współwłasności nastąpiło przez podział rzeczy wspólnej, chyba że podział byłby sprzeczny z przepisami ustawy lub ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem rzeczy lub pociągałby za sobą istotną zmianę rzeczy bądź znaczne zmniejszenie jej wartości. Natomiast stosownie do art. 212 k.c., jeżeli zniesienie współwłasności następuje na mocy orzeczenia sądu, wartość poszczególnych udziałów może być wyrównana przez dopłaty pieniężne. Przy podziale gruntu sąd może obciążyć poszczególne części potrzebnymi służebnościami gruntowymi (§ 1). Rzecz, która nie daje się podzielić, może być przyznana stosownie do okoliczności jednemu ze współwłaścicieli z obowiązkiem spłaty pozostałych albo sprzedana stosownie do przepisów kodeksu (§ 2). Jeżeli ustalone zostały dopłaty lub spłaty, sąd oznaczy termin i sposób ich uiszczenia, wysokość i termin uiszczenia odsetek, a w razie potrzeby także sposób ich zabezpieczenia. W razie rozłożenia dopłat i spłat na raty terminy ich uiszczenia nie mogą przekraczać łącznie dziesięciu lat. W wypadkach zasługujących na szczególne uwzględnienie sąd na wniosek dłużnika może odroczyć termin zapłaty rat już wymagalnych (§ 3). Por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 8 października 2009 r., II CK 2/09 (LEX nr 553672).

¹⁴ Przy czym stosownie do art. 935(1) k.c. przepisów o powołaniu do dziedziczenia z ustawy nie stosuje się do małżonka spadkodawcy pozostającego w separacji. Szerzej na temat zasad dziedziczenia ustawowego zob. K. Bagan-Kurluta [w:] M. Załucki, *Kodeks. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 1938–1949.

¹⁵ Art. 931 k.c.

Zarazem w razie, gdyby brat lub siostra spadkodawcy nie dożyli otwarcia spadku, lecz pozostawili własnych zstępnych, to udział spadkowy przypadający zmarłemu rodzeństwu przypada na rzecz jego zstępnych. W razie braku małżonka spadkodawcy spadek przypada jego rodzicom, a w razie ich śmierci przed otwarciem spadku – rodzeństwu spadkodawcy.

Natomiast w sytuacji, gdy rodzice spadkodawcy nie dożyli otwarcia spadku, a zmarły nie miał rodzeństwa (lub zmarło ono przed nim, nie pozostawiwszy zstępnych), cały spadek przypada małżonkowi spadkodawcy¹⁶. W dalszej kolejności, w razie braku zstępnych spadkodawcy, małżonka, rodziców, rodzeństwa spadkodawcy i jego zstępnych, spadkobiercami ustawowymi są dziadkowie spadkodawcy i ich zstępni oraz pasierbowie spadkodawcy (pod warunkiem, że żadne z ich rodziców nie dożyło otwarcia spadku)¹⁷, a w ich braku – gmina, do której przynależy ostatnie miejsce zamieszkania spadkodawcy lub Skarb Państwa¹⁸.

Pozycja małżonka spadkodawcy na gruncie przedstawionych reguł dziedziczenia ustawowego jest silna. W porównaniu z przedstawionymi wcześniej uprawnieniami w brytyjskich systemach prawnych na gruncie unormowań polskich nie sposób uznać małżonka spadkodawcy za uprzywilejowanego w takim stopniu, że czyni go to głównym beneficjentem spadku. Niemniej małżonek spadkodawcy także w Polsce dysponuje uprawnieniami, które świadczą o wzmocnieniu jego pozycji względem pozostałych spadkobierców ustawowych¹⁹. W odniesieniu do innych spadkobierców ustawowych prawo polskie nie przewiduje szczególnych form uprzywilejowania. Krewni spadkodawcy dochodzą do dziedziczenia według określonej w przepisach ustawowych kolejności. Małżonek spadkodawcy uzyskuje, jak już wskazano, określony udział w majątku spadkowym. W przypadku, gdy dziedziczy w zbiegu ze zstępными zmarłego, udział ten jest równy z udziałami dzieci spadkodawcy, jeżeli jest ich nie więcej niż troje, natomiast gdy spadek przypada większej liczbie dzieci,

¹⁶ Art. 932 i 933 k.c.

¹⁷ Szerzej na ten temat: M. Załucki, *Dylematy regulacji dziedziczenia ustawowego dzieci małżonka spadkodawcy (art. 934(1) k.c.)*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, t. 22, nr 3.

¹⁸ Art. 934, 934(1) i 935 k.c. Zob. też: H. Czerwińska, *Gmina jako spadkobierca ustawowy*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2015, t. 34, nr 2, s. 395–406.

¹⁹ Szerzej: M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy na tle prawnoporównawczym*, „Rejent” 2016, nr 2.

udział małżonka zmarłego nie może być niższy niż jedna czwarta całości. Z kolei dziedzicząc w zbiegu z rodzicami lub rodzeństwem spadkodawcy, małżonek zmarłego nabywa połowę spadku.

Niezależnie od wielkości udziałów w spadku małżonkowi spadkodawcy przysługuje uprawnienie do uzyskania ponad własny udział w spadku przedmiotów urządzenia domowego, z których za życia spadkodawcy korzystał z nim wspólnie lub wyłącznie sam. Zgodnie z art. 939 § 1 k.c. małżonek dziedziczący z ustawy w zbiegu z innymi spadkobiercami (wyjąwszy zstępnych spadkodawcy, którzy mieszkali z nim razem w chwili jego śmierci) może żądać ze spadku ponad swój udział spadkowy przedmiotów urządzenia domowego, z których za życia spadkodawcy korzystał z nim wspólnie lub wyłącznie sam. Do roszczeń małżonka z tego tytułu stosuje się odpowiednio przepisy o zapisie zwykłym. W literaturze uprawnienie to bywa określane jako ustawowy zapis naddziałowy²⁰. Małżonek nie nabywa więc tych przedmiotów z mocy prawa, może natomiast żądać od pozostałych spadkobierców, aby przenieśli na niego udziały w tych przedmiotach i by mu je wydali. Jest to roszczenie odnoszące się do określonych składników masy spadkowej *in naturam*²¹. Ustawa nie przewiduje, aby w miejsce oznaczonych co do tożsamości przedmiotów małżonek spadkodawcy miał uzyskać ich surogaty, aczkolwiek nie ma podstaw, by uznać takie rozwiązanie za niedopuszczalne, lecz jedynie w przypadku zgodnej woli małżonka i pozostałych spadkobierców.

Uprawnienie małżonka spadkodawcy z art. 939 k.c. nie powstaje, gdy spadkodawca pozostawił ważny i skuteczny testament, wszelkie bowiem przyczyny, które skutkują tym, że małżonek spadkodawcy nie jest spadkobiercą ustawowym, prowadzą do pozbawienia go omawianego uprawnienia. Istnienie testamentu spadkodawcy odnosi ten skutek bez względu na to, czy małżonek został w nim powołany do dziedziczenia, czy zeń wyłączony. Zgodzić należy się jednak z poglądem, który wyłączenie uprawnienia małżonka uznaje za niesłuszne, jeżeli zmarły rozrządził w testamencie

²⁰ Szerzej: J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym*, Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 88–104. W literaturze wskazuje się jednak, że określenie „ustawowy zapis naddziałowy” jest mylące, gdyż uprawnienie z art. 939 k.c. jest znacząco odmienne od instytucji zapisu (testamentowego). Por. M. Pazdan [w:] H. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks cywilny, op. cit.*, s. 731.

²¹ Por. J. Piątowski i in. [w:] B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe, op. cit.*, s. 208; M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka...*, *op. cit.*, s. 68.

tylko nieznaczną częścią spadku²². W literaturze zasadnie zwraca się uwagę, iż uprawnienia z art. 939 k.c. przysługują małżonkowi tylko wówczas, gdy faktycznie zostanie powołany do dziedziczenia na podstawie ustawy²³.

Małżonek spadkodawcy nie uzyskuje powyższego uprawnienia również wtedy, gdy dziedziczy w zbiegu ze zstępnymi spadkodawcy, którzy wspólnie z nim zamieszkiwali. Regulacja ta obejmuje zarazem nie tylko dzieci spadkodawcy, lecz również jego dalszych zstępnych, bez znaczenia pozostaje przy tym, czy owi zstępni zmarłego są osobami pełnoletnimi lub małoletnimi, utrzymującymi się samodzielnie lub pozostającymi na utrzymaniu spadkodawcy. Istotną przesłanką jest natomiast wspólne stałe zamieszkiwanie zstępnego ze spadkodawcą, co oznacza trwały pobyt w jednym lokalu, nie zaś pobyt jedynie czasowy²⁴.

Na gruncie art. 939 § 2 k.c. warunkiem przysługiwania małżonkowi spadkodawcy uprawnienia z tytułu ustawowego zapisu naddziałowego jest trwanie wspólnego pożycia w dacie śmierci spadkodawcy. W przypadku ustania faktycznej więzi pomiędzy małżonkami uprawnienie to nie przysługuje pozostałemu przy życiu małżonkowi. Nie należy jednak utożsamiać ustania wspólnego pożycia z brakiem wspólnego zamieszkiwania. Z jednej strony możliwe są bowiem sytuacje, w których mimo zaspokajania potrzeb mieszkaniowych w tym samym lokum pomiędzy małżonkami nie istnieje więź osobista ani gospodarcza właściwa dla związku małżeńskiego. Z drugiej zaś strony tymczasowy brak wspólnego zamieszkania nie musi wiązać się z rozpadem tych więzi, jeżeli jest to uzasadnione okolicznościami życiowymi²⁵.

Zakresem roszczenia małżonka spadkodawcy objęte są przedmioty urządzenia domowego, z których za życia spadkodawcy małżonek korzystał. Mogą to być przedmioty zarówno stanowiące składniki majątku osobistego spadkodawcy, jak i objęte wspólnością majątkową małżeńską (wówczas ustawowym zapisem naddziałowym objęty będzie jedynie udział w ich własności). Nie istnieje zamknięty katalog przedmiotów urządzenia domowego. Niewątpliwie należy zaliczyć tu meble, sprzęt AGD i RTV

²² M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka...*, *op. cit.*, s. 71.

²³ Por. A. Kidyba, E. Niezbecka, komentarz do art. 939 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *op. cit.*

²⁴ Por. J. Piątowski i in. [w:] B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe*, *op. cit.*, s. 212.

²⁵ *Ibidem*, s. 212–213.

znajdujący się w domu lub lokalu mieszkalnym, a także przedmioty codziennego użytku. Należy przyjąć, że kategoria przedmiotów urządzenia domowego obejmuje również elementy dekoracyjne i dzieła sztuki służące za wyposażenie i ozdobę mieszkania. Może jednak budzić wątpliwości, czy traktować w ten sposób również przedmioty znajdujące się w domu spadkodawcy, jednak mające znaczną wartość materialną i stanowiące w istocie formę lokaty kapitału²⁶.

W nauce prawa problematyka dopuszczalności zrzeczenia się przez małżonka spadkodawcy uprawnień z art. 939 k.c. w drodze umowy zawartej ze spadkodawcą nie jest rozstrzygana jednolicie. Dominuje jednak zapatrywanie, wedle którego umowa tego rodzaju nie jest wykluczona. Skoro bowiem spadkobierca może zrzec się dziedziczenia w odniesieniu do całości spadku, to również może zrzec się dziedziczenia częściowo – w tym przypadku w odniesieniu do przedmiotowego uprawnienia²⁷.

W nauce prawa podkreśla się, że przedmioty przypadające małżonkowi spadkodawcy na podstawie art. 939 § 1 k.c. nie zaliczają się na poczet udziału w spadku uprawnionego małżonka. Niewątpliwie jednak są składnikami spadku, stąd ich wartość podlega uwzględnieniu przy określaniu wysokości zachowku²⁸.

Obok dziedziczenia ustawowego podstawą powołania do spadku może być testament. Warunkiem dziedziczenia na podstawie testamentu jest tylko, by był ważny i prawnie skuteczny. Testament to jednostronny akt woli spadkodawcy obejmujący rozrządzenia majątkowe na wypadek jego śmierci²⁹. Dla jego ważności konieczne jest zaś to, by został sporządzony przy świadomości jego autora co do charakteru tego dokumentu, a więc przy uwzględnieniu tzw. *animus testandi*³⁰. O woli

²⁶ Por. M. Pazdan [w:] H. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks cywilny, op. cit.*, s. 733; A. Kidyba, E. Niezbecka, komentarz do art. 939 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 4, *op. cit.*; M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka...*, *op. cit.*, s. 71–72 i przywołana tam literatura.

²⁷ J. Piątowski i in. [w:] B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe, op. cit.*, s. 216.

²⁸ Por. A. Kidyba, E. Niezbecka, komentarz do art. 939 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 4, *op. cit.*

²⁹ K. Szymura, P. Księżak, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 29 kwietnia 2010, IV CSK 524/09*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 6, s. 131 i cytowana tam literatura.

³⁰ M. Niedośpiał, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 14 grudnia 2011, I CSK 115/11*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 3, s.121.

testowania może w szczególności świadczyć sama treść testamentu oraz użyte w nim sformułowania, jak i okoliczności złożenia tego oświadczenia woli³¹. Nie jest przy tym istotne dla ważności i skuteczności prawnej testamentu, czy spadkodawca opatrzy dokument oznaczeniem „testament”, „ostatnia wola” lub innym równoznacznym³². Testament nakierunkowany jest ze swej natury na modyfikację ustawowych reguł dziedziczenia w taki sposób, by składniki majątku spadkodawcy przypadły osobom, które on sam wskaże³³.

W aktualnym polskim stanie normatywnym testament jest jedyną czynnością umożliwiającą rozrządzenie majątkiem na wypadek śmierci. Może go sporządzić osoba, która dysponuje pełną zdolnością do czynności prawnych. Spadkodawca w czasie sporządzania testamentu musi mieć zachowaną zdolność do świadomego oraz swobodnego podjęcia decyzji i wyrażenia woli, a także pozostawać wolną od wpływu błędu lub groźby³⁴. Sporządzenie testamentu wymaga, pod rygorem nieważności, zachowania przewidzianej prawem formy. Żadna z form nie jest jednak ważniejsza od pozostałych³⁵. Testament może więc przybrać postać dokumentu holograficznego, spisane w całości odręcznie i podpisanego przez spadkodawcę³⁶. Można również sporządzić oświadczenie woli na wypadek śmierci

³¹ Por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 października 2016 r., IV CSK 837/15 (LEX nr 2148635).

³² Por. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2018 r., I CSK 177/17 (LEX nr 2457998) i z dnia 4 września 2008 r., IV CSK 190/08 (LEX nr 465601).

³³ T. Justyński, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 2009, IV CSK 355/08*, „Państwo i Prawo” 2010, nr 12, s. 125.

³⁴ Art. 944 i 945 k.c. W orzecznictwie zwraca się uwagę na problem oceny ważności testamentu, jeśli spadkodawca, ze względu na stan swojego zdrowia, nie był w stanie przeciwstawić się naciskom osób nim się opiekujących na sporządzenie rozrządzeń testamentowych określonej treści; por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 grudnia 2011 r., I CSK 115/11 (LEX nr 1112728), z częściowo krytyczną glosą M. Niedoślała (*Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 14 grudnia 2011, op. cit.*, s. 117–122). Jednocześnie samo istnienie choroby psychicznej po stronie spadkodawcy nie oznacza automatycznie, że sporządzony testament nie jest ważny; por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 kwietnia 1976 r., III CRN 25/76 (LEX nr 5023).

³⁵ Por. M. Załucki, *Forma testamentu w perspektywie rekodyfikacji polskiego prawa spadkowego. Czas na rewolucję?*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 3, s. 31–33 i cytowana tam literatura; G. Wolak, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 6 sierpnia 2015, V CSK 635/14*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2016, nr 3, s. 45–46.

³⁶ W razie zamieszczenia podpisu w innym miejscu niż pod rozrządzeniem testamentowym, jest on ważny tylko wówczas, gdy związek podpisu z treścią

w formie aktu notarialnego. Przewidziano również formę allograficzną, poprzez złożenie ustnego oświadczenia do protokołu przed określonymi funkcjonariuszami publicznymi w obecności dwóch świadków³⁷. Kodeks cywilny przewiduje również ustną formę testamentu, pod warunkiem oświadczenia woli w obecności co najmniej trzech świadków, jeśli spadkodawca znajduje się w stanie obawy rychłej śmierci³⁸. Możliwe jest również sporządzenie testamentu podróznego lub wojskowego³⁹. Prawo polskie nie dopuszcza sporządzania testamentów wspólnych (art. 942 k.c.).

Testament może zawierać postanowienia dotyczące powołania spadkobiercy lub spadkobierców⁴⁰. Spadkodawca może również w takim oświadczeniu woli umieścić zapis zwykły, a zatem przez rozrządzenie testamentowe zobowiązać spadkobiercę ustawowego lub testamentowego do spełnienia określonego świadczenia majątkowego na rzecz oznaczonej osoby. Jest to niejako instytucja korygująca porządek dziedziczenia, tak wynikający z ustawy, jak i z testamentu⁴¹. Możliwym jest również, iż spadkodawca postanowi, że oznaczona osoba nabędzie przedmiot zapisu z chwilą otwarcia spadku (zapis windykacyjny). Zapis windykacyjny może jednak zostać zamieszczony jedynie w testamencie sporządzonym

---

rozrządzenia jest oczywisty; por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92 (LEX nr 3760).

³⁷ Szerzej: M. Mazuryk, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych na podstawie testamentu holograficznego*, „Ius Novum” 2010, nr 3, s. 110; A. Dunin-Dudkowska, *Gatunki testamentowe jako zwierciadło kultur*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2013, vol. 20: *Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*, s. 133. W Polsce najczęściej sporządza się testamenty notarialne i holograficzne.

³⁸ Szerzej: W. Borysiak, *Testamenty szczególne w formie ustnej w perspektywie porównawczej*, „Prawo w Działaniu” 2016, nr 27, s. 108; M. Załucki, *Forma testamentu...*, *op. cit.*, s. 36–37; M. Niedośpiał, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 8 kwietnia 1999 r., III CKN 190/98*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 5, s. 114–116; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07 (LEX nr 465921).

³⁹ Art. 949–955 k.c. Zob. też J. Rudnicki, *Rola formy testamentu. Uwagi na tle porównawczym*, „Forum Prawnicze” 2013, nr 2(16), s. 41–43.

⁴⁰ Przy czym osoba spadkobiercy musi być określona w testamencie w sposób umożliwiający jego indywidualizację; por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 1999 r., I CKN 1104/97 (LEX nr 1214357).

⁴¹ Art. 968 k.c. Szerzej: A. Sylwestrzak, *Zapis a powołanie spadkobiercy w późniejszym testamencie*, „Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa” 2009, nr 4, s. 98 i cytowana tam literatura; G. Wolak, *O zapisie zwykłym jako rozrządzeniu testamentowym*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2014, nr 2.

w formie aktu notarialnego⁴². Ponadto testator może zamieścić w swoim testamentie polecenie, a więc włożyć na spadkobiercę lub na zapisobiercę obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania, nie czyniąc nikogo wierzycielem⁴³.

Testament ze swej istoty ma charakter odwoalny⁴⁴. Spadkodawca może odwołać go w każdym czasie i bez podawania jakiegokolwiek przyczyny. Odwołanie testamentu może nastąpić bądź tak, że spadkodawca sporządzi nowy testament, bądź też przez to, że w zamiarze odwołania zniszczy dokument zawierający oświadczenie ostatniej woli lub pozbawi go cech, od których zależy jego ważność, bądź wreszcie w taki sposób, że dokona w testamencie zmian, z których wynika wola odwołania jego postanowień⁴⁵. Wyklucza się możliwość skutecznego zrzeczenia się prawa do odwołania sporządzonego testamentu, skoro z istoty swobody testowania wynika także nieskrępowana wolność spadkodawcy w podjęciu decyzji o odwołaniu testamentu⁴⁶. Zarazem okoliczność, iż spadkodawca odwołał testament odwołujący wcześniejszy testament, nie prowadzi automatycznie do „odzycia prawnego” pierwszego odwołanego testamentu⁴⁷.

W świetle art. 948 k.c. testament należy tak tłumaczyć, by zapewnić możliwie najpełniejsze urzeczywistnienie woli spadkodawcy. Jeżeli testament może być interpretowany rozmaicie, należy przyjąć taką wykładnię, która pozwala utrzymać rozrządzenia spadkodawcy w mocy i nadać im rozsądną treść. Treść testamentu podlega więc wykładni, jeśli

⁴² Art. 981(1) k.c. Szerzej: P. Księżak, *Zapis windykacyjny*, LexisNexis, Warszawa 2012; P.K. Chała, *Zapis windykacyjny jako nowa instytucja w polskim prawie spadkowym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. XXV, nr 2, s. 11–24; J. Bieda, M. Kłos, *Zapis windykacyjny – powrót do przeszłości*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 4, s. 15–30.

⁴³ Art. 982 k.c.

⁴⁴ Por. G. Wolak, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 6 sierpnia 2015, op. cit.*, s. 38; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 2009 r., IV CSK 355/08 (LEX nr 527249), glosa częściowo krytyczna Tomasza Justyńskiego do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 2009 r., IV CSK 355/08, (*Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 2009, op. cit.*, s. 121–125).

⁴⁵ Art. 946 k.c. Zob. też G. Wolak, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 6 sierpnia 2015, op. cit.*, s. 35–56.

⁴⁶ A. Kidyba, E. Niezbecka, komentarz do art. 943 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 4, *op. cit.*

⁴⁷ Por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 grudnia 2002 r., IV CKN 1587/00 (LEX nr 1162961).

zawarte przez spadkodawcę sformułowania nie są jasne i pozostają ze sobą w sprzeczności⁴⁸.

Prawo polskie nie przewiduje wprost instytucji darowizny na wypadek śmierci. W orzecznictwie i jureksprudencji problematyka dopuszczalności stosowania tej konstrukcji prawnej ujmowana jest niejednolicie⁴⁹. W nauce prawa prezentowany jest pogląd o niedopuszczalności rozrządzenia majątkiem w drodze darowizny *mortis causa*. Wskazuje się bowiem, że w obecnym stanie prawnym taka instytucja jest nieznana ustawie, a jej wprowadzenie należy uzależnić od działań ustawodawczych w tym kierunku. Zwolennicy tego zapatrywania zwracają uwagę, że figura prawna darowizny *mortis causa* jawi się jako sprzeczna z przepisami art. 941 k.c. i art. 1047 k.c.⁵⁰ Zauważa się również, iż przyzwolenie na zawieranie w polskim porządku prawnym darowizn *mortis causa* jest sprzeczne z art. 5 k.c., godzi też w instytucję zachowku⁵¹. Wyrażane są jednak również poglądy przeciwne, dopuszczalność zawarcia umowy darowizny na wypadek śmierci wywodzące z ogólnej zasady swobody kontraktowej. Na poparcie tego stanowiska wskazuje się przede wszystkim, że instytucja darowizny na wypadek śmierci umacnia pozycję spadkobiercy, który w sposób swobodny może dysponować swoim majątkiem na wypadek śmierci. Zauważa się, że spadkodawca dzięki instytucji darowizny *mortis causa* ma możliwość wpłynięcia na podział swojego majątku w obliczu swej śmierci. Przywoływany jest również argument, wedle którego darowizna na wypadek śmierci nie ma charakteru umowy o spadek po osobie żyjącej,

⁴⁸ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19 maja 2016 r., I ACa 146/16 (LEX nr 2073881).

⁴⁹ Warto zaznaczyć, że w poprzednim stanie prawnym ustawodawca wprost zakazał dokonywania darowizn majątku przyszłego (art. 356 kodeksu zobowiązań). Por. A. Doliwa [w:] B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe*, *op. cit.*, s. 919.

⁵⁰ M. Mazuryk, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych...*, *op. cit.*, s. 110; E. Niezbecka, *Prawo spadkowe w zarysie*, Verba, Lublin 1998, s. 56; *eadem*, komentarz do art. 941 k.c. [w:] A. Kidyba in. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 4, *op. cit.*; E. Marek, *Zasady i porządek dziedziczenia ustawowego*, *op. cit.*, s. 26; P. Książak, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013, III CZP 79/13*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 10, s.128. Zgodnie z art. 1047 k.c. z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w tytule niniejszym umowa o spadek po osobie żyjącej jest nieważna.

⁵¹ I. Mazurkiewicz, *Glosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013, III CZP 79/13*, „Palestra” 2015, nr 11–12, s. 146–152.

jakiej zawarcia zakazuje przepis art. 1047 k.c.⁵² Stanowisko dopuszczające rozporządzenie majątkiem w drodze darowizny *mortis causa* zostało również zaaprobowane w orzecznictwie sądowym. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 13 grudnia 2013 r. w sprawie III CZP 79/13⁵³ przyjął, że dopuszczalnym jest zawarcie umowy darowizny na wypadek śmierci, jeżeli jej przedmiotem są konkretne rzeczy lub prawa, a umowa nie jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego⁵⁴.

Na gruncie prawa polskiego istnieje możliwość utraty uprawnień do spadku na skutek uznania określonego spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia.

Zgodnie z art. 928 § 1 k.c. spadkobierca może być uznany przez sąd za niegodnego, jeżeli: 1) dopuścił się umyślnie ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy; 2) podstępem lub groźbą nakłonił spadkodawcę do sporządzenia lub odwołania testamentu albo w taki sam sposób przeszkodził mu w dokonaniu jednej z tych czynności; 3) umyślnie ukrył lub zniszczył testament spadkodawcy, podrobił lub przerobił jego testament albo świadomie skorzystał z testamentu przez inną osobę podrobionego lub przerobionego.

Stosownie do § 2 tego artykułu, spadkobierca niegodny zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jak gdyby nie dożył otwarcia spadku.

Niegodność dziedziczenia nie następuje z mocy samego prawa, lecz wymaga wydania prawomocnego wyroku sądu w tym przedmiocie. W literaturze przedmiotu akcentuje się przy tym, że z treści art. 928 k.c. wynika, iż sąd orzeka o uznaniu danej osoby za niegodną dziedziczenia fakultatywnie, a zatem samo dopuszczenie się przez spadkobiercę określonych w tym przepisie zachowań nie musi oznaczać, że żądanie pozwu o stwierdzenie niegodności dziedziczenia zostanie uwzględnione⁵⁵.

⁵² Por. E. Drozd, *Darowizna na wypadek śmierci*, „Rejent” 1992, nr 1, s. 74; J. Górecki, *Umowa darowizny na wypadek śmierci*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 29; A. Doliwa [w:] B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe, op. cit.*, s. 919.

⁵³ LEX nr 1400579.

⁵⁴ Zob. też J. Pisuliński, *Pojęcie umowy dziedziczenia w prawie prywatnym międzynarodowym oraz umowy dotyczącej spadku w rozporządzeniu spadkowym* [w:] M. Pazdan, J. Górecki (red.), *Nowe europejskie prawo spadkowe*, LEX, Warszawa 2015, s. 149.

⁵⁵ Zob. szerzej: A. Partyk, *Wpływ prawomocnego skazania na wyrok sądu w sprawie o niegodność dziedziczenia. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 21 stycznia 2019 r.*, I ACA 576/12, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 1, s. 212.

Zarazem okolicznością wyłączającą możliwość stwierdzenia niegodności dziedziczenia jest ustalenie, że spadkodawca przebaczył spadkobiercy⁵⁶.

5.3. Ochrona osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem przysporzeń ze spadku

5.3.1. Rodzaj i charakter uprawnień przysługujących osobom bliskim spadkodawcy

Ochrona praw osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem ich korzyści majątkowych ze spadku została w prawie polskim oparta na instytucji zachowku. Szanując swobodę testowania (uznawaną za jedną z podstawowych wolności prawa prywatnego, a wywodzoną z norm konstytucji o dziedziczeniu⁵⁷), ustawodawca w art. 991 § 1 k.c. przyznał małżonkowi, zstępny i rodzicom spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku z ustawy, roszczenie pieniężne przeciwko osobom, które uzyskały od spadkodawcy przysporzenia majątkowe. Stosownie do §2 wskazanego artykułu jeżeli uprawniony nie otrzymał należnego mu zachowku – bądź w postaci uczynionej przez spadkodawcę darowizny, bądź w postaci powołania do spadku, bądź w postaci zapisu – przysługuje mu przeciwko spadkobiercy roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia zachowku albo do jego uzupełnienia. Przez instytucję zachowku pewnego ograniczenia doznaje swoboda testowania, skoro ta figura prawna wpływa na losy spadkobrania. Wynika to z tego, że podważa ona rozrządzenia samego spadkodawcy. Jak zauważa się w literaturze, zachówek kształtuje zakres swobody dysponowania mieniem na wypadek śmierci w aspekcie majątkowym, ale nie sposób przestać traktować go jako system ochrony osób bliskich zmarłego. Instytucja zachowku limituje prawo spadkodawcy do rozrządzania swoim majątkiem na wypadek śmierci. Spadkodawca może wprawdzie dowolnie spadkiem w testamencie dysponować, lecz nie może mieć żadnej pewności, czy jego bliscy nie wystąpią z roszczeniami

---

⁵⁶ Art. 930 k.c.

⁵⁷ Por. P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, wyd. 2, WKP, Warszawa 2012, s. 17; G. Wolak, *O zapisie zwykłym jako rozrządzeniu testamentowym*, *op. cit.*, s. 42; szeroko o swobodzie testowania: J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy...*, *op. cit.*, s. 53–64.

o przyznanie im zachowku. W tym sensie instytucja ta ogranicza swobodę testowania w aspekcie ekonomicznym⁵⁸.

Prawo do zachowku powstaje bez względu na wolę spadkodawcy, aby osoby określone w art. 991 § 1 k.c. uzyskały jakiegokolwiek świadczenia ze spadku. Zachówek ma bowiem służyć temu, aby po śmierci spadkodawcy jego majątek rozdysponowany został w sposób sprawiedliwy⁵⁹. *Ratio* instytucji zachowku stanowi ochrona interesów majątkowych członków najbliższej rodziny spadkodawcy poprzez zagwarantowanie im uzyskania minimalnych korzyści ze spadku. Cel ten jest realizowany poprzez przyznanie uprawnionym roszczenia pieniężnego, którego wysokość wyznacza ułamek wartości udziału w spadku, jaki by im przypadła w razie dziedziczenia z mocy ustawy⁶⁰. Zachówek, jako wyłom od zasady swobody testamentowej, nawiązuje do zazwyczaj silnej więzi między członkami rodziny i związanej z nią wzajemnej solidarności⁶¹. Zachówek może chronić najbliższych zmarłego w sensie ekonomicznym, sprawiając, by choć pewna określona część majątku spadkowego im przypadła. Może również spełnić rolę przeciwdziałania koncentracji majątku „w rękę” tylko niektórych ze spadkobierców⁶².

Jeżeli uprawniony do zachowku jest osobą trwale niezdolną do pracy albo jeżeli uprawniony zstępny jest małoletni, wówczas przysługuje mu roszczenie o zapłatę równowartości dwóch trzecich wartości udziału spadkowego, który by mu przypadła przy dziedziczeniu ustawowym⁶³.

⁵⁸ Por. K. Smoter, *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 9, s. 54–55. W literaturze zwraca się zarazem uwagę, że zachówek nie stanowi przejawy ograniczenia woli testatora w sensie ścisłym; zob. G. Wolak, *Wyłączenie małżonka od dziedziczenia (art. 940 k.c.) a ustalenie udziału spadkowego stanowiącego podstawę do obliczania zachowku*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2015, nr 3, s. 33 i cytowana tam literatura.

⁵⁹ Por. M. Panek, *Dopuszczalność zrzeczenia się zachowku w prawie polskim*, „Studia Iuridica Toruniesia” 2015, t. 16, s. 102; K. Smoter, *Zachówek jako ograniczenie...*, *op. cit.*, s. 54–55.

⁶⁰ Zob. A. Doliwa [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks, op. cit.*, s. 2066.

⁶¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 2018 r., I CSK 381/17 (LEX nr 2483334); por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 9 listopada 2017 r., I ACa 449/17 (LEX nr 2414604).

⁶² B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe, op. cit.*, s. 828.

⁶³ Badania, czy dana osoba jest małoletnia lub trwale niezdolna do pracy, należy dokonać według stanu na moment otwarcia spadku. Jak wskazuje się w orzecznictwie, uprzywilejowanie, o jakim mowa, odnosi się wyłącznie do osób całkowicie i trwale niezdolnych do pracy; por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia

W pozostałych wypadkach – wysokość świadczenia równa jest połowie wartości tego udziału.

Roszczenie pieniężne z tytułu zachowku może być skierowane przeciwko określonym w ustawie osobom. W pierwszej kolejności zobowiązanymi do zaspokojenia roszczeń z tytułu zachowku są spadkobiercy, którzy nabyli spadek, wskutek czego uprawnieni nie uzyskali odpowiednich przysporzeń majątkowych. Jeżeli jednak spadkodawca dokonał w testamencie zapisu windykacyjnego, a uprawniony do zachowku nie może otrzymać od spadkobiercy należnego mu zachowku, to wówczas może on żądać od osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny doliczony do spadku, sumy pieniężnej potrzebnej do uzupełnienia zachowku. Jednakże zapisobierca windykacyjny jest obowiązany do zapłaty powyższej sumy tylko w granicach wzbogacenia będącego skutkiem zapisu windykacyjnego⁶⁴. Natomiast w przypadku, gdy spadkodawca dokonał jeszcze za swojego życia darowizny podlegającej doliczeniu do spadku, a uprawniony nie może otrzymać należnego mu zachowku od spadkobiercy lub osoby, na której rzecz został uczyniony zapis windykacyjny, to może on żądać od osoby, która otrzymała od spadkodawcy darowiznę doliczoną do spadku, sumy pieniężnej potrzebnej do uzupełnienia zachowku. Niemniej obdarowany jest obowiązany do zapłaty powyższej sumy tylko w granicach wzbogacenia będącego skutkiem darowizny⁶⁵.

Uprawnienie z tytułu zachowku nie jest jedyną instytucją prawa polskiego, która realizuje dążenie do zapewnienia ochrony interesów osób najbliższych spadkodawcy.

---

2 października 2015 r., VI ACa 1354/14 (LEX nr 1934400). Jednocześnie, ocena, czy osoba uprawniona do zachowku była w dniu otwarcia spadku trwale niezdolna do pracy w rozumieniu art. 991 § 1 k.c., powinna być dokonana z uwzględnieniem wszystkich okoliczności decydujących o możliwości osiągnięcia przez tę osobę dochodów z pracy zarobkowej, por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 5 lipca 2016 r., I ACa 164/16 (LEX nr 2096166). Zob. też. P. Książak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 236–238.

⁶⁴ Art. 999(1) § 1 k.c. Zarazem, zgodnie z § 4 tego artykułu, jeżeli spadkodawca uczynił zapisy windykacyjne na rzecz kilku osób, to ich odpowiedzialność względem uprawnionego do zachowku jest solidarna. Jeżeli jedna z osób, na których rzecz zostały uczynione zapisy windykacyjne, spełniła świadczenie uprawnionemu do zachowku, może ona żądać od pozostałych osób części świadczenia proporcjonalnych do wartości otrzymanych zapisów windykacyjnych.

⁶⁵ Art. 1000 § 1 k.c. Zob. też M. Panek, *Dopuszczalność zrzeczenia się zachowku...*, *op. cit.*, s. 102.

Polski ustawodawca przewidział w art. 923 § 1 k.c. uprawnienie dla małżonka spadkodawcy i innych osób bliskich spadkodawcy, które mieszkały z nim do dnia jego śmierci, do korzystania w ciągu trzech miesięcy od otwarcia spadku z mieszkania i urządzenia domowego w zakresie dotychczasowym⁶⁶. Jest to doniosłe uprawnienie z punktu widzenia prawa do prywatności i godnego życia⁶⁷. Uprawnienie to nie podlega ograniczeniom, a ewentualne rozrządzenie spadkodawcy wyłączające je lub ograniczające jest nieważne. Podstawową przesłanką uzyskania uprawnienia z art. 923 k.c. jest wspólne zamieszkiwanie ze spadkodawcą. W literaturze zwraca się uwagę, iż zamieszkiwanie razem to nic innego, jak „wspólne i niepodzielne zajmowanie całego mieszkania”⁶⁸.

Uprawnienia mieszkaniowe osób najbliższych spadkodawcy zawiera również art. 691 k.c. Przepis ten znajduje zastosowanie do małżonka spadkodawcy, jego dzieci, osób, wobec których spadkodawca był zobowiązany alimentacyjnie, oraz osoby, która pozostawała ze spadkodawcą we wspólnym pożyciu faktycznym (konkubincie)⁶⁹. Osoby te, jeżeli stale zamieszkiwały ze spadkodawcą w wynajmowanym przez niego lokalu do chwili jego śmierci, wstępują w ten stosunek najmu z mocy prawa. W razie sporu to, czy taki skutek nastąpił podlega ustaleniu i ocenie sądu⁷⁰. Wymaga zarazem podkreślenia, że wstąpienie osób wymienionych w art. 691 § 1 k.c. w stosunek najmu oznacza, że stosunek ten nie wygasa, lecz ulega przekształceniu podmiotowemu po stronie najemcy⁷¹. Odnosząc się do kręgu osób uprawnionych, o jakich mowa w omawianym przepisie, osobną kategorię stanowią osoby, wobec których najemca był obowiązany do świadczeń alimentacyjnych. Jedną z form

⁶⁶ Szerzej: M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka...*, *op. cit.*, s. 60–64.

⁶⁷ Por. J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy...*, *op. cit.*, s. 106.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 106–122; E. Koszel, *Nabywanie prawa do spółdzielczego lokalu mieszkalnego przez rodzinę zmarłego*, „Rejent” 2010, nr 6, s. 39–65. Szeroko w przedmiocie art. 923 k.c.

⁶⁹ W najnowszym orzecznictwie przyjmuje się, że nie ma znaczenia, czy faktyczne pożycie dotyczy osób różnej, czy tej samej płci; por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 2012 r., III CZP 65/12 (LEX nr 1230043); wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 26 czerwca 2014 r., I ACa 40/14 (LEX nr 1496122).

⁷⁰ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 28 marca 2013 r., I ACa 879/12 (LEX nr 1353835).

⁷¹ G. Kozieł, komentarz do art. 691 k.c., *op. cit.*

realizacji obowiązku alimentacyjnego może być zresztą właśnie dostarczenie uprawnionemu mieszkania⁷².

Innym uprawnieniem, jakie przewidziano dla osób bliskich spadkodawcy, jest roszczenie dziadków spadkodawcy o dostarczenie im środków utrzymania, określone w art. 938 k.c. lub art. 966 k.c. W literaturze zauważa się, że uprawnienia dziadków spadkodawcy przewidziane w obu wskazanych przepisach stanowią dla nich swoistą „namiastkę zachowku”, ustawodawca nie przewiduje bowiem dla dziadków spadkodawcy zachowku, niemniej dostrzega ich rolę w procesie wychowania wnuków i utrzymania rodziny⁷³. Zgodnie z art. 938 k.c. dziadkowie spadkodawcy, jeżeli znajdują się w niedostatku i nie mogą otrzymać należnych im środków utrzymania od osób, na których ciąży względem nich ustawowy obowiązek alimentacyjny, mogą żądać od spadkobiercy nieobciążonego takim obowiązkiem środków utrzymania w stosunku do swoich potrzeb i do wartości jego udziału spadkowego. Spadkobierca może uczynić zadość temu roszczeniu także w ten sposób, że zapłaci dziadkom spadkodawcy sumę pieniężną odpowiadającą wartości jednej czwartej części swojego udziału spadkowego. Z kolei na gruncie art. 966 k.c., gdy na mocy testamentu spadek przypadł spadkobiercy nieobciążonemu ustawowym obowiązkiem alimentacyjnym względem dziadków spadkodawcy, dziadkowie, jeżeli znajdują się w niedostatku i nie mogą otrzymać środków utrzymania od osób, na których ciąży ustawowy obowiązek alimentacyjny, mogą żądać od spadkobiercy środków utrzymania w stosunku do swoich potrzeb i do wartości jego udziału spadkowego. Spadkobierca może uczynić zadość temu roszczeniu także w ten sposób, że zapłaci dziadkom spadkodawcy sumę pieniężną odpowiadającą wartości jednej czwartej części swego udziału spadkowego. Przyjmuje się zazwyczaj, że roszczenie dziadków spadkodawcy ma charakter quasi-alimentacyjny, gdyż jego istotą jest zapewnienie im środków utrzymania⁷⁴. Podobnie jak w przypadku świadczeń alimentacyjnych

⁷² Por. *idem*, komentarz do art. 688(2) k.c., [w:] A. Kidyba, *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania – część szczególna*, wyd. 2, LEX, 2014. Zob. też. A. Biały, komentarz do art. 688(2) k.c. [w:] M. Fras i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Zobowiązania. Część szczególna*, WKP, Warszawa 2018 (wersja elektroniczna).

⁷³ M. Załucki, *Wydzielniczenie w prawie polskim*, *op. cit.*, s. 332–333.

⁷⁴ Por. A. Sylwestrzak, *Sytuacja prawna dziadków w świetle norm prawa spadkowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2011, t. 26, s. 426–427.

z art. 133 § 2 k.r.o., warunkiem koniecznym dla ubiegania się o świadczenia z tego tytułu jest pozostawanie dziadków spadkodawcy w niedostatku, a więc w sytuacji niemożności zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb bytowych⁷⁵. Nadto by móc skorzystać z omawianego uprawnienia, dziadkowie spadkodawcy muszą nie mieć możliwości uzyskania alimentów od osób, na których ciąży obowiązek alimentacyjny względem nich – chodzi o sytuacje, w których osób zobowiązanych z ustawy do dostarczania środków utrzymania na rzecz dziadków spadkodawcy w ogóle nie ma, mogą to jednak być również takie przypadki, w których mimo istnienia takich osób realizacja ciężącego na nich obowiązku alimentacyjnego jest niemożliwa, w szczególności z powodu ich niewypłacalności lub tego, że same pozostają one w niedostatku⁷⁶. Ustawodawca nie rozstrzygnął, czy spadkodawca ma możliwość wyłączenia w testamencie uprawnień swoich dziadków z art. 938 k.c. i art. 966 k.c., należy jednak przyjąć, że wskazane regulacje, z uwagi na ich alimentacyjny charakter, mają charakter bezwzględnie obowiązujący. Wyłącza to dopuszczalność dokonania rozrządzenia testamentowego prowadzącego do ich niestosowania. Bez względu na powyższe, nie wyklucza się jednak uznania uprawnionego dziadka spadkodawcy za osobę niegodną dziedziczenia. W doktrynie prawniczej za dopuszczalne uznaje się również nieuwzględnienie roszczenia dochodzonego na podstawie przepisów, jeśli stoi ono w sprzeczności z zasadami współżycia społecznego (art. 5 k.c.)⁷⁷.

5.3.2. Katalog osób uprawnionych

Polski ustawodawca przewidział uprawnienie do zachowku na rzecz ograniczonego kręgu osób najbliższych spadkodawcy, a więc małżonka, zstępnych i rodziców – o ile byliby powołani do dziedziczenia z mocy ustawy⁷⁸. Dla uzyskania uprawnienia ma zatem znaczenie jedynie formalne pokrewieństwo lub fakt pozostawania w związku małżeńskim ze spadkodawcą. Roszczenie z art. 991 k.c. ma więc „silną przymieszkę rodzinno-

⁷⁵ Por. A. Partyk, *Pojęcie „niedostatku” jako podstawy obowiązku alimentacyjnego*, linia orzecznicza, LEX/el. 2014 i powołane tam orzecznictwo.

⁷⁶ Por. A. Kidyba, E. Niezbecka, komentarz do art. 938 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 4, op. cit.

⁷⁷ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim*, op. cit., s. 351.

⁷⁸ Zob. A. Partyk, *Legitim 2.0., czyli o robocie przyszłości... rozstrzygającym spory zachowkowe*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 2, s. 33–34.

-prawną⁷⁹. Świadczenie zachowkowe bywa określane jako „zastępcza forma dziedziczenia”, ale brak jest jurydycznych podstaw do uznania, że zachówek pełni taką formę⁸⁰. Uprawnieni do zachowku nie są spadkobiercami, a uzyskiwane przez nich przysporzenie nie stanowi udziału w spadkobranium. Jakkolwiek prawo do zachowku przysługuje jedynie osobom najbliższym dla spadkodawcy i to o tyle, o ile w przypadku dziedziczenia ustawowego uzyskiwaliby prawa do spadku, nie ma tu mowy o spadkobranium. Wręcz przeciwnie – zachówek przysługuje właśnie dlatego, że określone osoby nie uzyskały stosownych przysporzeń z majątku spadkodawcy. W odróżnieniu od systemu rezerwy w przypadku zachowku nie występuje kategoria „dziedziców koniecznych”⁸¹. Należy zgodzić się z dominującym w literaturze stanowiskiem, że uprawnioną do zachowku może być osoba, która na gruncie reguł ustawowych miałaby prawo do dziedziczenia. Odmienne rozumienie treści art. 991 k.c. czyniłoby bowiem ochronę prawną osób najbliższych spadkodawcy iluzoryczną, zaś takie rozumienie przepisu byłoby sprzeczne z *ratio legis* tej figury prawnej. Budzący niekiedy wątpliwości interpretacyjne zwrot: „byliby powołani do spadku z ustawy” nie oznacza bowiem, że uprawnienie do zachowku zostało przewidziane jedynie dla tych osób, które nie są spadkobiercami⁸².

Uprawnienie do zachowku przysługuje małżonkowi spadkodawcy. Na gruncie prawa polskiego małżeństwo jest związkiem mężczyzny i kobiety – prawo nie przewiduje małżeństw osób tej samej płci. Nie istnieje również żadna, poza małżeństwem, forma prawnej legalizacji związku opartego na wspólnym pożyciu. Prawo do zachowku przysługuje małżonkowi spadkodawcy do czasu prawomocnego rozwiązania małżeństwa przez rozwód lub unieważnienia małżeństwa, jednak na gruncie art. 940 § 1 k.c. małżonek jest wyłączony od dziedziczenia, jeżeli spadkodawca wystąpił o orzeczenie rozwodu lub separacji z jego winy, a żądanie to było

⁷⁹ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, wyd. 3, PWN, Warszawa 1967, s. 287; A. Partyk, *Wyrokowanie o zachowku – ile swobody, ile matematyki?*, „Quaere” 2019, vol. 9, s. 1176.

⁸⁰ W szczególności takim sformułowaniem posłużył się Sąd Apelacyjny w Szczecinie w wyroku z dnia 28.03.2018 r., I ACa 637/17, LEX nr 2513014. Zob. szerzej: A. Partyk, *Legitim 2.0...*, *op. cit.*, s. 35.

⁸¹ Por. E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, C.H. Beck, Warszawa 1997, s. 147.

⁸² Por. B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe*, *op. cit.*, s. 860; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 24 lutego 2014 r., I ACa 1204/13 (LEX nr 1444907). Zob. też: A. Doliwa [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks*, *op. cit.*, s. 2067–2068.

uzasadnione⁸³. Wyłączenie od dziedziczenia na tej podstawie skutkuje również pozbawieniem małżonka spadkodawcy prawa do zachowku⁸⁴. W razie orzeczenia separacji przez sąd małżonek pomijany jest na gruncie prawa spadkowego na mocy art. 935(1) k.c. Dopóki trwa separacja, dopóty małżonek spadkodawcy nie ma żadnych uprawnień prawno spadkowych, nie ma zatem również prawa do zachowku. Natomiast zniesienie separacji prowadzi do „odzycia” uprawnień spadkowych małżonka spadkodawcy, w tym prawa do zachowku⁸⁵. Nie ma znaczenia faktyczny brak więzi pomiędzy małżonkami, bez względu na przyczyny powyższego. Utrzymywanie się jednak stanu „faktycznej separacji” może prowadzić do oceny ewentualnego roszczenia małżonka spadkodawcy pozostającego w faktycznym długotrwałym rozłączeniu ze zmarłym, gdy doszło do faktycznego rozkładu wspólnego pożycia, jako sprzecznego z zasadami współżycia społecznego. Art. 5 k.c. pozwala bowiem odmówić ochrony prawnej roszczeniu dochodzonemu w warunkach nadużycia prawa podmiotowego, aczkolwiek jedynie w wyjątkowych przypadkach.

Uprawnionymi z tytułu zachowku są również zstępni spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku – w pierwszej kolejności są to dzieci spadkodawcy. Kategoria ta obejmuje zarówno dzieci naturalne spadkodawcy, jak i dzieci przysposobione⁸⁶. Nie ma znaczenia, czy dzieci spadkodawcy pochodzą ze związku małżeńskiego, czy też ze związku nieformalnego. Relevantny jest tu stosunek rodzicielstwa w znaczeniu prawnym. Nie oznacza to jednak, że dziecko biologiczne spadkodawcy, co do którego nie doszło jeszcze do ustalenia ojcostwa lub macierzyństwa, jest pozbawione prawa do zachowku. W nauce prawa przyjmuje się, że do zachowku uprawnione są także dzieci poczęte w chwili otwarcia spadku, jeżeli urodzą się żywe⁸⁷. W przypadku, gdyby dziecko spadkodawcy nie dożyło

⁸³ Szerzej: G. Wolak, *Wyłączenie małżonka od dziedziczenia...*, *op. cit.*, s. 31-32 i cytowana tam literatura.

⁸⁴ Por. A. Kidyba, E. Niezbecka, komentarz do art. 940 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 4, *op. cit.*

⁸⁵ Zgodnie z art. 61(6) § 1 i 2 k.r.o. na zgodne żądanie małżonków sąd orzeka o zniesieniu separacji; z chwilą zniesienia separacji ustają jej skutki.

⁸⁶ Szerzej: T. Sokołowski, *Dziedziczenie w związku z przysposobieniem*, „Rejent” 1996, nr 11(67), s. 90–91.

⁸⁷ Por. B. Kordasiewicz [w:] B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe*, *op. cit.*, s. 836.

otwarcia spadku (faktycznie zmarło lub też z mocy prawa jest traktowane jak gdyby nie dożyło otwarcia spadku), lecz pozostawiło własnych zstępnych, to udział spadkowy, który przypadałby temu dziecku, przypada jego zstępny w częściach równych – reguła ta znajduje zastosowanie również do roszczenia z tytułu zachowku. Natomiast dalsi zstępni spadkodawcy nie mają własnego prawa do zachowku, jeżeli dziecko spadkodawcy (ich wstępny) dożyło otwarcia spadku.

Rodzice spadkodawcy są uprawnieni do zachowku, jeżeli dożyli otwarcia spadku, a zarazem gdy spadkodawca nie pozostawił zstępnych. W przypadku śmierci rodziców spadkodawcy przed otwarciem spadku roszczenie na ich rzecz w ogóle nie powstaje i nie przechodzi na ich zstępnych (tj. rodzeństwo spadkodawcy).

5.3.3. Realizacja uprawnień i możliwość ich utraty

Zachówek, jak już wskazano, to roszczenie pieniężne. Uprawnionemu z tytułu zachowku nie przysługuje zatem przeciwko obowiązanej jakiegokolwiek prawo do żądania przeniesienia na jego rzecz składników majątku spadkowego *in naturam*⁸⁸. Uprawnienie z tytułu zachowku nie ma charakteru alimentacyjnego, celem tej instytucji nie jest bowiem zapewnianie uprawnionemu środków utrzymania⁸⁹.

Wierzytelność z tytułu zachowku ma charakter zbywalny. Na gruncie art. 509 k.c. wierzyciel może bez zgody dłużnika przenieść wierzytelność na osobę trzecią (przelew), chyba że sprzeciwiałoby się to ustawie, zastrzeżeniu umownemu albo właściwości zobowiązania. Ustawa nie przewiduje wyłączeń tego uprawnienia w odniesieniu do roszczeń z tytułu zachowku. Za możliwością przeniesienia wierzytelności z tytułu zachowku na inną osobę niż uprawniony, z powołaniem się na wnioskowanie *a maiore ad minus* z uprawnienia do zbycia spadku w całości, opowiedziano się

⁸⁸ A. Partyk, *Wyrokowanie o zachowku...*, *op. cit.*, s. 1176.

⁸⁹ W literaturze dostrzega się jednak, że w odniesieniu do osób małoletnich i trwale niezdolnych do pracy wysokość zachowku została podwyższona, co wskazuje na quasi-alimentacyjną funkcję tej instytucji; por. A. Paluch, *System zachowku w prawie polskim – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2015, nr 2, s. 11. W uchwale Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1975 r., III CZP 91/74 (LEX nr 1863) wskazano jednak, że roszczenie o zachówek nie ma charakteru roszczenia alimentacyjnego *sensu largo*.

w literaturze oraz judykaturze, w szczególności w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1975 r., III CZP 91/74⁹⁰.

Wysokość świadczenia z tytułu zachowku ustalana jest jako odpowiedni ułamek wartości udziału spadkowego, jaki przypadłby uprawnionemu w razie dziedziczenia ustawowego. Jest to co do zasady połowa wartości tego udziału, lecz jeżeli uprawniony jest trwale niezdolny do pracy albo jeżeli zstępny uprawniony jest małoletni – ułamek ten wynosi dwie trzecie. Dla określenia *in concreto* wysokości świadczenia zachowkowego w pierwszej kolejności należy ustalić, jaki udział w spadku przysługiwałby uprawnionemu w przypadku dziedziczenia ustawowego. Przy czym art. 992 k.c. nakazuje uwzględnić tu także spadkobierców niegodnych oraz spadkobierców, którzy spadek odrzucili, gdyż ich wyłączenie od dziedziczenia następuje już po otwarciu spadku, a więc po powstaniu roszczenia z tytułu zachowku. Nie uwzględnia się natomiast spadkobierców, którzy zrzekli się dziedziczenia lub zostali wydziedziczeni. Art. 992 k.c. przewiduje zatem, że w tych przypadkach, w których spadkodawca jeszcze za swojego życia dokonał czynności prawnej skutkującej wyłączeniem potencjalnego spadkobiercy od dziedziczenia, jest on pomijany przy ustalaniu prawa do zachowku. Natomiast uwzględnia się tych potencjalnych spadkobierców, co do których podstawą ich wyłączenia od dziedziczenia są zdarzenia, które nastąpiły dopiero po otwarciu spadku. W istocie więc wysokość udziału spadkowego stanowiącego podstawę ustalenia zachowku określa się według kręgu podmiotowego potencjalnych spadkobierców ustawowych według stanu na moment otwarcia spadku (kiedy to powstaje roszczenie z tytułu zachowku). Ewentualne późniejsze modyfikacje tego kręgu nie wpływają już na sposób obliczania zachowku. Ustalenie kręgu osobowego potencjalnych spadkobierców pozwala wprost, na podstawie art. 931–933 k.c., określić wysokość udziału spadkowego, jaki przypadłby na rzecz uprawnionego do zachowku⁹¹. Następnie ustaleniu podlega wartość tzw. substratu zachowku, czyli masy majątkowej, stanowiącej

⁹⁰ LEX nr 1863. Odmiennie stanowisko wyraził jednak Paweł Księżak w *Glosie do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09*, „Palestra” 2011, nr 7–8, s. 123–127. Zob. też G. Kozieł, komentarz do art. 509 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 2, LEX, 2014 (wersja elektroniczna).

⁹¹ G. Wolak, *Wyłączenie małżonka od dziedziczenia...*, *op. cit.*, s. 34–35.

podstawę obliczenia wysokości wierzytelności zachowkowej⁹². Ustalenie tej wartości następuje w odniesieniu do składników spadku na podstawie cen z daty orzekania o roszczeniach z tego tytułu⁹³.

Substrat zachowku wyznacza czysta wartość spadku powiększona o zapisy windykacyjne i podlegające zaliczeniu darowizny⁹⁴. Również ich wartość określana jest według cen z daty ustalania przez sąd wysokości zachowku, jednak według stanu przedmiotu zapisu windykacyjnego na dzień otwarcia spadku, a darowizny – na dzień jej dokonania⁹⁵.

Na mocy art. 993 *in principio* k.c. przy obliczaniu zachowku nie uwzględnia się zapisów zwykłych i poleceń, zatem pomimo że należą one do długów spadkowych, nie są uwzględniane przy ustalaniu substratu zachowku. Sąd ustala zatem substrat zachowku w taki sposób, jak gdyby zapisy zwykłe i polecenia nie zostały dokonane.

Takie ukształtowanie sposobu ustalania wysokości substratu zachowku podyktowane jest dążeniem do zapewnienia uprawnionym do zachowku faktycznej możliwości uzyskania należnych im świadczeń. W odmiennym przypadku spadkodawca mógłby z łatwością pozbawić ich uprawnień zachowkowych, gdyż mógłby obniżyć (nawet do zera) wartość stanu czynnego spadku w drodze zawarcia w testamencie zapisów i zapisów windykacyjnych lub też dokonania darowizn jeszcze za swego życia⁹⁶.

Szczególnego omówienia wymagają zasady doliczania do substratu zachowku darowizn dokonanych przez spadkodawcę. Regulacje w tym

⁹² J. Rezmer, *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 32.

⁹³ Uchwała 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1985 r., III CZP 75/84 (LEX nr 3078).

⁹⁴ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 24 stycznia 2018 r., I ACA 878/17 (LEX nr 2487738).

⁹⁵ Zgodnie z art. 995 k.c. wartość przedmiotu darowizny oblicza się według stanu z chwili jej dokonania, a według cen z chwili ustalania zachowku (§ 1), zaś wartość przedmiotu zapisu windykacyjnego oblicza się według stanu z chwili otwarcia spadku, a według cen z chwili ustalania zachowku (§ 2). Zob. też K. Smoter, *Chwila ustalenia wartości spadku, darowizn i przedmiotów zapisów windykacyjnych dla potrzeb określenia wysokości zachowku*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2013, nr 3, s. 106. Autor ten proponuje wprowadzenie dyskrecjonalnej władzy sądu w zakresie reguł określania wartości przedmiotów wchodzących w skład spadku na potrzeby roszczenia o zachowek.

⁹⁶ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 2018 r., I CSK 381/17 (LEX nr 2483334).

przedmiocie stanowią bowiem istotny przejaw zapobiegania możliwości takiego rozporządzenia przez spadkodawcę majątkiem za jego życia, że prowadziłoby to do pokrzywdzenia członków jego najbliższej rodziny na gruncie przysługującego im uprawnienia zachowkowego⁹⁷.

W doktrynie prawniczej niejednociele przyjmuje się, czy za darowiznę w tym rozumieniu uznaje się także inne nieodpłatne czynności prawne. Zwolennicy tego zapatrywania wskazują, że analogicznie jak darowiznę należy traktować również i inne nieodpłatne czynności zdziałane przez spadkobiercę, jeśli wiążą się ze zmniejszeniem majątku spadkowego i mogą pokrzywdzić osoby uprawnione do zachowku⁹⁸. Stanowisko to jest spotykane niekiedy również w judykaturze⁹⁹. Dominuje jednak pogląd przeciwny, zgodnie z którym doliczeniu do spadku na gruncie przepisu art. 993 k.c. podlegają (poza zapisami windykacyjnymi) wyłącznie darowizny *sensu stricto*, tj. umowy w kształcie przewidzianym w art. 888 k.c., nie zaś inne przysporzenia pod tytułem darmym¹⁰⁰. Regulujący tę kwestię art. 994 k.c. ma charakter negatywny i określa te darowizny, które nie podlegają doliczeniu do spadku przy ustalaniu zachowku. *A contrario* zachodzi domniemanie prawne, zgodnie z którym wszystkie darowizny dokonane przez spadkodawcę podlegają uwzględnieniu przy określaniu zachowku, za wyjątkiem darowizn należących do kategorii wyszczególnionych *expressis verbis* w art. 994 k.c. Jednocześnie z uwagi na wyjątkowy charakter wskazany przepis nie podlega wykładni rozszerzającej: nawet jeśli przedmiot darowizny został zużyty lub utracony, to podlega on uwzględnieniu przy obliczaniu substratu zachowku. Irrelevantnym prawnie jest co do zasady i to, na czyją rzecz darowizna została dokonana¹⁰¹. Ponadto darczyńca (przyszły spadkodawca)

⁹⁷ Por. A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, „Rejent” 2002, nr 6, s. 25.

⁹⁸ P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 280.

⁹⁹ Np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 25 marca 2014 r., I ACa 1204/13 (LEX nr 1451710).

¹⁰⁰ Np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 19 czerwca 2013 r., I ACa 142/13 (LEX nr 1331136); A. Partyk, *Pojęcie „darowizny” na gruncie przepisu art. 993 k.c.*, linia orzecznicza, LEX/el. 2017. W szczególności dominuje w judykaturze zapatrywanie, wedle którego nie stanowi darowizny w rozumieniu powołanej regulacji przekazanie gospodarstwa rolnego następcy; por. T. Partyk, *Uwzględnienie wartości gospodarstwa rolnego przekazanego następcy przy ustalaniu zachowku*, linia orzecznicza, LEX/el. 2016.

¹⁰¹ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 5 października 2016 r., I ACa 21/16 (LEX nr 2166436).

nie posiada uprawnień do wyłączenia dokonywanych darowizn z zakresu art. 994 k.c.¹⁰²

Zgodnie z art. 994 § 1 k.c. przy obliczaniu zachowku nie dolicza się do spadku drobnych darowizn, zwyczajowo w danych stosunkach przyjętych, ani dokonanych przed więcej niż dziesięciu laty, licząc wstecz od otwarcia spadku, darowizn na rzecz osób niebędących spadkobiercami albo uprawnionymi do zachowku. Przepis ten określa zatem dwie kategorie darowizn wyłączonych z uwzględniania przy ustalaniu substratu zachowku. Przez drobne darowizny, zwyczajowo w danych stosunkach przyjęte, rozumieć należy typowe prezenty dokonywane w normalnych okolicznościach w danej społeczności (np. świąteczne, z okazji uroczystości rodzinnych), nie są to natomiast przysporzenia majątkowe o charakterze nadzwyczajnym, jak też mające obiektywnie znaczną wartość¹⁰³. Z kolei darowizny dokonane na rzecz osób niebędących spadkobiercami albo uprawnionymi do zachowku uwzględnia się przy ustalaniu substratu zachowku tylko wtedy, gdy dokonane zostały w okresie do dziesięciu lat licząc wstecz od otwarcia spadku¹⁰⁴.

Natomiast art. 994 § 2 i 3 k.c. przewiduje, że przy obliczaniu zachowku należnego zstępnemu nie dolicza się do spadku darowizn uczynionych przez spadkodawcę w czasie, kiedy nie miał zstępnych. Nie dotyczy to jednak wypadku, gdy darowizna została uczyniona na mniej niż trzysta dni przed urodzeniem się zstępnego – przepis ten należy stosować analogicznie w przypadku przysposobienia zstępnego. Z kolei przy obliczaniu zachowku należnego małżonkowi nie dolicza się do spadku darowizn, które spadkodawca uczynił przed zawarciem z nim małżeństwa (nie zaś jakiegokolwiek innego małżeństwa)¹⁰⁵.

¹⁰² Por. J. Rezmer, *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, *op. cit.*, s. 37.

¹⁰³ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 8 lipca 2015 r., V ACa 126/15 (LEX nr 1842298); zob. też: T. Partyk, *Pojęcie „drobnej darowizny”, która nie podlega doliczeniu do spadku przy obliczaniu zachowku*, linia orzecznicza, LEX/el. 2016; J. Rezmer, *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, *op. cit.*, s. 38.

¹⁰⁴ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 3 sierpnia 2016 r., VI ACa 868/15 (LEX nr 2137047); wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2014 r., I CSK 252/13 (LEX nr 1438403); wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 7 marca 2013 r., I ACa 548/12 (LEX nr 1292808).

¹⁰⁵ Por. J. Rezmer, *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, *op. cit.*, s. 39.

Obliczenie substratu zachowku wespół z wysokością udziału, jaki przypadałby uprawnionemu w przypadku dziedziczenia ustawowego, pozwala na ustalenie – po przemnożeniu przez odpowiedni ułamek (jedna druga lub dwie trzecie) – wysokości świadczenia, jakie powinien uprawniony uzyskać w celu zaspokojenia zachowku. O tym jednak, jaka będzie wysokość przysługującego uprawnionemu świadczenia pieniężnego, decydować będą również uzyskane przez niego od spadkodawcy przysporzenia majątkowe.

W myśl art. 996 k.c. zapis windykacyjny oraz darowiznę dokonane przez spadkodawcę na rzecz uprawnionego do zachowku zalicza się na należny mu zachówek. Jeżeli uprawnionym do zachowku jest dalszy zstępny spadkodawcy, zalicza się na należny mu zachówek także zapis windykacyjny oraz darowiznę dokonane przez spadkodawcę na rzecz jego wstępnego. Każdy zapis windykacyjny podlega zatem zaliczeniu na poczet zachowku¹⁰⁶. Z art. 991 § 2 k.c. wynika również, że dla ustalenia wysokości roszczenia z tytułu zachowku znaczenie mają zapisy zwykłe dokonane na rzecz uprawnionego.

Art. 997 k.c. przewiduje natomiast, że jeżeli uprawnionym do zachowku jest zstępny spadkodawcy, to zalicza się na należny mu zachówek poniesione przez spadkodawcę koszty wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego, o ile koszty te przekraczały przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku¹⁰⁷.

Roszczenie z tytułu zachowku powstaje z chwilą otwarcia spadku¹⁰⁸. W orzecznictwie trafnie podkreśla się, iż dopóki spadkodawca żyje, dopóty nie istnieje uprawnienie do zachowku po nim. Zarówno powstanie tego uprawnienia, jak i wysokość świadczeń są tu niepewne. Nie ma również mowy o jakichkolwiek roszczeniach z tytułu zachowku po stronie potencjalnych uprawnionych¹⁰⁹.

Dodać również należy, że nie można zawrzeć skutecznej umowy dotyczącej zachowku po osobie żyjącej, jako sprzecznej z normą art. 1047 k.c.

¹⁰⁶ P. Księżak, *Zapis windykacyjny*, *op. cit.*, s. 168.

¹⁰⁷ Szerzej: J. Rezmer, *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, *op. cit.*, s. 45–47; M. Pazdan [w:] H. Pietrzykowski i in. (red.), *Kodeks cywilny*, *op. cit.*, s. 848–849.

¹⁰⁸ K. Smoter, *Chwila ustalenia wartości...*, *op. cit.*, s. 109.

¹⁰⁹ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 2018 r., I CSK 381/17 (LEX nr 2483334).

w zw. z art. 1048 k.c., za wyjątkiem zrzeczenia się prawa do zachowku przez uprawnionego¹¹⁰. Jednocześnie „przyszłe prawo do zachowku nie jest ekspektatywą i nie podlega ochronie”¹¹¹.

Ustawodawca nie określił żadnego terminu, w którym uprawniony z tytułu zachowku musi wystąpić z roszczeniem. W literaturze zwraca się uwagę, iż roszczenie zachowkowe ma charakter bezterminowy, co oznacza, że powstaje z chwilą otwarcia spadku, jednak o jego wymagalności decyduje dopiero moment wezwania obowiązanego do zapłaty, stosownie do art. 455 k.c.¹¹² Okoliczność ta ma znaczenie dla oceny opóźnienia w spełnieniu świadczenia, a w konsekwencji do początku okresu, za który należą się odsetki z tytułu opóźnienia¹¹³. W art. 1007 § 1 i 2 k.c. przewidziano natomiast szczególne terminy przedawnienia przedmiotowego roszczenia. Roszczenia uprawnionego z tytułu zachowku oraz roszczenia spadkobierców o zmniejszenie zapisów zwykłych i poleceń przedawniają się z upływem lat pięciu od ogłoszenia testamentu. Z kolei roszczenie przeciwko osobie obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanych od spadkodawcy zapisu windykacyjnego lub darowizny przedawnia się z upływem lat pięciu od otwarcia spadku¹¹⁴. Powołana regulacja ma charakter *legis specialis* w odniesieniu do przepisów regulujących przedawnienie (art. 117 i nast. k.c.), zarówno z uwagi na określony termin przedawnienia, jak i w związku z autonomicznym określeniem

¹¹⁰ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 3 grudnia 2015 r., I ACa 1177/15 (LEX nr 1993133).

¹¹¹ P. Księżak, *Zachowek w polskim prawie spadkowym*, op. cit., s. 358.

¹¹² *Ibidem*, s. 454.

¹¹³ Tak np. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, op. cit., s. 287. Zob. też: wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 5 listopada 2014 r., I ACa 319/13 (LEX nr 1649283); wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 27 czerwca 2014 r. W sprawie w ACa 316/14 (LEX nr 1526961). Odmiennie: wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 listopada 1997 r., I ACa 690/97 (LEX nr 34066), w którym przyjęto, że roszczenie o zachowek staje się wymagalne dopiero od daty wyrokowania. Zob. też. A. Malarewicz-Jakubów, *Roszczenie względem obdarowanego o uzupełnienie zachowku*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 24, s. 104. Pogląd ten jest w moim przekonaniu niesłuszny, bowiem orzeczenie sądu nie ma tu charakteru konstytutywnego, lecz deklaratoryjny; nadto stanowisko to nie uwzględnia możliwości uzyskania zaspokojenia na drodze pozasądowej.

¹¹⁴ Por. G. Wolak, *Z problematyki przedawnienia roszczenia o zachowek (rozważania na kanwie uchwały SN z dnia 10 października 2013 r., III CZP 53/13)*, „Rejent” 2014, nr 4, s. 55.

początku jego biegu¹¹⁵. Art. 1007 k.c. nie uchybia natomiast ogólnej regule z art. 117 k.c., wedle której upływ terminu przedawnienia nie prowadzi do wygaśnięcia zobowiązania, lecz do jego przekształcenia w zobowiązanie naturalne. Stosownie do art. 117 § 2 k.c. obowiązany z tytułu zachowku po upływie terminu przedawnienia może podnieść stosowny zarzut i w tej drodze uchylić się od obowiązku zaspokojenia roszczenia¹¹⁶. W orzecznictwie zwraca się uwagę, iż początek biegu terminu przedawnienia roszczenia z tytułu zachowku należy wiązać wyłącznie z otwarciem i ogłoszeniem testamentu, a inne zdarzenia są tu irrelevantne¹¹⁷.

Utrata prawa do zachowku może nastąpić również w wyniku innych niż przedawnienie zdarzeń prawnych.

Po pierwsze uprawniony do zachowku może w drodze umowy z przyszłym spadkodawcą zrzec się dziedziczenia¹¹⁸. Zrzeczenie się dziedziczenia powoduje, że zrzekający się oraz jego zstępni, których obejmuje zrzeczenie się dziedziczenia, zostają wyłączeni od dziedziczenia, tak jakby nie dożyli otwarcia spadku¹¹⁹. W związku z tym zrzekający się i jego zstępni nie nabywają również prawa do zachowku¹²⁰. Dopuszczalna jest jednak również sytuacja, w której zrzeczenie się dziedziczenia nie obejmuje swoimi skutkami zstępnych zrzekającego się¹²¹. W takim przypadku zrzekający się dziedziczenia będzie traktowany tak, jak gdyby nie dożył otwarcia spadku, natomiast nie wykluczy to możliwości uzyskania prawa do zachowku przez jego zstępnych, o ile należą oni do kręgu osób uprawnionych na gruncie art. 991 § 1 k.c. Warto też zwrócić uwagę na uchwałę

¹¹⁵ Por. P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 456.

¹¹⁶ Do roszczeń z tytułu zachowku nie znajdzie zastosowania przepis art. 117 § 2(1) k.c., gdyż nie jest to roszczenie przysługujące przeciwko konsumentowi; z tego też względu sąd orzekający w przedmiocie roszczeń z tytułu zachowku nie bierze pod uwagę upływu terminu przedawnienia z urzędu.

¹¹⁷ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 10 listopada 2016 r., I ACa 573/16 (LEX nr 2501939).

¹¹⁸ Stosownie do art. 1048 k.c. spadkobierca ustawowy może przez umowę z przyszłym spadkodawcą zrzec się dziedziczenia po nim. Umowa taka powinna być zawarta w formie aktu notarialnego.

¹¹⁹ Art. 1049 § 2 k.c. Zob. szerzej A. Partyk, *Waiver of succession with effect on a minor: comments de lege ferenda*, „Ius Novum” 2019, vol. 3, s. 248–257. Zob. *eadem*, *Legitim 2.0...*, *op. cit.*, s. 35.

¹²⁰ Por. A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, *op. cit.*, s. 13.

¹²¹ Art. 1049 § 1 k.c.

Sądu Najwyższego z dnia 17 marca 2017 r. w sprawie III CZP 110/16¹²², w której przyjęto dopuszczalność zawarcia umowy zrzeczenia się prawa do zachowku na podstawie art. 1048 k.c. Powyższa kwestia jest sporna w literaturze¹²³. Dominuje jednak zapatrywanie, zgodnie z którym „skoro wolno się zrzec dziedziczenia, to także prawa do zachowku”¹²⁴. Zrzeczenie się dziedziczenia niejednokrotnie dokonywane jest zaś w związku z uzyskaniem przez zrzekającego się określonych przysporzeń ze strony spadkodawcy¹²⁵.

Po drugie uprawniony do zachowku traci przedmiotowe prawo, jeżeli zostałyby uznany za niegodnego dziedziczenia. Jak już była mowa w podrozdziale dotyczącym powołania do dziedziczenia, spadkobierca niegodny zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jak gdyby nie dożył otwarcia spadku¹²⁶.

Po trzecie do pozbawienia uprawnionego prawa do zachowku może dojść na skutek wydziedziczenia go przez spadkodawcę, a więc złożenia w testamencie oświadczenia woli o pozbawieniu spadkobiercy zachowku¹²⁷. Jurysprudencja podkreśla represyjny charakter tej instytucji prawnej¹²⁸. Możliwość wydziedziczenia wzmacnia dodatkowo swobo-

¹²² LEX nr 2248747.

¹²³ Porównanie sprzecznych poglądów w tej materii zob. w: M. Panek, *Dopuszczalność zrzeczenia się zachowku...*, *op. cit.*; G. Wolak, *Wyłączenie małżonka od dziedziczenia...*, *op. cit.*, s. 37–38.

¹²⁴ B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe*, *op. cit.*, s. 865.

¹²⁵ *Ibidem*, s. 839. Zob. też J. Pisuliński, *Pojęcie umowy dziedziczenia...*, *op. cit.*, s. 145; A. Partyk, *Waiver of succession...*, *op. cit.*, s. 247.

¹²⁶ Por. E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, komentarz do art. 928 k.c. [w:] J. Gudowski i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6: *Spadki*, wyd. 2, WKP, 2017, LEX (wersja elektroniczna).

¹²⁷ W literaturze spornym jest, czy wydziedziczenie prowadzi do przyjęcia, że wydziedziczony nie dożył otwarcia spadku. Pozytywnie w tej materii opowiadają się w szczególności: A. Kidyba, E. Niezbecka, komentarz do art. 1008 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *op. cit.*; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, komentarz do art. 928 k.c. [w:] J. Gudowski i in. (red.), *Kodeks cywilny*, *op. cit.*; E. Niezbecka, *Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia*, „Rejent” 1992, nr 7–8, s. 16; M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim*, *op. cit.*, s. 422–423. Odmienne: G. Wolak, *O skutkach wydziedziczenia zstępnego spadkodawcy*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2015, nr 4, s. 41–64; R. Paliwoda, *Skutki prawne wydziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 10, s. 43–54; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 205–210.

¹²⁸ Por. P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 161.

dę testowania¹²⁹. Wydziedziczenie następuje na skutek złożenia przez spadkodawcę oświadczenia woli w tym przedmiocie, tzn. postanowienie w tym przedmiocie może zostać zawarte wyłącznie w testamencie. Nie ma przy tym znaczenia forma prawna tego testamentu, byleby testament był ważny.

W literaturze akcentuje się, że to normy moralne mają kluczowe znaczenie przy stosowaniu instytucji wydziedziczenia¹³⁰. Pozbawienie prawa do zachowku w drodze wydziedziczenia jest dopuszczalne jedynie w przypadku faktycznego zaistnienia przesłanek określonych w art. 1008 k.c.¹³¹ Zgodnie z tym przepisem spadkodawca może w testamencie pozbawić zstępnych, małżonka i rodziców, zachowku (wydziedziczenie), jeżeli uprawniony do zachowku:

- 1) wbrew woli spadkodawcy postępuje uporczywie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego;
- 2) dopuścił się względem spadkodawcy bądź jednej z najbliższych mu osób umyślnego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażącej obrazie czci;
- 3) uporczywie nie dopełnia względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych.

Postępowanie uprawnionego do zachowku objęte pierwszą i trzecią podstawą wydziedziczenia ma nosić cechę uporczywości. Chodzi zatem o zachowania powtarzające się, co stanowi o nasileniu złej woli po stronie wydziedziczanego. Zachowania sprzeczne z zasadami współżycia społecznego mogą przybierać rozmaite formy, np. nadużywanie alkoholu lub środków odurzających, prowadzenie „pasożytniczego” trybu życia. Istotnym jest zarazem, aby zachowania takie miały miejsce wbrew woli spadkodawcy, co nie wymaga jednak żadnych szczególnych form manifestacji dezaprobaty z jego strony. Z kolei uporczywe niedopełnianie obowiązków rodzinnych względem spadkodawcy polegać może zarówno na niedopełnianiu powinności alimentacyjnych, jak i braku zapewnienia oczekiwanej w danych okolicznościach pomocy, np. opieki w chorobie. W orzecznictwie zwraca się uwagę na aspekt zawinienia po stronie uprawnionego do

¹²⁹ R.M. Paliwoda, *Skutki prawne wydziedziczenia*, *op. cit.*, s. 43.

¹³⁰ M. Załucki, *Disinheritance Against The EU Regulation on Succession (No. 650/2012) Polish Law Perspective*, „European Journal of Economics, Law and Politics” 2017, vol. 4, no. 2, s. 19–20.

¹³¹ Zob. A. Doliwa [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks*, *op. cit.*, s. 2083.

zachowku, a także postawę samego spadkodawcy¹³². Popelnienie przez uprawnionego do zachowku przestępstwa uzasadnia z kolei dokonanie jego wydziedziczenia, choćby czyn ten miał charakter jednorazowy, a także bez względu na to, czy sprawca przestępstwa został pociągnięty do odpowiedzialności karnej¹³³. Opisane wyżej przesłanki wydziedziczenia każdorazowo stanowią poważne naruszenie więzi między spadkodawcą a spadkobiercą – z winy tego ostatniego¹³⁴. Jednocześnie na gruncie art. 1009 k.c. przyczyna wydziedziczenia uprawnionego do zachowku powinna wynikać z treści testamentu. Warto jednak podkreślić, że testament jako dokument prywatny nie dowodzi sam w sobie, że przyczyna wydziedziczenia faktycznie zaistniała¹³⁵. Samo zatem przedstawienie przez spadkodawcę okoliczności uzasadniających wydziedziczenie spadkobiercy nie jest wystarczające do uznania, że oświadczenie tej treści wywoła skutki prawne. Dla skuteczności prawnej wydziedziczenia koniecznym jest także, aby przedstawiona w testamencie okoliczność, unicestwiająca dojście osoby bliskiej spadkodawcy do dziedziczenia po nim, istniała już w dacie sporządzenia oświadczenia woli w tym przedmiocie¹³⁶.

W nauce prawa niejednolicie traktowana jest kwestia dopuszczalności wydziedziczenia częściowego. Prezentowany jest pogląd opowiadający się za możliwością pozbawienia przez spadkodawcę uprawnienia do zachowku w określonym zakresie, z powołaniem na argumentację *a maiori ad minus*¹³⁷. Z drugiej strony jednak wyrażane jest stanowisko, wedle którego nie ma możliwości wydziedziczenia w części, gdyż ustawa tego nie

¹³² Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 marca 2018 r., I CSK 424/17 (LEX nr 2510953).

¹³³ Szeroko: B. Kordasiewicz [w:] B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe, op. cit.*, s. 846–856.

¹³⁴ P. Księżak, *Zachowek w polskim prawie spadkowym, op. cit.*, s. 161.

¹³⁵ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 12 kwietnia 2013 r., I ACa 517/12 (LEX nr 1311921).

¹³⁶ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 6 listopada 2013 r., I ACa 864/13 (LEX nr 1409251).

¹³⁷ Por. B. Kordasiewicz [w:] B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe, op. cit.*, s. 844–845; Dopuszczalności wydziedziczenia częściowego nie wykluczają: M. Królikowski, *Możliwość obniżenia zachowku de lege lata i de lege ferenda*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 1, s. 75–110; J. Dendys, *Obliczanie wysokości zachowku z doliczaniem darowizn i zapisów windykacyjnych*, „Rejent” 2016, nr 9, s. 84–111; P. Księżak, *Zachowek w polskim prawie spadkowym, op. cit.*, s. 165–171.

przewiduje, zaś sama figura prawna wydziedziczenia oznacza pozbawienie prawa do zachowku, nie daje natomiast spadkodawcy prawa do miarkowania wysokości świadczeń zachowkowych przypadających określonej osobie¹³⁸. Podobnie jak w przypadku stwierdzenia niegodności dziedziczenia przebaczenie spadkodawcy powoduje, że nie może on wydziedziczyć spadkobiercy¹³⁹.

Po czwarte przyczyną wygaśnięcia uprawnienia z zachowku jest odrzucenie przez uprawnionego spadku przypadającego mu na podstawie ustawy. Stosownie do art. 1020 k.c., spadkobierca, który spadek odrzucił, zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku. Oznacza to, że nie ma on żadnych uprawnień do tego spadku, w tym zachowkowych. Jednocześnie za niedopuszczalne należy uznać częściowe odrzucenie spadku, z zachowaniem jednak prawa do zachowku, art. 1014 § 3 k.c. wyklucza bowiem możliwość częściowego odrzucenia spadku (poza dwoma wyjątkami dotyczącymi podstawienia i przyrostu). Jak wskazuje się w literaturze, skoro oświadczenie o odrzuceniu spadku wywołuje skutek od chwili otwarcia spadku, to ten, kto spadek odrzucił, nie może skutecznie powoływać się na przysługujący mu zachówek¹⁴⁰. W doktrynie prawniczej wyrażany jest jednak również pogląd o istnieniu prawa do zachowku mimo odrzucenia spadku przypadającego uprawnionemu jedynie z testamentu, gdyż spadkobierca taki może dziedziczyć z ustawy stosownie do art. 1022 k.c.¹⁴¹

¹³⁸ Na niedopuszczalność wydziedziczenia częściowego wskazują: M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim*, op. cit., s. 377–382; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, komentarz do art. 928 k.c. [w:] J. Gudowski i in. (red.), *Kodeks cywilny*, op. cit.; A. Kidyba, E. Niezbecka, komentarz do art. 1008 k.c. [w:] A. Kidyba i in., *Kodeks cywilny*, t. 4, op. cit. Zob. też: M. Załucki, *Wydziedziczenie częściowe – głos w dyskusji*, „Monitor Prawniczy” 2013, nr 14, s. 757, który trafnie wskazuje, że brak jest podstaw jurydycznych do przyjęcia dopuszczalności częściowego wydziedziczenia, skoro tego rodzaju oświadczenie spadkobiercy miałyby jednocześnie stanowić karę dla krewnego naruszającego przyjęte normy moralne i społeczne, a z drugiej strony jednocześnie dopuszczałoby dla niego nagrodę – w postaci prawa do zachowku.

¹³⁹ Art. 1010 § 1 k.c. Por. P. Księżak, *Przebaczenie w polskim prawie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 11, s. 65; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 października 2018 r., III CZP 37/18 (LEX nr 2566987).

¹⁴⁰ Por. B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe*, op. cit., s. 838.

¹⁴¹ Por. A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, op. cit., s. 17.

W tym kontekście warto też przywołać uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 23 października 2019 r. w sprawie III CZP 23/19¹⁴², w której przyjęto, że dalszy zstępny spadkodawcy nie jest uprawniony do zachowku po nim, jeśli – w razie dziedziczenia testamentowego – zstępny spadkodawcy złożył oświadczenie o odrzuceniu spadku z ustawy. W orzeczeniu tym Sąd Najwyższy słusznie zaakcentował, że niedopuszczalnym jest uznanie dopuszczalności odrzucenia prawa do zachowku.

Utrata prawa do zachowku może również w wyjątkowych sytuacjach nastąpić na skutek zastosowania przez sąd orzekający w sprawie o zachówek przepisu art. 5 k.c.¹⁴³ Uznanie przez sąd, że powództwo o zachówek stanowi nadużycie prawa podmiotowego, może doprowadzić do oddalenia powództwa uprawnionego¹⁴⁴. Niejednolicie ocenia się kwestię tego, czy dopuszczalne jest obniżenie sumy zasądzonej na rzecz uprawnionego z tytułu zachowku, z powołaniem się na art. 5 k.c.¹⁴⁵ Z jednej strony podnosi się bowiem w literaturze, iż z regulacji art. 991 k.c. wynika wprost, jaką część udziału spadkowego powinien wynieść zachówek, stąd nie jest dopuszczalnym miarkowanie sumy należnej z tego tytułu. W praktyce sądowej dominuje jednak pogląd, wedle którego sąd może zarówno oddalić powództwo, jak też obniżyć zasądzoną tytułem zachowku kwotę, jeśli orzeczenie uwzględniające powództwo zgodne z matematycznym wyliczeniem byłoby jaskrawo niesprawiedliwe¹⁴⁶. W nauce prawa zwraca się zarazem uwagę, że odmowa uwzględnienia przez sąd roszczeń z tytułu zachowku mogłaby znajdować uzasadnienie na gruncie art. 5 k.c., w szczególności w tych sytuacjach, gdy jedynym wartościowym składnikiem

¹⁴² LEX nr 2729948.

¹⁴³ Stosownie do art. 5 k.c. nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony.

¹⁴⁴ Zob. A. Doliwa [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks, op. cit.*, s. 2069.

¹⁴⁵ Szerzej na ten temat A. Partyk, *Miarkowanie wysokości...*, *op. cit.* Zob. też. *eadem*, *Wyrokowanie o zachowku...*, *op. cit.*, s. 1179.

¹⁴⁶ M. Załucki, *Obniżenie należności z tytułu zachowku w oparciu o zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 16 czerwca 2016, V CSK 625/15*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 3, s. 104. Zob. też: wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku w z dnia 7 września 2017 r., I ACa 1149/16 (LEX nr 2429661); wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 26 października 2017 r., I ACa 395/17 (LEX nr 2451319); wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 11 maja 2017 r., VI ACa 193/16 (LEX nr 2340280)

majątku spadkowego jest nieruchomości, a bez jej zbycia obowiązany do zapłaty zachowku nie ma środków na zaspokojenie uprawnionego¹⁴⁷.

Roszczenie z tytułu zachowku przysługuje jedynie określonym w ustawie osobom. Powstaje ono z chwilą otwarcia spadku, dlatego też w razie niedożycia przez uprawnionego do zachowku chwili otwarcia spadku, roszczenie na jego rzecz w ogóle nie powstaje. Z kolei dziedzicność roszczenia z tytułu zachowku podlega na gruncie art. 1002 k.c. istotnemu ograniczeniu. Zgodnie z tym przepisem roszczenie z tytułu zachowku przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku tylko wtedy, gdy spadkobierca ten należy do osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy¹⁴⁸. Oznacza to, że w razie śmierci uprawnionego do zachowku roszczenie to podlegać będzie dziedziczeniu tylko o tyle, o ile spadkobiercą po zmarłym uprawnionym jest małżonek pierwszego spadkodawcy, zstępny pierwszego spadkodawcy lub rodzic pierwszego spadkodawcy, jeśli powołani byliby do dziedziczenia ustawowego po pierwszym spadkodawcy. Przy czym dziedziczenie roszczenia z art. 991 k.c. jest możliwe nie tylko wtedy, gdy spadkobiercy uprawnionemu do zachowku po pierwszym spadkodawcy przysługiwało prawo do „własnego” zachowku; wystarczającym jest, by taka osoba wchodziła w skład kręgu osób potencjalnie uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy¹⁴⁹. Zarazem nabycie przez spadkobierców uprawnionego do zachowku roszczenia o zachówek po pierwszym spadkodawcy nie jest uzależnione ani od uznania roszczenia przez zobowiązanego, ani od wytoczenia powództwa o zachówek za życia uprawnionego¹⁵⁰. W przypadku, gdy spadkobiercy uprawnionego do zachowku nie spełniają kryteriów podmiotowych

¹⁴⁷ J. Rezmer, *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, op. cit., s. 52–53 i cytowane tam poglądy judykatury. Szerzej: Z. Truszkiewicz, *Zachówek ze spadku obejmującego gospodarstwo rolne*, WUJ, Kraków 1993; E. Niezbecka, A. Kidyba, *Komentarz do art. 1082 k.c.* [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 4, op. cit.

¹⁴⁸ Szerzej: M. Mataczyński, *Przepisy ograniczające dziedziczenie na tle art. 30 rozporządzenia spadkowego* [w:] M. Pazdan, J. Górecki (red.), *Nowe europejskie prawo spadkowe*, op. cit., s. 307. Autor wskazuje, że wprowadzenie tej regulacji prawnej wynikało z przyjęcia, iż dziedziczenie prawa do zachowku ma być pochodną relacji w najbliższej rodzinie.

¹⁴⁹ Por. B. Kordasiewicz i in. (red.), *Prawo spadkowe*, op. cit., s. 881.

¹⁵⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09 (LEX nr 589808).

z art. 1002 k.c., to roszczenie o zachówek po pierwszym spadkodawcy nie może zostać oddziedziczone i jako takie wygaśnie¹⁵¹.

5.4. Podsumowanie

Ochrona interesów majątkowych osób bliskich spadkodawcy na gruncie instytucji zachówki wprowadzona została do polskiego prawa cywilnego na mocy Prawa spadkowego z 1946 r. i przyjęta w Kodeksie cywilnym z 1964 r. Od tamtego czasu doszło jednak do istotnych przemian społecznych, w szczególności w sferze form życia rodzinnego: znacząco wzrosła liczba rozwodów i ponownych związków małżeńskich, coraz powszechniejszą formą pożycia stały się również związki konkubenckie, niegdyś kojarzone przeważnie z patologią społeczną¹⁵². Równie istotna jest problematyka dzieci wychowywanych w związkach nieformalnych, a także w rodzinach zrekonstruowanych (tzw. patchworkowych), w których faktyczni opiekunowie dzieci nie są ich rodzicami w sensie prawnym¹⁵³. Przemiany

¹⁵¹ P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, op. cit., s. 352.

¹⁵² W. Ćwiek, *Konkubinat*, C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 2–3; E. Słotwińska-Rosłanowska, *Zmiana demograficznego modelu rodziny a ewolucja prawa rodzinnego w kontekście kohabitacji w Europie*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 309, s. 9. Niemniej jednak pojawiają się także głosy wskazujące, iż związek konkubencki nie może być uznany za rodzinę, a jedynie za fakt społeczny; por. J. Cioch, *Kilka słów na temat związków partnerskich*, „Człowiek – Rodzina – Prawo” 2013, nr 8(17), s. 7. Aktualną pozostaje konstatacja, że „[...] rodzina jest jednak nie tylko zjawiskiem prawnym, ale przede wszystkim zjawiskiem socjologicznym. Rodzina postrzegana jako fenomen społeczny jawi się jako grupa skupiająca »pod jednym dachem« rodziców i dzieci, niekiedy i innych krewnych, a nawet osoby bliskie. Takie szersze ujęcie rodziny, jako grupy pozostającej we wspólnym gospodarstwie domowym, ma na uwadze zwłaszcza ustawodawstwo socjalne. W ramach tej grupy rodzinnej chroni ono także konkubentów”; T. Smyczyński, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1997, nr 11–12, s. 191. Zob. też: M. Wenzel, *Komunikat z badań CBOS, Konkubinat par heteroseksualnych i homoseksualnych*, BS/49/2002, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2002/K_049_02.PDF [dostęp: 31.03.2020]; R. Boguszewski, *Komunikat z badań CBOS, Rodzina – jej współczesne znaczenie i zrozumienie*, BS/33/2013, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_033_13.PDF [dostęp: 31.03.2020].

¹⁵³ R. Szredzińska, *Dzieci w rodzinie [w:] Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2017, nr 16(1), s. 35; I. Burkacka, *Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego*, „Artes Humanae” 2017, vol. 2, s. 89–90.

dokonały się również w sferze majątkowej społeczeństwa: współczesny przeciętny status majątkowy osób fizycznych jest nieporównywalnie wyższy od tego, jaki miał miejsce, gdy model zachowku był przyjmowany za obowiązujący w Polsce. Wówczas liczącymi się przedmiotami własności prywatnej były przede wszystkim gospodarstwa rolne, a większość społeczeństwa nie była zamożna¹⁵⁴, ponadto majątek spadkowy miał zazwyczaj charakter majątku rodzinnego¹⁵⁵. W zmienionych uwarunkowaniach społeczno-prawnych, zachówek zaczyna jawić się jako rozwiązanie anachroniczne. Z jednej strony odwołuje się bowiem wyłącznie do więzów formalno-rodziny, z drugiej zaś – przewiduje sztywne co do wysokości roszczenie pieniężne, oderwane od faktycznej sytuacji osobistej i majątkowej uprawnionego¹⁵⁶. Niekiedy przy tym wskazuje się, że owa „sztywność” zachowku i przewidywalny tok postępowań sądowych w tym przedmiocie mógłby nawet stanowić asumpt do rozważania w przyszłości opcji, by rozstrzygnięcie tego rodzaju spraw oddać w ręce systemów sztucznej inteligencji, skoro co do zasady rola sądu jest w tego rodzaju postępowaniach znacznie ograniczona; w typowej sprawie o zachówek sędzia może być przyrównany do urzędnika, który z kalkulatorem wylicza określone matematyczne działanie¹⁵⁷.

W obecnym stanie prawnym zachówek przysługuje określonym osobom bliskim zmarłego, bez względu na ich sytuację osobistą i status majątkowy¹⁵⁸. Jednocześnie jednak krąg osób uprawnionych do dziedziczenia z ustawy po spadkodawcy jest podobny do kręgu osób, które za życia spadkodawcy mogły od niego żądać alimentów w świetle przepisów prawnorodzinnych¹⁵⁹. Mimo to wysokość zachowku pozostaje zasadniczo oderwana od faktycznych potrzeb uprawnionych. Jedynie małoletniość

¹⁵⁴ K. Smoter, *Zachówek jako ograniczenie swobody...*, *op. cit.*, s. 58–59.

¹⁵⁵ Por. M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim (Fate of the Legitimate Portion in Polish Law)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, vol. 21(2), s. 557–558.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ Zob. szerzej: A. Partyk, *Legitim 2.0...*, *op. cit.*, s. 33–37; *eadem*, *Wyrokowanie o zachowku...*, *op. cit.*, s. 1180.

¹⁵⁸ M. Załucki, *Alimenty w miejsce zachowku? Uwagi na tle ochrony osób bliskich spadkodawcy w perspektywie rekodyfikacji polskiego prawa cywilnego* [w:] *Prawo alimentacyjne. Zagadnienia materialne*, t. 2, Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 118; *idem*, *Przyszłość zachowku w prawie polskim (Fate of the Legitimate Portion in Polish Law)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, vol. 21(2), s. 544–545.

¹⁵⁹ Zob. też: H. Czerwińska, *Gmina jako spadkobierca ustawowy*, *op. cit.*, s. 396 i cytowana tam literatura.

lub trwała niezdolność do pracy uprawnionego uzasadniają przyznanie na jego rzecz wyższego świadczenia. Co do zasady jednak kwestie statusu ekonomicznego uprawnionego, ciężące na nim zobowiązania majątkowe, jak też jego indywidualna sytuacja życiowa, są prawnie irrelewantne przy ustalaniu prawa do zachowku i jego wysokości. Mariusz Załucki zasadnie zwraca uwagę, że polski ustawodawca nie wprowadził mechanizmu uzależnienia przyznania świadczeń ze spadku tym osobom, które wykazują swoje rzeczywiste potrzeby, by uzyskać odpowiednią ochronę socjalną, ale przyjął, że każda z bliskich spadkodawcy ma prawo do zachowku, po udowodnieniu przynależności do określonej kategorii formalnej. Stanowi to o braku adekwatności modelu zachowkowego względem wymagań współczesności¹⁶⁰. Podobnie inni autorzy podkreślają niekompatybilność pomiędzy obecnym kształtem zachowku a rzeczywistością społeczną¹⁶¹. W ocenie Witolda Borysiaka w przyszłości należy podążać najpewniej w stronę systemu alimentacyjnego¹⁶².

W obecnym stanie prawnym jeżeli spełnione są podmiotowe przesłanki uprawnienia do zachowku, sąd orzekający ma obowiązek ustalenia substratu zachowku, wysokości udziału spadkowego przysługującego uprawnionemu, a następnie – poprzez odpowiednią operację matematyczną – określenia wymiaru świadczenia. Sąd może jedynie, powołując się na klauzulę generalną nadużycia prawa podmiotowego (art. 5 k.c.), odmówić uwzględnienia powództwa lub dokonać zmiarkowania należnej powodowi kwoty¹⁶³. Tego rodzaju odstępstwo od „sztywności” zachowku znajduje zastosowanie jedynie w sytuacjach wyjątkowych, przede wszystkim gdy

¹⁶⁰ M. Załucki, *Alimenty w miejsce zachowku?*, *op. cit.*, s. 114, 118–119.

¹⁶¹ M. Janssen, *Zachówek w prawie polskim – rozważania de lege ferenda*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, vol. 22, nr 4, s. 143–145; A. Paluch, *System zachowku...*, *op. cit.*, s. 21.

¹⁶² W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, t. 8, z. 2, s. 187. Podobnie: O. Nowak, *Zachówek, rezerwa i roszczenia alimentacyjne – jak instytucje prawne służą ochronie rodziny w perspektywie prawnoporównawczej* [w:] *Vademecum spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?*, WUWr, Wrocław 2015, s. 9.

¹⁶³ Por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2012 r., I CSK 75/12 (LEX nr 1311040); wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03 (LEX nr 152889); wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 stycznia 2001 r., IV CKN 250/00 (LEX nr 490432). Zob. też: A. Partyk, *Pozbawienie spadkobiercy zachowku lub obniżenie jego wysokości na podstawie art. 5 k.c., linia orzecznicza*, LEX/el. 2015.

uprawnionemu można zarzucić postępowanie nieetyczne, przemawiające za oceną, że dochodzone roszczenie jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Brak jest natomiast w polskim prawie spadkowym regulacji, które pozwoliłyby na dostosowanie wysokości świadczenia zachowkowego do faktycznych potrzeb uprawnionego oraz sytuacji osób, które uzyskały przysporzenia z majątku spadkodawcy.

Podkreślenia wymaga, że instytucja zachowku może nawet wywołać negatywne skutki dla losów rodziny. Tak się może stać, jeśli jeden z bliskich krewnych spadkodawcy zostanie spadkobiercą, zaś konieczność wystąpienia przeciwko niemu z roszczeniami przez innych członków rodziny będzie ich antagonizować, generować konflikty.

Konieczność oparcia modelu ochrony osób bliskich spadkodawcy na zachowku nie wynika z Konstytucji¹⁶⁴. Zachówek nie musi być zatem w polskim porządku prawnym jedyną formą docelowej ochrony osób bliskich zmarłego, skoro może być ona realizowana także w oparciu o inne rozwiązania prawne, zwłaszcza oparte „na przesłankach sprawiedliwości społecznej i umożliwiać ingerencję w ostatnią wolę spadkodawcy tylko wówczas, gdy jest to niezbędne”¹⁶⁵. Należałoby wręcz wskazać, iż skoro spadkodawca ma prawo do rozrządzania swoim majątkiem na wypadek śmierci, to co do zasady nie należy go w powyższym ograniczać. Jednakże ze względu na ciężące na spadkodawcy obowiązki moralne nie powinien dysponować swoim majątkiem z pokrzywdzeniem osób sobie bliskich – przede wszystkim tych, dla których ten właśnie majątek stanowi podstawę godziwych warunków życiowych. Realną przeciwwagą dla zasady swobody testowania musi być obowiązek zapewnienia przez spadkodawcę osobom mu bliskim (zwłaszcza zależnym od niego majątkowo) odpowiedniego przysporzenia na wypadek śmierci.

Jak wskazałam, funkcjonujący w polskim systemie prawnym zachówek realizuje powyższy cel jedynie połowicznie. Po pierwsze bowiem, zasądzone z tego tytułu świadczenie pieniężne pozostaje oderwane od

¹⁶⁴ K. Smoter, *Zachówek jako ograniczenie swobody...*, *op. cit.*, s. 60. Propozycję zastąpienia modelu zachowkowego systemem rezerwy przedstawił w szczególności J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy...*, *op. cit.*, s. 134–137. Z kolei za pozostawieniem w prawie polskim systemu zachowku (aczkolwiek nie wykluczając jego reformy) opowiada się P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, *op. cit.*, s. 97–102.

¹⁶⁵ M. Załucki, *Alimenty w miejsce zachowku?*, *op. cit.*, s. 118–119.

faktycznych potrzeb uprawnionego i realnego uzależnienia jego sytuacji bytowej od korzystania z majątku spadkodawcy¹⁶⁶. Po drugie zaś, przedmiotowy zakres zachowku nie obejmuje osób niebędących formalnie członkami najbliższej rodziny spadkodawcy, które jednak z określonych względów pozostawały na jego faktycznym utrzymaniu lub w inny sposób pozostawały od niego uzależnione majątkowo¹⁶⁷. W szczególności mowa tu o konkubencie spadkodawcy, osobach w prawie brytyjskim określanych jako dzieci rodziny czy też dalszych krewnych, których ze spadkodawcą łączyła szczególnie bliska więź osobista. W polskim prawie brak jest zatem całościowego potraktowania problemu ochrony rodziny spadkodawcy, uwzględniającego zaistniałe przemiany społeczne i współczesne formy relacji międzyludzkich. Z tych względów warto rozważyć zmodyfikowanie przedmiotowych regulacji prawnych w taki sposób, by uwzględniały zaszłe na przestrzeni lat zmiany w społeczeństwie oraz by w sposób odpowiedni stworzyć efektywny system ochrony osób bliskich zmarłego.

Istotny kierunek postulatów *de lege ferenda* w tym przedmiocie wyznaczają autorzy opowiadający się za zastąpieniem aktualnego modelu ochrony interesów osób bliskich spadkodawcy opartego na zachowku, modelem zmierzającym w kierunku ochrony o charakterze alimentacyjnym¹⁶⁸. Niewątpliwie wprowadzenie do polskiego porządku prawnego regulacji, które pozwoliłyby na ocenę *ad casum*, czy dana osoba bliska zmarłemu powinna uzyskać od spadkobiercy świadczenie o charakterze alimentacyjnym, w moim przekonaniu pozwoliłoby na lepszą ochronę interesów tych osób, które faktycznie potrzebują wsparcia materialnego. Warto jednak zwrócić uwagę również na propozycje, w których postuluje się wprowadzenie instytucji zaczerpniętych z systemu ochrony alimentacyjnej obok istniejącego już zachowku¹⁶⁹.

¹⁶⁶ A. Partyk, *Miarkowanie wysokości zachowku z uwagi na zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku s. apel. z dnia 9 maja 2018 r., V ACa 921/17, LEX/el. 2019.*

¹⁶⁷ Por. J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy...*, *op. cit.*, s. 77–79, który wskazuje w szczególności na zagrożenie polegające na niemożności uwzględnienia okoliczności konkretnego przypadku wykraczającego poza ramy „typowości”. Zob. też M. Załucki, *Uniform European Inheritance Law. Myth, Dream or Reality of the Future*, OW KA AFM, Kraków 2015, s. 126.

¹⁶⁸ M. Załucki, *Przyszłość zachowku...*, *op. cit.*, 562; A. Paluch, *System zachowku...*, *op. cit.*, s. 26.

¹⁶⁹ Por. M. Królikowski, *Możliwość obniżenia zachowku...*, *op. cit.*, s. 101.

Wnioski i postulaty *de lege ferenda*

W Polsce od pewnego czasu trwa dyskusja w przedmiocie przyszłego kształtu kodeksu cywilnego. Uzasadnia to postawienie pytania o kierunek, jaki powinny przyjąć regulacje prawnosпадkowe, aby można uznać je za optymalne¹. Należy mieć przy tym na względzie, że reguły prawa spadkowego powinny być tak kształtowane, by wzmacniały relacje między osobami sobie najbliższymi. Świadomość, jaka towarzyszy potencjalnemu spadkodawcy, że reguły dziedziczenia są tak ukształtowane, iż jego majątek na wypadek śmierci przypaść może określonym, bliskim mu osobom, stanowi argument przemawiający za akumulacją dóbr i gromadzeniem majątku, by po śmierci przypadł osobom najbliższym². W tym kontekście należy też analizować potrzebę zmian w zakresie modelu ochrony osób bliskich spadkodawcy, które z rozmaitych względów nie uzyskały stosownych przysporzeń majątkowych czy to po śmierci spadkodawcy (w postaci powołania do dziedziczenia, zapisu windykacyjnego lub zapisu zwykłego), czy też jeszcze za jego życia (w postaci darowizny). O ile bowiem aktualnie przyjęta instytucja zachowku pozwala do pewnego stopnia zapewnić najbliższym członkom formalnej rodziny zmarłego możliwość ubiegania się o określone ściśle co do wysokości świadczenie pieniężne, o tyle zaistniałe w ostatnich dekadach zmiany społeczne w odniesieniu do form życia rodzinnego, w tym tzw. obieralność koligacji

---

¹ Zob. M. Załucki, *Testamentary Succession, New Technologies and Recodification: On the Research That Needs to Be Conducted*, „Societas et Iurisprudentia” 2014, vol. 2(2), s. 21.

² A. Partyk, *Wpływ prawomocnego skazania na wyrok sądu w sprawie o niegodność dziedziczenia. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 21 stycznia 2019 r., I A Ca 576/12*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 1, s. 209.

rodzinnych³, wymagają rozważenia aktualności tej konstrukcji prawnej i jej przystosowania do wymagań współczesności.

Analiza porównawcza systemów ochrony osób bliskich spadkodawcy w Polsce i Wielkiej Brytanii prowadzi do wniosku, że występujące w nich rozwiązania zapewniają rzeczoną ochronę na niejednorodnym poziomie, zarówno pod względem podmiotowym, jak również z punktu widzenia możliwych do uzyskania przysporzeń majątkowych.

W przypadku reguł dziedziczenia ustawowego szczególną uwagę zwraca silna pozycja małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy na gruncie wszystkich reżimów prawnych funkcjonujących w Zjednoczonym Królestwie. W prawie szkockim pozycja małżonka i partnera cywilnego zmarłego w przypadku dziedziczenia ustawowego, mimo odległej pozycji jako spadkobiercy, jest wyjątkowo uprzywilejowana. Dzieje się tak dzięki instytucji *prior rights*, a więc uprawnienia do uzyskania z majątku spadkowego nieruchomości będącej miejscem wspólnego zamieszkania spadkodawcy, mebli i wyposażenia domowego do wartości 29 tys. funtów oraz środków pieniężnych w kwocie 50 tys. funtów lub 89 tys. funtów (zależnie od tego, czy spadkodawca pozostawił zstępnych), co czyni go zazwyczaj głównym, a niekiedy wręcz jedynym beneficjentem spadku. W prawie angielskim i północnoirlandzkim małżonek lub partner cywilny również został uprzywilejowany w razie dziedziczenia ustawowego. W przypadku dziedziczenia w zbiegu ze zstępными spadkodawcy małżonkowi lub partnerowi cywilnemu przypadają wszystkie spadkowe ruchomości osobiste (tj. ruchomości poza pieniędzmi, papierami wartościowymi i przedmiotami, z których spadkodawca korzystał w celach zawodowych oraz mającymi charakter wyłącznie inwestycji), majątek spadkowy do wartości 250 tys. funtów, a ponadto udział w dziedziczeniu pozostałej części majątku. Natomiast w przypadku, gdy spadkodawca nie pozostawił zstępnych, pozycja małżonka lub partnera cywilnego zmarłego jest jeszcze silniejsza: w aktualnym prawie angielskim staje się on wówczas jedynym spadkobiercą ustawowym, w prawie północnoirlandzkim natomiast uzyskuje – obok ruchomości osobistych – majątek spadkowy do wartości 450 tys. funtów i połowę nadwyżki, zaś cały spadek dziedziczy w razie, gdyby rodzice spadkodawcy zmarli przed nim, a zmarły nie miał rodzeństwa.

³ A. Paluch, *System zachowku w prawie polskim – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2015, nr 2, s. 19.

Na tym tle pozycja małżonka spadkodawcy w prawie polskim, jako dziedziczącego na równi z dziećmi spadkodawcy (choć nie mniej niż jedna czwarta część spadku) lub dziedziczącego połowę spadku w zbiegu z rodzicami lub rodzeństwem zmarłego, a dopiero w ich braku stającego się wyłącznym spadkobiercą ustawowym, jest słabsza niż ma to miejsce w prawach brytyjskich. Nie zmienia tej oceny nawet uwzględnienie uprawnienia małżonka do żądania ponad własny udział w spadku przedmiotów urządzenia domowego, z których za życia spadkodawcy korzystał, wspólnie z nim lub wyłącznie sam (art. 939 § 1 k.c.).

Polskie ustawodawstwo chroni natomiast silniej niż w przypadku regulacji brytyjskich zstępnych (przede wszystkim dzieci) spadkodawcy. Zarówno w prawie polskim, jak i we wszystkich reżimach prawnych obowiązujących w Zjednoczonym Królestwie, dzieci (zstępni) spadkodawcy dziedziczą w pierwszej kolejności. Niemniej tak szerokie, jak wskazano wyżej, uprawnienia małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy w brytyjskich systemach prawnych powodują w praktyce, że do podziału pomiędzy zstępnych spadkodawcy pozostaje znacznie uszczuplony majątek spadkowy (o ile jakkolwiek). W prawie polskim nie ma miejsca aż tak daleko idące pomniejszenie majątku przypadającego zstępnym spadkodawcy.

Również w odniesieniu do rodziców i rodzeństwa spadkodawcy, gdy pozostawał on w związku małżeńskim (lub partnerskim w przypadku praw brytyjskich), ich ochrona w polskim reżimie dziedziczenia ustawowego jest niewątpliwie silniejsza, niż ma to miejsce w brytyjskich systemach prawnych. W przypadku prawa angielskiego w ogóle nie dochodzą oni w takim przypadku do dziedziczenia, wedle prawa szkockiego i północnoirlandzkiego natomiast majątek spadkowy pozostaje z reguły znacząco uszczuplony na korzyść małżonka lub partnera cywilnego spadkodawcy na skutek stosowania przedstawionych wcześniej instytucji. W prawie polskim rodzice lub rodzeństwo (bądź zstępni rodzeństwa) spadkodawcy w zbiegu z małżonkiem zmarłego dochodzą do dziedziczenia stosownych udziałów w połowie spadku, przy czym nawet uszczuplenie przypadającego im majątku na skutek skorzystania z instytucji ustawowego zapisu naddziałowego (art. 939 § 1 k.c.) nie prowadzi zazwyczaj do zmarginalizowania lub wręcz wyeliminowania przysporzeń, jakie mogą ze spadku uzyskać. Ma to istotne znaczenie zwłaszcza w odniesieniu do ochrony

rodziców zmarłego, którzy w dacie śmierci ich dziecka z reguły są już w takim wieku, w którym ich możliwości zarobkowe zanikają⁴.

Oceniając zatem poziom ochrony, jaki zapewniają osobom bliskim spadkodawcy reguły przedstawionych reżimów dziedziczenia ustawowego, w moim przekonaniu prawo polskie jest bardziej optymalne. Zapewnia bowiem dostateczną ochronę małżonkowi spadkodawcy, nie pozbawiając jednak najbliższych krewnych zmarłego prawa do odpowiednich udziałów w spadku. Rozwiązania brytyjskie, ponadprzeciętnie premiujące małżonka lub partnera cywilnego zmarłego, rodzą natomiast realne zagrożenie pozbawienia jakichkolwiek realnych przysporzeń z majątku spadkowego nawet bardzo bliskich krewnych spadkodawcy⁵. Mankamentem wszystkich regulacji brytyjskich jest w tym zakresie kwotowe określenie wartości majątku spadkowego przypadającego małżonkowi lub partnerowi cywilnemu zmarłego. Choć ma to swoje uzasadnienie i jest w tamtejszych społeczeństwach zasadniczo akceptowane (choć nie bez zastrzeżeń), niemniej takie ukształtowanie reguł dziedziczenia ustawowego pozostaje w oderwaniu od faktycznego składu i wartości konkretnego majątku spadkowego. Regulacje polskie, odwołujące się do ułamkowych udziałów w spadku, pozwalają natomiast na dojście do dziedziczenia innych członków najbliższej rodziny zmarłego, niezależnie od wielkości spadku. Dopiero na etapie działu spadku (umownego lub sądowego) decyduje się o indywidualnym, dostosowanym do okoliczności danego przypadku rozdysponowaniu konkretnymi składnikami majątkowymi.

Do odmiennych wniosków prowadzi natomiast porównanie rozwiązań polskich i brytyjskich odnoszących się do ochrony osób bliskich spadkodawcy na wypadek zadysponowania przez niego majątkiem w taki sposób, że nie uzyskują odpowiednich przysporzeń ze spadku. Na gruncie prawa polskiego ochronę taką zapewnić ma zachówek, dążący do zagwarantowania małżonkowi, zstępnym i rodzicom spadkodawcy pewnego minimalnego poziomu świadczeń. Uprawnienie do uzyskania świadczeń pieniężnych, wyznaczonych jako odpowiedni ułamek wartości spadku,

⁴ M. Załucki, *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, „Przeгляд Sądowy” 2008, nr 1, s. 104.

⁵ Por. M. Habdas, *Kontrowersje wokół dziedziczenia ustawowego małżonka spadkodawcy* [w:] *Rozprawy z prawa prywatnego: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Oleszce*, Stowarzyszenie Notariuszy RP, Warszawa 2012, s. 188–189.

niewątpliwie do pewnego stopnia ten cel realizuje, jednak w porównaniu z regulacjami angielskimi i północnoirlandzkimi jest ono niewątpliwie mało elastyczne (zarówno pod względem przedmiotowym, jak i podmiotowym), a przez to coraz mniej optymalne w zmieniającej się rzeczywistości. Przede wszystkim system zachowku powoduje, że z ochrony prawnej skorzystać mogą jedynie określone członkowie formalnej rodziny spadkodawcy. Model polski nie uwzględnia innych form życia rodzinnego niż małżeństwo, zwłaszcza coraz powszechniejszych i akceptowanych w społeczeństwie konkubinatów. Tymczasem Konstytucja nie stoi na przeszkodzie podjęciu ustaw regulujących wzajemne prawa konkubentów, w tym na gruncie prawa spadkowego⁶, a obecnie wydaje się to wręcz pożądanie i konieczne. Polski ustawodawca od wielu lat nie wprowadził jednak żadnych zmian w prawie spadkowym, które prowadziłyby do przyznania jakiegokolwiek ochrony ustawowej nieformalnemu partnerowi spadkodawcy. Tym samym polskie ustawodawstwo nie wpisuje się w ogólnoeuropejski trend związany z umacnianiem pozycji konkubentów w sferze spadkobrania. Polski system prawny, który przewiduje jedynie możliwość skorzystania przez konkubenta spadkodawcy z uprawnienia do wstąpienia w stosunek najmu lokalu mieszkalnego (art. 691 k.c.) lub zamieszkiwania przez okres trzech miesięcy w lokalu zajmowanym przed śmiercią spadkodawcy (art. 923 k.c.), nie jest optymalny. We wszystkich systemach prawa brytyjskiego ochrona konkubenta spadkodawcy funkcjonuje na wysokim poziomie; nawet ustawodawca szkocki, który w odniesieniu do małżonka i zstępnych spadkodawcy zachowuje (mimo krytyki) mało efektywną rezerwę spadkową, wprowadził do tamtejszego porządku prawnego nowoczesne rozwiązania w sferze uprawnień spadkowych konkubentów⁷.

Niezależnie od powyższego świadczenia z tytułu zachowku określone są ułankowo w stosunku do wartości spadku (przy uwzględnieniu ewentualnych darowizn), co z jednej strony uniezależnia ich wysokość od sytuacji i potrzeb uprawnionego, z drugiej jednak gwarantuje uzyskanie przewidywalnych przysporzeń majątkowych.

⁶ Por. A. Mączyński, *Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego* [w:] P. Kardas i in. (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, WKP, Warszawa 2012, s. 777.

⁷ Por. A. Partyk, *Uprawnienia konkubenta spadkodawcy w prawie szkockim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2018, R. XXVII, z. 1, s. 145–146.

Na gruncie prawa angielskiego i północnoirlandzkiego krąg osób, które mogą ubiegać się o przysporzenia z majątku spadkowego, jest bardzo szeroki. Poza formalnymi członkami najbliższej rodziny zmarłego uprawnienia przysługiwać mogą, zależnie od okoliczności, także innym osobom. Również spektrum możliwych do uzyskania świadczeń, nieograniczających się przecież jedynie do przysporzeń pieniężnych, daje możliwość dostosowania rozstrzygnięć sądu do skonkretyzowanych okoliczności danego przypadku. Umocowanie sądu do przyznania przysporzeń majątkowych wedle własnej, dyskrecyjnej oceny stwarza możliwość rozstrzygnięcia każdej sprawy w sposób odpowiadający poczuciu sprawiedliwości sądu w indywidualnym stanie faktycznym. Podstawowym warunkiem uzyskania świadczeń jest natomiast nieotrzymanie rozsądnych przysporzeń ze spadku, badanych przez sąd przez pryzmat standardu alimentacyjnego, a odwołującego się do usprawiedliwionych potrzeb uprawnionego (chyba że jest nim małżonek lub partner cywilny spadkodawcy, chroniony według standardu „silniejszego”). Również w tym zakresie ocena pozostawiona jest sądowi orzekającemu.

Tak więc system angielski i północnoirlandzki z jednej strony daje możliwość ubiegania się o przysporzenia ze spadku również osobom niebędącym członkami formalnej rodziny zmarłego, a z drugiej pozwala na uzyskanie rozmaitych przysporzeń (nie tylko świadczeń pieniężnych). Odbywa się to jednak kosztem przewidywalności możliwego rozstrzygnięcia sądu, który orzeka wedle własnego uznania.

Z kolei prawo szkockie jest specyficzne, zstępnym spadkodawcy i jego małżonkowi lub partnerowi cywilnemu zapewniając relatywnie niewielką ochronę, jako że funkcjonująca tam swoista rezerwa spadkowa obejmuje jedynie jedną trzecią część ruchomości spadkowych dla małżonka lub partnera cywilnego i jedną trzecią część ruchomości spadkowych dla zstępnych (łącznie). Zapewniając pewien zakres ochrony również konkubentowi spadkodawcy, szkocki ustawodawca ogranicza ją tylko do przypadków, gdy nie sporządzono testamentu. Zarazem jednak tamtejsze ustawodawstwo dopuszcza (przynajmniej teoretyczną) możliwość przyznania przez sąd alimentów spadkowych na rzecz osoby najbliższej spadkodawcy. Odmiennie jednak niż ma to miejsce w angielskim i północnoirlandzkim systemie prawnym, nie można szkockich alimentów spadkowych uznać za zasadniczy środek ochrony bliskich

spadkodawcy. W praktyce obrotu są one niemal niestosowane. Krąg osób uprawnionych do dochodzenia alimentów spadkowych na gruncie prawa szkockiego jest też bardzo ograniczony.

Porównanie przedstawionych modeli ochrony osób bliskich spadkodawcy prowadzi do wniosku, że prawa angielskie i północnoirlandzkie pozwalają na przyznanie uprawnionemu takich świadczeń ze spadku, jakie odpowiadają jego realnym potrzebom⁸. Regulacje te dopuszczają również przyznanie świadczeń osobom związanym ze spadkodawcą, lecz niebędącym członkami jego formalnej rodziny. Częściowo umożliwiają to również instytucje prawa szkockiego, w odniesieniu do konkubenta spadkodawcy. Polski zachówek cechuje się natomiast znacznie zawężonym kręgiem podmiotowym uprawnionych oraz z góry określoną wysokością świadczenia, ograniczonego wyłącznie do należności pieniężnych⁹. Z tych przyczyn, w moim przekonaniu, rozwiązania brytyjskie są wartościowym punktem odniesienia dla możliwych zmian w prawie polskim. W Anglii i Walii oraz w Irlandii Północnej założeniem jest ochrona tych osób bliskich zmarłego, które nie uzyskały „rozsądnego zabezpieczenia finansowego” przy uwzględnieniu co do zasady alimentacyjnego charakteru tego świadczenia. Kwestię tę *ad casum* bada sąd, który dysponuje znaczną swobodą orzeczniczą, dzięki czemu jest władny dostosować orzeczenie do konkretnych realiów danego przypadku¹⁰. Z kolei w prawie szkockim na podobnym wzorcu oparta jest ochrona konkubenta spadkodawcy, a także (mimo niewielkiej doniosłości praktycznej) alimenty spadkowe.

Biorąc pod uwagę ścieranie się dwóch zasad: swobody testowania i ochrony osób bliskich zmarłego, warto odejść od koncepcji bezwarunkowego uprawnienia do świadczeń pieniężnych w razie śmierci najbliższego członka rodziny, jak ma to miejsce w systemie zachowku. Jeżeli bowiem uznać, że spadkodawca może swobodnie dysponować swoim majątkiem na wypadek śmierci, to ograniczanie tej wolności poprzez nakładanie na

⁸ Zob. szerzej: *eadem*, *Miarkowanie wysokości zachowku z uwagi na zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku s. apel. z dnia 9 maja 2018 r.*, V ACa 921/17, LEX/el. 2019.

⁹ *Eadem*, *Wyrokowanie o zachowku – ile swobody, ile matematyki?*, „Quaere” 2019, vol. 9, s. 1081.

¹⁰ Por. M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim (Fate of the Legitimate Portion in Polish Law)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, vol. 21(2), s. 552–556; A. Partyk, *Miarkowanie wysokości zachowku...*, *op. cit.*

beneficjenta spadkowego obowiązku zapłaty określonej kwoty na rzecz członków najbliższej rodziny zmarłego, w sposób oderwany od ich faktycznej sytuacji bytowej i potrzeb, jest niesłuszne. O ile potrzeba ochrony interesów majątkowych osób bliskich spadkodawcy nie budzi wątpliwości, o tyle ograniczenia swobody testowania powinny co do zasady dotyczyć jedynie tych przypadków, w których osoba bliska spadkodawcy faktycznie wymaga wsparcia majątkowego. Warto zauważyć, że w systemie zachowku testator, decydując o kształcie swoich rozrządzeń testamentowych lub o niesporządzeniu testamentu, nie jest w tym zakresie skrępowany żadnymi ograniczeniami (inaczej niż w przypadku systemu rezerwy), jednak następczo beneficjenci spadkowi mogą zostać obciążeni obowiązkiem finansowym jedynie z tego powodu, że określone osoby bliskie zmarłego nie uzyskały określonych przysporzeń z majątku spadkodawcy (czy to wskutek dziedziczenia, czy to wskutek darowizny)¹¹. Spadkodawca, poza instytucją wydziedziczenia, nie ma możliwości pozbawienia najbliższych członków swojej rodziny prawa do zachowku. Wydziedziczenie zaś ogranicza się jedynie do osób, które – ogólnie rzecz ujmując – postępują sprzecznie z porządkiem prawnym lub moralnym. W tym kontekście zachówek nie jest rozwiązaniem najbardziej optymalnym, bowiem nie uwzględnia tego, że osoby uprawnione do wystąpienia z roszczeniem zachowkowym mogą być w korzystniejszej sytuacji materialnej niż wskazani przez spadkodawcę w testamencie beneficjenci spadkowi lub osoby przez niego obdarowane.

Z drugiej strony funkcjonują systemy ochrony alimentacyjnej osób bliskich spadkodawcy. Oparcie ich na zasadzie dyskrejonalnej władzy sędziowskiej przesądza o ich znacznej elastyczności, a przez to możliwości wypracowania *ad casum* możliwie najlepszego rozwiązania¹². W istocie bowiem tylko analiza całokształtu okoliczności konkretnego przypadku pozwala na ustalenie, czy określone rozrządzenia spadkowe były jedynie „kaprysem” spadkodawcy, czy też miały sprawiedliwe i racjonalne podstawy. Nie bez racji w nauce prawa zauważa się, iż „prawo pozytywne, kiedy

¹¹ W tym sensie zachówek stanowi „ograniczenie gospodarcze” swobody testowania, gdyż nie uniemożliwiając spadkodawcy dowolnego rozrządzenia na wypadek śmierci, pozwala na zniweczenie skutków takiego oświadczenia woli poprzez skierowanie stosownych roszczeń przeciwko spadkobiercom. Por. M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 552.

¹² *Ibidem*, s. 536.

jest właściwie skonstruowane, pozwala sędziom na interpretację i umożliwia sędziom odczytanie z nich pożądanej treści¹³. Mankamentem regulacji odwołujących się do swobodnej oceny sędziowskiej jest pewna nieprzewidywalność rozstrzygnięcia, a nawet ryzyko „dowolności przy orzekaniu”¹⁴. Członek najbliższej rodziny spadkodawcy nie ma bowiem żadnej gwarancji, że uzyska jakiegokolwiek przysporzenie ze spadku, a jeśli nawet jego roszczenie zostanie uznane za usprawiedliwione co do zasady – to w jakiej części zostanie ono uwzględnione.

Istotną kwestią, którą należy wziąć pod uwagę formułując postulaty *de lege ferenda* w omawianym zakresie, jest, iż ograniczenie kręgu podmiotów uprawnionych do świadczeń zachowkowych jedynie do małżonka, zstępnych oraz rodziców spadkodawcy w realiach współczesności jawi się jako niedostateczne. Nie uwzględnia bowiem osób bezpośrednio związanych z osobą spadkodawcy pod względem emocjonalnym i majątkowym. Tymczasem osoba, która za życia spadkodawcy była od niego uzależniona materialnie, powinna mieć możliwość uzyskania swego rodzaju „alimentów spadkowych”. Tego bowiem wymagają względy słuszności, które powinny być realizowane przez prawo spadkowe, stanowiące wszak swoistą kontynuację prawa rodzinnego¹⁵. W literaturze nie bez racji wskazuje się, że rodzina w tradycyjnym ujęciu, w którym mężczyzna jako *pater familias* podejmuje pracę zarobkową, zaś kobieta koncentruje swoją aktywność na dbaniu o dom i opiece nad dziećmi, występuje coraz rzadziej, co wymaga dostosowania uregulowań prawnych do zmieniającej się rzeczywistości¹⁶. Ograniczenie kręgu osób mających prawo do uzyskania przysporzeń na wypadek śmierci zmarłego jedynie do formalnego kręgu członków najbliższej rodziny tego celu nie realizuje. W pierwszej kolejności dotyczy to konkubenta spadkodawcy. W moim przekonaniu osoby te powinny

¹³ B. Stępień-Załucka, *Stabilność prawa. Zadanie na wczoraj czy dziś?*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2017, nr 12, s. 18.

¹⁴ Por. A. Dyoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, PWN, Warszawa–Poznań 1990, s. 89.

¹⁵ *Ibidem*, s. 532–533, 539–540.

¹⁶ A.A. Kozioł, *Wniosek (projekt) rozporządzenia Rady w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych w zakresie skutków majątkowych rejestrowanych związków partnerskich*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2017, nr 7–8, s. 114–115. Natomiast odmiennie o potrzebie tworzenia norm prawnych np. odnośnie związków konkubenckich: M. Nazar, *Problemy nowelizacji prawa rodzinnego*, „Rejent” 2005, nr 9, s.104.

posiadać prawo do uzyskania określonych przysporzeń w razie śmierci spadkodawcy, jeśli łączył ich ze zmarłym odpowiednio trwały związek oparty na wspólnym pożyciu. Takie związki konkubenckie zasługują na ochronę, zwłaszcza gdy ich owocem są dzieci, bowiem „rodzina istnieje niezależnie od tego, czy rodzice dziecka są małżonkami”¹⁷. Istnienie ugruntowanego związku intymnego ze spadkodawcą, opartego na podobnych do małżeństwa założeniach, zwłaszcza w przypadku posiadania wspólnego potomstwa uzasadnia uwzględnienie konkubenta zmarłego w kontekście przysporzeń spadkowych. W szczególności trudno uznać za sprawiedliwe, że gdy wieloletni związek konkubencki kończy się śmiercią jednego z partnerów, to spadek po zmarłym nabywają jego krewni (nawet będący dla spadkodawcy osobami faktycznie obcymi), jedynie z tej przyczyny, iż spadkodawca nie sporządził testamentu na korzyść swojego konkubenta, a nawet wtedy, gdy taki testament sporządził, jednak z rozmaitych przyczyn okazał się on nieważny. Zasadnie zwrócono na tę kwestię uwagę w szkockim orzeczeniu w sprawie *Windram v Giacobazzi's Exor*¹⁸. Obok konkubenta spadkodawcy określone uprawnienia o charakterze alimentacyjnym powinny przysługiwać również osobom będącym dziećmi rodziny spadkodawcy. Prawo polskie obecnie nie przewiduje dla nich żadnych przysporzeń spadkowych, za wyjątkiem pasierba spadkodawcy, który na gruncie art. 934¹ k.c. może nabyć prawa do spadku, jeżeli nie ma innych krewnych zmarłego powołanych do dziedziczenia, i to pod warunkiem, że żadne z jego rodziców nie dożyło otwarcia spadku. Tymczasem coraz powszechniejszy staje się model rodziny, w którym dzieci z poprzedniego związku jednego z partnerów są wychowywane przez drugiego z nich. Dotyczy to zarówno związków małżeńskich, jak i związków nieformalnych. Niejednokrotnie dzieci te są silnie związane z osobami je wychowującymi pod względem emocjonalnym, a zarazem pozostają na ich utrzymaniu. Powstają tu więzi analogiczne jak pomiędzy rodzicami a dziećmi. Jakkolwiek trudno rozważać powołanie wprost (z mocy ustawy) takich osób do spadku na równi z dziećmi spadkodawcy, to możliwość zapewnienia im pewnych przysporzeń z majątku spadkowego jawi się jako uzasadniona w tych przypadkach, w których faktycznie pozostawały one na utrzymaniu spadkodawcy, a jego śmierć oznacza dla

¹⁷ A. Mączyński, *Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego*, op. cit., s. 772.

¹⁸ Wyrok w sprawie *Windram v Giacobazzi's Exor* 2009 Fam.LR 157.

nich popadnięcie w niedostatek. Analogiczne uwagi odnieść można do innych osób pozostających na stałym utrzymaniu spadkodawcy. Mogą to być przypadki rodzeństwa spadkodawcy, dalszych krewnych, a nawet osób niespokrewnionych, których ze zmarłym łączyła szczególnie silna więź emocjonalna i których byt materialny opierał się na udzielanym przez spadkodawcę wsparciu materialnym. Oczywiście chodzi tu o takie przypadki, gdzie spadkodawca pozostawał z daną osobą w takiej relacji, jaka występuje w przypadku członków najbliższej rodziny, nie zaś podmiotów wspieranych charytatywnie (nawet gdyby wsparcie to było udzielane regularnie).

W mojej ocenie celowym jest zastąpienie funkcjonującego obecnie w Polsce figury prawnej zachowku rozwiązaniami wzorowanymi na systemie dyskrecjonalnej sądowej ochrony osób spadkodawcy, a zatem wprowadzenie w miejsce sztywnych świadczeń pieniężnych bardziej elastycznych środków ochrony dostosowanych do rzeczywistych potrzeb uprawnionego. Proponuję, aby w miejsce obecnie obowiązującego modelu zachowku, wprowadzić rozwiązania przewidujące ochronę osób bliskich spadkodawcy o charakterze „alimentów spadkowych”. Takie rozwiązania pozwolą bowiem na zabezpieczenie ich interesów w sposób bardziej pełny, elastyczny i adekwatny do indywidualnych potrzeb.

Cennym wzorem dla proponowanych w tym zakresie kierunków zmian legislacyjnych mogą być rozwiązania brytyjskie, w których szczególnie istotny jest czynnik dostosowania rozstrzygnięcia o charakterze dyskrecjonalnym do konkretnych okoliczności danego przypadku. Niezmienną aktualność zachowuje spostrzeżenie, że „obce rozwiązania mogą więc być wielokrotnie pomocne przy dokonywaniu oceny naszego stanu prawnego, mogą wskazać, w jakim kierunku polskie ustawodawstwo może podążać i pozwolić na wykrycie panujących w tej mierze tendencji”¹⁹. Rozwiązania brytyjskie są jednak jedynie pewnym punktem wyjścia do sformułowania postulatów *de lege ferenda* dla ustawodawcy polskiego. Należy bowiem zgodzić się ze stanowiskiem, wedle którego transponowanie na grunt polski rozwiązań znanych innym ustawodawstwom wymaga uwzględnienia tutejszych realiów społecznych i gospodarczych.

¹⁹ M. Załucki, *Współczesne tendencje rozwoju dziedziczenia testamentowego – czyli nie tylko o potrzebie wprowadzenia wideotestamentu do nowego kodeksu cywilnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2012, t. 22, z. 2, s. 25.

Cel ten mógłby zostać zrealizowany na przykład poprzez wprowadzenie w miejsce obecnych przepisów o zachowku (art. 991–1007 k.c.) następujących regulacji:

Tytuł IV. Alimenty spadkowe

Art. 991 § 1. Małżonek spadkodawcy, małoletnie lub trwale niezdolne do pracy dziecko spadkodawcy, osoba, która pozostawała ze spadkodawcą bezpośrednio przed jego śmiercią w długotrwałym wspólnym pożyciu odpowiadającym pożyciu małżeńskiemu (konkubent), a także osoba, która długotrwanie pozostawała na całkowitym lub częściowym utrzymaniu spadkodawcy w okresie bezpośrednio przed jego śmiercią jako członek najbliższej rodziny spadkodawcy lub ktoś, kogo relacje ze spadkodawcą odpowiadały stosunkom pomiędzy członkami najbliższej rodziny – wszyscy oni mogą żądać od spadkobiercy świadczeń pieniężnych, płatnych jednorazowo lub w oznaczonych odstępach czasu, jeżeli w drodze powołania do spadku, zapisu zwykłego, zapisu windykacyjnego lub darowizny dokonanej przez spadkodawcę nie uzyskali adekwatnych przysporzeń majątkowych (alimenty spadkowe).

§ 2. Przez adekwatne przysporzenia majątkowe, o których mowa w § 1, rozumieć należy takie przysporzenia majątkowe, jakie w okolicznościach danego przypadku odpowiadają zasadom współżycia społecznego, sytuacji osobistej i majątkowej uprawnionego, relacji uprawnionego ze spadkodawcą oraz wartości majątku spadkowego.

§ 3. Przy ocenie uzyskania adekwatnych przysporzeń majątkowych, o których mowa w § 1, nie uwzględnia się drobnych darowizn zwyczajowo w danych stosunkach przyjętych.

Art. 992. § 1. Osobom innym niż małżonek spadkodawcy lub małoletnie lub trwale niezdolne do pracy dziecko spadkodawcy, alimenty spadkowe przysługują tylko wtedy, gdy w związku ze śmiercią spadkodawcy uprawniony znalazł się w niedostatku, i tylko w takim zakresie, w jakim nie jest on w stanie uzyskać zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb od osób, na których ciąży względem niego obowiązek alimentacyjny określony w przepisach prawa rodzinnego.

§ 2. Wysokość alimentów spadkowych powinna uwzględniać usprawiedliwione potrzeby życiowe uprawnionego, jego wiek, stan majątkowy, zdolność do podjęcia pracy zarobkowej, wartość majątku spadkowego

przypadającego spadkobiercy, jego sytuację osobistą i rodzinną, jak też możliwości zarobkowe i majątkowe. W przypadku małżonka spadkodawcy oraz małoletnich lub stale niezdolnych do pracy dzieci spadkodawcy należy również uwzględnić poziom ich życia przed śmiercią spadkodawcy.

Art. 993. § 1. Alimentów spadkowych można domagać się również od zapisobiercy windykacyjnego, chyba że wartość przedmiotu zapisu windykacyjnego jest nieznaczną. Określając wysokość alimentów spadkowych obciążających zapisobiercę windykacyjnego, należy uwzględnić wartość przypadającego na jego rzecz zapisu windykacyjnego – według stanu w dacie otwarcia spadku, a cen w dacie zasądzenia świadczenia. Zapisobierca windykacyjny może zwolnić się od obowiązku określonego w art. 991, jeżeli wyda uprawnionemu przedmiot zapisu windykacyjnego.

§ 2. Alimentów spadkowych można domagać się również od zapisobiercy zwykłego, jeżeli wykonanie zapisu prowadzi do istotnego uszczuplenia spadku, a przedmiot zapisu został zapisobiercy wydany. Określając wysokość alimentów spadkowych obciążających zapisobiercę zwykłego, należy uwzględnić wartość przypadającego na jego rzecz zapisu – według stanu w dacie otwarcia spadku, a cen w dacie zasądzenia świadczenia. Zapisobierca może zwolnić się od obowiązku określonego w art. 991, jeżeli wyda uprawnionemu przedmiot zapisu.

§ 3. Alimentów spadkowych można domagać się również od osoby, która otrzymała od spadkodawcy darowiznę w okresie 10 lat wstecz od daty otwarcia spadku (obdarowany), a na skutek dokonania tej darowizny doszło do istotnego w danych okolicznościach uszczuplenia majątku spadkodawcy. Określając wysokość alimentów spadkowych obciążających obdarowanego, należy uwzględnić wartość otrzymanej przez niego darowizny – według stanu w dacie jej dokonania, a cen w dacie zasądzenia świadczenia. Obdarowany może zwolnić się od obowiązku określonego w art. 991, jeżeli wyda uprawnionemu przedmiot darowizny.

Art. 994. W miejsce zapłaty alimentów spadkowych w całości lub części obowiązany może przenieść na rzecz uprawnionego, za jego zgodą, określone składniki spadku w naturze lub oddać je uprawnionemu, za jego zgodą, do korzystania.

Art. 995. Obowiązany z tytułu alimentów spadkowych płatnych w oznaczonych odstępach czasu, może żądać uchylenia lub obniżenia ciążącego na nim obowiązku w razie istotnej zmiany okoliczności.

Uchyleniu podlegałyby zarazem przepisy art. od 996 do 1007 k.c., ponadto należałoby zmienić brzmienie art. 1008–1010 k.c., dostosowując je do instytucji alimentów spadkowych, o czym będzie mowa w dalszej części wywodu.

Przedstawiona powyżej propozycja legislacyjna *de lege ferenda* prowadziłyby do odejścia od ugruntowanej w polskim prawie cywilnym instytucji zachowku na rzecz rozwiązań dotychczas w naszym systemie prawnym nieznanych. W moim przekonaniu wyzwania współczesności wymagają jednak odważnych zmian w prawie, gdyż model zachowkowy, jak już wskazano, w coraz mniejszym stopniu odpowiada faktycznym oczekiwaniom społecznym. Poszerzenie kręgu podmiotów chronionych na wypadek śmierci osoby najbliższej oraz przyznanie im takich środków ochrony prawnej, jakie prowadzić będą do zaspokojenia potrzeb materialnych przede wszystkim tych osób, które za życia spadkodawcy były zależne od niego pod względem majątkowym i dla których jego śmierć oznacza istotne pogorszenie warunków egzystencji, wyznaczają zasadnicze założenia zgłoszonych postulatów *de lege ferenda*.

Do kategorii osób uprawnionych z tytułu alimentów spadkowych powinien należeć w pierwszej kolejności małżonek spadkodawcy, co wynika z charakteru więzi łączącej go ze spadkodawcą. W nauce prawa zwraca się uwagę na ogólny trend do umacniania pozycji małżonka spadkodawcy na gruncie prawospadkowym²⁰, z samej istoty małżeństwa wynika bowiem moralny obowiązek zapewnienia współmałżonkowi odpowiednich przysporzeń majątkowych na wypadek śmierci. Małżonkowie obowiązani są, każdy według swych sił oraz możliwości zarobkowych i majątkowych, przyczynić się do zaspokajania potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli. Zadośćuczynienie temu obowiązkowi może polegać także, w całości lub w części, na osobistych staraniach o wychowanie dzieci i na pracy we wspólnym gospodarstwie domowym. Realizacja tych wartości stanowi wręcz „esencjonalny cel instytucji małżeństwa”²¹ Skoro za życia łączyła małżonków więź intymna i obowiązek wzajemnej pomocy – również w sferze majątkowej, to ustanie małżeństwa przez śmierć

²⁰ *Idem*, *Przyszłość zachowku w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 540.

²¹ B. Banaszekiewicz, *Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny. O niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2013, nr 3, s. 617.

jednego z małżonków uzasadnia przyznanie pozostałemu przy życiu odpowiednich świadczeń ze spadku²². Brak uzyskania takich przysporzeń uzasadniać powinien możliwość dochodzenia roszczeń od spadkobiercy (a także w określonych przypadkach od zapisobiercy windykacyjnego, zapisobiercy zwykłego lub obdarowanego przez spadkodawcę). Uprawnienie to powinno przysługiwać nie tylko wtedy, gdy małżonek spadkodawcy nie ma możliwości uzyskania zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb w trybie alimentacyjnym, gdyż to z majątku spadkowego powinny być w pierwszej kolejności zaspokojone jego potrzeby życiowe. Na gruncie przepisów prawa rodzinnego małżonek jest uprawniony do domagania się przyznania mu świadczeń w celu zaspokojenia potrzeb rodziny. Wynika to z samego faktu pozostawania w związku małżeńskim, zgodnie z quasi-alimentacyjnym przepisem art. 27 k.r.o.²³ W tym przypadku należy przyjąć koncepcję swoistej kontynuacji tego obowiązku. Ponadto ocena usprawiedliwionych potrzeb małżonka powinna raczej odnosić się do poziomu jego egzystencji w okresie życia spadkodawcy niż jedynie do możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych. Uprawnienie do uzyskania świadczeń od spadkobiercy nie powinno być zatem w przypadku małżonka spadkodawcy uzależnione jedynie od jego popadnięcia w stan niedostatku, gdyż prowadziłoby to do dyskryminacji osób dobrze sytuowanych. Tymczasem również majątny małżonek spadkodawcy nie powinien być z założenia pozbawiony możliwości uzyskania przysporzeń ze spadku, skoro prawo spadkowe ma kształtować swoistą kontynuację norm prawnorodzinnych, a na ich gruncie obowiązuje zasada równej stopy życiowej małżonków. Uprawnienie do alimentów spadkowych nie będzie jednak przysługiwać małżonkowi spadkodawcy w razie orzeczonej sądownie separacji (art. 935¹ k.c.), a także w przypadku gdy spadkodawca wystąpił o orzeczenie rozwodu lub separacji z jego winy, a żądanie to było uzasadnione (art. 940 k.c.).

²² Warto dodać, iż na gruncie art. 680(1) § 1 k.c. małżonkowie są najemcami lokalu bez względu na istniejące między nimi stosunki majątkowe, jeżeli nawiązanie stosunku najmu lokalu mającego służyć zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych założonej przez nich rodziny nastąpiło w czasie trwania małżeństwa; szerzej: G. Kozieł, komentarz do art. 680(1) k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 2, LEX, 2014.

²³ W orzecznictwie wskazuje się, że z powyższym roszczeniem wystąpić może także małżonek znajdujący się w faktycznej separacji; por. postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 21 marca 2016 r., I ACz 399/16 (LEX nr 2048419).

Obok małżonka uprawnionymi do alimentów spadkowych powinny być dzieci spadkodawcy, niezdolne do samodzielnego utrzymania się. Ich uprawnienie nie powinno być uzależnione od popadnięcia w niedostatek, szczególnej ochrony wymagają bowiem dzieci spadkodawcy, które są małoletnie lub trwale niezdolne do pracy²⁴. Tej uprzywilejowanej kategorii nie należy jednak rozciągać na wszystkich zstępnych spadkodawcy, lecz tylko na jego dzieci, gdyż to względem nich na spadkodawcy ciążył za życia obowiązek alimentacyjny oparty na zasadzie tzw. równej stopy życiowej (art. 133 § 1 k.r.o.)²⁵. O ile ustawodawstwo prawnorodzinne posługuje się tu pojęciem niezdolności do samodzielnego utrzymania, o tyle bezpośrednia kalka powyższego na grunt prawa spadkowego nie byłaby właściwa. Pewność prawa wymaga bowiem, by kategoria uprzywilejowana określona była w sposób możliwy do łatwej identyfikacji, bez potrzeby apriorycznego, szczegółowego badania zdolności dziecka spadkodawcy do samodzielnego utrzymania w konkretnym przypadku. Właściwymi przymiotami kwalifikującymi do tej grupy uprawnionych powinny być małoletniość oraz trwała niezdolność do pracy dziecka spadkodawcy. Zresztą już *de lege lata* dostrzeżono potrzebę szczególnego traktowania osób małoletnich i trwale niezdolnych do pracy, co przekłada się na wysokość przysługującego im roszczenia z tytułu zachowku. W ich przypadku podstawy uprawnienia do świadczeń w oderwaniu od niedostatku upatrywać należy w szczególnej sytuacji związanej z niemożnością zaspokojenia potrzeb życiowych własnym staraniem²⁶. Można też mówić o „szczególnej odpowiedzialności starszego pokolenia za zaspokajanie potrzeb młodszego,

²⁴ W szczególności Mariusz Załucki zwraca uwagę, że aktualnie długość życia ludzkiego wydłużyła się i statystycznie w dacie śmierci rodziców ich dzieci są już osobami około pięćdziesięcioletnimi i samodzielnymi pod względem materialnym. Na szczególną ochronę zasługują natomiast małoletni i niezdolni do pracy, jako osoby zależne ekonomicznie od spadkodawcy. Por. M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim...*, *op. cit.*, s. 541–542; M. Habdas, *Kontrowersje wokół dziedziczenia ustawowego*, *op. cit.*, s. 188.

²⁵ Dzieci mają prawo do równej z rodzicami stopy życiowej niezależnie od tego, czy żyją z nimi wspólnie, czy też oddzielnie; por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1987 r., III CZP 91/86 (LEX nr 3342).

²⁶ M. Andrzejewski, komentarz do art. 133 k.r.o. [w:] H. Dolecki i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. 2, LEX, 2013, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy-komentarz-wyd-ii-587289134> [dostęp: 1.07.2020].

które nie jest w stanie utrzymywać się samodzielnie²⁷. Jeżeli dziedzicznie ma stanowić swoistą kontynuację obowiązków wynikających z prawa rodzinnego, to musi to być podkreślone szczególnie w tych przypadkach, w których obowiązek alimentacyjny rodzica względem dziecka niezdolnego do samodzielnego utrzymania się jest szczególnie eksponowany. W odniesieniu do nich alimenty spadkowe, stanowiące kontynuację obowiązku alimentacyjnego ciążącego na spadkodawcy za życia, powinny odwoływać się do zasady równej stopy życiowej. Skoro spadkodawca miał obowiązek owym członkom najbliższej rodziny zapewniać za swojego życia taki standard egzystencji, na jakim sam żył, to na wypadek śmierci powinien odpowiednio ich zabezpieczyć. Jeżeli tego nie uczynił i nie zapewnił najbliższym adekwatnych przysporzeń majątkowych, alimenty spadkowe powinny im przysługiwać niezależnie od tego, czy po śmierci spadkodawcy ich minimalne potrzeby życiowe są zaspokojone, jak również czy mają możliwość uzyskania świadczeń alimentacyjnych na podstawie przepisów prawa rodzinnego od innych żyjących osób.

W przypadku małoletnich dzieci spadkodawcy uprawnienie powstające w oderwaniu od stanu niedostatku co do zasady powinno trwać jedynie do momentu uzyskania przez nie pełnoletniości. Uzyskanie pełnoletniości przez uprawnionego traktować należy jako zmianę okoliczności, uprawniającą obowiązanego spadkobiercę do ubiegania się o uchylenie lub obniżenie wysokości ciążących na nim zobowiązań. Nastąpi to jednak tylko wtedy, gdy dziecko spadkodawcy nie będzie pozostawać w niedostatku, gdyż w odmiennym przypadku zachowa ono uprawnienie do alimentów spadkowych. Wprowadzenie bowiem zasady, że jedynie w przypadku małoletnich lub trwale niezdolnych do pracy dzieci spadkodawcy niedostatek nie jest przesłanką ich uprawnienia do alimentów spadkowych, nie stoi na przeszkodzie temu, by pełnoletnie dzieci spadkodawcy również mogły uzyskiwać tego rodzaju świadczenia. W ich przypadku jednak koniecznym będzie wykazanie stanu niedostatku, rozumianego jako niezdolność do zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb

²⁷ M. Łączkowska, *Prawo alimentacyjne jako przykład regulacji prawnej solidarności międzypokoleniowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2012, R. LXXIV, z. 3, s. 159; por. uchwała Sądu Najwyższego z 6 lutego 1969 r., III CZP 129/68 (LEX nr 895).

życiowych własnym staraniem, jak też brak możliwości uzyskania od osób żyjących stosownych świadczeń alimentacyjnych.

Do kręgu osób uprawnionych do uzyskania świadczeń od spadkobiercy zaliczyć należy także konkubenta spadkodawcy. Przez konkubinát rozumieć należy nieformalny związek dwóch osób oparty na długotrwałym wspólnym pożyciu przy zachowaniu więzi fizycznej, emocjonalnej i gospodarczej analogicznej do tych, jakie istnieją pomiędzy małżonkami²⁸. Jak już była mowa, w obecnym społeczeństwie konkubinát upowszechnił się jako jedna z akceptowanych form życia rodzinnego (szczególnie gdy związek jest długotrwały i pochodzą z niego dzieci²⁹). Mimo tego polskie prawo cywilne w zasadzie nie zapewnia pozostałemu przy życiu konkubentowi spadkodawcy jakiegokolwiek ochrony interesów³⁰. Konkubent spadkodawcy powinien być chroniony wówczas, gdy wskutek śmierci spadkodawcy znalazł się w niedostatku. Nie ma podstaw, by uprawnienia konkubenta spadkodawcy zrównywać z uprawnieniami małżonka, stąd dopiero popadnięcie w niedostatek na skutek śmierci spadkodawcy powinno uzasadniać możliwość przyznania konkubentowi zmarłego alimentów spadkowych. O uznaniu danego związku za konkubinát powinien decydować całokształt okoliczności podlegających ocenie sądowej, spełnione jednak powinny być dwie zasadnicze przesłanki. Po pierwsze pozostawanie we wspólnym pożyciu odpowiadającym pożyciu małżeńskiemu. Nie musi to być równoznaczne ze wspólnym zamieszkiwaniem, jeżeli jest to uzasadnione okolicznościami życiowymi, powinny natomiast być zachowane takie relacje, jakie występują pomiędzy małżonkami. Dla oceny, czy dany związek miał charakter konkubinatu, należy zatem ustalić, czy pomiędzy partnerami istniała silna i pozytywna więź emocjonalna, taka,

²⁸ Szeroko na temat pojęcia konkubinatu: B. Oszkinis, *Pojęcie konkubinatu w świetle polskiej doktryny i orzecznictwa*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2014, t. 13, z. 2, s. 193–212 i cytowana tam literatura; K. Piasecki, *Konkubinát [w:] Prawo małżeńskie*, LexisNexis, Warszawa 2011. Zob. też: uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 2012 r., III CZP 65/12 (LEX nr 1230043), w której wyrażono pogląd, iż osobą faktycznie pozostającą we wspólnym pożyciu z najemcą – w rozumieniu art. 691 § 1 k.c. – jest osoba połączona z najemcą więzią uczuciową, fizyczną i gospodarczą, także osoba tej samej płci.

²⁹ Por. A. Szlęzak, *Wybrane zagadnienia prawnorodzinne konkubinatu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, R. LIV, z. 3, s. 33.

³⁰ Por. S. Paździor, *Konkubinát w prawie kanonicznym oraz w polskim w prawie cywilnym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2007, t. 17, nr 2, s. 177, który zwraca uwagę na rosnące problemy związane ze śmiercią partnera w związku nieformalnym.

jakie występują pomiędzy małżonkami (w sferze fizycznej, uczuciowej i gospodarczej). Po drugie związek konkubencki powinien być odpowiednio długotrwały. Ustalenie jednak z góry określonego (np. dwuletniego – wzorem ustawodawstw brytyjskich) minimalnego czasu trwania związku przed otwarciem spadku nie wydaje się właściwe, szczególnie w tych sytuacjach, w których konkubenci doczekali się wspólnych dzieci. Z drugiej strony pojęcie konkubinatu nie obejmuje krótkotrwałych związków niesformalizowanych. Ocenę, czy dany związek był odpowiednio długotrwały, należałoby pozostawić uznaniu sądu, dokonywanemu z uwzględnieniem całokształtu okoliczności sprawy.

Uprawnionymi do alimentów spadkowych powinny być również wszystkie inne osoby, które pozostawały ze spadkodawcą w bliskich powiązaniach rodzinnych (lub relacjach odpowiadających powiązaniom rodzinnym)³¹ i były od spadkodawcy zależne majątkowo (pozostawały na jego całkowitym lub częściowym utrzymaniu). Będą to zatem przede wszystkim dorosłe, lecz niesamodzielnie ekonomicznie dzieci spadkodawcy (w szczególności kontynuujące naukę) oraz osoby odpowiadające brytyjskiej kategorii tzw. dzieci rodziny. Niejednokrotnie spotykany jest model rodziny, w którym małżonkowie lub partnerzy pozostający w związkach nieformalnych wspólnie wychowują dzieci pochodzące z poprzednich związków. Owe dzieci rodziny (posługując się terminologią funkcjonującą w prawie brytyjskim) niejednokrotnie nawiązują silne relacje emocjonalne z partnerami życiowymi ich biologicznego rodzica, szczególnie jeśli stan wspólnego zamieszkiwania jest długotrwały. Niejednokrotnie takie dzieci traktowane są jak członkowie rodziny przez partnerów życiowych swoich rodziców, którzy nadto poczuwają się do ich wychowania i sprawowania nad nimi pieczy. Często również ma miejsce faktyczne łożenie na utrzymanie takiego dziecka, mimo braku w tym zakresie prawnego obowiązku alimentacyjnego. Obecne polskie prawo spadkowe nie przyznaje im jednak jakiegokolwiek ochrony prawnej na wypadek śmierci partnera ich rodzica, co również stanowi mankament aktualnie obowiązującego systemu prawnego. Tymczasem na problematykę

³¹ Istnienie więzi bliskości (rodzinnej) oznacza istnienie takiego samego co do treści i autonomicznego, mającego wymiar indywidualny, dobra po stronie każdego z podmiotów połączonych tą więzią; por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17 (LEX nr 2463496).

ochrony prawnosпадkowej osób traktowanych przez spadkodawcę jak własne dzieci zwracano uwagę już w dawniejszej literaturze³². Uważam jednak, że ograniczenie kręgu uprawnionych do ubiegania się o świadczenia w związku ze śmiercią spadkodawcy jedynie do dzieci rodziny byłoby niesłuszne.

Uprawnionymi do alimentów spadkowych mogą być także inne osoby uzależnione majątkowo od spadkodawcy za jego życia; w tej kategorii uprawnionych występować może rodzeństwo spadkodawcy, jego wstępni czy też dalsi krewni zmarłego, których łączyły z nim nadzwyczaj silne więzi uczuciowe i ekonomiczne. W szczególności spotykane są w praktyce bliskie relacje połączone z faktycznym alimentowaniem w przypadku wujów i ciotek względem ich bratanków lub siostrzeńców, zwłaszcza jeśli ci ostatni są niezamożni. W niektórych przypadkach także rozwiedziony małżonek, alimentowany za życia przez spadkodawcę, może domagać się alimentów spadkowych³³. Mogłyby to jednak być nawet osoby niespokrewnione ze spadkodawcą; przesłanką udzielenia im postulowanej przeze mnie ochrony prawnej ma być z jednej strony więź emocjonalna, a z drugiej fakt ich pozostawania na utrzymaniu spadkodawcy. W moim przekonaniu w proponowanym modelu ochrony osób bliskich spadkodawcy powinno istnieć uprawnienie do ubiegania się o świadczenia o charakterze alimentacyjnym, o ile spadkodawca osoby te utrzymywał, a wobec jego śmierci znalazły się one w niedostatku. Innymi słowy, śmierć spadkodawcy ma stanowić bezpośrednią przyczynę utraty możliwości zaspokojenia ich podstawowych potrzeb bytowych. Pojęcie niedostatku rozumieć należy tak samo, jak na gruncie art. 133 § 2 k.r.o.³⁴. W szczególności o niedostatku mowa, gdy człowiek nie ma w ogóle lub nie ma

³² A. Dyoniak, *Ochrona rodziny...*, *op. cit.*, s. 42.

³³ Obowiązek alimentacyjny wobec byłego małżonka może być orzeczony na podstawie art. 60 § 1 i 2 k.r.o. Co do alimentów spadkowych, to fakt zawarcia przez byłego małżonka spadkodawcy nowego związku małżeńskiego powinien stanowić okoliczność uwzględnianą przez sąd przy orzekaniu o roszczeniach z tego tytułu. Zob. też A. Kozioł, *Z pogranicza statutu spadkowego i statutu rozwiązania małżeństwa oraz statutu rozwiązania zarejestrowanego związku partnerskiego : uwagi na tle rozporządzenia spadkowego [w:] Nowe europejskie prawo spadkowe. Stan prawny na 1 czerwca 2015 r.*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015, s. 246.

³⁴ Por. A. Partyk, *Pojęcie „niedostatku” jako podstawy obowiązku alimentacyjnego*, linia orzecznicza, LEX/el. 2014; zob. też. M. Łączkowska, *Prawo alimentacyjne...*, *op. cit.*, s. 171–173.

dostatecznych własnych środków utrzymania, które mogłyby zaspokoić jego usprawiedliwione, podstawowe potrzeby³⁵. Uprawnienie do uzyskania alimentów spadkowych należnych osobom pozostającym w niedostatku powinno mieć zarazem charakter subsydiarny. Dopiero wówczas, gdy uprawniony nie ma możliwości zaspokojenia swoich usprawiedliwionych potrzeb w drodze alimentów prawnorodzinnych (między żywymi), mógłby żądać alimentów spadkowych.

Wprowadzenie do systemu prawnego instytucji alimentów spadkowych w przedstawionym kształcie czyniłoby bezprzedmiotowym dalsze funkcjonowanie instytucji pozwalających *de lege lata* na domaganie się przez dziadków spadkodawcy od spadkobiercy dostarczania im środków utrzymania określonych w art. 938 lub 966 k.c. Dziadkowie spadkodawcy mogliby ubiegać się o alimenty spadkowe na zasadach ogólnych, a zatem w przypadku, gdy znajdują się w niedostatku, a przed śmiercią spadkodawcy pozostawali na jego utrzymaniu (w całości lub części).

Alimenty spadkowe powinny co do zasady przybrać postać świadczeń pieniężnych. Mogą być one płatne jednorazowo, co zbliżałoby je poniekąd do zachowku, lub przyjmować postać świadczeń okresowych, typowych dla alimentów. Wybór powinien należeć do uprawnionego, a podlegać ocenie sądu orzekającego w sprawie. Wysokość świadczeń z tytułu alimentów spadkowych powinna być ustalana na podstawie przesłanek podobnych do tych, jakie funkcjonują w przypadku obowiązku alimentacyjnego (art. 135 k.r.o.). Uzależniona byłaby ona zatem, po pierwsze, od usprawiedliwionych potrzeb uprawnionego³⁶. Powyższa regulacja stosowana odpowiednio w odniesieniu do alimentów spadkowych należnych małżonkowi spadkodawcy oraz jego dzieciom małoletnim i stałe niezdolnym do pracy, oznaczałaby, że alimenty spadkowe powinny pozwalać na zaspokojenie potrzeb uprawnionego nie tylko ograniczonych do niezbędnego minimum, lecz obejmujących również zapewnienie dostępu do form aktywności życiowej i dóbr kultury, adekwatnych dla prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego. Z kolei wysokość alimentów spadkowych należnych innym osobom powinna być limitowana granicą

³⁵ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 1998 r., I CKN 242/98 (LEX nr 327913); wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 września 2000 r., I CKN 872/00 (LEX nr 530682).

³⁶ Szerzej: M. Andrzejewski, komentarz do art. 135 k.r.o. [w:] H. Dolecki i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy, op. cit.*

ich niedostatku, zatem pod uwagę należy brać jedynie ich niezbędne potrzeby, a więc zapewnienie środków zamieszkania, wyżywienia, podstawowych środków czystości oraz skromnej rozrywki. Ustalając wysokość świadczeń na rzecz tych osób, należałoby również mieć na względzie sytuację spadkobiercy obowiązanego do świadczenia, w szczególności jego potrzeby bytowe, jak również potrzeby osób pozostających na jego utrzymaniu. Nadto uwzględnieniu podlegałaby wartość majątku spadkowego przypadającego spadkobiercy. Niewątpliwie bowiem alimenty spadkowe nie mogą pozostawać oderwane od przysporzeń uzyskanych przez obowiązanego, skoro obowiązek ich ponoszenia jest konsekwencją spadkobrania.

W przypadku spełniania periodycznych świadczeń o charakterze alimentów spadkowych na rzecz spadkobiercy powinna zostać zastrzeżona możliwość domagania się obniżenia przez sąd ich wysokości, a nawet uchylecia obowiązku ich uiszczania w razie zmiany okoliczności sprawy. Jest to rozwiązanie analogiczne jak w przypadku świadczeń alimentacyjnych (art. 138 k.r.o.). Przyczynami uzasadniającymi skorzystanie z przedmiotowego uprawnienia mogą być wszelkie istotne zmiany zarówno po stronie uprawnionego, jak i po stronie obowiązanego, a także od nich niezależne. W szczególności może to być poprawa sytuacji majątkowej uprawnionego, a w przypadku dziecka spadkodawcy – uzyskanie pełnoletniości i jednoczesny brak pozostawania w stanie niedostatku (np. wobec podjęcia zatrudnienia). Uprawnionemu do alimentów spadkowych nie powinno natomiast przysługiwać uprawnienie do żądania ich podwyższenia. Świadczenia te ustalone powinny być bowiem według stanu powstałego bezpośrednio na skutek śmierci spadkodawcy i przy uwzględnieniu ówczesnych potrzeb życiowych uprawnionego; jedynie w przypadku istotnej zmiany nabywczej pieniądza uprawnionemu służyłoby prawo do żądania waloryzacji świadczeń, na podstawie art. 358¹ § 3 k.c.

Obowiązek spełniania na rzecz uprawnionego wskazanych wyżej świadczeń powinien obciążać w pierwszej kolejności spadkobiercę. Oprócz spadkobiercy obciążeniu alimentami spadkowymi mogłyby jednak podlegać również inne osoby, które otrzymały określone przysporzenia majątkowe z majątku spadkowego lub od spadkodawcy za jego życia. Jest to koncepcja zbliżona do znanych prawu angielskiemu regulacji *anti-avoidance*.

Na równi ze spadkobiercą należałoby traktować zatem zapisobiercę windykacyjnego, który na podstawie aktu woli spadkodawcy uzyskał określony składnik majątkowy z chwilą otwarcia spadku (art. 981¹ k.c.). Zasadnym jednak byłoby wyłączenie odpowiedzialności zapisobiercy windykacyjnego z tytułu alimentów spadkowych, jeżeli wartość zapisu jest nieznaczna. Oceny, czy wartość zapisu jest nieznaczna, dokonywać powinien sąd w okolicznościach danego przypadku. Skoro jedną z przesłanek uwzględnianych przy ustalaniu alimentów spadkowych obciążających spadkobiercę ma być wartość odziedziczonego przez niego majątku, to odpowiednio w przypadku zapisobiercy windykacyjnego należy uwzględnić wartość przypadającego na jego rzecz przedmiotu zapisu windykacyjnego. Jednocześnie należy przyjąć, że zapisobierca windykacyjny powinien móc zwolnić się od obowiązku świadczenia alimentów spadkowych w ten sposób, że wyda uprawnionemu przedmiot zapisu windykacyjnego.

Na równi ze spadkobiercą powinna być nadto traktowana osoba, która uzyskała zapis zwykły, o ile przedmiot zapisu został jej wydany. Zapis zwykły powoduje bowiem powstanie roszczenia o wydanie przedmiotu zapisu, nie skutkuje zaś automatycznym przejściem na rzecz zapisobiercy praw do tego składnika majątkowego, a to dlatego, że obowiązek ponoszenia alimentów spadkowych powinien obciążać osobę, która faktycznie uzyskała przysporzenie ze spadku, a nie jedynie dysponuje określonym roszczeniem w tej materii. Obciążenie zapisobiercy zwykłego obowiązkiem z tytułu alimentów spadkowych nie powinno zarazem dotyczyć takich zapisów, których wykonanie nie prowadzi do istotnego uszczuplenia spadku, a więc zapisów o relatywnie nieznacznej wartości. Analogicznie jak w przypadku zapisu windykacyjnego, w przypadku zapisobiercy zwykłego należałoby uwzględnić przy ustalaniu obciążających go alimentów spadkowych wartość wydanego na jego rzecz przedmiotu zapisu. Zarazem na rzecz zapisobiercy powinna zostać zastrzeżona możliwość zwolnienia się z obowiązku spełniania świadczeń na rzecz uprawnionej osoby bliskiej spadkodawcy w ten sposób, że zostanie jej wydany przedmiot zapisu.

Ponadto na równi ze spadkodawcą powinna być traktowana osoba przez spadkodawcę obdarowana. Reguła ta powinna jednak obejmować jedynie takie darowizny, których dokonanie skutkowało istotnym uszczupleniem majątku spadkodawcy. Powinny tu zatem być uwzględniane rzeczywiście istotne przesunięcia majątkowe pod tytułem darmym.

Z pewnością z kategorii tej wykluczone będą drobne darowizny zwyczajowo przyjęte, jak również darowizny, których przedmiot przedstawiał wprawdzie wymierną wartość ekonomiczną, jednak w korelacji z całością majątku spadkodawcy nie wpłynęły one znacząco na ostateczną wartość spadku. Zasadnym jest również ograniczenie czasowe w odniesieniu do darowizn dokonanych przez spadkodawcę – termin 10-letni, licząc wstecz od otwarcia spadku, jest odpowiedni, przy tym funkcjonuje już aktualnie (por. art. 994 § 1 k.c.³⁷). Przy ustalaniu wysokości alimentów spadkowych obciążających obdarowanego należałoby uwzględnić wartość otrzymanej przez niego darowizny. Powinno się to odbyć według stanu w dacie jej dokonania, a cen w dacie zasądzenia świadczenia, zarazem zasadnym byłoby zastrzeżenie dla obdarowanego uprawnienia do zwolnienia się od obowiązku zapłaty świadczeń alimentacyjnych poprzez wydanie uprawnionemu przedmiotu darowizny.

Odmienne niż w modelu zachowkowym o przysługiwaniu uprawnienia do alimentów spadkowych nie powinno decydować, czy uprawniony uzyskał przysporzenie majątkowe „sztywne”, tj. odpowiadające określonej wartości ułamkowej hipotetycznego udziału spadkowego. Istotna będzie natomiast ocena, czy uprawniony uzyskał z majątku spadkodawcy „adekwatne przysporzenia” (bądź w związku ze śmiercią spadkodawcy, bądź w postaci darowizny – i tu bez ograniczenia czasowego). Pojęcie to pozostaje niedookreślone i ocena, czy takie przysporzenia uprawniony faktycznie uzyskał, pozostaje w gestii sądu *ad casum*. W odniesieniu do osób, które na wypadek dziedziczenia ustawowego byłyby powołane do spadku, pewnym punktem odniesienia, aczkolwiek jedynie pogładowym i niewiążącym dla sądu, mogłoby być ustalenie wartości udziału spadkowego przypadającego im w razie dziedziczenia ustawowego. W przypadku natomiast osób, które nie miałyby praw do spadku w razie dziedziczenia ustawowego (konkubent spadkodawcy, dzieci rodziny, inne osoby pozostające na utrzymaniu spadkodawcy), ocena uzyskania adekwatnego przysporzenia majątkowego pozostawiona byłaby dyskrecjonalnej władzy sądu. W żadnym jednak przypadku ocena ta nie miałaby charakteru

³⁷ Przy czym z uwagi na postulowane odejście od modelu zachowku straci uzasadnienie aktualny brak ograniczenia czasowego w odniesieniu do darowizn dokonanych na rzecz osób niebędących spadkobiercami.

szywnego, jak ma to miejsce w systemie zachowku, lecz pozostawiona byłaby swobodnej ocenie sądu. Sąd, ustalając adekwatność uzyskanych przysporzeń, miałby na względzie w szczególności zasady współżycia społecznego, potrzeby bytowe uprawnionego, wielkość majątku spadkowego oraz sytuację osobistą i majątkową beneficjenta spadku. Celowym jest jednak unikanie zamkniętego katalogu okoliczności, które sąd powinien uwzględniać przy wyrokowaniu – na otwarty katalog przesłanek wskazuje zwrot: „w szczególności”.

Sąd przeprowadzałby zatem test zbliżony do tego dokonywanego na gruncie prawa angielskiego i północnoirlandzkiego, biorąc pod uwagę całokształt okoliczności danego przypadku. Mogłoby zatem się okazać, że spadkodawca nie przewidział na rzecz danego uprawnionego „adekwatnych przysporzeń”, mimo że przypadł mu pewien majątek zmarłego, lecz był on niewystarczający ze sprawiedliwościowego punktu widzenia. Z drugiej strony nie jest wykluczone, że nawet osoba bliska zmarłemu, która nie otrzymała jakiegokolwiek składnika majątku spadkodawcy, nie mogłaby skutecznie ubiegać się o alimenty spadkowe, jeśli w okolicznościach przypadku nie można było racjonalnie wymagać, by spadkodawca przeznaczył na jej rzecz jakiegokolwiek przysporzenia. Tak mogłoby się dziać zwłaszcza w przypadku samodzielnych i dobrze sytuowanych krewnych zmarłego lub osób, których nie łączyła ze spadkodawcą pozytywna więź emocjonalna.

Należy również umożliwić obowiązanemu spadkobiercy zwolnienie się od obowiązku płatności pieniężnych poprzez wydanie uprawnionemu składnika majątkowego w naturze lub też oddania go uprawnionemu w korzystanie. Tego rodzaju upoważnienie przemienne powinno być uzależnione od zgodnej woli obowiązanego i uprawnionego. Tego rodzaju zastąpienie należności pieniężnych świadczeniami *in naturam* może być uzasadnione z życiowego punktu widzenia, w szczególności w odniesieniu do przedmiotów majątkowych, które dla uprawnionego są szczególnie przydatne. Zwolnienie się przez spadkobiercę od obowiązku zapłaty alimentów spadkowych poprzez oddanie do korzystania określonego składnika majątku spadkowego uprawnionemu może znaleźć zastosowanie zwłaszcza w przypadku umożliwienia zamieszkiwania na spadkowej nieruchomości osobie, która jeszcze za życia spadkodawcy miała tam swoje centrum życiowe.

Utrata prawa do alimentów spadkowych powinna następować w analogicznych sytuacjach, jak ma to miejsce w przypadku zachowku. Przyczyną niedopuszczalności dochodzenia świadczeń tego rodzaju powinny być zatem wszelkie zdarzenia prawne skutkujące wyłączeniem uprawnionego od dziedziczenia na podstawie ustawy (jeśli należał do kręgu spadkobierców ustawowych). W szczególności byłoby to zatem zawarcie przez uprawnionego ze spadkodawcą umowy o zrzeczenie się dziedziczenia, odrzucenie spadku przypadającego uprawnionemu na podstawie ustawy czy też niegodność dziedziczenia po stronie uprawnionego.

Powinna również zostać zachowana możliwość pozbawienia uprawnienia (w odniesieniu do wszystkich osób mogących formułować roszczenia, nie tylko spadkobierców) przez samego spadkodawcę. Mogłoby to mieć miejsce z analogicznych powodów, jak w przypadku wydziedziczenia, zatem pozbawienie uprawnienia do alimentów spadkowych mogłoby nastąpić z powodu uporczywego postępowania uprawnionego w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego bądź wbrew woli spadkodawcy, uporczywego niedopełniania względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych czy też popełnienia umyślnego przestępstwa na szkodę spadkodawcy lub osoby mu najbliższej. Pozbawienie uprawnienia wymagałoby – tak jak obecnie – sformułowania określonego oświadczenia woli przez spadkodawcę w ważnym testamencie, z powołaniem się na faktycznie istniejącą okoliczność uzasadniającą powyższe. Co do zasady aktualność zachowałyby poglądy dotyczące problematyki wydziedziczenia sformułowane *de lege lata*, gdyż ani przesłanki przedmiotowe, ani kwestie związane z koniecznością zamieszczenia stosownego oświadczenia woli w testamencie, ani w końcu skutki przebaczenia udzielonego przez spadkodawcę nie uległyby zmianie. W moim przekonaniu nie od rzeczy byłoby także nazwanie tej instytucji „wydziedziczeniem”, gdyż to pojęcie ma swoją tradycję w prawie polskim i przyjęło się w języku potocznym.

W związku z powyższym przepisy art. 1008–1010 k.c. mogłyby otrzymać następujące brzmienie:

Art. 1008. Osobę uprawnioną do alimentów spadkowych spadkodawca może w testamencie pozbawić tego uprawnienia (wydziedziczenie), jeżeli osoba ta:

- 1) wbrew woli spadkodawcy postępuje uporczywie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego;

- 2) dopuściła się względem spadkodawcy albo jednej z najbliższych mu osób umyślnego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażącej obrazy czci;
- 3) uporczywie nie dopełnia względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych.

Art. 1009. Przyczyna wydziedziczenia uprawnionego do alimentów spadkowych powinna wynikać z treści testamentu.

Art. 1010 § 1. Spadkodawca nie może wydziedziczyć osoby uprawnionej do alimentów spadkowych, jeżeli jej przebaczył.

§ 2. Jeżeli w chwili przebaczenia spadkodawca nie miał zdolności do czynności prawnych, przebaczenie jest skuteczne, gdy nastąpiło z dostatecznym rozeznaniem.

Niezależnie od powyższego również sąd w ewentualnym procesie o przyznanie alimentów spadkowych mógłby oddalić powództwo lub zmiarkować przyznawane świadczenie, powołując się na konstrukcję nadużycia prawa podmiotowego (art. 5 k.c.)³⁸. przy czym pełną aktualność zachowałoby stanowisko, zgodne z którym powołanie się na art. 5 k.c. mogłoby doprowadzić do pozbawienia lub ograniczenia przez sąd tego uprawnienia tylko w sytuacjach wyjątkowych³⁹. Przesłanki stosowania konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego w odniesieniu do alimentów spadkowych byłyby w znacznej mierze zbliżone do tych, które obecnie wyrażane są na gruncie alimentów prawnorodzinnych⁴⁰.

Alimenty spadkowe, tak jak alimenty *inter vivos*, miałyby charakter osobisty, a tym samym niezbywalny i niedziedziczny. Oznacza to, że uprawnienie do alimentów spadkowych wygasałoby z chwilą śmierci uprawnionego lub zobowiązanego i nie przechodziłoby na jego

---

³⁸ Powoływanie się w odniesieniu do alimentów spadkowych wprost na art. 144(1) k.r.o. nie wydaje się dopuszczalne, gdyż przepis ten ma charakter *legis specialis*, co wyklucza jego wykładnię rozszerzającą, a nadto zamieszczony został w innym akcie prawnym. Właściwą podstawę stosowania konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego w odniesieniu do alimentów spadkowych powinien zatem stanowić ogólny art. 5 k.c. Zob. też: A. Partyk, *Nadużycie prawa podmiotowego przez stronę dochodzącą roszczeń alimentacyjnych*, „Rodzina i Prawo” 2015, nr 32, s. 21–31.

³⁹ Por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1987 r., III CZP 91/86 (LEX nr 3342).

⁴⁰ Por. A. Partyk, *Nadużycie prawa podmiotowego w sprawach o alimenty, linia orzecznicza*, LEX/el., 2015.

spadkobierców. Byłyby to zatem uprawnienia wyłączone z obrotu⁴¹. Jednakże wymagalne już, a niezrealizowane wierzytelności z tytułu alimentów spadkowych wchodziłyby w skład spadku po uprawnionym, a także mogłyby podlegać przeniesieniu na inną osobę, w szczególności w trybie cesji wierzytelności (art. 509 k.c.)⁴².

Odejście *de lege ferenda* od obecnie funkcjonującego w Polsce modelu zachowkowego na rzecz swoistego systemu ochrony alimentacyjnej mogłoby w moim przekonaniu doprowadzić do zapewnienia osobom bliskim spadkodawcy bardziej optymalnej ochrony ich realnych interesów majątkowych, niż ma to miejsce w obecnym stanie prawnym. Takie ukształtowanie rozwiązań prawnosпадkowych pozwoliłoby na realizację trzech celów. Po pierwsze umożliwiłoby przyznanie świadczeń z majątku spadkowego tym osobom bliskim zmarłego, które faktycznie takiej pomocy materialnej wymagają. Po drugie poszerzeniu uległby krąg osób uprawnionych do uzyskania tych świadczeń; model ochrony alimentacyjnej w zaproponowanym przeze mnie kształcie, uwzględnia bowiem nie tylko członków najbliższej rodziny spadkodawcy w znaczeniu formalnym, lecz również inne osoby, które życiowo faktycznie pozostawały z nim w bliskich powiązaniach. Ten właśnie kierunek zmian legislacyjnych wydaje się nieuchronny, zważywszy na stale postępujące transformacje społeczno-rodzinne. Wreszcie postulowana przeze mnie zmiana modelu ochrony osób bliskich zmarłego wzmocniłaby swobodę testowania, bowiem spadkodawca nie byłby ograniczony w suwerennym rozrządzaniu swoim majątkiem. Co do zasady, jeśli spadkodawca nie pokrzywdziłby swoich bliskich, dokonując rozrządzeń *mortis causa* lub darowizn, to nie powstawałyby mechanizmy prawne mogące doprowadzić do ingerencji w treść jego decyzji, ewentualność wkraczania w sferę swobody testowania powinna być bowiem

⁴¹ Por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2011 r., III CZP 134/10 (LEX nr 707477), w której wskazano, że wierzytelność o zapłatę wymagalnych świadczeń alimentacyjnych nie może być przedmiotem przelewu (art. 509 § 1 k.c.). Przy czym pogląd ten został poddany słusznie częściowej krytyce w literaturze, w której zwraca się uwagę na dopuszczalność zbywania wierzytelności obejmujących już wymagalne raty alimentacyjne; W. Robaczyński, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2011, III CZP 134/10*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2012, nr LXXXV(85), s.196, 198.

⁴² Por. J. Ignaczewski [w:] H. Ciepla i in., *Komentarz do spraw rodzinnych*, wyd. 2, Warszawa, 2014, s. 668; por. G. Koziół, komentarz do art. 509 k.c. [w:] A. Kidyba i in. (red.), *Kodeks cywilny*, t. 3, *op. cit.*

limitowana do szczególnych przypadków, podlegających autonomicznej ocenie sądu⁴³. Wprowadzenie do polskiego systemu prawnego instytucji alimentów spadkowych uniemożliwiłoby również osobom znajdującym się w lepszej kondycji finansowej niż spadkodawca i spadkobierca ubieganie się o korzyści ze spadku wyłącznie z powołaniem się na formalną przynależność do kręgu najbliższej rodziny, jak ma to miejsce w obecnym systemie zachowkowym. Oczywiście tego rodzaju nowatorskie rozwiązania mogą stać się załącznikiem konfliktów rodzinnych⁴⁴, jednak również na gruncie aktualnie funkcjonującego modelu zachowkowego tego rodzaju skutki wystąpienia przez uprawnionego z roszczeniami przeciwko spadkobiercy nie są zjawiskiem marginalnym.

W literaturze nie bez racji zauważa się, że „uregulowania prawne powinny podlegać zmianie tak rzadko, jak to tylko możliwe, ograniczając się przy tym wyłącznie do sytuacji, w których regulacja prawna przestała należycie spełniać swą funkcję”⁴⁵. Uważam, że w obecnej dobie zasadniczych przemian w stosunkach rodzinnych i społecznych istotne zmiany uregulowań, mających na celu ochronę osób bliskich spadkodawcy przed pozbawieniem korzyści ze spadku, są nieuniknione. Podzielić należy stanowisko, że postulat trwałości prawa wymaga współcześnie takiego rozumienia, „aby nie utrudniał adaptacji prawa do zmieniającego się otoczenia społecznego i gospodarczego – a to pod sankcją utraty użyteczności społecznej”⁴⁶.

Rozpoczynając pracę badawczą w materii objętej niniejszą rozprawą, z dystansem podchodziłam do możliwości przetransponowania na grunt polskiego ustawodawstwa rozwiązań zaczerpniętych z systemu dyskrejonalnej władzy sędziowskiej. Wydawały się one interesujące, lecz tak odmienne od utrwalonego w Polsce systemu zachowkowego, że ich wprowadzenie do naszego porządku prawnego jawiło się jako nierealne. Pogłębiona analiza tamtejszych uregulowań normatywnych wespół z dorobkiem judykatury pozwala jednak na sformułowanie poglądu, iż oparcie przyszłego prawa polskiego na modelu alimentacyjnym jest nie

⁴³ Por. M. Załucki, *Uniform European Inheritance Law. Myth, Dream or Reality of the Future*, OW KAAF, Kraków 2015, s. 126.

⁴⁴ Por. A. Dyoniak, *Ochrona rodziny...*, *op. cit.*, s. 27.

⁴⁵ B. Stępień-Załucka, *Stabilność prawa*, *op. cit.*, s. 10.

⁴⁶ Z. Radwański, *Kodyfikacja prawa cywilnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, R. LXXI, z. 2, s. 141.

tylko możliwe, ale wręcz pożądanę. Zmiany społeczno-rodzinne, jakie już się dokonały i jakie zapewne będą następować w przyszłości, uzasadniają wprowadzenie takich rozwiązań legislacyjnych, które cechować będą się znacznie większą elastycznością niż ma to miejsce obecnie. Oczywiście postulowane dla prawa polskiego zmiany *de lege ferenda* nie mogą stanowić prostej kalki regulacji brytyjskich, należy bowiem uwzględnić rodzimą tradycję prawną oraz tutejsze uwarunkowania społeczne i rodzinne. Niemniej rozwój polskiego prawa spadkowego w kierunku modelu dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej, uważam za pożądaną. Teza o potrzebie odejścia od modelu zachowku i wprowadzenia do prawa polskiego rozwiązań znanych z modelu ochrony alimentacyjnej osób bliskich spadkodawcy może zostać uznana za śmiałą i trudną do realizacji, a także stwarzającą ryzyko powstawania konfliktów międzyludzkich, niemniej w moim przekonaniu, system ten jako jedyny daje obecnie niepowtarzalną możliwość zapewnienia osobom bliskim spadkodawcy ochrony elastycznej i dostosowanej do konkretnych uwarunkowań danego przypadku. Zmiany w prawie spadkowym uznać więc należy za nie tylko celowe, ale wręcz nieodzowne⁴⁷. Trudno nie dostrzec, że ta dziedzina prawa powinna ulec modernizacji. Raz przyjęte rozwiązania prawnośpadkowe nie muszą być wieczne. Być może czas funkcjonowania instytucji zachowku w polskim prawie niebawem przeminie.

---

⁴⁷ M. Załucki, *Videotestament. Prawo spadkowe wobec nowych technologii*, C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 3.

Bibliografia

Wykaz literatury

- Aksiuto K., *Ile pluralizmu w liberalizmie? John Stuart Mill i Isaiah Berlin*, „Annales UMCS. Sectio K: Politologia” 2016, vol. 23, nr 2, s. 23–30, DOI: 10.17951/k.2016.23.2.83.
- Albury S. i in., *Royaume-Uni, EU study on the international law of succession*, ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/report_conflits_uk.pdf [dostęp: 3.05.2017].
- Anderson C., *Roman Law, Law Essentials*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009.
- Anderson K.L., *Intestacy in Scotland: the laughing heir*, „Aberdeen Student Law Review” 2011, vol. 2, no. 1, s. 52–75, <https://www.abdn.ac.uk/law/documents/IntestacyinScotland.pdf> [dostęp: 31.03.2020].
- Atkinson T.A., *Brief History of English Testamentary Jurisdiction*, „Missouri Law Review” 1943, vol. 8, no. 2, s. 107–128, <https://scholarship.law.missouri.edu/mlr/vol8/iss2/2/> [dostęp: 24.06.2020].
- Bagan-Kurluta K., *Adopcja dzieci. Rozwiązania prawne w wybranych państwach*, Temida 2, Białystok 2009.
- Bagan-Kurluta K., *Macierzyństwo zastępcze a adopcje – symbioza czy konkurencja*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2014, vol. 13, z. 2, s. 281–297.
- Bagan-Kurluta K., *Notions and Concepts in Family Law. Discrepancy between Polish Family Law and Social Reality*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” 2017, vol. 49(62), s. 7–20, DOI: 10.1515/slgr-2017-0001.
- Bagan-Kurluta K., *Rozwody w Anglii, krótka historia sekularyzacji małżeństwa*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2014, vol. 13, no. 1, s. 191–202.
- Bagan-Kurluta K., *Sprawy rodzinne w polsko-brytyjskim obrocie prawnym*, Trans Humana, Białystok 2012.
- Bagan-Kurluta K., Stus M., *Stosowanie klauzuli porządku publicznego w odniesieniu do europejskiego ustawodawstwa partnerskiego*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2005, nr 1–2, s. 227–252.
- Bainham A. (red.), *The International Survey of Family Law*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague–Boston–London 1994.

- Baker J.H., *An introduction to English legal history*, Butterworth, London 1979.
- Balzer O. i in. (red.), *Studia nad historią prawa polskiego*, t. 9: *Narzasz w systemie danin książęcych pierwotnej Polski*, Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, Lwów 1925.
- Banaszkiewicz B., *Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny. O niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2013, nr 3, s. 591–656.
- Barlow F. i in., *Williams on Wills, 3rd (cumulative) supplement to 9th edition*, Lexis-Nexis, 2012.
- Barlow J.S. i in., *Wills, Administration and Taxation Law And Practise*, 10th edition, Sweet & Maxwell, London 2011.
- Barr W. i in. (red.), *Modern Studies in Property Law*, vol. 8, Bloomsbury Publishing, London 2015.
- Barry S. i in., *Family Law in Practice*, 8th edition, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Bartosz P.G., *Sądownictwo angielskie*, „Temidium” 2011, nr 2(63), s. 45–52.
- Bartosz P.G., *System precedensowy Wielkiej Brytanii*, „Temidium” 2011, nr 3(64), s. 53–59.
- Bieda J., Kłós M., *Zapis windykacyjny – powrót do przeszłości*, „Państwo i Prawo” 2013, z. 4, s. 15–30.
- Bieda J., Wiśniewska-Jóźwiak D., *Zasady dziedziczenia ustawowego na ziemiach Królestwa Polskiego po 1826 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 66, z. 1, s. 105–120.
- Biernat J., *Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym*, Adam Marszałek, Toruń 2002.
- Birks P., *English Private Law*, Oxford University Press, Oxford–New York 2000.
- Bisset-Johnson A., Barton Ch., *The similarities and differences in Scottish and English family law in dealing with changing family patterns*, „Journal of Social Welfare and Family Law” 1999, vol. 21, no. 1, s. 1–21.
- Boguszewski R., *Komunikat z badań CBOS: Rodzina – jej współczesne znaczenie i zrozumienie*, CBOS, Warszawa 2013, BS/33/2013, https://www.cbos.pl/SPI-SKOM.POL/2013/K_033_13.PDF [dostęp: 31.03.2020].
- Bokwa K., Jarosz I., *Modernizacja prawa spadkowego na przykładzie prawa austriackiego. Spojrzenie krytyczne*, „Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia” 2017, nr 3, s. 12–24.
- Boring N. i in., *Inheritance Laws in Nineteenth and Twentieth Centuries*, Law Library of Congress 2014, <https://www.loc.gov/law/help/inheritance-laws/historical-inheritance-laws.pdf> [dostęp: 24.06.2020].
- Borkowski A., *Textbook on succession*, 2nd edition, Oxford University Press, Oxford–New York 2002.
- Borysiak W., *O prawie spadkobierców ustawowych do zachowku – polemicznie*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 5, s. 111–117.

- Borysiak W., *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, t. 8, z. 2, s. 149–189, DOI: 10.21697/zp.2008.8.2.07.
- Borysiak W., *Testamenty szczególne w formie ustnej w perspektywie porównawczej*, „Prawo w działaniu sprawy cywilne” 2016, nr 27, s. 108–122.
- Braun A., Röthel A. (red.), *Passing Wealth on Death. Will-Substitutes in Comparative Perspective*, „Oxford Legal Studies Research Paper” 2016, vol. 39.
- Breathnach C., *An exploration of testamentary behaviour in twentieth-century Ireland*, „History of The Family” 2009, vol. 14, s. 309–322, DOI: 10.1016/j.hisfam.2009.08.001.
- Bremner P.D., *Bridging the Gap Between Civil and Common Law: An Analysis of the Proposed EU Succession Regulation, A Thesis Presented for the Degree of Master of Laws at the University of Aberdeen*, 20.09.2010, SSRN, <https://ssrn.com/abstract=2632147> [dostęp: 31.03.2020].
- Bromley P.M., *Family Law*, 4th edition, Not Avail, London 1971.
- Burkacka I., *Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego*, „Artes Humanæ” 2017, vol. 2, s. 61–94, DOI: 10.17951/arte.2017.2.61.
- Burns F., *Surviving spouses, surviving children and the reform of total intestacy law in England and Scotland: Past, present and future*, „Legal Studies” 2013, vol. 33, no. 1, s. 85–118, DOI: 10.1111/j.1748-121X.2012.00238.x.
- Burrows A. i in. (red.), *English Private Law*, 3rd edition, Oxford University Press, Oxford 2013.
- Butrymowicz M., Kroczyk P., *Angielskie prawo rodzinne. Wprowadzenie*, Wyd. KUL, Lublin 2015.
- Butrymowicz M., Kroczyk P. (red.), *Prawne i ekonomiczne aspekty migracji*, WN UPJP2, Kraków 2016.
- Campbell K.L., *Ireland’s History: Prehistory to the Present*, Bloomsbury Publishing, Bloomsbury 2014.
- Carruthers J.M., *De Facto Cohabitation: the International Private Law Dimension*, „Edinburgh Law Review” 2008, vol. 12(1), s. 51–76, DOI: 10.3366/E1364980908000073.
- Cashin Ritaine E., *National succession laws in comprehensive perspective*, „ERA Forum” 2013, no. 14, s. 131–154.
- Cassidy J.A., *Mutual Wills*, The Federation Press, Sydney 2000.
- Chała P.K., *Zapis windykacyjny jako nowa instytucja w polskim prawie spadkowym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. XXV, nr 2, s. 11–24, DOI: 10.17951/sil.2016.25.2.11.
- Ciepla H. i in., *Komentarz do spraw rodzinnych*, wyd. 2, LexisNexis, Warszawa 2014.
- Cioch J., *Kilka słów na temat związków partnerskich*, „Człowiek – Rodzina – Prawo” 2013, nr 8(17), s. 5–9.

- Ciszewski J., *Szkockie prawo spadkowe*, „Palestra” 1986, nr 30(4), s. 111–118.
- Conway H., *Adult Children and Family Provision Claims in the Supreme Court: The Saga Concludes*, „Folio: Northern Ireland Conveyancing and Land Law Journal” 2017, vol. 2, s. 45–50.
- Conway H., *Rights versus responsibilities: adult children, parental wealth and contested wills*, „Journal of Social Welfare and Family Law” 2017, vol. 39(4), s. 494–496, DOI: 10.1080/09649069.2017.1390295.
- Conway H. i in. (red.), *The Emotional Dynamics of Law and Legal Discourse*, Hart Publishing, Oxford–Portland, Oregon, 2016.
- Craig R., *The Courts in Northern Ireland*, http://cws.cengage.co.uk/abbott8/students/ni_supp/legal_sys/courts_in_ni.pdf [dostęp: 31.03.2020].
- Cretney S.M. i in., *Principles of Family Law*, 7th edition, Sweet & Maxwell, London 2003.
- Croucher R., *How free is free? Testamentary Freedom and the Battle between ‘Family’ and ‘Property’*, „Australian Journal of Legal Philosophy” 2012, vol. 37.
- Croucher R., *Mutual wills contemporary reflections on an old doctrine*, „Melbourne University Law Review” 2005, vol. 29, s. 390–411.
- Cutting B.M., *Alas, Poor Anne: Shakespeare’s ‘Second-Best Bed’ in Historical Perspective*, „The Oxfordian” 2011, vol. 13, s. 76–93.
- Czerwińska H., *Gmina jako spadkobierca ustawowy*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2015, t. 34, nr 2, s. 395–404.
- Ćwiek W., *Konkubinat*, C.H. Beck, Warszawa 2002.
- Dainow J., *Limitations on testamentary freedom in England*, „Cornell Law Quarterly” 1940, vol. 25, no. 3, s. 337–360.
- Day L., *Inheritance Act Claim: Husband/Wife/Civil Partner, Dispute Resolution*, 7.11.2016, Ellis Jones Solicitors, <https://www.ellisjones.co.uk/blog/article/inheritance-act-claim-husbandwifecivil-partner> [dostęp: 31.03.2020].
- Dendys J., *Obliczanie wysokości zachowku z doliczaniem darowizn i zapisów windykacyjnych*, „Rejent” 2016, nr 9, s. 84–111.
- DiMatteo L., Hogg M., *Comparative Contract Law: British and American Perspectives*, Oxford University Press, Oxford 2016.
- Dolecki H. i in. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. 2, LEX 2013, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy-komentarz-wyd-ii-587289134> [dostęp: 1.07.2020].
- Douglas G., *Family Provision and Family Practises – The Discretionary Regime of the Inheritance Act of England and Wales*, „Oñati Socio-Legal Series” 2014, vol. 4, no. 2, s. 122–142.
- Drozd E., *Darowizna na wypadek śmierci*, „Rejent” 1992, nr 1, s. 74–89.
- Dunin-Dudkowska A., *Gatunki testamentowe jako zwierciadło kultur*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 2013, vol. 20: *Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*, s. 131–140.

- Dyoniak A., *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, PWN, Warszawa–Poznań 1990.
- Dziadzio A., *Powszechna historia prawa*, WN PWN, Warszawa 2008.
- Dzienis P., *Wpływ przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza na przebieg egzekucji sądowej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, t. 22, nr 4, s. 71–84, DOI: 10.15290/bsp.2017.22.04.05.
- Erskine J., *An Institute of the Law of Scotland (a new edition by James Ivory)*, vol. 1, Bell & Bradfute, Edinburgh 1824.
- Evans-Jones R., *The Civil Law Tradition in Scotland*, The Stair Society. Supplementary series, vol. 2, Edinburgh 1995 (reprint elektroniczny fragmentu: <http://iuscivile.com/legacy/reprints/gordon-1.pdf>).
- Foley M., *The Right of Independent Adult Children to Receive Testamentary Provision: A Statutory Interpretation and Philosophical Analysis of the New Zealand Position* [thesis], University of Otago, Dunedin 2012, <http://hdl.handle.net/10523/2115> [dostęp: 31.03.2020].
- Fras M. i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz, t. 4: Zobowiązania. Część szczególna*, WKP, Warszawa 2018 (wersja elektroniczna).
- Furtas M.B., *Konstytucja pierwszego zgromadzenia w Irlandii – 21 stycznia 1919 roku*, „Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem” 2016, t. 8, nr 4, s. 48–67, DOI: 10.7206/kp.2080-1084.130.
- Furtas M.B., *Prawo brehonów na tle rozwiązań prawnych w średniowiecznej Europie*, „Rocznik Towarzystwa Irlandzko-Polskiego” 2015, R. II, s. 91–104.
- Fyvie E.S., *The regulation of cohabitants in Scottish succession law* [thesis], University of Glasgow, Glasgow 2016.
- Garb L. (red.), *International succession*, t. 1, Kluwer Law International, The Hague 2004.
- Garland F., *Gender Imbalances, Economic Vulnerability and Cohabitation: Evaluating the Gendered Impact of Section 28 of the Family Law (Scotland) Act 2006*, „Edinburgh Law Review” 2015, vol. 19, issue 3, s. 311–332, DOI: 10.3366/elr.2015.0293.
- Glover M., *Freedom of Inheritance*, „Utah Law Review” 2017, no. 2, s. 282–330.
- Gordon E., *Irregular marriage: Myth and Reality*, „Journal of Social History” 2013, vol. 47(2), s. 507–525, DOI: 10.2307/43305924.
- Gorman-Murray A. i in. (red.), *Queering the Interior*, Bloomsbury Academic, London–New York 2018.
- Górecki J., *Umowa darowizny na wypadek śmierci*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 29–43.
- Grattan S., *Of Lame Ducks, Black Sheep and Family Bonding*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 2000, vol. 51, no. 2, s. 198–229.
- Grattan S., *Succession Law in Northern Ireland*, SLS Legal Publications, Belfast 1996.
- Grattan S., *The Succession (Northern Ireland) Order 1996*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1996, vol. 47, s. 415–427

- Grattan S., *The Wills and Administration Proceedings (Northern Ireland) Order 1994*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1996, vol. 47, s. 50–62.
- Grattan S., Conway H., *Testamentary Conditions in Restraint of Religion in the Twenty-first Century: An Anglo-Canadian Perspective*, „McGill Law Journal” 2005, vol. 50(3), s. 511–552.
- Grattan S., Kessler J., *Drafting Trusts and Will Trusts in Northern Ireland*, 3rd edition, Bloomsbury Professional, Dublin 2012.
- Green K., *The Englishwoman’s Castle – Inheritance And Private Property Today*, „Modern Law Review” 1988, vol. 51(2), s. 187–209, DOI: 10.1111/j.1468-2230.1988.tb01751.x.
- Gretton G.L., Steven A.J.M., *Property, Trusts and Succession*, Tottel Publishing, Dublin 2009.
- Gudowski J. i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6: *Spadki*, wyd. 2, WKP, 2017 (wersja elektroniczna).
- Guthrie C.J., *Scottish Limitations to Testamentary Freedom and Freedom of Religion under Article 9, ECHR*, „Aberdeen Student Law Review” 2012, vol. 3, <https://www.abdn.ac.uk/law/documents/ScottishLimitationstoTestamentaryFreedomandFreedomofReligionunderArticle9ECHR.pdf> [dostęp: 31.03.2020].
- Guthrie T., Hiram H., *Property and Cohabitation Understanding the Family Law (Scotland) Act 2006*, „Edinburgh Law Review” 2012, vol. 11(2), s. 208–229.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, wyd. 3, PWN, Warszawa 1967.
- Habdas M., *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy na tle prawnoporównawczym*, „Rejent” 2016, nr 2, s. 58–82.
- Haberko J., *Pojęcie osoby bliskiej w prawie cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 2011, nr 3.
- Häcker B., Mitchell C., *Current Issues in Succession Law*, Bloomsbury, London 2016.
- Halberda J., *Angielska doktryna promissory estoppel a polska klauzula nadużycia prawa*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, nr 7(2), s. 383–394, DOI: 10.4467/20844131KS.14.028.2269.
- Haskins G.L., *The development of common law dower*, „Harvard Law Review” 1948, vol. 62(1), s. 42–55.
- Helmholz R.H., *Legitim in English Legal History*, „University of Illinois Law Review” 1984, s. 659–674.
- Hewitt P., *Bringing a financial provision claim 18 years on in Northern Ireland*, 2015, <https://www.withersworldwide.com/insight/article/pdf/4252> [dostęp: 31.03.2020].
- High E.T., *The Tension between Testamentary Freedom and Parental Support Obligations: A Comparison between the United States and Great Britain*, „Cornell International Law Journal” 1984, vol. 17(2), s. 321–355.
- Hiram H., *New Developments in UK Succession Law*, „Electronic Journal of Comparative Law” 2006, vol. 10.3, <http://www.ejcl.org/103/art103-7.pdf> [dostęp: 31.03.2020].

- Hiram H., *Reforming Succession Law: Legal Rights*, „Edinburgh Law Review” 2008, vol. 12(1), s. 81–86.
- Hiram H., *The Conditio si Testator as Family Policy: Greenan v Courtney*, „Edinburgh Law Review” 2007, vol. 11, issue 3, s. 431–435.
- Hiram H., *The Scots Law of Succession*, 2nd edition, Tottel Publishing, Dublin 2007.
- Hirsch A.J., *Testation and the Mind*, „Washington and Lee Law Review” 2017, vol. 74(1), s. 285–368.
- Huba W. i in. (red.), *Dzieje państwa i prawa od starożytności do połowy XX w.*, WSHiP, Warszawa 2002.
- Jacob R. i in., *Mental Capacity Legislation: Principles and Practice*, RCPsych Publications, London 2013.
- Jacyszyn J., *Prace nad optymalną wizją kodeksu cywilnego „Zielona Księga”, „Rejent”* 2007, nr 2, s. 25–30.
- Jacyszyn J. i in. (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Oleszce*, Stowarzyszenie Notariuszy RP, Warszawa 2012.
- Janssen M., *Zachówek w prawie polskim – rozważania de lege ferenda*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, t. 22, nr 4, s. 143–152, DOI: 10.15290/bsp.2017.22.04.10.
- Jennings R., Harper J.C., *Jarman on Wills*, vol. 1, 8th edition, Sweet & Maxwell, London 1951.
- Jońca M., Szarek P., *Rodzina i prawo w egipskich papirusach*, „Zeszyty Prawnicze” 2010, nr 10(1), s. 307–323.
- Justyńska J., Justyński J., *The main institutions of the English legal system*, Dom Organizatora TNOiK, Toruń 1998.
- Justyński T., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 2009, IV CSK 355/08*, „Państwo i Prawo” 2010, nr 12, s. 121–125.
- Kardas P. i in. (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, WKP, Warszawa 2012.
- Keating A., *The construction of conditions attaching to gifts in wills*, „Judicial Studies Institute Journal” 2008, vol. 1, s. 171–184.
- Kendrick L., *The Lockean Rights of Bequest and Inheritance*, „Legal Theory” 2011, vol. 17, issue 2, s. 145–169.
- Kenny G., *Anglo-Irish and Gaelic marriage laws and traditions in late medieval Ireland*, „Journal of Medieval History” 2006, vol. 32, s. 27–42.
- Kerridge R. i in., *Parry & Kerridge, The law of succession*, 13th edition, Sweet & Maxwell, London 2016.
- Kępiński M., *Czy w Polsce potrzebny jest nowy kodeks cywilny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, R. LXXVI, nr 2, s. 237–244, DOI: 10.14746/rpeis.2014.76.2.17.
- Khai Liew Y., *Reanalysing institutional and remedial constructive trusts*, „Cambridge Law Journal” 2016, vol. 75(3), s. 528–549, DOI: 10.1017/S0008197316000519.

- Kidyba A. i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania – część ogólna*, wyd. 2, LEX, 2014 (wersja elektroniczna).
- Kidyba A. i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania – część szczególna*, wyd. 2, LEX, 2014 (wersja elektroniczna).
- Kidyba A. i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Spadki*, wyd. 4, LEX, 2015 (wersja elektroniczna).
- King L., *Testamentary freedom – Ilott v The Blue Cross and others*, 27.03.2017, „The Law Society Gazette”, <https://www.lawgazette.co.uk/legal-updates/testamentary-freedom--ilott-v-the-blue-cross-and-others/5060372.article> [dostęp: 31.03.2020].
- Kiralfy A. i in., *Actes à cause de mort = Acts of Last Will*, Bd. 2: *Europe médiévale et moderne = Medieval and Modern Europe*, De Boeck, Bruxelles 1993.
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, wyd. 2, PWN, Warszawa 1976.
- Koranyi K., *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 1: *Starożytność*, PWN, Warszawa 1961.
- Koranyi K., *Powszechna historia prawa*, PWN, Warszawa 1976.
- Kordasiewicz B. i in. (red.), *Prawo spadkowe. System Prawa Prywatnego*, t. 10, LexisNexis, Warszawa 2009.
- Koszul E., *Nabycie prawa do spółdzielczego lokalu mieszkalnego przez rodzinę zmarłego*, „Rejent” 2010, nr 6, s. 39–65.
- Kozioł G., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 26 października 2006, VI ACa 394/06*, „Glosa” 2010, nr 3, s. 25–30.
- Kozioł G., *Powstanie stosunku członkostwa w handlowej spółce osobowej jako konsekwencja ustania bytu prawnego wspólnika*, „Rejent” 2009, nr 3, s. 52–72.
- Kozioł A., *System administracji spadku w porządkach prawnych kręgu anglosaskiego*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 119–132.
- Kozioł A.A., *Wniosek (projekt) rozporządzenia Rady w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych w zakresie skutków majątkowych rejestrowanych związków partnerskich*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2017, nr 7–8, s. 115–128.
- Królikowski M., *Możliwość obniżenia zachowku de lege lata i de lege ferenda*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 1, s. 75–109.
- Księżak P., *Dopuszczalność darowizny na wypadek śmierci. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013, III CZP 79/13*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 10, s. 123–128.
- Księżak P., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia z dnia 28 kwietnia 2010, III CSK 143/09*, „Palestra” 2011, nr 7–8, s. 123–127.
- Księżak P., *Przebaczenie w polskim prawie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 11, s. 54–66.
- Księżak P., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, wyd. 2, WKP, Warszawa 2012.
- Księżak P., *Zapis windykacyjny*, LexisNexis, Warszawa 2012.

- Kucia B., *Forma testamentu w systemach common law*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Kuryłowicz M. i in., *Historia prawa państw antycznych (ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego)*, WN UMCS, Lublin 1980.
- Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, wyd. 5, WKP, Warszawa 2013.
- Lamb R., *The power to bequeath*, „Law and Philosophy” 2014, no. 33, s. 629–654, DOI: 10.1007/s10982-013-9195-0.
- Laufer J., *Flexible Restraints on Testamentary Freedom – a Report on Decedents’ Family Maintenance Legislation*, „Harvard Law Review” 1955, vol. 69, s. 277–314.
- Lesiński B., Rozwadowski W., *Historia prawa*, WM UAM, Poznań 1978.
- Litewski W., *Rzymskie prawo prywatne*, wyd. 2, PWN, Warszawa 1994.
- Lowe N.V., Douglas G., *Bromley’s Family Law*, 11th edition, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Łączkowska M., *Prawo alimentacyjne jako przykład regulacji prawnej solidarności międzypokoleniowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2012, R. LXXIV, z. 3, s. 155–174.
- Łukasiewicz J. i in., *Prawo alimentacyjne. Zagadnienia materialne*, t. 2, Adam Marszałek, Toruń 2015.
- McCarthy F., *Law Essentials. Succession Law*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013.
- McCarthy F., *Playing the percentages: New Zealand, Scotland and a global solution to the consequences of non-marital relationships?*, „New Zealand Universities Law Review” 2011, vol. 24, s. 499–522.
- McCarthy F., *Rights in Succession for Cohabitants: Savage v Purches*, „Edinburgh Law Review” 2009, vol. 13(2), s. 325–329, DOI: 10.3366/E1364980909001504.
- MacCormick N., *Discretion and Rights*, „Law and Philosophy” 1989, vol. 8, s. 23–36.
- Macdonald D.R., *An introduction to the Scots Law of Succession*, Sweet & Maxwell, Edinburgh 1990.
- McGinn C., *Northern Ireland: ‘a cold house’ for LGBT couples*, „agendaNi” 2018, issue 88, <https://www.agendani.com/northern-ireland-a-cold-house-for-lgbt-couples> [dostęp: 31.03.2020].
- McGregor-Lowndes M., Hannah F., *Every player wins a prize? Family provision applications and bequests to charity*, The Australian Centre for Philanthropy and Nonprofit Studies, Brisbane 2008.
- Machaj Ł. i in. (red.), *Varia Doctrinalia*, WPAiE UW, Wrocław 2012.
- MacLeod J., Zimmermann R., *Unworthiness to Inherit, Public Policy, Forfeiture: The Scottish Story*, „Tulane Law Review” 2013, vol. 87(4), s. 741–785.
- Mair J., *A Modern Marriage?*, „Edinburgh Law Review” 2006, vol. 10(3), s. 333–351, DOI: 10.3366/elr.2006.10.3.333.

- Mair J., *Informal Relationships National Report: Scotland*, University of Glasgow, 2014, <https://eprints.gla.ac.uk/109270/1/109270.pdf> [dostęp: 31.03.2020].
- Malarewicz-Jakubów A., *Roszczenie względem obdarowanego o uzupełnienie zachowku*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 24, s. 97–105.
- Mamos M., *System rezerwy na ziemiach polskich w XIX w. i XX w.*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2018, vol. 7(1), s. 9–36, DOI: 10.23734/FIUW.2018.1.9.35.
- Marek E., *Zasady i porządek dziedziczenia ustawowego*, www.wspia.eu/file/20262/05-marek+elzbieta.pdf [dostęp: 1.07.2020].
- Marsh S.B., Soulsby J., *Outlines of English Law*, 4th edition, McGraw-Hill, London 1987.
- Mazurkiewicz I., *Glosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013, III CZP 79/13*, „Palestra” 2015, nr 11–12, s. 146–152.
- Mazuryk M., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych na podstawie testamentu holograficznego*, „Ius Novum” 2010, nr 3, s. 110–131.
- Mączyński A., *Uwagi o stanie nauki polskiego prawa cywilnego*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 6, s. 3–17.
- Mee J., *The limits of proprietary estoppel: Thorner v. Major*, „Child and Family Law Quarterly” 2009, vol. 21(3), s. 367–383.
- Meggary R., Wade W., *The Law of Real Property*, 8th edition, Sweet & Maxwell, London 2012.
- Meston M.C., *The Succession (Scotland) Act 1964*, 3rd edition, Green & Son, Edinburgh 1982.
- Miles J., *Cohabitation: lessons for the south from north of the border?*, „Cambridge Law Journal” 2012, vol. 71(3), s. 492–495.
- Miles J. i in., *Reforming family law – the case of cohabitation: ‘things may not work out as you expect’*, „Journal of Social Welfare & Family Law” 2012, vol. 34(2), s. 167–177, DOI: 10.1080/09649069.2012.718532.
- Mill J.S., *On Liberty*, Batoche Books, Kitchener 2001.
- Miller G., *Developments in Family Provision on Death*, Family Law Week, <https://www.familylawweek.co.uk/site.aspx?i=ed103> [dostęp: 31.03.2020].
- Moore T., *The History of Ireland, Commencing with its Earliest Period, To the Great Expedition Against Scotland in 1545*, vol. 1, Lea & Blanchard, Philadelphia 1843.
- Moody T.H. i in. (red.), *A New History of Ireland: Prehistoric and Early Ireland*, Oxford University Press, Oxford 1976.
- Morrison A. i in., *Family formation and dissolution: Trends and attitudes among the Scottish population*, „Research Findings” 2004, vol. 43, <http://www2.gov.scot/resource/doc/47171/0029610.pdf> [dostęp: 31.03.2020].
- Moryc I., *Pojęcie sprawy dotyczącej spadku w prawie UE*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017, vol. 6(1), s. 61–76.

- Mowbray J. i in., *Lewin on Trusts*, 18th edition, Sweet & Maxwell, London 2008.
- Nazar M., *Problemy nowelizacji prawa rodzinnego*, „Rejent” 2005, nr 9, s. 81–110.
- Niedośpał M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 8 kwietnia 1999, III CKN 190/98*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 5, s. 114–116
- Niedośpał M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 14 grudnia 2011, I CSK 115/11*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 3, s. 117–122.
- Niedośpał M., *Swoboda testowania*, Studio Sto, Bielsko-Biała 2003.
- Niezbecka E., *Prawo spadkowe w zarysie*, Verba, Lublin 1998.
- Niezbecka E., *Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia*, „Rejent” 1992, nr 7–8, s. 16–27.
- Nitkowski M. i in., *Vademecum spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?*, „Zeszyt Naukowy Naukowego Koła Cywilistów”, Wrocław 2015.
- Norrie K., *Family Law, Law Essentials*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009.
- Norrie K., *Reforming succession law: intestate succession*, „Edinburgh Law Review” 2008, vol. 12(1), s. 77–80.
- Notecki H., *O spadkach i dziedziczeniu*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1955.
- Osajda K., *Ustanowienie spadkobiercy w testamencie w systemach prawnych Common Law i Civil Law*, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Osuchowski W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, PWN, Warszawa 1962.
- Oszkinis B., *Pojęcie konkubinatu w świetle polskiej doktryny i orzecznictwa*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2014, t. 13, z. 2, s. 193–215, DOI: 10.15290/mhi.2014.13.02.11.
- Oughton R.D., *Tyler’s Family Provision*, 2nd edition, Professional Books Limited, 1984.
- Pabin A., *Testament jako akt sformalizowany – uwagi w sprawie przyszłego kształtu rozrządzeń testamentowych*, „Studia Prawnicze” 2016, z. 1, s. 91–126.
- Paisley R.R.M., *The Roman and Civilian origins of the conditio si testator sine liberis decesserit in Scots Law*, „Edinburgh Law Review” 2015, vol. 19(1), s. 1–35.
- Paliwoda R., *Skutki prawne wydziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, „Przeгляд Sądowy” 2013, nr 10, s. 43–54.
- Palley C., *Adoption Act (N.I.) 1967*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1970, vol. 21., s. 304–335.
- Palley C., *Family Provision*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1966, vol. 17(3), s. 430–432.
- Palmer V.V., Reid E.C. (red.), *Mixed Jurisdictions Compared. Private Law in Louisiana and Scotland*, „Edinburgh Studies in Law” 2009, vol. 6.
- Paluch A., *System zachowku w prawie polskim – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2015, nr 2.
- Panek M., *Dopuszczalność zrzeczenia się zachowku w prawie polskim*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2015, t. 16, s. 93–107.

- Parry G., *John Locke, Political Thinkers*, vol. 8, Routledge, Hoboken 2013.
- Partyk A., *Legitim 2.0., czyli o robocie przyszłości... rozstrzygającym spory zachowkowe*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 2, s. 29–42, DOI: 10.34697/2451-0807-sp-2019-2-003.
- Partyk A., *Miarkowanie wysokości zachowku z uwagi na zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku s. apel. z dnia 9 maja 2018 r., V ACa 921/17*, LEX/el. 2019.
- Partyk A., *Nadużycie prawa podmiotowego przez stronę dochodzącą roszczeń alimentacyjnych*, „Rodzina i Prawo” 2015, nr 32, s. 21–31.
- Partyk A., *Nadużycie prawa podmiotowego w sprawach o alimenty, linia orzecznicza*, LEX/el. 2015.
- Partyk A., *Pojęcie „darowizny” na gruncie przepisu art. 993 k.c., linia orzecznicza*, LEX/el. 2017.
- Partyk A., *Pojęcie „niedostatku” jako podstawy obowiązku alimentacyjnego, linia orzecznicza*, LEX/el. 2014.
- Partyk A., *Pozbawienie spadkobiercy zachowku lub obniżenie jego wysokości na podstawie art. 5 k.c., linia orzecznicza*, LEX/el. 2015.
- Partyk A., *Uprawnienia konkubenta spadkodawcy w prawie szkockim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2018, R. XXVII, z. 1, s. 119–146.
- Partyk A., *Waiver of succession with effect on a minor: comments de lege ferenda*, „Ius Novum” 2019, vol. 3, s. 247–266, DOI: 10.26399/iusnovum.v13.3.2019.40/a.partyk.
- Partyk A., *Wpływ prawomocnego skazania na wyrok sądu w sprawie o niegodność dziedziczenia. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 21 stycznia 2019 r., I ACa 576/12*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 1, s. 243–258, DOI: 10.34697/2451-0807-sp-2019-1-015.
- Partyk A., *Wyrokowanie o zachowku – ile swobody, ile matematyki?*, „Quaere” 2019, vol. 9, s. 1174–1182.
- Partyk T., *Pojęcie „drobnej darowizny”, która nie podlega doliczeniu do spadku przy obliczaniu zachowku, linia orzecznicza*, LEX/el. 2016.
- Partyk T., *Uwzględnienie wartości gospodarstwa rolnego przekazanego następcy przy ustalaniu zachowku, linia orzecznicza*, LEX/el. 2016.
- Pawliczak J., *Szkocki model regulacji konkubinatu*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2010, R. XIX, z. 3, s. 695–716.
- Pawlowski M., *Forfeiture relief*, 2.03.2007, „New Law Journal”, <https://www.newlawjournal.co.uk/content/forfeiture-relief-0> [dostęp: 31.03.2020].
- Pazdan M., *Zielona Księga o dziedziczeniu i testamentach – propozycje odpowiedzi na pytania*, „Rejent” 2006, nr 5(61), s. 16–26.
- Pazdan M., Górecki J. (red.), *Nowe europejskie prawo spadkowe*, LEX, Warszawa 2015.
- Pądzior S., *Konkubinaty w prawie kanonicznym oraz w polskim w prawie cywilnym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2007, t. 17, nr 2, s. 177–188.

- Pearce R. i in., *The Law of Trusts and Equitable Obligations*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford 2010.
- Pedley S., *Ilott v Blue Cross & others: do we have clarity?*, 4.03.2017, Mills & Reeve, <https://www.mills-reeve.com/insights/publications/ilott-v-blue-cross-others-do-we-have-clarity> [dostęp: 31.03.2020].
- Penkała A., *Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, Libron, Kraków 2016.
- Piasecki K., *Konkubinat* [w:] *Prawo małżeńskie*, LexisNexis, Warszawa 2011.
- Piątowski J.S., *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, wyd. 6, LexisNexis, Warszawa 2003.
- Pietrzykowski H. i in. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, C.H. Beck, Warszawa 1998.
- Plucknett T.F.T., *A concise history of the common law*, Butterworths, London 1956.
- Plucknett T.F.T., *Studies in English legal history*, Hambledon Press, London 1983.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: X–XVIII w., Księgarnia Akademicka, Kraków 1997.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce. Zarys Wykładu*, cz. 2: Polska pod zaborami, Księgarnia Akademicka, Kraków 1993.
- Raae H.M.A., *The representation in Old Irish law texts of the legal position of women in early medieval Ireland as regards the ownership of property* [thesis], 2013, <http://hdl.handle.net/10379/4413> [dostęp: 31.03.2020].
- Radwański Z., *Kodyfikacja prawa cywilnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, R. LXXI, z. 2, s. 131–142.
- Radwański Z., *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu Cywilnego Rzeczypospolitej Polskiej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2007, R. LXIX, z. 1, s. 5–16.
- Radwański Z. i in. (red.), *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu Cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, Warszawa 2006.
- Reid D., *From the Cradle to the Grave: Politics, Families and Inheritance Law*, „Edinburgh Law Review” 2008, vol. 12(3), s. 391–417, DOI: 10.3366/E1364980908000632.
- Reid D., *Inheritance rights of children*, „Edinburgh Law Review” 2010, vol. 14(2), s. 318–322, DOI: 10.3366/E1364980910001423.
- Reid D., *The Doctrine of Presumptive Fraud in Scots Law*, „Journal of Legal History” 2013, vol. 34(3), s. 307–326, DOI: 10.1080/01440365.2013.843950.
- Reid K.G.C. i in. (red.), *Comparative Succession Law, Testamentary Formalities*, vol. 1, Oxford University Press, New York 2011.
- Reid K.G.C., *Testamentary Freedom and Family Protection in Scotland*, „Edinburgh School of Law Research Paper Series” 2018, no. 40.
- Rendell C., *Law of Succession*, Palgrave, London 1997.

- Rezmer J., *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, Adam Marszałek, Toruń 2002.
- Robaczyński W., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2011, III CZP 134/10*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2012, nr 85, s. 189–198.
- Rominkiewicz J., *Adopcja i dziedziczenie w mowach Isajosa*, WUWr, Wrocław 1995.
- Roodt C., *Cohabitation: Chebotareva v Khandro*, „Edinburgh Law Review” 2009, vol. 13(1), s. 147–150.
- Ross S., *Inheritance Act Claims*, 3rd edition, Sweet & Maxwell, London 2011.
- Rudnicki J., *Rola formy testamentu. Uwagi na tle porównawczym*, „Forum Prawnicze” 2013, nr 2(16), s. 35–44.
- Salák P. i in., *Law of succession in the middle-european area*, Spolok Slovákov v Poľsku, Cracow 2015.
- Sawyer C., Spero M., *Succession, Wills and Probate*, 3rd edition, Routledge, London 2015.
- Sayre P.L., *Husband and wife as statutory heirs*, „Harvard Law Review” 1929, vol. 42(3), s. 330–364.
- Scalise Jr R.J., *Undue influence and the law of wills: a comparative analysis*, „Duke Journal of Comparative & International Law” 2008, vol. 19(1), s. 41–106.
- Schaul-Yoder R., *British Inheritance Legislation: Discretionary Distribution at Death*, „Boston College International and Comparative Law Review” 1985, vol. 8(1), s. 204–236.
- Schiller J.E., *Understanding the Legal Claims of Testamentary Capacity and Undue Influence*, „Journal of Financial Service Professionals” 2016, vol. 70(6), s. 70–80.
- Sherrin C.H., *Application by Dependents under The Family Provision Legislation*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1982, vol. 33, s. 162–170.
- Sherrin C.H., *Disinheritance of a Spouse: A Comparative Study of the Law in the United Kingdom and the Republic of Ireland*, „Northern Ireland Legal Quarterly” 1980, vol. 31, s. 21–34.
- Skinner M., *Keeping it in the family*, 4.06.2009, „New Law Journal” 2009, issue 7372, <https://www.newlawjournal.co.uk/content/keeping-it-family-0> [dostęp: 31.03.2020].
- Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, C.H. Beck, Warszawa 1997.
- Sloan B., *Informal Carers and Private Law*, Oxford Hart Publishing, Oxford 2012.
- Sloan B., *Testamentary Freedom Reaffirmed in the Supreme Court*, „Cambridge Law Journal” 2017, vol. 76(3), s. 499–502, DOI: 10.1017/S0008197317000782.
- Sloan B., *The Concept of Coupledness Succession Law*, „Cambridge Law Journal” 2011, vol. 70(3), s. 623–648, DOI: 10.1017/S0008197311000882.
- Sloan B., *The „Disinherited” daughter and the disapproving mother*, „Cambridge Law Journal” 2016, vol. 24, s. 31–34, DOI: 10.1017/S0008197316000180.

- Ślotwińska-Roslanowska E., *Zmiana demograficznego modelu rodziny a ewolucja prawa rodzinnego w kontekście kohabitacji w Europie*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 309, s. 9–16.
- Smith T.B., *British Justice: The Scottish Contribution*, Stevens & Sons, London 1961.
- Smoter K., *Chwila ustalenia wartości spadku, darowizn i przedmiotów zapisów windykacyjnych dla potrzeb określenia wysokości zachowku*, cz. 2, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2013, nr 3, s. 97–111.
- Smoter K., *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 9, s. 54–66.
- Smyczyński T., *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1997, nr 11–12, s. 185–191.
- Sokołowski T., *Dziedziczenie w związku z przysposobieniem*, „Rejent” 1996, nr 11(67), s. 87–97
- Solarski S., *Nowe zasady odpowiedzialności za długi spadkowe w prawie polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 109, s. 181–211, DOI: 10.19195/0137-1134.109.12.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa od wczesnego średniowiecza do wieku Oświecenia*, WUW, Warszawa 1979.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, wyd. 9, WN PWN, Warszawa 2001.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona – Historia i współczesność*, LexisNexis, Warszawa 2007.
- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*, WUW, Warszawa 1973.
- Spaulding W.J., *Testamentary Competency, Reconciling the Doctrine with the Role of the Expert Witness*, „Law and Human Behaviour” 1985, vol. 9(2), s. 113–130.
- Spierin B.E., *Wills Irish Precedents and Drafting*, 2nd edition, Bloomsbury Publishing, Dublin 2013.
- Spitko E.G., *Intestate Inheritance Rights for Unmarried Committed Partners: Lessons for U.S. Law Reform from the Scottish Experience*, „Iowa Law Review” 2018, vol. 103, s. 2175–2203, <https://ssrn.com/abstract=3016529> [dostęp: 31.03.2020].
- Spivack C., *Why the Testamentary Doctrine of Undue Influence Should be Abolished*, „Kansas Law Review” 2010, vol. 58(2), s. 245–308.
- Stair J., *The institutions of the law of Scotland: deduced from its originals, and collated with the civil, canon, and feudal laws, and with the customs of neighboring nations: in IV books*, 2nd edition, Edinburgh 1693.
- Standley K., *Family Law*, 5th edition, Palgrave Macmillan Law Masters, London 2006.
- Stec P., *O anglosaskim i kontynentalnym rozumieniu powiernictwa*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2003, nr 1, s. 7–27.

- Stec P. i in. (red.), *50 lat Kodeksu Cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji*, WKB, Warszawa 2015.
- Stempniak A., *Zarząd spadku nieobjętego w ujęciu przepisów KPC*, cz. 1: „Monitor Prawniczy” 2010, nr 18, cz. 2: „Monitor Prawniczy” 2010, nr 19, cz. 3: „Monitor Prawniczy” 2010, nr 20.
- Stępień-Załucka B., *Stabilność prawa. Zadanie na wczoraj czy dziś?*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2017, nr 12, s. 9–22.
- Stępkowski A., „Trusts. A comparative study” Maurizio Lupoi, Cambridge 2000 [recenzja], „Zeszyty Prawnicze” 2002, nr 2/1, s. 184–191.
- Sumner Maine H., *Ancient Law, its connection with the early history of society, and its relation to modern ideas*, Henry Holt and Company, New York 1906 (reprint: Buffalo 1983 [w:] W. Hein, *Historical Reprints in Jurisprudence and Classical Legal Literature*).
- Sutherland E.E., *From ‘Bidie-in’ to ‘Cohabitant’ in Scotland: the perils of legislative compromise*, „International Journal of Law, Policy and the Family” 2013, vol. 27(2), s. 143–175, DOI: 10.1093/lawfam/ebt006.
- Sweeney N., *Public attitudes to inheritance in Scotland*, University of Glasgow, Glasgow 2018.
- Sylwestrzak A., *Sytuacja prawna dziadków w świetle norm prawa spadkowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2011, t. 26, s. 417–432.
- Sylwestrzak A., *Zapis a powołanie spadkobiercy w późniejszym testamencie*, „Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa” 2009, nr 4, s. 93–100.
- Szewczak-Daniel M., *Ochrona praw dziedziców koniecznych na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. 25, nr 3, s. 893–906.
- Szłęczak A., *Wybrane zagadnienia prawnorodzinne konkubinatu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, R. 54, z. 3, s. 27–36.
- Szpunar A., *Uwagi o prawie do zachowku*, „Rejent” 2002, nr 6, s. 13–27.
- Szredzińska R., *Dzieci w rodzinie [w:] Dzieci się liczą 2017. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2017, nr 16(1), s. 32–67.
- Szymura K., Księżak P., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 29 kwietnia 2010 r., IV CSK 524/09*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 6, s. 126–131.
- Taubenszlag R., *Rzymskie prawo prywatne*, wyd. 2, WN PWN, Warszawa 1969.
- Te Rata J., *Fortifying Family Protection: The Need for Anti-Avoidance Provisions in the Family Protection Act 1955*, dissertation submitted in partial fulfillment of the degree of Bachelor of Laws (with Honours) at the University of Otago, 2016.
- Truskiewicz Z., *Zachowek ze spadku obejmującego gospodarstwo rolne*, WUJ, Kraków 1993.
- Turner C. i in., *The Law of Property in Northern Ireland*, Queen’s University, Belfast 2014.

- Walewski J., *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego (prawo z r. 1825) objaśniony motywami do prawa i jureksprudencaj*, Drukarnia Józefa Bergera, Warszawa, 1872.
- Wasoff F. i in., *No Longer Living Together: How Does Scots Cohabitation Law Work in Practice?*, „University of Cambridge Faculty of Law Research Paper” 2001, vol. 11, no. 2, DOI: 10.2139/ssrn.1736619.
- Welstead M., *Truly a charter of Mistresses*, „Denning Law Journal” 1990, vol. 5, s. 117–139.
- Welstead M., Edwards S., *Family Law*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford 2013.
- Wenzel M., *Konkubinat par heteroseksualnych i homoseksualnych. Komunikat z badań*, BS/49/2002, CBOS, Warszawa 2002, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2002/K_049_02.PDF [dostęp: 31.03.2020].
- Wiśniewska-Jóźwiak D., *Intercyza między dawnymi a nowymi czasami*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2010, t. 13, s. 47–55.
- Wojtyszyn R., *Szkoła prawa natury – od Hugona Grocjusza do Johna Locke’a*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie, „Zeszyt Naukowy Studentów, Doktorantów i Pracowników Naukowych Uniwersytetu Wrocławskiego”, Wrocław 2007, s. 49–63.
- Wolak G., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 6 sierpnia 2015, V CSK 635/14*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2016, nr 3, s. 35–56.
- Wolak G., *O skutkach wydziedziczenia zstępnego spadkodawcy*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2015, nr 4, s. 41–64.
- Wolak G., *O zapisie zwykłym jako rozrządzeniu testamentowym*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2014, nr 2, s. 41–57.
- Wolak G., *Wyłączenie małżonka od dziedziczenia (art. 940 k.c.) a ustalenie udziału spadkowego stanowiącego podstawę do obliczania zachowku*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2015, nr 3, s. 29–47.
- Wolak G., *Z problematyki przedawnienia roszczenia o zachówek (rozważania na kanwie uchwały SN z dnia 10 października 2013 r., III CZP 53/13)*, „Rejent” 2014, nr 4, s. 41–61.
- Wysocka-Bar A., *Jurysdykcja krajowa sądów polskich a kolizyjna jednolitość spadku*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2016, vol. XIV, s. 90–109, DOI: 10.26106/cjnb-bn19.
- Zabieglik S., *Historia Szkocji*, wyd. 2, Gdańsk, 2000.
- Zabłocki M., Zabłocki J., *Ustawa XII tablic. Tekst – Tłumaczenie – Objasnienia*, Liber, Warszawa 2000.
- Zachariasiewicz M., *Trust w praktyce polskich sądów i notariatu*, „Rejent” 2004, nr 3–4, s. 234–258.
- Zachariasiewicz M.A., *Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, „Rejent” 2006, nr 2, s. 180–202.

- Załużcki M., *Adaptacja prawa polskiego do wymogów unijnego rozporządzenia spadkowego (Nr 650/12)*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2015, z. 2 (17), s. 5–18.
- Załużcki M., *Disinheritance Against The EU Regulation on Succession (No. 650/2012) Polish Law Perspective*, „European Journal of Economics, Law and Politics” 2017, vol. 4, no. 2, s. 16–33, DOI: 10.19044/elv.v4no2a2.
- Załużcki M., *Dylematy regulacji dziedziczenia ustawowego dzieci małżonka spadkodawcy (art. 934(1) k.c.)*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, vol. 22, nr 3, s. 53–61, DOI: 10.15290/bsp.2017.22.03.05.
- Załużcki M., *Forma testamentu w perspektywie rekodyfikacji polskiego prawa spadkowego. Czas na rewolucję?*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 3, s. 31–49.
- Załużcki M. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2019.
- Załużcki M., *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, „Przełgąd Sądowy” 2008, nr 1, s. 94–105.
- Załużcki M., *Obniżenie należności z tytułu zachowku w oparciu o zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 16 czerwca 2016, V CSK 625/15*, „Przełgąd Sądowy” 2018, nr 3, s. 98–105.
- Załużcki M., *Protection of Family Provision Against Testamentary Dispositions in English Law. Recent Case of Ilott v Mitson On the Road to a Regime of Forced Heirship?*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2016, nr 1(18), s. 27–38.
- Załużcki M., *Przyszłość zachowku w prawie polskim (Fate of the Legitimate Portion in Polish Law)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, vol. 21(2), s. 529–562.
- Załużcki M., *Testamentary Succession, New Technologies and Recodification: On the Research That Needs to Be Conducted*, „Societas et Iurisprudentia” 2014, vol. 2(2), s. 19–34.
- Załużcki M., *Uniform European Inheritance Law. Myth, Dream or Reality of the Future*, OW KAAFM, Kraków 2015.
- Załużcki M. (red.), *Unijne rozporządzenie spadkowe Nr 650/2012. Komentarz*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2018.
- Załużcki M., *Videotestament. Prawo spadkowe wobec nowych technologii*, C.H. Beck, Warszawa 2018.
- Załużcki M., *Współczesne tendencje rozwoju dziedziczenia testamentowego – czyli nie tylko o potrzebie wprowadzenia wideotestamentu do nowego kodeksu cywilnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2012, t. 22, z. 2, s. 23–52.
- Załużcki M., *Wydzielczenie częściowe – głos w dyskusji*, „Monitor Prawniczy” 2013, nr 14, s. 756–757.
- Załużcki M., *Wydzielczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Ziembicki S., *Ze studiów nad myślą polityczną Johna Locke’a*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie” 2009, z. 2, s. 10–25.
- Zins H., *Historia Anglii*, wyd. 4, Ossolineum, Wrocław 2001.

Żukowska M., Bagan-Kurluta K., *Odrzucenie spadku w imieniu małoletniego mieszkającego za granicą – teoretyczne studium przypadku*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, vol. 22(3), s. 63–75.

Wykaz orzecznictwa

Orzecznictwo sądów polskich

- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Kielcach z dnia 10 maja 2018 r., I SA/Ke 104/18 (LEX nr 2493172)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 listopada 1997 r., I ACa 690/97 (LEX nr 34066)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 7 marca 2013 r., I ACa 548/12 (LEX nr 1292808)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 28 marca 2013 r., I ACa 879/12 (LEX nr 1353835)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 12 kwietnia 2013 r., I ACa 517/12 (LEX nr 1311921)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 19 czerwca 2013 r., I ACa 142/13 (LEX nr 1331136)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 6 listopada 2013 r., I ACa 864/13 (LEX nr 1409251)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 24 lutego 2014 r., I ACa 1204/13 (LEX nr 1444907)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 25 marca 2014 r., I ACa 1204/13 (LEX nr 1451710)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 26 czerwca 2014 r., I ACa 40/14 (LEX nr 1496122)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 27 czerwca 2014 r., V ACa 316/14 (LEX nr 1526961)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 5 listopada 2014 r., I ACa 319/13 (LEX nr 1649283)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 8 lipca 2015 r., V ACa 126/15 (LEX nr 1842298)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 października 2015 r., VI ACa 1354/14 (LEX nr 1934400)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 3 grudnia 2015 r., I ACa 1177/15 (LEX nr 1993133)
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 21 marca 2016 r., I ACz 399/16 (LEX nr 2048419)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19 maja 2016 r., I ACa 146/16 (LEX nr 2073881)

- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 5 lipca 2016 r., I ACa 164/16 (LEX nr 2096166)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 3 sierpnia 2016 r., VI ACa 868/15 (LEX nr 2137047)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 5 października 2016 r., I ACa 21/16 (LEX nr 2166436)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 28 marca 2018 r., I ACa 637/17 (LEX nr 2513014).
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 10 listopada 2016 r., I ACa 573/16 (LEX nr 2501939)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 11 maja 2017 r., VI ACa 193/16 (LEX nr 2340280)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 7 września 2017 r., I ACa 1149/16 (LEX nr 2429661)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 26 października 2017 r., I ACa 395/17 (LEX nr 2451319)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 9 listopada 2017 r., I ACa 449/17 (LEX nr 2414604)
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 24 stycznia 2018 r., I ACa 878/17, LEX nr 2487738)
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 1950 r., ŁC 649/1950 (LEX nr 1673928)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 1969 r., III CZP 129/68 (LEX nr 895)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1975 r., III CZP 91/74 (LEX nr 1863)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 kwietnia 1976 r., III CRN 25/76 (LEX nr 5023)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1985 r., III CZP 75/84 (LEX nr 3078)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1987 r., III CZP 91/86 (LEX nr 3342)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 1992 r. III CZP 41/92 (LEX nr 3760)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 1998 r., I CKN 242/98 (LEX nr 327913)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 1999 r., I CKN 1104/97 (LEX nr 1214357)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 września 2000 r., I CKN 872/00 (LEX nr 530682)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 stycznia 2001 r., IV CKN 250/00 (LEX nr 490432)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 grudnia 2002 r., IV CKN 1587/00 (LEX nr 1162961)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03 (LEX nr 152889)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07 (LEX nr 465921)

- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 września 2008 r., IV CSK 190/08 (LEX nr 465601)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 stycznia 2009 r., IV CSK 355/08 (LEX nr 527249)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 8 października 2009 r., II CK 2/09 (LEX nr 553672)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09 (LEX nr 589808)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2011 r., III CZP 134/10 (LEX nr 707477)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 grudnia 2011 r., I CSK 115/11 (LEX nr 1112728)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2012 r., I CSK 75/12 (LEX nr 1311040)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 2012 r., III CZP 65/12 (LEX nr 1230043)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13 (LEX nr 1400579)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2014 r., I CSK 252/13 (LEX nr 1438403)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 października 2016 r., IV CSK 837/15 (LEX nr 2148635)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 marca 2017 r., III CZP 110/16 (LEX nr 2248747)
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2018 r., I CSK 177/17 (LEX nr 2457998)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 marca 2018 r., I CSK 424/17 (LEX nr 2510953)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17 (LEX nr 2463496)
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 2018 r., I CSK 381/17 (LEX nr 2483334)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 października 2018 r., III CZP 37/18 (LEX nr 2566987)
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 23 października 2019 r., III CZP 23/19 (LEX nr 2729948)
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lipca 2013 r., P 56/11 (Dz.U. 2013 poz. 1003; LEX nr 1354561)

Orzecznictwo sądów brytyjskich

- Application in respect of Mr DM, [2006] ScotSC 38 (AW36/06)
- Wyrok w sprawie A v C [2009] NI Ch. 10
- Wyrok w sprawie Adams v Lewis [2001] WTLR 493

- Wyrok w sprawie Adams v Schofield [2004] WTLR 1049
Wyrok w sprawie Agulian & Anor v Cyganik [2006] EWCA Civ 129
Wyrok w sprawie Aikman (Smith's Trustee) Petitioner (1893) SLR 30 804
Wyrok w sprawie Alan Duncan and others v Patricia Tanner or Duncan [2000] ScotSC 213
Wyrok w sprawie Alexander v Alexander's Trustees 1954 SC 436
Wyrok w sprawie Ali Haider v Syed [2013] EWHC 4079 (Ch)
Wyrok w sprawie Anderson v Anderson's Trustees and Others [1899] SLR 36 369
Wyrok w sprawie Anna Montheith v Her nearest of Kin and Creditors [1717] Mor. 3117
Wyrok w sprawie Arlene Greenan v Amanda Courtney and Others [2007] CSOH 58
Wyrok w sprawie Bailey v Public Trustee [1960] NZLR 741
Wyrok w sprawie Banks v Goodfellow (1870) LR 5 QB 256
Wyrok w sprawie Barass v Harding [2000] EWCA Civ 521
Wyrok w sprawie Barlass v Barlass's Trustees [1916] SLR 591
Wyrok w sprawie Barron v Woodhead [2009] 1 FLR 747
Wyrok w sprawie Baynes v Hedger [2009] EWCA Civ 374
Wyrok w sprawie Beckett v McMillan & Anor [2015] NI Ch. 8
Wyrok w sprawie Bellenden v Satterthwaite [1948] 1 All ER 343
Wyrok w sprawie Berger v Berger [2013] EWCA Civ 1305
Wyrok w sprawie Bheekhun v Williams [1999] 2 FLR 229
Wyrok w sprawie Bingham v Guidera [2000] NI Ch. 58
Wyrok w sprawie Bird v Luckie (1850) 8 Hare 301
Wyrok w sprawie Birmingham v Renfrew (1937) CLR 666
Wyrok w sprawie Boughton v Knight (1873) LR 3 P&D 64,68
Wyrok w sprawie Brooks v Brooks [1995] 3 All ER 257, HL
Wyrok w sprawie Brunt v Brunt (1873) 3 P&D 37
Wyrok w sprawie Budd v Flower [1999] 12 CL 518
Wyrok w sprawie Burn's Trustees v M'Kenna 1940 SLT 393, [1940] ScotCS CSIH 4, 1940 SC 489
Wyrok w sprawie Callendar v Callendar Executor 1972 SLT 209
Wyrok w sprawie Cameron v Treasury Solicitor [1996] 2 FLR 716, CA
Wyrok w sprawie Campbell v Campbell [1982] 18 NIJB
Wyrok w sprawie Chebotareva v Khandro 2008 Fam. LR 66
Wyrok w sprawie Cleaver v Mutual Reserve Life Association [1892] QB 147 (CA)
Wyrok w sprawie Clifford v Tanner [1987] CLY 3881
Wyrok w sprawie Coats's Trustees v Coats [1914] SLR 690
Wyrok w sprawie Cowderoy v Cranfield [2011] EWHC 1616 (Ch)
Wyrok w sprawie Crabb v Arun D.C. [1976] Ch. 179 at 198
Wyrok w sprawie Dalhousie v Crokot [1867] SLR 5 406

- Wyrok w sprawie Davidson v Convy [2003] ScotCS 14, 2003 SCLR 347
- Wyrok w sprawie Dawkins v Judd [1986] 2 FLR 360
- Wyrok w sprawie Dawson's Trustees v Dawson [1896] SLR 33 749
- Wyrok w sprawie Donaghey v McGlone [2006] NI Fam. 3
- Wyrok w sprawie Donaldson v Tainsh's Trustees [1886] SLR 23 680
- Wyrok w sprawie Douglas v Douglas [1876] SLR 14 54
- Wyrok w sprawie Draper v Thomason 1954 SLT 222 [1954] ScotCS CSIH 1, 1954 SC 136
- Wyrok w sprawie Duke and Dutchess of Buccleugh v The Earl of Tweeddale [1677] Mor. 2369
- Wyrok w sprawie Elisabeth Dalziel, and her Tutor ad litem v R. Dalziel [1788] Mor. 450
- Wyrok w sprawie Fielden v Cunliffe [2006] 1 FLR 745
- Wyrok w sprawie Gandhi v Patel & Ors [2001] EWHC Ch 473
- Wyrok w sprawie Gandhi v Patel [2002] 1 FLR 603
- Wyrok w sprawie Gibson v Bell [2000] 7 BNIL 85
- Wyrok w sprawie Gilchrist v Young Pentland and Another (Gilchrist's Trustees) [1889] SLR 26 369
- Wyrok w sprawie Gold v Curtis [2005] WTLR 673
- Wyrok w sprawie Graham v Annandale [1583] Mor. 16081
- Wyrok w sprawie Grant and Others (Griffith's Trustees) v Griffiths [1912] SLR 486
- Wyrok w sprawie Grant v Grant's Trustees [1898] SLR 35 740
- Wyrok w sprawie Greenwood v Greenwood (1790) 930 (K.B.)
- Wyrok w sprawie Gully v Dix, Re Dix [2004] EWCA Civ 139, [2004] 1 FLR 918
- Wyrok w sprawie Hall v Hall (1868) LR 1 P&D 481
- Wyrok w sprawie Hanbury v Hanbury [1999] 2 FLR 255
- Wyrok w sprawie Hardy v Motor Insurers' Bureau [1964] 2 QB 745, [1964] 2 All ER 742
- Wyrok w sprawie Heron v Ulster Bank Ltd. [1974] NI 44
- Wyrok w sprawie Hodson v Barnes (1926) 43 TLR 71
- Wyrok w sprawie Holliday and Anor v Musa & Ors [2010] WTLR 839 [2010] 2 FLR 702, [2010] EWCA Civ 335 [2010] Fam Law 702
- Wyrok w sprawie Ilott v Mitson [2009] EWHC 3114 (Fam)
- Wyrok w sprawie Ilott v Mitson [2011] EWCA Civ 346
- Wyrok w sprawie Ilott v Mitson [2014] EWHC 542 (Fam)
- Wyrok w sprawie Ilott v Mitson [2015] EWCA Civ 797
- Wyrok w sprawie Ilott v Blue Cross and others [2017] UKSC 17
- Wyrok w sprawie In re Milliken [1966] NI 68
- Wyrok w sprawie In the Estate of Bulloch [1968] NI 96, 99
- Wyrok w sprawie In the Estate of Cook [1960] 1 WLR 353

- Wyrok w sprawie *In the Estate of Holtam* (1913) 108 LT 732
- Wyrok w sprawie *In the Goods of Adamson* (1875) LR 3 P&D 253
- Wyrok w sprawie *In the Goods of Blackwell* (1877) 2 PD 72
- Wyrok w sprawie *In the Goods of Chalcraft* [1948] P 222
- Wyrok w sprawie *In the Goods of Davies* (1850) 2 Rob.Ecc.337
- Wyrok w sprawie *James Henderson and his Spouse v Young Saugh-Tonhall and his Spouse* [1682] 2 Brn. 24
- Wyrok w sprawie *James Justice v Murray and Livingston* [1737] 2 Elchies 329
- Wyrok w sprawie *Janet Carruthers and James Maxwell of Barncleugh, her Husband v Gavin Johnston of Elshishiels* [1706] Mor. 15846
- Wyrok w sprawie *Jelley v Ilife* [1981] Fam. 128
- Wyrok w sprawie *John Allan v Margaret Callender* [1762] Mor. 8208
- Wyrok w sprawie *Johnson v Johnson and McKnee* [2008] NI Ch. 11
- Wyrok w sprawie *Kebbeh v Farmer & Ors* [2015] EWHC 3827 (Ch)
- Wyrok w sprawie *Kerr v Mangan i in.* [2014] CSIH 69
- Wyrok w sprawie *Kerr, Petitioner* 1968 SLT (Sh Ct) 61
- Wyrok w sprawie *Killick v Pountney* [2000] WTLR 41
- Wyrok w sprawie *King v Chiltern Dog Rescue* [2015] WTLR 1225
- Wyrok w sprawie *Kourgky v Lusher* (1983) 4 FLR 65
- Wyrok w sprawie *Land v Land* [2006] EWHC 2069 (Ch); 2007 1 WLR 1009
- Wyrok w sprawie *Lavery v Orr* [2002] NI Ch. 14
- Wyrok w sprawie *Layton v Martin* [1986] 2 FLR 227
- Wyrok w sprawie *Leslie Parish Council v Gibsons Trustees* [1899] SLR 36 426
- Wyrok w sprawie *M v M* (1981) 2 FLR 39 (CA)
- Wyrok w sprawie *M'Donald v Fann* [1913] SLR 50 716
- Wyrok w sprawie *Macdonald v Macdonald* [1932] UKHL 3, 1932 SC (HL) 79, 1932 SLT 381
- Wyrok w sprawie *Malone v Harrison* [1979] 1 WLR 1353
- Wyrok w sprawie *Mark v Mark* [2005] UKHL 42 [2006] 1 AC 98, [2005] 3 WLR 111, [2005] UKHL 42
- Wyrok w sprawie *Marschall v Finlays* [1747] Mor. 8166.
- Wyrok w sprawie *Mastaka v Midland Bank* [1941] 1 All ER 236
- Wyrok w sprawie *McCaig v University of Glasgow* [1907] SC 231
- Wyrok w sprawie *McCaig's Trustees v Kirk Session of United Free Church of Lismore* [1915] SC 426
- Wyrok w sprawie *McGuigan v McGuigan* [1996] NIJB 47
- Wyrok w sprawie *McKernan v McKernan* [2007] NI Ch. 6
- Wyrok w sprawie *Milligan's Judicial Factor v Milligan* 1910 SC 58
- Wyrok w sprawie *Millward v Shenton* [1972] 1 WLR 71
- Wyrok w sprawie *Moffat v Moffat* [2016] NI Ch. 17
- Wyrok w sprawie *Moody v Stevenson* [1992] 2 All ER 524

- Wyrok w sprawie Morgan & Anor v Cilento & Ors [2004] EWHC 188 (Ch)
Wyrok w sprawie Morrow v Morrow [1995] 6 BNIL 98
Wyrok w sprawie Mrs Barbara Lowther v Murdoch M'Laine [1786] Hailes 1012,
Mor. 435
Wyrok w sprawie Mulholland v Kane and Kane [2009] NI Ch. [11]
Wyrok w sprawie Naismith v Boyes (1899) 36 SLR 973
Wyrok w sprawie O'Neill v McPhillimy [2004] NI Ch. 4
Wyrok w sprawie O'Reily v Mallon [1995] NI 1
Wyrok w sprawie Parfitt v Lawless (1872) LR 2 P&D 462
Wyrok w sprawie Pigłowska v Pigłowski [1999] 1 WLR 1360
Wyrok w sprawie Pringle v Pringle [1741] 2 Elchies 331
Wyrok w sprawie Re Adams [1996] 2 FLR 379
Wyrok w sprawie Re Adams [2001] WTLR 493
Wyrok w sprawie Re B, Bouette v Rose [2000] Ch. 662
Wyrok w sprawie Re Basham [1986] 1 WLR 1498
Wyrok w sprawie Re Beaumont [1980] Ch. 444
Wyrok w sprawie Re Besterman [1984] Ch. 458
Wyrok w sprawie Re Borthwick (1949) Ch. 395
Wyrok w sprawie Re Bramwell [1988] 2 FLR 263
Wyrok w sprawie Re Branch [1967] 1 WLR 987
Wyrok w sprawie Re Broom [1992] 2 FLR 49
Wyrok w sprawie Re Callaghan [1984] 3 All ER 790
Wyrok w sprawie Re Campbell [1983] NI 10
Wyrok w sprawie Re Charman (1951) 2 TLR 1095
Wyrok w sprawie Re Christie [1979] Ch. 168
Wyrok w sprawie Re Clayton [1966] 1 WLR 969
Wyrok w sprawie Re Cleaver [1981] 1 WLR 939
Wyrok w sprawie Re Collins [1990] Fam. 56, [1990] 2 All ER 47
Wyrok w sprawie Re Coventry [1979] 3 All ER 815, [1980] Ch. 461
Wyrok w sprawie Re Craven's Estate [1937] Ch. 423
Wyrok w sprawie Re Creeny [1984] NI 397
Wyrok w sprawie Re Debenham [1986] 1 FLR 404
Wyrok w sprawie Re Dennis [1981] 2 All ER 140
Wyrok w sprawie Re Ducksbury [1966] 1 WLR 1226
Wyrok w sprawie Re Dudman [1925] Ch. 533
Wyrok w sprawie Re Duranceau [1952] 3 DLR 714
Wyrok w sprawie Re E. [1966] 1 WLR 709
Wyrok w sprawie Re Edwards [2007] WTLR 1387
Wyrok w sprawie Re Franks [1948] Ch. 62
Wyrok w sprawie Re Freeman [1984] 3 All ER 906
Wyrok w sprawie Re Fricker (1981) 11 Fam.Law. 188

- Wyrok w sprawie Re Fullard [1981] 2 All ER 796
Wyrok w sprawie Re Goodwin [1969] 1 Ch. 283.
Wyrok w sprawie Re Hancock [1998] EWCA Civ 764
Wyrok w sprawie Re Jennings, Harlow and National Westminster Bank [1994] Ch. 286 (CA) [1994] 3 All ER 27
Wyrok w sprawie Re Johnson [1987] CLY 3882
Wyrok w sprawie Re Kennedy [1980] CLY 2820
Wyrok w sprawie Re Kirby, Hiron v Rolfie (1982) 3 FLR 249
Wyrok w sprawie Re Leach [1985] 2 All ER 754
Wyrok w sprawie Re Lillingston [1952] 2 All ER 184
Wyrok w sprawie Re Loxston [2006] WTLR 1567
Wyrok w sprawie Re McGarrell [1983] NIJB 8
Wyrok w sprawie Re Miller (1961) 105 Sol.Jo. 207
Wyrok w sprawie Re Moorhead [2002] NIJB 83; [2002] NI Ch. 1
Wyrok w sprawie Re Morris [1967] CLY 4114
Wyrok w sprawie Re Parker's Estate, Parker and Gibson [1999] NI 315
Wyrok w sprawie Re Patton, McElween v Patton [1986] 3 NIJB 35
Wyrok w sprawie Re Pearce [1998] 2 FLR 705
Wyrok w sprawie Re Peete [1952] 2 All ER 599
Wyrok w sprawie Re Potter (Deceased) [2003] NI Fam. 2
Wyrok w sprawie Re Pringle (1956) CLY 9248
Wyrok w sprawie Re Richtie, Richtie v Nat Osteoporosis Soc [2009] EWHC 709 (Ch)
Wyrok w sprawie Re Robinson [2001] WTLR 267
Wyrok w sprawie Re Rowlands (1983) 5 FLR 813
Wyrok w sprawie Re Royse [1985] Ch. 22
Wyrok w sprawie Re Salmon [1981] Ch. 167
Wyrok w sprawie Re Searle [1949] Ch. 73
Wyrok w sprawie Re Sehota, Surjit Kaur v Gian Kaur [1978] 3 All ER 385; [1978] 1 WLR 1506
Wyrok w sprawie Re Snoek (1983) 13 Fam.Law 18
Wyrok w sprawie Re Thompson's Estate (Deceased) [2003] NI Fam. 3[23]
Wyrok w sprawie Re Thornley [1969] 1 WLR 1037
Wyrok w sprawie Re Trott [1958] 1 WLR 604; [1958] 2 All ER 296
Wyrok w sprawie Re Viner [1978] CLY 3091
Wyrok w sprawie Re Watkins [1949] 1 All ER 695
Wyrok w sprawie Re Watkins [1953] 1 WLR 1323
Wyrok w sprawie Re Watson [1999] 1 FLR 878
Wyrok w sprawie Re Wilkinson [1978] Fam. 23
Wyrok w sprawie Rebbeca Hog v Thomas Hog [1791] Mor. 5479.
Wyrok w sprawie Riddels v Riddel [1802] Mor. 5
Wyrok w sprawie Roberts & Anor v Fresco [2017] EWHC 283 (Ch)

- Wyrok w sprawie Ross v Kellie [1627] Mor. 2366
Wyrok w sprawie Savage v Purches 2009 Fam.LR 6
Wyrok w sprawie Sen v Headley [1991] Ch. 425
Wyrok w sprawie Sheddan and Others v Gibson [1802] Mor. 11855
Wyrok w sprawie Smith v Harris (1845) 1 Rob.Ecc. 262
Wyrok w sprawie Special Case – Pringles Executor's [1870] SLR 7 335
Wyrok w sprawie Stead v Stead (1985) FLR 16
Wyrok w sprawie Sterling v Bruce [1973] NI 25
Wyrok w sprawie Stewart or Anderson v Irvine [1632] Mor. 3112
Wyrok w sprawie Stewart v Bruce's Trustees [1898] 25 R 956, 6 SLT 79
Wyrok w sprawie Stock v Brown [1994] 1 FLR 840
Wyrok w sprawie Stuart-Gordon v Stuart-Gordon [1899] 1 F 1005
Wyrok w sprawie Sutherland's Trustee v Verschoyle 1968 SLT 43
Wyrok w sprawie Tait's Trustees v Tait and Others [1886] SLR 23 782
Wyrok w sprawie Taylor v Dickens [1998] 1 FLR 806
Wyrok w sprawie Thomas, Earl of Strathmore v Sir John Dean Paul, and Others, Trustees of John late Earl of Strathmore [1825] UKHL WS 402
Wyrok w sprawie Thompson v M'Culloch [1778] Mor. 15863; [1766] Hailes 797
Wyrok w sprawie Thorn v Dickens [1906] WN 54
Wyrok w sprawie Thorner v Major [2009] 1 WLR 776
Wyrok w sprawie Tribe v Tribe (1849) 1 Rob.Ecc.775
Wyrok w sprawie Turner's Trustees v Turner [1897] SLR 34 468
Wyrok w sprawie Vaciana v Herod [2006] WTLR 367
Wyrok w sprawie Waters v Waters [1848] 2 DeG.&Sm., 591, 621
Wyrok w sprawie Weir v Davey [1993] 2 NIJB 45
Wyrok w sprawie Welsh v Welsh's Trustees [1878] SLR 15 291
Wyrok w sprawie Wetherhill or Sheikh v Sheikh [2005] ScotSC CSOH 25
Wyrok w sprawie Whicker v Hume (1858)10 HLC 124
Wyrok w sprawie Whiting v Whiting [1988] 2 All ER 275, CA
Wyrok w sprawie Whiting v Turner (1903) 89 LT 71
Wyrok w sprawie Whytte v Ticehurst [1986] 2 All ER 158
Wyrok w sprawie Wick v Wick [1898] SLR 36 180
Wyrok w sprawie Wilkes v Allington [1931] 2 Ch. 104
Wyrok w sprawie Williams v Johns [1988] 2 FLR 475
Wyrok w sprawie Windram v Giacopazzi's Exor 2009 Fam.LR 157
Wyrok w sprawie Witkowska v Kaminski [2006] EWHC 1940 (Ch)
Wyrok w sprawie X v A, B, C and D [2016] SC EDIN 55
Wyrok w sprawie Younger Children of Seaton of Carriston v the Heir [1764] Mor. 431
Wyrok w sprawie Youngs v Gray and Others (Young's Trustees) 47 SLR 296, [1909] SLR 296

Praca ta jest bardzo udaną analizą wszystkich brytyjskich porządków prawnych, dzięki czemu wiedza polskiego czytelnika [...] znacząco się zwiększa i zmusza go do podjęcia własnych przemyśleń na temat optymalnego modelu ochrony osób bliskich spadkodawcy. Ten bowiem, który obowiązuje w prawie polskim, jak można sądzić po lekturze pracy, wymaga stosownej rewizji. Stąd zachęcam Państwa do lektury i dyskusji.

Prof. dr hab. Mariusz Załucki (ze słowa wstępnego)

Autorka przygotowała przemyślaną i oryginalną monografię, w której w sposób pogłębiony oraz interesujący dokonała analizy ochrony prawnej osób bliskich spadkodawcy w prawie szkockim, angielskim i północnoirlandzkim w perspektywie prawa polskiego. Podjęte rozważania potwierdzają umiejętności badawcze oraz pisarskie Autorki, która wykazała się zdolnością przeprowadzenia pogłębionej analizy przepisów prawa, jak również orzecznictwa szkockiego, angielskiego, północnoirlandzkiego i polskiego oraz formułowania adekwatnych wniosków.

Dr hab. Grzegorz Kozieł, prof. UMCS (z recenzji wydawniczej)

ISBN 978-83-66007-44-4

9 788366 007444